

ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณี
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

A STUDY OF RELATIONSHIP BETWEEN THE BHIKKHU
AND THE BHIKKHUNI IN THARAVADHA BUDDHISM

พระมหาธีรเดช จิตตสุโภ (สายรัตน์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณี
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

พระมหาธีรเดช จิตตสุโก (สายรัตน์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A STUDY OF RELATIONSHIP BETWEEN THE BHIKKHU
AND THE BHIKKHUNI IN THARAVADHA BUDDHISM**

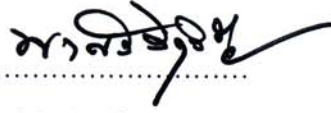
PHRAMAHA TIRADET CHITTASUPHO (SAIRAT)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

2010

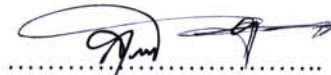
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระศรีสัทธมนี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

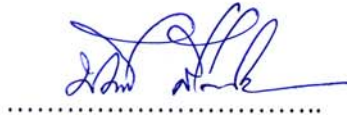
ประธานกรรมการ

(พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร. มนตรี สืบด้วง)

กรรมการ

(ดร. แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม)

กรรมการ

(ดร. ศศิวรรณ กำลั้งสินเสริม)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร. ประธานกรรมการ

ดร. แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์	:	ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
ผู้วิจัย	:	พระมหาธิรเดช จิตตสุโก (สายรัตน์)
ปริญญา	:	พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	:	พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร. ป.ช. ๗, ศศ.ม., พธ.ด. ดร. แม่ชีกฤษณา รักษาโณม บ.ศ. ๕, พธ.ม., พธ.ด.
วันสำเร็จการศึกษา	:	๒๓ สิงหาคม ๒๕๕๓

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ มีจุดประสงค์เพื่อศึกษากำเนิดและพัฒนาการของภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ศึกษาโครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเน้นการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) ใช้ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎก ส่วนข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ พุทธธรรม รวมทั้งเอกสารหรือตำราทางวิชาการอื่น ๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า การบวชเป็นภิกษุในต้นพุทธกาลในพระพุทธศาสนานั้น มี ๓ รูปแบบ คือ ๑. พระพุทธเจ้าประทานการบวชด้วยพระองค์เอง เรียกว่า “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” ๒. พระพุทธเจ้าประทานการบวชแบบ “ติสรณคณอุปสัมปทา” คือผู้ขอบวชกล่าวสมათานถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง และ ๓. พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสงฆ์เป็นใหญ่ในการบวชด้วยการให้สัตว “อัญตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา” ซึ่งการบวชแบบที่ ๓ นี้ ได้สืบเนื่องเป็นแบบแผนมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนการบวชเป็นภิกษุณีนั้น โดยที่ผู้หญิงมีภาวะเพศและบริบทสังคมใน

สมัยนั้นเป็นข้อจำกัด พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติกรรม ๘ แก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี บวชเป็นภิกษุณีรูปแรก แล้วพัฒนาการการบวชภิกษุณีเป็นการบวชด้วยญัตติจุดตุลกรรมวาจา จากภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว และอัฐฐวาจิกอุปสัมปทา บวชจากสงฆ์สองฝ่าย หลังจากบวชแล้ว ต้องรักษาศรัทธา ๘ ข้อ ตลอดชีวิต ส่วนขั้นตอนการบวชเป็นภิกษุณีนั้น ก่อนบวชเป็นภิกษุณี ต้องบวชเป็นสามเณรีและเมื่ออายุครบ ๑๘ ต้องบวชเป็นสิกขมานา หรืออายุ ๒๐ ปีหรือผ่านการมีครอบครัวมาแล้วบวชเป็นสิกขมานาได้เลย ศึกษาในธรรม ๖ ข้อข้างต้นของศีล ๑๐ มิให้ขาดตลอด ๒ ปี ถ้าขาดต้องเริ่มต้นใหม่ และเนื่องจากมีข้อจำกัดเรื่องสถานที่พักอาศัย ไม่เพียงพอ ทำให้ปวัตตินีสามารถบวชภิกษุณีได้ ๒ ปีต่อ ๑ รูป เท่านั้น จึงทำให้การขยายตัวของภิกษุณีไม่กว้างขวางเท่าภิกษุ จึงเป็นเหตุให้ภิกษุณีฝ่ายเถรวาทขาดสูญไปแล้ว เหลือแต่ภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียวจึงไม่สามารถบวชกุลสตรีให้เป็นภิกษุณีได้ในปัจจุบัน

โครงสร้างการบริหารจัดการของพระภิกษุณีนั้น ในสมัยพุทธกาลยึดหลักพระธรรมวินัยในการบริหารจัดการ โดยมีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประธาน มีการบริหารจัดการแบ่งออกเป็นหมู่คณะตามพระอุปัชฌาย์ อาจารย์ สัททวิหาริก อันตเววสิก และผู้ที่ได้รับหน้าที่พิเศษจากคณะสงฆ์ เช่น เจ้าอธิการแห่งจีวร เจ้าอธิการแห่งอาหาร เป็นต้น ส่วนภิกษุณีมีการบริหารจัดการเช่นเดียวกับภิกษุ เว้นแต่หน้าที่พิเศษที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตเพื่อเป็นการอนุเคราะห์แก่ภิกษุณีด้วยกัน ถือเป็นหน้าที่เฉพาะกาลที่เกิดขึ้นเฉพาะภิกษุณีสงฆ์เท่านั้น ไม่ทั่วไปแก่ภิกษุสงฆ์

ความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีโดยความเคารพและเอื้อเฟื้อต่อพระธรรมวินัย ภิกษุณีต้องกราบไหว้ภิกษุแม้ผู้บวชในวันนั้น ภิกษุณีต้องอยู่ในความดูแลของภิกษุ ภิกษุณีเกิดหลังภิกษุเปรียบเสมือนน้องสาว นอกจากนั้น ภิกษุและภิกษุณียังมีความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ เช่น ในด้านการปกครอง การถือกุฎปัจจัย ๔ การศึกษาตามหลักไตรสิกขา การทำสังฆกรรม การเผยแผ่ ตลอดทั้งการถือกุฎอุบาสิกาอุบาสิกา โดยภิกษุและภิกษุณีให้ความเคารพพระพุทธเจ้า มีพระธรรมเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อให้ตนเองพ้นทุกข์ และยังช่วยเหลือบุคคลอื่นให้พ้นทุกข์ตาม และมีพระวินัยเป็นกฎเกณฑ์ในการประพฤติปฏิบัติตน อันเป็นเหตุนำมาซึ่งความสงบสุขทั้งต่อตนเองและยังเป็นประโยชน์สุขให้แก่สังคมโดยรวม

Thesis Title : A Study of Relationship between the Bhikkhu and the Bhikkhuni in Tharavadha Buddhism

Researcher : Phramaha Tiradet Chittasupho (Sairat)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Somboon Wuttikaro Pali vii, M.A., Ph.D.

: Mae Chee Krisana RaksaChom Pali ix, M.A., Ph.D.

Date of Graduation : August 23, 2010

ABSTRACT

The objectives of this thesis are to study the being and the development of Bhikkhu and Bhikkhuni in Tharavadha Buddhism, to study the structure of management of Bhikkhu and Bhikkhuni in Tharavadha Buddhism, and to study the relationship between Bhikkhu and Bhikkhuni in Tharavadha Buddhism.

This research is a qualitative one that emphasizes the documentary research based on the primary source, i.e. the Tipitaka and the Commentaries, including the other academic works and the concerned researches.

From the study, it is found that, in the time of the Buddha, there are three types to ordain the Bhikkhu : 1. Buddha ordained a monk by himself called Ahibhikkhu Upasampada, 2. the ordinator praised three refuges, namely, Buddha, Dhamma, and Sangha called Tisaranakhom Upasampada, and 3. the Buddha allowed Sanga to ordain monk by Sanga praised four Yaties called Yatijadhutakarma Upasampada which is used nowadays. As for being Bhikkhuni, it was said that the status of woman and the Bhram society was the

condition to ordain. So the Buddha ruled 8 kharudhams to one who wanted to be Bhikkhuni. And the developments of the ordinations were Yatijadhutakarmavaja from only Bhikkhu and then Atthavajika Upasampada that were ordained from both Sangas and hold the 8 kharudhams for lifetime. Before ordination should be Samaneri and Sikkamana for two years, and because there was not enough place to live, Buddha allowed the ordainer ordained two years per one Bhikkhuni that made Bhikkhuni not expand like Bhikkhu. Nowadays, in Tharavadha Buddhism said that there have not Bhikkhuni, there have only Bhikkhu, and so they can't ordain Bhikkhuni any more.

The structures of Bhikkhu's administration, in the time of the Buddha, hold Dhamma-Vinaya to manage. The Buddha authorized Sanga. The managements are divided to groups and sections, i.e. Uppacha, Ajarn, Satthiviharik, Untavasik and monk who were selected to response a special duty, such as in robe, food, shelter and medicine. As to Bhikkhuni, managed like Bhikkhu, except special duty, Buddha allowed Bhikkhuni to help together, that was provisional responsibility.

The relationship among Bhikkhu and Bhikkhuni by respect to Dhamma-Vinaya, Bhikkhuni must respect Bhikkhu even though he was just ordained in that day. Bhikkhu must take care of Bhikkhuni like their sisters, and another relationship, such as, in management, the four requisites, education, administration, propagate and generous to upasaka and upasika. The Bhikkhu and Bhikkhuni respected Buddha by using Dhamma to practice themselves to be beyond suffering and help the other to leave out suffering and become peaceful in social lives.

กิตติกรรมประกาศ

ขอน้อมถวายอภิวันทนาการแต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ วิชยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์จากเหล่ากัลยาณมิตรหลาย ๆ ท่าน ที่ได้สงเคราะห์อุปถัมภ์ ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้วิจัย ซึ่งหากไม่มีบุคคลเหล่านี้ งานวิจัยนี้ก็ไม้อาจจะสำเร็จลงได้ ผู้วิจัยจึงขอกล่าวนามของท่านเหล่านั้นเพื่อเป็นการแสดงความขอบพระคุณ ขอบคุณไว้ ณ ที่นี้

กราบขอบพระคุณพระศรีสิทธิธมฺมณี (พล อากาศโร) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ดร.พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร ประธานที่ปรึกษาและขอขอบคุณ ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโถม อาจารย์ที่ปรึกษาที่ได้กรุณาให้คำแนะนำในการศึกษาค้นคว้าและการทำวิจัยมาตั้งแต่ต้น ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและขออนุโมทนาไว้ ณ ที่นี้

ขอขอบพระคุณ ดร.พระมหาสุทิตย์ อากาศโร ขอขอบคุณ ผศ.ดร.มนตรี สืบด้วง ดร.ศศิวรรณ กำลิ่งสินเสริม และอาจารย์รัชนี สุทนต์ ที่ได้ให้คำแนะนำช่วยเหลือ และช่วยชี้แนวทางตรวจแก้วิชานิพนธ์ให้อย่างดียิ่ง ขอขอบคุณพระครูใบฎีกาสนั่น ทयरุโฆ ผู้ให้คำปรึกษาแนะนำเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติของบัณฑิตวิทยาลัยทุกชั้นตอนมาโดยตลอด และช่วยตรวจรูปแบบวิชานิพนธ์นี้

ขอขอบคุณพระนิสิตรุ่นพี่ รุ่นน้อง และเพื่อนพระนิสิตสาขาพระพุทธศาสนาทุกท่านที่ช่วยให้คำปรึกษาแนะนำ เอื้อเฟื้อข้อมูล และเป็นกำลังใจให้ผู้วิจัยเสมอมาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระมหาหนึ่งฤทัย นิพภโย พระอาจารย์ทง ฐมฺมิโก พระมหาวนัส กตสาโร พระมหาพิสิฐ วิสิฐรูปญโย พระมหาพิทักษ์ จิตตโสภโณ พระมหาสาโรช เมฆงฺกุโร พระคำรณ รตนรสี และพระนิสิตรุ่นน้อง คือ พระมหาเศรษฐา เสฏฐมโน

ขออนุโมทนาคุณโยมสุวรรณณี เลื่องยศสื่อชากุล ผู้ช่วยเขียนบทคัดย่อภาษาอังกฤษ และพิสูจน์อักษรให้เป็นอย่างดี คุณโยมจิตตกานต์ มณีนาถ คุณโยมนริวัลค์ ธรรมนิมิตโชค ที่ให้ความอนุเคราะห์และให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด ซึ่งผู้วิจัยขอระลึกถึงความกรุณาและความมีน้ำใจของท่านตลอดไป

ขออนุโมทนาคุณโยมพันทิพา อุ่นขจรวงษ์ และ คุณโยมกฤษณา ปทีปโชติวงษ์ ที่ช่วยสอนพระอภิธรรมแทนผู้วิจัยรวมทั้งศิษย์ที่ศึกษาพระอภิธรรมที่คอยให้กำลังใจแก่ผู้วิจัย

ขอขอบคุณท่านผู้เป็นเจ้าของตำรา และผู้จัดทำเว็บไซต์ทุกท่านที่ผู้วิจัยได้ใช้ข้อมูลของท่านในการทำวิจัยครั้งนี้

ขอขอบพระคุณพระเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย ห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัย และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่มีส่วนสำคัญ ในการอำนวยความสะดวกและเอกสารอ้างอิงในการศึกษาหาข้อมูลในการทำวิทยานิพนธ์

ขออนุโมทนา ญาติโยมพุทธศาสนิกชนทุกท่านที่ถวายความอุปถัมภ์ปัจจัย ๔ เพื่อใช้ในการศึกษาและเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตสมณเพศให้สามารถดำรงอยู่ได้ตั้งแต่อุปสมบทจนถึงปัจจุบัน

ผู้วิจัยขอมอบความดีงามที่เกิดจากงานวิจัยนี้ให้แก่ผู้มีพระคุณทุกท่าน อันได้แก่ คุณพ่อวิไลย์ สายรัตน์ บิดาผู้ให้กำเนิดและได้เสียชีวิตไปในช่วงเช้ามีดวงเดียวกันกับที่ผู้วิจัย รู้ผลว่าสอบติดปริญญาโทในตอนบ่าย เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ คุณแม่สำลี สายรัตน์ มารดาผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูมาเป็นอย่างดี พระครูสิริรัตนวิมล เจ้าอาวาสวัดแก้วแจ่มฟ้า ผู้ให้ที่พักพิง พระโสภณโรคม รองเจ้าอาวาส พระครูโสภณรัตนานุกูล พระครูสุนทรรัตนวงศ์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส พระครูสังฆกิจจาทร พระอุปัชฌาย์ให้กำเนิดในพระพุทธศาสนา พระปริยัติธรรมสุนทร เจ้าอาวาสวัดราชสิงขรพระอารามหลวง พระมหาสุชาติ ธิรณาโณ ครูอาจารย์ ทุกท่านที่สอนผู้วิจัยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และผู้มีพระคุณทุกท่านที่มีได้กล่าว นามมา ณ ที่นี้ได้ทั้งหมด

กราบขอบพระคุณ ขอบคุณกัลยาณมิตรทุกท่านที่ได้แนะนำ ช่วยเหลือ และให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยให้มีความเพียร คุณความดีใด ๆ หากจะเกิดขึ้นจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอให้อานิสงส์เหล่านั้นจงมีแก่ บิดา มารดา ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ ผู้มีพระคุณทุกท่าน และขอให้ทุกคนได้มีโอกาสศึกษาหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดความรู้และพัฒนาดนเพื่อความสุขเพื่อความเจริญต่อไป

ความสำเร็จของวิทยานิพนธ์นี้ ขอน้อมถวายเป็นพุทธบูชา เทอญ

พระมหาธีรเดช จิตตสุโก (สายรัตน์)

๘ สิงหาคม ๒๕๕๗

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญแผนภูมิ	ฎ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฐ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย	๑๐
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ กำเนิดและพัฒนาการการบวชของภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เถรวาท	๑๒
๒.๑ ความหมายของ “ภิกษุ”	๑๒
๒.๒ กำเนิดและพัฒนาการการบวชของภิกษุ	๑๓

๒.๒.๑	กำเนิดภิกขุรูปแรก	๑๔
๒.๒.๒	พัฒนาการการบวชของภิกษุในพระพุทธศาสนา	๑๕
๒.๒.๓	การปกครองคณะสงฆ์กับการอนุญาตให้มีอุปัชฌาย์	๒๔
๒.๒.๔	การขยายตัวของภิกษุกับการประทานอำนาจให้สงฆ์เป็นใหญ่	๒๖
๒.๓	ความหมายของ “ภิกษุณี”	๒๗
๒.๔	กำเนิดและพัฒนาการการบวชของภิกษุณี	๒๘
๒.๔.๑	กำเนิดภิกษุณีรูปแรก	๒๘
๒.๔.๒	พัฒนาการการบวชของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา	๓๐
๒.๔.๓	การปกครองคณะสงฆ์กับการอนุญาตให้มีปวัตตินี	๔๒
๒.๔.๔	การขยายตัวของภิกษุณี	๔๔
บทที่ ๓	โครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์	
	พระพุทธศาสนาเถรวาท	๕๒
๓.๑	ความหมายของ “การบริหารจัดการ”	๕๒
๓.๒	โครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุ	๕๔
๓.๒.๑	พระธรรมในฐานะเป็นรากฐานการปกครองสงฆ์	๕๖
๓.๒.๒	บทบาทและหน้าที่ของพระพุทธเจ้าในฐานะผู้ปกครองสงฆ์	๖๒
๓.๒.๓	พระวินัยในฐานะเป็นเครื่องมือในการปกครองภิกษุสงฆ์	๖๖
๓.๒.๔	บทบาทและหน้าที่ของภิกษุสงฆ์ด้านการปกครอง	๗๐
๓.๒.๕	บทบาทและหน้าที่ของอุปัชฌาย์ด้านการปกครอง	๗๔
๓.๒.๖	บทบาทและหน้าที่ของอาจารย์ด้านการปกครอง	๗๗
๓.๒.๗	บทบาทและหน้าที่ของภิกษุกับภิกษุในการอยู่ร่วมกัน	๘๐
๓.๓	โครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุณี	๑๐๐
๓.๓.๑	พระวินัยในฐานะเป็นเครื่องมือในการปกครองภิกษุณีสงฆ์	๑๐๒
๓.๓.๒	บทบาทและหน้าที่ของภิกษุณีสงฆ์ด้านการปกครอง	๑๐๕

๓.๓.๓ บทบาทและหน้าที่ของปวัตตินีด้านการปกครอง	๑๑๐
๓.๓.๔ บทบาทและหน้าที่ของสหชีวิตี	๑๑๓
๓.๓.๕ บทบาทและหน้าที่ของอาจารย์ด้านการปกครอง	๑๑๕
๓.๓.๖ บทบาทและหน้าที่ของอันเตวาสินี	๑๑๘
๓.๓.๗ บทบาทและหน้าที่ของภิกษุณีกับภิกษุณีในการอยู่ร่วมกัน	๑๑๙

บทที่ ๔ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

เถรวาท	๑๒๒
๔.๑ ความหมายของ “ความสัมพันธ์”	๑๒๒
๔.๒ ความสัมพันธ์ด้านการปกครองตามหลักพระธรรมวินัย	๑๒๓
๔.๒.๑ ลักษณะความสัมพันธ์ด้านการปกครอง	๑๒๔
๔.๒.๒ ประโยชน์ของความสัมพันธ์ด้านการปกครอง	๑๓๐
๔.๓ ความสัมพันธ์ด้านการถืออุปัชฌาย์ ๔	๑๓๒
๔.๓.๑ ความสัมพันธ์ด้านการถืออุปัชฌาย์	๑๓๓
๔.๓.๒ ความสัมพันธ์ด้านการถืออุปัชฌาย์ (อาหาร)	๑๓๔
๔.๓.๓ ความสัมพันธ์ด้านการถืออุปัชฌาย์ (เสนาสนะ)	๑๓๗
๔.๓.๔ ความสัมพันธ์ด้านการถืออุปัชฌาย์ (เกศ)	๑๓๙
๔.๔ ความสัมพันธ์ด้านการศึกษาไตรสิกขา	๑๔๑
๔.๕ ความสัมพันธ์ด้านการทำสังฆกรรม	๑๔๕
๔.๕.๑ การบวชในสงฆ์ ๒ ฝ่าย	๑๔๕
๔.๕.๒ การถามอุโบสถและรับโอวาท	๑๕๑
๔.๕.๓ ปักขมานัตและอัพภาน	๑๕๖
๔.๕.๔ การปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย	๑๖๓
๔.๖ ความสัมพันธ์ด้านการเผยแผ่	๑๖๖
๔.๗ ความสัมพันธ์ด้านการถืออุปัชฌาย์อุปัชฌาย์	๑๖๘

บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๗๕
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๗๕
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๗๗
บรรณานุกรม		๑๗๙
ประวัติผู้วิจัย		๑๙๑

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
ตารางที่ ๑ แสดงพัฒนาการการบวชของภิกษุ	๒๔
ตารางที่ ๒ แสดงพัฒนาการการบวชของภิกษุณี	๔๑
ตารางที่ ๓ สรุปประเภทของความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันระหว่างภิกษุและภิกษุณี	๑๗๓

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิ	หน้า
แผนภูมิที่ ๑ โครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุ	๕๕
แผนภูมิที่ ๒ โครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุณี	๑๐๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อที่ใช้นี้ เป็นการอ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี และภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนอรรถกถาและฎีกาภาษาบาลี ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอรรถกถาภาษาไทย ใช้ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เรียงตามเล่ม ดังนี้

ก. คำย่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวิภงฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภงฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	จูปวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จูปววรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัญญาสก์	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.นิ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิตานวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)

ลั.นิ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปัญจก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถาปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ปุ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)
---------	-------	---	-------------	--------------	-----------

ข. ค่ายอัครมณีธรรมรถถา

อรรถถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวิภังคอรรถถา	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	สมนุตปาสาทิกา	มหาวคคอกฎจถา	(ภาษาบาลี)
วิ.จู.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	จูฬวรรคอรรถถา	(ภาษาไทย)
กข.ขา.อ.	(บาลี)	=	กข.ขา.อ.	กข.ขา.อ.	กข.ขา.อ.	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสูตรต้นปิฎก

ม.ม.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปิณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ส.อ.	(บาลี)	=	สังยุตตนิกาย สारตถุปลกาสิณี สคาถวคคอกุจกถา	(ภาษาบาลี)
ส.ส.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สारตถุปลกาสิณี สคาถววรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.น.อ.	(บาลี)	=	สังยุตตนิกาย สारตถุปลกาสิณี นิตานวคคอกุจกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.อ.	(บาลี)	=	องคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี ทสกนิปาตอกุจกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ธมมปทกุจกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ค. ค่าย่อคัมภีร์ฎีกา

ฎีกาพระวินัยปิฎก

สารตถ.ฎีกา (บาลี) = สารตถทีปนีฎีกา (ภาษาบาลี)

คำชี้แจงการใช้หมายเลขในคัมภีร์พระไตรปิฎก

การใช้หมายเลขย่อในพระไตรปิฎกจะแจ้ง เล่ม / ข้อ / หน้า ดังนี้

ตัวอย่าง : วิ.ม. (ไทย) ๔/๔/๗. หมายถึง พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๔ ข้อ ๔ หน้า ๗

คำชี้แจงการใช้หมายเลขในคัมภีร์อรรถกถา-ฎีกา

การใช้หมายเลขย่อในคัมภีร์อรรถกถา-ฎีกา จะแจ้ง เล่ม / ข้อ / หน้า ดังนี้

ตัวอย่าง : ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๓๓/๑๕๕. หมายถึง มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปิณณาสก์ อรรถกถา ภาษาไทย เล่ม ๒ ข้อ ๓๓๓ หน้า ๑๕๕

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในยุคเริ่มต้นของการประกาศพระพุทธศาสนา การประทานอนุญาติให้บุคคลเข้ามาบวชเป็นภิกษุยังมีไม่มาก การบวชได้รวมศูนย์อยู่ที่พระพุทธเจ้าพระองค์เดียว ซึ่งเรียกการบวชแบบนี้ว่า “เอหิภิกขุอุปสัมปทา”^๑ ต่อมา เมื่อมีภิกษุเพิ่มขึ้นพอสมควรแล้ว พระพุทธเจ้าจึงทรงส่งพระภิกษุชุดแรกจำนวน ๖๐ รูป ออกไปประกาศพระศาสนา แต่เนื่องจากสมาชิกของภิกษุยังมีน้อย พระองค์จึงทรงใช้วิธีให้แต่ละรูปแยกย้ายกันไปทำงานในทิศทางต่าง ๆ ให้ครอบคลุมพื้นที่ให้ได้มากที่สุด^๒ พระภิกษุที่ถูกส่งไปประกาศพระศาสนาในช่วงแรกนี้ มีหน้าที่ปลุกศรัทธาด้วยการแสดงธรรม โน้มน้ำใจให้คนมาเลื่อมใสในศาสนา แต่ไม่มีอำนาจในการรับผู้ที่เลื่อมใสเข้าสู่สงฆ์หรือบวชให้ เมื่อมีผู้ประสงค์จะบวช พระภิกษุเหล่านั้นจะต้องพากลุ่มชนผู้ประสงค์จะบวชกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อให้ทรงพิจารณาบวชให้ พระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นปัญหาตรงนี้ว่าการรวมศูนย์การบวชไว้กับพระองค์ นอกจากจะสร้างความลำบากให้แก่พระภิกษุผู้ประกาศศาสนาและกุลบุตรผู้ประสงค์จะออกบวชแล้ว ยังเป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวของพระศาสนาอีกด้วย อีกประการหนึ่ง พระองค์ก็มีพระประสงค์ที่จะเสด็จออกจากแคว้นกาสิไปวางรากฐานพระศาสนายังแคว้นมคธ ซึ่งเป็นเมืองใหญ่และเป็นศูนย์กลางทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมของยุคสมัยนั้น ดังนั้น พระองค์จึงทรงอนุญาติให้พระภิกษุแต่ละรูปที่ออกทำงานประกาศศาสนาสามารถบวชหรือรับสมาชิกใหม่เข้าสู่สงฆ์ได้ ซึ่งวิธีการบวชแบบนี้เรียกว่า “ติสรณคมนูปสัมปทา”^๓

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๑/๔๐.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๔/๔๓.

ต่อมา พระพุทธเจ้าทรงปรับเปลี่ยนกระบวนการในการรับคนเข้ามาบวชขึ้นใหม่ โดยประทานอนุญาตการบวชไปให้แก่คณะสงฆ์แทน ซึ่งเรียกว่า “บัญญัติจุดตุตถกรรมวาจา”^๔ หมายถึงกระบวนการบวชที่ต้องมีพระอุปัชฌาย์เป็นผู้รับรองและรับเป็นผู้ดูแลบรมบุคคลนั้น มีการแต่งตั้งบุคคลไปตรวจสอบคุณสมบัติอย่างรัดกุม แล้วนำมาสวดประกาศให้คณะสงฆ์ได้ทราบ (สวดญัติ) แล้วสวดประกาศขอการรับรองจากคณะสงฆ์ (สวดอนุสาวนา) ซึ่งรูปแบบการบวชนี้ยังคงเป็นวิธีการที่คณะสงฆ์ฝ่ายเถรวาทใช้กันมาจนถึงปัจจุบัน

พัฒนาการการบวชในพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่รูปแบบที่พระพุทธเจ้าทรงบวชไว้เอง จนถึงการประทานอนุญาตให้คณะสงฆ์บวชให้^๕ สะท้อนให้เห็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบการบริหารจัดการคณะสงฆ์ เพื่อให้สอดคล้องกับความเจริญเติบโตและความซับซ้อนภายในสงฆ์ รวมทั้งบริบทแวดล้อมจากสังคมภายนอก นอกจากนี้ การอนุญาตให้มีพระอุปัชฌาย์อาจารย์สำหรับดูแลและให้การศึกษาอบรมแก่สัทธาวิहारิกและอันเตวาสิก การอนุญาตให้พระบวชใหม่ที่ยังไม่ถึง ๕ พรรษา ต้องถือนิสสัยหรือต้องอยู่ภายใต้การดูแลของพระอุปัชฌาย์อาจารย์ การแต่งตั้งให้พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งทำหน้าที่ดูแลปัจจัย ๔ ของสงฆ์ หรือการบัญญัติจิตตวาสิกขาบทเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ หรือการให้คณะสงฆ์ทำสังฆกรรมต่าง ๆ ล้วนสะท้อนให้เห็นรูปแบบการบริหารจัดการคณะสงฆ์ที่พัฒนาควบคู่ไปกับการขยายตัวของสงฆ์ทั้งสิ้น ประมาณพรรษาที่ ๕ แห่งการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า^๖ ภิกษุณีได้ถือกำเนิดขึ้นมา ซึ่งในระยะเวลาแรกแห่งพุทธกาลนี้แม้ภิกษุจะขยายตัวใหญ่โตไปมากพอสมควร แต่ก็ถือว่ายังอยู่ในช่วงเริ่มต้นที่ยังไม่ได้หยั่งรากลึกลงในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนอินเดียสมัยนั้นมากนัก ยิ่งเกิดกรณีการอนุญาตให้สตรีบวชในศาสนาได้ นับเป็นประเด็นที่อ่อนไหวอย่างมากในเชิงวัฒนธรรมและความรู้สึกของประชาชน เพราะวัฒนธรรมของอินเดียสมัยโบราณยังไม่เคยมีกรณีที่อนุญาตให้หมันักบวชหญิงในศาสนาได้ วัฒนธรรมอินเดียสมัยนั้นถือว่าผู้หญิงเป็นสมบัติของผู้ชาย เมื่ออยู่ในวัยเยาว์ต้องอยู่ภายใต้การดูแลของบิดามารดา เมื่อออกเรือนก็ต้องอยู่ในความคุ้มครองของสามี และเมื่อแก่เฒ่าก็ต้องอยู่ในความดูแลของบุตร^๖

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๕๘.

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐๕.

^๖ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ยัญเสนา, การพัฒนาสตรีในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๗๔.

ด้วยเหตุนี้จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่พระพุทธเจ้าจะทรงยับยั้งการบวชของพระนางมหาปชาบดีโคตมีถึง ๓ ครั้ง สุดท้ายพระองค์ทรงอนุญาตตามเหตุผลของพระอานนท์ที่ว่า ผู้หญิงก็มีศักยภาพที่จะบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ แม้ว่าการให้เหตุผลของพระอานนท์จะมองประเด็นเรื่องศักยภาพของผู้หญิงเป็นสำคัญ โดยละเอียดประเด็นทางสังคมวัฒนธรรมและความมั่นคงขององค์ภรรยาโดยรวมก็ตาม ถึงกระนั้น พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้ผู้หญิงบวชได้โดยการรับกรรมและบวชด้วยอุตติจตุตถกรรมวาจาจากภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว ต่อมาได้ทรงเพิ่มระเบียบกฎเกณฑ์และกระบวนการในการบวชไว้อย่างเข้มงวด เช่น จะต้องบวชจากสงฆ์ ๒ ฝ่าย คือ มีการขออุปสมบทต่อหน้าภิกษุณีสงฆ์ มีการแต่งตั้งเพื่อถามอันตรายิทธิกรรม ประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยอุตติจตุตถกรรมวาจา เมื่อเสร็จจากการอุปสมบทจากฝ่ายภิกษุณีสงฆ์แล้ว ต้องขออุปสมบทต่อภิกษุสงฆ์อีก ภิกษุผู้ฉลาดสามารถก็ประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยอุตติจตุตถกรรมวาจาอีก จึงจะสำเร็จเป็นภิกษุณีได้ นับเป็นการบวชจากสงฆ์สองฝ่าย^๖ ทั้งจะต้องถือกรรม ๘ ประการตลอดชีวิต ซึ่งมีพระนางมหาปชาบดีโคตมีผู้ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณีรูปแรก^๗ ทั้งการเข้าไปรับโอวาทของภิกษุณี ที่จะต้องไปรับโอวาทจากภิกษุเพื่อให้มีการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับพระธรรมวินัย และได้มีการกำหนดกฎเกณฑ์เพื่อป้องกันโทษที่จะพึงเกิดขึ้นจากการที่ภิกษุณีทั้งหลายเข้าไปหาภิกษุที่สงฆ์แต่งตั้งไว้ให้โอวาทแก่ภิกษุณี^๘ อีกทั้งการพิจารณาของภิกษุณีก็ต้องมีการพิจารณาต่อหน้าภิกษุสงฆ์เช่นกัน คือ ภิกษุณีที่ได้รับการแต่งตั้งจากภิกษุณีสงฆ์เพื่อไปพิจารณากับภิกษุสงฆ์^๙ ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์กันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เลยระหว่างภิกษุและภิกษุณี

การเกิดขึ้นของภิกษุณีนี้ จึงถือเป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญภายในคณะสงฆ์และสังคมวัฒนธรรมอินเดีย เพราะเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อน เหตุการณ์ครั้งนี้ได้นำไปสู่การปรับตัวในด้านการบริหารจัดการภายในของภิกษุครั้งใหญ่ นั่นคือ การที่จะต้องกำหนดมาตรการว่าจะติดต่อสัมพันธ์กับภิกษุณีที่เกิดขึ้นใหม่อย่างไร จะทำกิจกรรมร่วมกันอย่างไร จะส่งเสริมสนับสนุนให้การศึกษา และปกป้องคุ้มครองภิกษุณีอย่างไรจึงจะไม่ผิดพระวินัยและไม่เป็นที่ครหาของประชาชน นอกจากนั้น ยังต้องปรับตัวต่อแรงกดดันของวัฒนธรรมเดิมที่ยัง

^๖ วิ.ญ. (ไทย) ๗/๔๒๔/๓๔๕.

^๗ วิ.ญ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖.

^๘ วิ.ญ. (ไทย) ๗/๔๑๓/๓๓๓-๓๓๔.

^๙ วิ.ญ. (ไทย) ๗/๔๒๓/๓๔๕-๓๔๖.

ไม่ยอมรับการบวชของสตรี และการหาโอกาสโจมตีจากลัทธิคู่แข่งในสมัยนั้นอีก ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุกับภิกษุณี โดยประเด็นที่ศึกษาจะแสดงให้เห็นพลวัต (Dynamic) ของสงฆ์ในสมัยพุทธกาลที่ดำเนินไปควบคู่กับการปรับระบบการบริหารจัดการของภิกษุ ผลกระทบจากการเกิดขึ้นของภิกษุณีสงฆ์ และการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีในมิติต่าง ๆ

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษากำเนิดและพัฒนาการการบวชของภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาโครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ กำเนิดและพัฒนาการการบวชของภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีความเป็นมาอย่างไร มีความสัมพันธ์กับการปรับระบบการบริหารจัดการของคณะสงฆ์อย่างไร

๑.๓.๒ การเกิดขึ้นของภิกษุณีได้ส่งผลกระทบต่อปรับตัวของภิกษุอย่างไร และทั้งสองได้ปรับระบบความสัมพันธ์ในมิติต่าง ๆ ระหว่างกันอย่างไร

๑.๔ กำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๔.๑ ความสัมพันธ์ หมายถึง ผูกพัน เกี่ยวข้อง การกระทำหรือการประกอบกิจกรรมระหว่างสิ่งสองสิ่งหรือสิ่งหลายสิ่งเพื่อให้ได้มาซึ่งผลลัพธ์ระหว่าง ภิกษุ และ ภิกษุณี เท่านั้น

๑.๔.๒ พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง พระพุทธศาสนาที่ถือปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยดั้งเดิม

๑.๔.๓ ภิกษุ หมายถึง พระผู้ชาย ชายผู้ที่ได้อุปสมบทแล้วอย่างถูกต้องตามหลักของพระพุทธศาสนาเถรวาท รัชศาสตร์ ๒๒๗ สิกขาบท

๑.๔.๔ ภิกษุณี หมายถึง พระผู้หญิง หญิงผู้ที่ได้อุปสมบทแล้วอย่างถูกต้องตามหลักของพระพุทธศาสนาเถรวาท รัชศาสตร์ ๓๑๑ สิกขาบท

๑.๔.๕ สังฆะ หมายถึง หมู่ภิกษุหรือภิกษุณี ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ซึ่งอยู่ร่วมกันเป็นองค์กร และร่วมกันทำกิจของสงฆ์ตามที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดไว้ เช่น ร่วมทำอุโบสถและปวารณา ในที่นี้หมายถึง คณะภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์

๑.๕ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ พระมหาสุทัศน์ ไชยะภา กล่าวถึงอุปัชฌาย์ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทพระอุปัชฌาย์ต่อการพัฒนาคุณภาพพระนวกะ : ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทพระอุปัชฌาย์เถรวาทและอุปัชฌาย์มหานิกายในกรุงเทพมหานคร” ผลการวิจัยด้านเอกสารพบว่า พระอุปัชฌาย์เถรวาทได้ปฏิบัติภารกิจเพื่อพัฒนาคุณภาพของพระสงฆ์ ๓ แนวทาง คือ การให้บรรพชาอุปสมบท การอบรมพระธรรมวินัย และการปกครอง ทั้ง ๓ บทบาทนี้ เป็นกระบวนการที่มุ่งพัฒนาพระนวกะให้สัมบูรณ์ด้วยวิชา ความรู้พระธรรมวินัย และจรณะ การประพฤติที่ดั่งตามหลัก สីล สมาธิ ปัญญา เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน อุปัชฌาย์มหานิกายเน้นให้ผู้บวชได้ศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัยมหานิกาย หลักโพธิสัตว์มรรคเพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์เยี่ยงพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย เป้าหมายสูงสุดของทั้งสองนิกายคือให้พระนวกะเป็นศาสนทายาทที่ดี เผยแผ่จรรโลงพระศาสนา และปฏิบัติตนจนบรรลุอุดมการณ์ของพระศาสนาแต่ต่างกันที่นโยบายการเผยแผ่เท่านั้น ผลการวิจัยภาคสนามพบว่า ทักษะของพระอุปัชฌาย์ทั้งสองนิกายสอดคล้องกันโดยส่วนมาก คือ ปฏิบัติหน้าที่เพื่อพัฒนาศักยภาพของพระสงฆ์ให้เป็นผู้รู้ดี ปฏิบัติชอบ แต่ส่วนที่กลุ่มตัวอย่างทั้งสองยังบกพร่องอยู่ คือ วิปัสสนาธุระ^{๑๑}

^{๑๑} พระมหาสุทัศน์ ไชยะภา, “บทบาทพระอุปัชฌาย์ต่อการพัฒนาคุณภาพพระนวกะ : ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทพระอุปัชฌาย์เถรวาทและพระอุปัชฌาย์มหานิกายในกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), บทคัดย่อ.

๑.๕.๒ เดือน คำดี ได้กล่าวถึงองค์แรกของพระพุทธศาสนาไว้ในงานวิจัยเรื่อง “ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องภิกษุณีในพระพุทธศาสนา” พอสรุปได้ดังนี้ พระพุทธศาสนาคือ ผลการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยบุคคล ๔ ประเภท เรียกว่า พุทธบริษัท คือภิกษุบริษัท ภิกษุณีบริษัท อุบาสกบริษัท และอุบาสิกาบริษัท บุคคล ๒ ประเภทแรกเป็นนักบวช เรียกว่า บรรพชิต บุคคล ๒ ประเภทหลัง เรียกว่า คฤหัสถ์ เป็นผู้ครองเรือน บรรพชิตกับคฤหัสถ์ต่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ในบริษัททั้ง ๔ นั้น เกิดมีภิกษุบริษัทก่อน แล้วเกิดมีอุบาสกบริษัท อุบาสิกาบริษัท แล้วมีภิกษุณีบริษัทหลังสุด^{๑๒}

๑.๕.๓ สุวรรณิ เลื่องยศลือชากุล ได้กล่าวถึงการเข้ามาบวชของสตรีใน “การศึกษาความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” สรุปว่า การพลัดพรากจากบุตรและสามี ๑ เป็นเหตุให้พระนางปชบาดี นางปฐาจารา นางธัมมา นางกิสาโคตมี และสตรีอีกหลายคนออกบวช ความยากจน ๑ เป็นเหตุให้นางปฐณา นางมุตตา นางสุมังคลมาตาออกบวช ในขณะที่พระนางสุมนาครองชีวิตโสจนอย่างเข้าวัยชรา จึงออกบวช ส่วนนางโสณาเป็นธิดาของเศรษฐีมั่งคั่งแห่งกรุงสาวัตถี เมื่อเจริญวัยเป็นสาว ได้ไปสู่สกุลสามี มีบุตรชาย ๑๐ คน ต่อมา สามีพร้อมด้วยบุตรทั้ง ๑๐ ได้พากันไปบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้า เมื่อนางอยู่คนเดียวก็คิดว่า ตนพลัดพรากจากบุตรและสามี เป็นคนแก่น่าสงสาร จึงไปยังสำนักพระภิกษุณีและขอบวชเป็นบรรพชิต^{๑๓}

๑.๕.๔ แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม ได้กล่าวถึงภิกษุและภิกษุณีที่เป็นพระวินัยธรผู้ทำหน้าที่สั่งสอนพระวินัยแก่พุทธบริษัทไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระวินัยธรในพระวินัยปิฎก : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอุบาลีเถระและพระปฐาจาราเถรี” ผู้วิจัยได้พบว่า พระอุบาลีเป็นผู้ทรงจำและมีความชำนาญในพระวินัยเป็นอย่างมาก ท่านหมั่นศึกษาหาความรู้ในพระวินัยในด้านต่าง ๆ โดยเข้าทูลถามพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับพระวินัย เช่น การตัดสินอธิกรณ์ วิธีการลงโทษผู้กระทำความผิด พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะทางด้านพระวินัย ในคัมภีร์บันทึกไว้ว่า ท่านได้รับความไว้วางใจจากพระพุทธเจ้า

^{๑๒} เดือน คำดี, “ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, รายงานวิจัย, (ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑.

^{๑๓} สุวรรณิ เลื่องยศลือชากุล, “การศึกษาความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒.

และภิกษุทั้งหลายให้ตัดสินคคีความ (อหิกรณ) ทั้งหมด ๖ คคีความ นอกนั้นพระพุทธเจ้าทรงตัดสินคคีเอง เพราะคคีบางคคีนำไปสู่การบัญญัติพระวินัย

ส่วนพระปฎาจารย์เถรี เป็นพระผู้หญิงที่ทรงจำและมีความชำนาญในพระวินัยมาก พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเอดท์คคะทางด้านพระวินัย ไม่ปรากฏว่าท่านได้ตัดสินคคีความอะไรเลย ท่านเด่นในด้านสังคัมสเกราะห้ การสอนภิกษุณี และเป็นปวัตตินี^๔

๑.๕.๕ ระเบียบรัตน์ พงษ์พานิช ได้กล่าวถึงภิกษุณีไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การปะทะกันของความรู้ระหว่างปีตาธิปไตยกับสตรีนิยม ต่อการสถาปนาภิกษุณีในประเทศไทย” ผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มความคิดออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ ๑. กลุ่มที่มีการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีโดยมีรากฐานความคิดแบบปีตาธิปไตย ที่ยืนยันในอำนาจที่เหนือกว่าของผู้ชาย และคัดค้านการมีภิกษุณี ๒. กลุ่มที่มีการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีโดยการใช้ความรู้แบบสตรีนิยมที่เชื่อในศักยภาพที่เท่าเทียมกันระหว่างชายหญิงในด้านต่าง ๆ และสนับสนุนให้มีภิกษุณี และ ๓. กลุ่มที่ไม่มีการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการสถาปนาภิกษุณีที่ชัดเจน ว่ามีรากฐานทางความคิดแบบปีตาธิปไตยหรือสตรีนิยม

การปะทะกันทางความคิดมีอยู่ ๕ ประเด็น ได้แก่ (๑) พุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้า (๒) พระธรรมวินัย (๓) ความจำเป็นของการบวช (๔) สิทธิเสรีภาพและศักยภาพที่เท่าเทียมกันระหว่างชาย - หญิง (๕) สภาพสังคมและการยอมรับของสังคมไทย การวิจัยพบว่า ในแต่ละกลุ่มความคิด ต่างมีปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดการสร้างวาทกรรมและองค์ความรู้เกี่ยวกับการสถาปนาภิกษุณีในประเทศไทยที่แตกต่างกัน กล่าวคือ กลุ่มที่ ๑ มีปัจจัยด้านกระบวนการขัดเกลากทางสังคม การตอกย้ำความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ผ่านกระบวนการควบคุมทางข้อบังคับต่าง ๆ เช่น หลักพระธรรมวินัย ระเบียบ กฎหมายและข้อบังคับ กลุ่มที่ ๒ มีปัจจัยด้านสิทธิมนุษยชน ปัจจัยทางด้านสิทธิความเสมอภาคตามรัฐธรรมนูญ ปัจจัยทางด้านความเสมอภาคระหว่างชายหญิงตามทัศนะของพระพุทธศาสนา กลุ่มที่ ๓ มีปัจจัยด้านหลักสิทธิมนุษยชนว่าหญิงชายมีความเท่าเทียมเสมอภาคกัน แต่มีเงื่อนไขว่าการบวชภิกษุณีต้องคู่ที่การตีความของพระธรรมวินัยและระเบียบกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

^๔ แมจิกฤษณา รักษาโฉม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระวินัยชนในพระวินัยปิฎก : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอุบาลีเถระและพระปฎาจารย์เถรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), บทคัดย่อ.

ข้อสรุปของการวิจัยกล่าวว่า ลักษณะการปะทะกันขององค์ความรู้ด้านภิกษุณีมีความไม่แน่นอนและยังไม่สามารถหาข้อยุติได้ว่าองค์ความรู้ใดถูกหรือผิด ลักษณะเหล่านี้จะยังคงอยู่ต่อไปภายใต้กระแสของการถ่ายทอดความรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง^{๕๕}

๑.๕.๖ วิวรรณ สายแสง ได้เปรียบเทียบปาจิตตีย์ของภิกษุและภิกษุณีไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบพระวินัยของภิกษุกับภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีปาจิตตีย์” ผู้วิจัยพบว่า ปาจิตตีย์เฉพาะของฝ่ายภิกษุที่ต้องรับปฏิบัติมี ๒๒ สิกขาบท มีสิกขาบทที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับภิกษุณี ๑๐ สิกขาบท ปาจิตตีย์ที่เป็นสิกขาบทใช้ด้วยกันคือ ภิกษุและภิกษุณีต้องรับปฏิบัติร่วมกัน ๓๐ สิกขาบท ซึ่งเป็นอาบัติที่เพศใดก็ตามไม่ว่าชายหรือหญิงล่วงละเมิดแล้วต้องอาบัติปาจิตตีย์เหมือนกัน ปาจิตตีย์เฉพาะของฝ่ายภิกษุณีที่ต้องรับปฏิบัติมีจำนวน ๘๖ สิกขาบท ซึ่งเกี่ยวข้องกับภิกษุณีโดยเฉพาะที่เป็นการกระทำของภิกษุณีเอง ในจำนวนสิกขาบทของฝ่ายภิกษุและฝ่ายภิกษุณีนั้น เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้ว จะเห็นว่า สิกขาบทที่ภิกษุณีจะพึงรักษามีมากกว่าของภิกษุ เพราะมีสิกขาบทที่จำกัดเฉพาะความเป็นหญิงรวมอยู่ด้วย^{๕๖}

๑.๕.๗ พระยวฑฒนา รมณีขมโม กล่าวถึงการจัดองค์กรคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาลไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจัดองค์กรคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล” ว่า บริบทสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาล กลุ่มบุคคลที่อยู่ในวรรณะต่ำจะได้รับการเบียดเบียน ถูกเอารัดเอาเปรียบจากกลุ่มบุคคลที่อยู่ในวรรณะสูง การเกิดขึ้นขององค์กรคณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนา จึงเป็นทางเลือกอย่างหนึ่งของคนในสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลที่ต้องการแสวงหาแนวทางในการดำเนินชีวิต ในรูปแบบใหม่ที่มีความเสมอภาคและเท่าเทียมกันของคนในสังคม การตั้งและการจัดองค์กรคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล เป็นการจัดสภาพการณ์ทางสังคม เพื่อให้เอื้อประโยชน์ต่อการศึกษาและพัฒนาตนเองของสมาชิกในองค์กรคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธวิธีในการป้องกัน และแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการจัด

^{๕๕} ระเบียบรัตน์ พงษ์พานิช, “การปะทะกันของความรู้ระหว่างปิตาธิปไตยกับสตรีนิยมต่อการสถาปนาภิกษุณีในประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), บทคัดย่อ.

^{๕๖} วิวรรณ สายแสง, “การศึกษาเปรียบเทียบพระวินัยของภิกษุกับภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีปาจิตตีย์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), บทคัดย่อ.

องค์คณะสงฆ์ ด้วยการยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นพื้นฐานในการอยู่ร่วมกัน จึงทำให้การดำเนินการป้องกันและการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในองค์กรของคณะสงฆ์สมัยพุทธกาลสำเร็จ ลุล่วงไปด้วยดี และหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ก็ยังคงใช้มาถึงปัจจุบัน^{๑๓}

๑.๕.๘ แม่ชีกฤษณา รักษาโหม ได้กล่าวถึงความเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์เถรวาทไว้ในคฤณีนิพนธ์เรื่อง “ศึกษาปัญหาเรื่องความเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผู้วิจัยพบว่า สตรีในสมัยพุทธกาลยังคงมีสถานภาพบางประการที่อาจพิจารณาว่าด้อยกว่าชาย พิจารณาจากบทบัญญัติที่ต้องปฏิบัติภายใต้ครุธรรม ๘ ประการ และเนื้อหาบางสิกขาบท ในภาพรวมแล้วภิกษุณีต้องอยู่ภายใต้การปกครองของคณะสงฆ์ด้วยเหตุผลเชิงกายภาพ ไม่ใช่เพราะเหตุผลด้านสติปัญญา ต่อมาในยุคหลังพุทธกาล ปัจจัยภายในคือพฤติกรรมของภิกษุณีเอง สาวิกขาบารมีญาณ วินัยบางข้อที่มีมาตรฐานสูง และปัจจัยภายนอกคือธรรมเนียมการแต่งงานของชาวฮินดูในสมัยหลังพุทธกาล และความไม่สงบของบ้านเมือง สิ่งเหล่านี้นำไปสู่การสูญสิ้นวงศ์ภิกษุณีในสมัยต่อมา วงศ์ของภิกษุณีดั้งเดิมที่เคยมีในสมัยพุทธกาลได้สูญสิ้นแล้ว ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะปรากฏว่ามีภิกษุณีเกิดขึ้นใหม่ในประเทศศรีลังกาก็ตาม แต่ไม่จัดว่าเป็นภิกษุณีที่เกิดในธรรมเนียมเถรวาท ด้วยเหตุผลดังนี้ ประการแรก ภิกษุณีที่เป็นปวัตตินีที่มาจากประเทศจีนนั้น เป็นภิกษุณีที่บวชในธรรมเนียมมหายาน อนึ่ง ภิกษุณีจากประเทศจีนเหล่านี้ที่นักวิชาการอ้างว่าได้รับการบวชจากภิกษุณีศรีลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕ ปรากฏว่าเป็นภิกษุณีฝ่ายอภัยคีรีวิหาร นิกายธรรมรฐิ ซึ่งนับถือลัทธิไวศัลยวาท วัตรปฏิบัตินั้นเป็นมหายาน ประการที่สอง การบวชของภิกษุณีจีน มีสามขั้นตอนและไม่มีขั้นตอนการเป็นสิกขมานาสองปี และประการที่สาม ไม่ปรากฏหลักฐานความต่อเนื่องของคณะภิกษุณีสงฆ์ในธรรมเนียมของนิกายเถรวาท ดังนั้น วงศ์ภิกษุณีในสมัยพุทธกาลตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงถือว่าได้เสื่อมสิ้นไปแล้ว^{๑๔}

^{๑๓} พระยัทธนา รมณีธรรมโม (แก้วกัณฑ์), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจ้องค์กรคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), บทคัดย่อ.

^{๑๔} แม่ชีกฤษณา รักษาโหม, “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), บทคัดย่อ.

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ส่วนมากกล่าวถึงภิกษุในด้านการปกครอง มีด้านของพระอุปัชฌาย์ พระนวกะ ข้อปฏิบัติ และการกล่าวถึงภิกษุณีโดยเฉพาะ ทั้งการเปรียบเทียบปาจิตติย์ของภิกษุกับภิกษุณี และเรื่องขององค์กรสงฆ์ แต่มิได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณี ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งเน้นศึกษาความสัมพันธ์ที่มีต่อกันในด้านต่าง ๆ ระหว่างภิกษุและภิกษุณี

๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีเฉพาะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเท่านั้น โดยอาศัยหลักฐานข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ฌบับภาษาบาลีและภาษาไทย ส่วนรายละเอียดของงานวิจัย ได้เก็บรวบรวมจากเอกสาร รายงาน และหนังสืออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาตามนัยและกรอบของการวิจัย เพื่อให้ได้เนื้อความสมบูรณ์ที่สุด

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีวิธีดำเนินการตามกรอบของการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังนี้

๑.๗.๑ ค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี และภาษาไทย ฌบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พร้อมทั้งอรรถกถาและฎีกา

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูลจากตำรา เอกสาร งานวิทยานิพนธ์ หรืองานวิจัยต่าง ๆ ของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

๑.๗.๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบกำเนิดและพัฒนาการการบวชของภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบโครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๒

กำเนิดและพัฒนาการการบวชของภิกษุและภิกษุณี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

การเสด็จอุบัติของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในโลกทั้งอดีตและอนาคต ล้วนต้องมีพุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ในพุทธกาลแห่งพระสมณโคดม สัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันของเราทั้งหลายก็เช่นกัน มีพุทธบริษัททั้ง ๔ ที่ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกัน แต่มีพัฒนาการการเกิดขึ้นของพุทธบริษัทมาจนครบทั้ง ๔ ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอเรื่องพุทธบริษัทภิกษุ และภิกษุณี ในหัวข้อ ความหมาย กำเนิด และพัฒนาการการบวชของภิกษุ และภิกษุณีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทตามลำดับ ดังนี้

๒.๑ ความหมายของ “ภิกษุ”

“ภิกษุ” ในพระพุทธศาสนา หมายถึง ชายผู้ได้อุปสมบทแล้ว ชายที่บวชเป็นพระพระผู้ชาย แปลตามรูปศัพท์ว่า ผู้ขอ หรือ ผู้มองเห็นภัยในสังขาร หรือ ผู้ทำลายกิเลส^๑

ใน ภิกขุณีเทศ มีวินิจฉัยไว้ว่า

ผู้ใดยอมขอ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า ภิกษุ (ผู้ขอ) อธิบายว่า “จะได้ก็ตาม ไม่ได้ก็ตาม ย่อมขอด้วยวิธีขออย่างประเสริฐ” ชื่อว่าผู้อาศัยการเที่ยวขอ เพราะเป็นผู้อาศัยการเที่ยวขอที่พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงอาศัยแล้ว

จริงอยู่ บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งละกองโกศ่น้อยหรือมาก ออกจากเรือนบวช ไม่มีเรือน บุคคลผู้นั้นชื่อว่าอาศัยการเที่ยวขอ เพราะละการเลี้ยงชีวิตโดยกสิกรรม และโครัทกกรรม เป็นต้นเสีย ยอมรับถือเพศนั้นเอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าภิกษุ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗๓.

อีกอย่างหนึ่ง แม้นักที่เขานำด้วยหาบ อยู่ในท่ามกลางวิหารก็ชื่อว่าอาศัยการ
เที่ยวขอ เพราะมีความเป็นใหญ่อยู่เนื่องด้วยผู้อื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าภิกษุ

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าอาศัยการเที่ยวขอ เพราะเป็นผู้เกิดอุตสาหะในบรรพชา อาศัย
โภชนะ คือคำขำอันหาได้ด้วยกำลังปลีแข้ง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ภิกษุ

ผู้ใดยอมทรงผืนผ้าที่ถูกทำลายแล้ว เพราะทำค่า ผัสสะและสี ให้เสียไป เหตุนั้น ผู้
นั้น ชื่อว่า ผู้ทรงผืนผ้าที่ถูกทำลายแล้ว บรรดาการทำค่าให้เสียไปเป็นต้นนั้น พึงทราบ
การทำค่าให้เสียไป เพราะตัดด้วยศัสตรา จริงอยู่ ผืนผ้าแม้มีราคาตั้งพัน ที่เขาเอามัดตัด
ให้เป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่แล้ว ย่อมมีราคาเสียไป คือมีค่าไม่ถึงแม้ครึ่งหนึ่งจากราคาเดิม
พึงทราบการทำผัสสะให้เสียไป เพราะเย็บด้วยด้าย แท้จริง ผืนผ้าแม้ที่มีสัมผัสเป็นสุขที่
ถูกเย็บด้วยด้ายแล้ว ย่อมมีผัสสะเสียไป คือถึงความผืนผ้าที่มีผัสสะแจ้งหยาบ พึง
ทราบการทำสีให้เสียไป เพราะหม่นหมองด้วยสนิมเข็มเป็นต้น แท้จริง ผืนผ้าแม้ที่
บริสุทธิ์ดีตั้งแต่ทำการด้วยเข็มไปแล้ว ย่อมมีสีเสียไป คือยอมละสีเดิมไป เพราะสนิม
เข็ม และเพราะน้ำที่เป็นมลทินอันเกิดจากเหงื่อมือ และเพราะการข้อมและทำกัปะปะใน
ที่สุด ผู้ใด ชื่อว่า ผู้ทรงผืนผ้าที่ถูกทำลายแล้ว เพราะทรงผืนผ้าที่ถูกทำลายด้วยอาการ ๓
อย่าง ดังอธิบายมาแล้วนั้น เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่าภิกษุ

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใด ชื่อว่า ผู้ทรงผืนผ้าที่ถูกทำลายแล้ว เพราะสักว่าทรงผ้ากาสาอะ
ทั้งหลาย ซึ่งไม่เหมือนกับผ้าของคฤหัสถ์ เหตุนี้ผู้หนึ่ง ชื่อว่า ภิกษุ^๒

จากความหมายของภิกษุดังที่กล่าวมานี้ เห็นได้ว่าการดำรงชีวิตของภิกษุใน
พระพุทธศาสนามีความแตกต่างจากคนทั่วไป ทั้งเรื่องของการประกอบอาชีพ การขบฉัน และ
การนุ่งห่ม เป็นต้น

๒.๒ กำเนิดและพัฒนาการการบวชของภิกษุ

ภายหลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ ได้มี
ภิกษุกำเนิดขึ้นเป็นรูปแรกคือ พระอัญญาโกณฑัญญะ จากนั้นก็มีการบวชภิกษุต่อ ๆ มา แต่ต่าง
รูปแบบออกไป เป็นการพัฒนากการบวชของพระภิกษุ

^๒ มหามกุฏราชวิทยาลัย, สมันตปาสาทิกาแปล ภาค ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๘๕.

๒.๒.๑ กำเนิดภิกษุรูปแรก

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ทรงพิจารณาถึงธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุนั้นว่าเป็นสิ่งที่ยากต่อการเข้าใจของเหล่าบุคคล ด้วยเหตุที่เหล่าสัตว์ต่างก็เป็นผู้มีธุลีในจักขุมาก และธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุนั้น เป็นธรรมที่ละเอียดสุขุมลุ่มลึกยากต่อการเข้าใจเพ่งพินิจพิจารณา จนเป็นเหตุให้สหัมบดีพรหมมาทูลอาราธนาขอให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม เมื่อได้รับคำอาราธนาของสหัมบดีพรหมแล้ว ทรงดำริว่าจะแสดงธรรมแก่ใครก่อนเป็นคนแรกจึงได้ผล และพระองค์ทรงระลึกถึงอาฬารดาบส ที่พระองค์เคยไปศึกษาด้วย แต่กัทราบด้วยญาณว่าอาฬารดาบสได้เสียชีวิตไปแล้ว ๗ วัน และอุทกดาบสก็ได้เสียชีวิตไปแล้วเมื่อวานนี้ เมื่อทรงเห็นอดีตอาจารย์ทั้งสองเสียชีวิตไปแล้วเช่นนี้ ก็ทรงดำริที่จะสอนเหล่าปัญจวัคคีย์ คือ โกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ^๓ ที่เคยอุปฐากพระองค์มาก่อน จึงทรงเดินทางไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวันซึ่งเป็นที่อยู่ของปัญจวัคคีย์ เมื่อพระองค์เสด็จถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวันแล้ว ตอนแรกพวกปัญจวัคคีย์ยังมีอาการกระด้างกระเดื่องไม่เชื่อว่าพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงชี้แจงทำให้ปัญจวัคคีย์เหล่านั้นเข้าใจถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านมามีว่าพระองค์เคยมีท่าทีเช่นนี้หรือไม่ ครั้นเหล่าปัญจวัคคีย์มีความเข้าใจ ก็ช่วยกันอุปฐากคั่งแต่ก่อน

เมื่อปัญจวัคคีย์ยินยอมรับฟัง พระพุทธองค์จึงทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร^๔ ผลจากการแสดงพระธรรมเทศนาทำให้พระอัญญาโกณฑัญญะได้ธรรมจักขุ แปลว่า ดวงตาเห็นธรรม คือ โสดาปัตติมรรคญาณ^๕ ส่งผลให้พระอัญญาโกณฑัญญะได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า และได้รับการบรรพชาอุปสมบทแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทา ด้วยพระดำรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด”^๖ เป็นเหตุให้ มีพระรัตนตรัยครบทั้ง ๓ ประการ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เกิดเป็นองค์กรทางพระพุทธศาสนาที่ชัดเจน การเกิดขึ้นของภิกษุรูปแรกในพระศาสนานี้ปรากฏขึ้นแล้ว ส่วนปัญจวัคคีย์ที่เหลือได้ฟังพระธรรมเทศนาและมีศรัทธาขอบรรพชาอุปสมบทในวันต่อมา และได้รับฟังพระธรรม

^๓ วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๒-๒๔/๑๒-๒๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒-๒๔/๑๘-๓๑.

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^๕ วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๕๖/๒๗.

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

เทศนา คือ อนัตตลักษณะสูตร ทำให้ภิกษุเหล่านั้นได้บรรลุธรรมหลุดพ้นจากอาสวะในที่สุดครั้งนั้น มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๖ รูป^๑

สรุปได้ว่า หลังจากพระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาแล้ว ภิกษุรูปแรกกำเนิดขึ้นทำให้พระรัตนตรัยครบองค์ ๓ ปราภฏขึ้นบนโลก หมายถึงพระพุทธศาสนาได้ปรากฏขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เพื่อยังประโยชน์ให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายให้ได้รับรู้เรื่องราวความเป็นจริงของชีวิตเพื่อจะได้หลุดพ้นออกจากวิภวสังสาร นอกจากนี้ ยังเป็นการประกาศให้รู้อีกด้วยว่าพระพุทธศาสนานี้เป็นสิ่งที่สามารถพิสูจน์ได้ ทุกคนสามารถปฏิบัติได้อย่างที่พระพุทธองค์ทรงปฏิบัติ เพราะมีปัญจวัคคีย์เป็นพยานยืนยันให้แก่พระพุทธศาสนา ที่จะลบข้อกล่าวหาต่าง ๆ ที่จะทำให้ไม่เชื่อพระพุทธศาสนาได้ และให้หันกลับมาศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดสัมมาทิฐิ มีความเห็นที่ถูกต้อง ตรงตามความเป็นจริงทุกอย่างที่มีอยู่ในวงจรแห่งวิภวสังสารนี้

๒.๒.๒ พัฒนาการการบวชของภิกษุในพระพุทธศาสนา

เมื่อพระอัญญาโกณฑัญญะได้บวชเป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนาแล้ว วันต่อมา พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ที่เหลือให้บรรลุธรรม และบรรพชาอุปสมบทตามลำดับ และบรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมกันรวม ๕ รูป ถือเป็นการเริ่มต้นของพระพุทธศาสนา แต่ยังไม่เพียงพอต่อการประกาศพระพุทธศาสนาให้ทั่วแผ่นดินที่เต็มไปด้วยความเชื่อที่หลากหลายในยุคนั้น พระพุทธองค์จึงต้องหาพยานยืนยัน กล่าวคือ มีพระสาวกคือภิกษุเพื่อรวบรวมกำลังพลที่จะทำการรบกับความเชื่อที่ผิดแตกต่างจากพระพุทธศาสนา เป็นการประกาศพระศาสนาไปให้ทั่วแผ่นดิน เพื่อยังประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายดังที่ได้ปรารถนาเอาไว้ในครั้งแรกที่คิดจะสร้างบารมีเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จากนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดยสกุลบุตรและสหายอีก ๕๔ คน ตามลำดับ จึงทำให้ในขณะนั้นมีพระอรหันต์บังเกิดขึ้นในโลก ๖๑ รูป^๒

หลังออกพรรษา พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า ควรจะออกไปประกาศหลักธรรม หลักคำสั่งสอน หลักศาสนาของพระองค์ให้แพร่หลายได้แล้ว จึงทรงเรียกสงฆ์

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๔/๓๑.

^๒ คูรายละเอียดในวิ.ม. (บาลี) ๔/๒๕-๓๑/๒๐-๒๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๓๑/๓๑-๔๐.

สาวกทั้ง ๖๐ รูป มาประชุมกันเพื่อไปประกาศหลักธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน และได้ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีรูปในตาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอรุเวลาเสนาณิกมเพื่อแสดงธรรม^๕

พระดำรัสที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้นี้ เป็นที่ประทับใจ ลึกซึ้งกินใจชาวพุทธยิ่งนัก คือทั้งขอร้อง ทั้งบังคับ ให้พระสงฆ์สาวกของพระองค์ทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา นำพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ให้ไปถึงประชาชนมากที่สุดเท่าที่จะมากได้ พระพุทธศาสนานับได้ว่าเป็นศาสนาแรกของโลกที่มีการจัดระบบงานเผยแผ่ศาสนา โดยส่งสาวกไปสอนศาสนา ก่อนศาสนาใด ๆ ทั้งสิ้น จึงเป็นสิ่งที่น่าภูมิใจสำหรับชาวพุทธทั่วโลกที่พระสาวกในพระพุทธศาสนาได้ทำงานแบบนี้เป็นเวลานานมาแล้ว

สรุปได้ว่า การที่ยศกุลบุตรเข้ามาบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นผลดีกับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เพราะพระยศะมีสหายมาก เมื่อท่านเข้ามาบวชแล้ว สหายเหล่านั้นก็ได้พากันบวชตามเข้ามาอีกจำนวนมาก ทำให้มีพระสาวกเพิ่มมากขึ้น เป็นกำลังในการประกาศพระพุทธศาสนาให้แก่กระจายได้มากขึ้น เมื่อจำนวนของพระสาวกมีมากถึง ๖๐ รูป เพียงพอที่จะเป็นกำลังในการเผยแผ่พระศาสนาเพื่อประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย พระพุทธองค์จึงได้ส่งพระสาวกออกไปประกาศพระศาสนายังที่ต่าง ๆ ทั่วแผ่นดิน ซึ่งก่อนที่จะออกไปประกาศพระศาสนานั้น พระพุทธองค์ก็ได้ให้โอวาทแก่พระสาวกเหล่านั้นด้วย

ในการเดินทางจาริกไปประกาศพระพุทธศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลาย ทำให้มีคนหันมานับถือพระพุทธศาสนากันอย่างมากมาย และมีกำลังในการประกาศพระศาสนาเพิ่มมากขึ้นอีกเป็นลำดับ ทำให้ความเชื่อที่มีอยู่ดั้งเดิมในยุคนั้นได้ถูก

^๕ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

ทำให้เห็นแจ้งตามความเป็นจริงด้วยพระพุทธศาสนา พระสาวกได้เดินทางออกไปประกาศศาสนา ส่วนพระพุทธองค์ก็เดินทางไปแสดงธรรมโปรดภททวัคคีย์ ๓๐ คน^{๑๑} หลังจากนั้นพระพุทธองค์ก็เสด็จดำเนินมาถึงอุรุเวลาเสนานิคม ได้เข้าไปแสดงธรรมโปรดชฎิล ๓ พี่น้องคือ อุรุเวลกัสสปะ นทิกัสสปะ คยาก็สสปะ พร้อมทั้งศิษย์รวมทั้งหมด ๑,๐๐๐ คน^{๑๒} แสดงธรรมโปรดพระเจ้าพิมพิสารและเหล่าพราหมณ์คหบดีผู้เป็นข้าราชการ^{๑๓} แสดงธรรมโปรดอุปติสสะหรือพระสารีบุตร และโกณฑิยะหรือพระโมคคัลลานะผู้เป็นอัครสาวกพร้อมบริพาชกผู้เป็นบริวาร^{๑๔}

ภิกษุที่พระพุทธเจ้าทรงประทานการบวชให้นี้เรียกว่า “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” ส่วนพระสงฆ์สาวกที่ไปประกาศพระศาสนานั้นต่างได้รับความลำบากในการนำกุลบุตรผู้มีศรัทธาจะบวชกลับมาให้พระพุทธเจ้าบวชให้ พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุแต่ละรูปบวชให้กุลบุตรได้ด้วยวิธีการถึงพระรัตนตรัยเรียกว่า “ติสรณคณุปสัมปทา” จากนั้น ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิธีการบวชให้เหมาะสมกับสถานการณ์อีกหลายรูปแบบ ตามที่ปรากฏในอรรถกถา^{๑๕} มี ๘ วิธี คือ เอหิภิกขุอุปสัมปทา ติสรณคณุปสัมปทา โอวาทปฏิกคหณุปสัมปทา ปัญหาพยากรณุปสัมปทา ครุขัมมปฏิกคหณุปสัมปทา ทูเตนุปสัมปทา ญัตติจตุตถกัมมุปสัมปทา อัญญาจิกุอุปสัมปทา ในการบวช ๘ อย่างนี้ เป็นการบวชของภิกษุ ๕ วิธี จัดเป็นพัฒนาการการบวชได้ดังนี้

๒.๒.๒.๑ เอหิภิกขุอุปสัมปทา การบวชโดยวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงประทานการบวชด้วยพระองค์เองด้วยพระดำรัสว่า “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด” การบวชนี้มี ๒ แบบ คือ

๑) พระพุทธองค์ทรงบวชให้กับกุลบุตรผู้บรรลุนิพพานเป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี ภิกษุที่ได้รับการบวชด้วยวิธีนี้รูปแรกได้แก่ พระอัญญาโกณฑิยะ หลังจากที่ท่านได้ดวงตาเห็นธรรมบรรลุเป็นพระโสดาบันแล้วทูลขอบวชกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงเห็นอุปนิสัยที่สมบูรณ์ควรแก่การบวชแล้ว ทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวาเปล่งพระวาจาว่า “เอहि ภิกขุ, สุวาทุกาโต ธมโม จร พุรหุมจิริยิ สมมา ทุกขสุส

^{๑๑} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๖/๓๑-๓๒, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๖/๔๕-๔๖.

^{๑๒} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๗-๕๔/๓๒-๔๕, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗-๕๔/๔๗-๖๕.

^{๑๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๕๕-๕๘/๔๖-๕๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕-๕๘/๖๕-๗๒.

^{๑๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๖๐-๖๒/๕๑-๕๕, วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐-๖๒/๗๒-๗๗.

^{๑๕} วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๕๔.

อนุตทิกิริยาฯ. แปลว่า เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด”^{๑๕} การบวชแบบนี้เป็นการบวชของกุลบุตรผู้ยังไม่สามารถ ทำกิเลสให้หมดสิ้นจากสันดานของตน เพียงแต่ทำลายกิเลสบางตัวให้สิ้นไปเท่านั้น

๒) พระพุทธองค์ทรงบวชให้กับกุลบุตรผู้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์แล้ว สูงสุดคือสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ทำลายกิเลสหมดสิ้นจากสันดานของตนแล้ว เปล่งพระ วาจาว่า “เอहि ภิกขุ, สุวาสุขาโต ชมฺโม จร พุรุมฺจิริยํ. แปลว่า เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอัน เรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เถิด” การประทานการบวชแบบนี้ทรงประทานการ บวชแก่ยสกุลบุตรเป็นรูปแรกเพราะทูลขอการบวชหลังจากสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ดังมี มาพระไตรปิฎกว่า

หลังจากที่พระพุทธองค์โปรดปัญจวัคคีย์ให้บรรลุนิพพานบวชเป็นภิกษุแล้ว ก็ เสด็จไปโปรดกุลบุตรเศรษฐี ชื่อว่า ยสะ ซึ่งอาศัยอยู่ในที่ไม่ไกลจากที่ประทับนัก ยสะ เกิดความเบื่อหน่ายในการครองเรือน จึงเดินมาขังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พร้อมเปล่ง อุทานว่า “ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ” เมื่อเดินมาถึงที่ประทับของพระพุทธเจ้า ครั้นพระพุทธองค์ได้ยินเสียงนั้นจึงตรัสตอบไปว่า “ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง ท่าน จงมาที่นี่เถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน” เมื่อยสกุลบุตรได้ยินเช่นนั้นจึงเข้าไปยังที่ ประทับของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงแสดงอนุปฺพุทฺธิกา คือ ๑. ทานกถา ๒. สีลกถา ๓. ตักคกถา ๔. กามาทีนวกถา ๕. เนกขัมมมานิสังสกถา แก่ยสกุลบุตร จากนั้น ทรงแสดงอริยสัจ ๔ เมื่อจบพระธรรมเทศนา ยสกุลบุตรได้สำเร็จเป็นพระ โสดาบัน

ในวันรุ่งขึ้น บิคาของยสกุลบุตรได้ออกตามหาจนมาพบพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและ ได้ฟังอนุปฺพุทฺธิกา และอริยสัจ ๔ จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยในขณะที่พระพุทธเจ้า กำลังแสดงพระธรรมเทศนาอยู่นั้น ยสกุลบุตรก็ได้ฟังพระธรรมเทศนานั้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อฟังพระธรรมเทศนานั้นจบแล้ว ยสกุลบุตรก็ได้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ และได้ รับประทานการบวชแบบ “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” ส่วนบิคาของยสกุลบุตรได้บรรลุนิ พพานขั้นต้น และปวารณาตนเป็นอุบาสกผู้ขอถึงพระรัตนตรัย^{๑๖}

^{๑๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๘/๑๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๓๑/๓๑-๔๐.

การบวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาทั้ง ๒ อย่างนี้มีความแตกต่างกันตรงคำว่า “เพื่อทำ ที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” ถ้ากุลบุตรยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์เพียงบรรลุเป็นพระอริยะที่เป็นเสกขบุคคลผู้ยังต้องเจริญวิปัสสนาเพื่อความเป็นพระอรหันต์อยู่ แต่ถ้ากุลบุตรสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วพระพุทธรองค์ก็จะไม่ตรัสพระวาจา

การบวชด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทานี้ พระพุทธรองค์ประทานให้แก่บุคคลผู้เคยได้ ทำบุญเกี่ยวกับการถวายไตรจีวรไว้ในอดีตชาติ เมื่อมีพระดำรัสว่า “เอหิ ภิกขุ” เพศกฤหัสถ์จะ หายไป การบวชก็เกิดขึ้น จะมีศีรษะโล้น ครองผ้ากาสาเย นุ่งผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง มีบาตรดิน สีดอกอุบลเขียวแขวนอยู่ที่บ่า กุลบุตรผู้บวชก็สำเร็จเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาโดยมี พระพุทธเจ้าเป็นพระอุปัชฌาย์บวชให้^{๑๓} การบวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาทั้งสองแบบนี้พระ พุทธรองค์บวชให้กับพระสาวกอีกมากมาย แม้ในกาลต่อมา จะมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการบวช อีกหลายรูปแบบ แต่พระพุทธเจ้าก็ยังทรงใช้เอหิภิกขุอุปสัมปทาในการบวช

๒.๒.๒.๒ ติสรณคมนุปสัมปทา การบวชด้วยวิธีการขอถึงพระรัตนตรัย ๓ ครั้ง

การบวชแบบติสรณคมนุปสัมปทานี้ เกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ส่งภิกษุที่ เป็นพระสาวกไปประกาศศาสนาแล้ว ได้มีกุลบุตรที่ฟังธรรมแล้วเกิดความศรัทธาเลื่อมใสใน พระพุทธศาสนาอยากบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา พระสาวกเหล่านั้นต้องพา กุลบุตรผู้มุ่งบรรพชาอุปสมบทมารับการบรรพชาอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า เพราะใน ขณะนั้นยังเป็นการบวชแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทา ยังไม่มีการประกาศเปลี่ยนแปลงการบวช เป็นแบบอื่น

พระพุทธเจ้าทรงรู้ด้วยพระญาณว่า การที่ภิกษุทั้งหลายนำกุลบุตรมาให้พระองค์ บรรพชาอุปสมบทนั้นเป็นการยากลำบาก จึงทรงอนุญาตว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ท่านทั้งหลาย นั้นแหละ จงให้บรรพชา จงให้อุปสมบทในทิศนั้น ๆ ในชนบทนั้น ๆ เถิด’^{๑๔} ต่อมา กุลบุตรที่ มีศรัทธาเลื่อมใสมีประสงค์จะบรรพชาอุปสมบท พระสาวกก็สามารถบวชได้เลย

การบรรพชาอุปสมบทมีขั้นตอนดังนี้

- ๑) ผู้บรรพชาและอุปสมบท ทำการปลงผมและโกนหนวดเคราให้เรียบร้อย

^{๑๓} วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๕๕-๒๕๗.

^{๑๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๔/๔๒.

๒) ผู้บรรพชาและอุปสมบทครองผ้ากาสายะให้ห่มอุตตราสงค์ฉวีงบ่าข้างหนึ่ง

๓) ผู้บรรพชาและอุปสมบท กราบเท้าภิกษุทั้งหลายแล้วนั่งกระโห่ง

แล้วให้ผู้บรรพชาและอุปสมบทประนมมือ ให้กล่าวตามว่า ‘เธอจงกล่าวอย่างนี้’ แล้วให้ว่าสรณคมน์ว่า “พุทฺธฺ สรณฺ คจฺจนามิ ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ฯลฯ ตติยมฺปิ สํณฺ สรณฺ คจฺจนามิ ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นสรณะแม้ครั้งที่ ๓”^{๑๕}

เพียงแค่นี้ก็สำเร็จเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา

วิธีดังกล่าวมานี้ก็เพื่อความสะดวกในการเผยแผ่ศาสนาให้รวดเร็ว และปรับปรุงตามความเหมาะสม และพระพุทธศาสนาก็แพร่หลายไปในที่สุด

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงการบวชจากเอหิภิกขุอุปสัมปทาเป็นการบวชด้วยไตรสรณคมน์นั้น สะท้อนให้เห็นว่าคณะสงฆ์ในสมัยนั้นมีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว แต่เดิมการเดินทางมาบวชและเดินทางกลับยากลำบาก ทำให้การประกาศศาสนาไปได้ไม่มาก เพราะพระอรหันต์สาวกต้องพากุลบุตรมาให้พระพุทธเจ้าบวชให้ ทำให้เสียเวลาในการเผยแผ่ศาสนาในส่วนนี้ไป พระพุทธองค์จึงมีพระประสงค์จะให้การบวชไม่เป็นอุปสรรคต่อการประกาศศาสนา เมื่ออุปสรรคในส่วนนี้ไม่มีแล้ว การแผ่ขยายของพระพุทธศาสนาเป็นไปอย่างรวดเร็ว นี่เป็นพระปัญญาของพระพุทธองค์ ว่าทำอะไรศาสนาของพระองค์จะตั้งมั่นได้เร็ว จึงทรงอนุญาตการบวชแบบไตรสรณคมน์ ทว่าเป็นระยะสั้น ๆ เท่านั้น ในช่วงนี้ถึงแม้จะมีการบวชแบบไตรสรณคมน์แล้ว แต่การบวชแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทายังคงมีอยู่เหมือนเดิม

๒.๒.๒.๓ ผู้ตติจตุตถกัมมุอุปสัมปทา การบวชด้วยการสวดกรรมวาจามีผู้ตติเป็นที่ ๔

หลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ส่งพระสาวกออกไปประกาศพระพุทธศาสนา ยังสถานที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศแล้ว ทำให้สถานที่ที่พระสาวกเดินทางไปถึง มีผู้คนมานับถือพระพุทธศาสนากันมากขึ้น และยังมีคนอีกจำนวนมากที่อยากจะเข้ามาบวชเช่นกัน ดังตัวอย่างพระอัสสชิได้ทำให้อุปติสสะและโกติตะเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งขณะนั้นทั้งสองเป็นปริพาชก ต่างมีบริวาร ๒๕๐ คน อาศัยอยู่ที่กรุงราชคฤห์ และออกบวชเป็นศิษย์ของสัจจชัยปริพาชก เรียนจนจบความรู้ของอาจารย์ก็ยังไม่พบสิ่งที่ตนเองต้องการ วันหนึ่ง

^{๑๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๔/๒๕-๓๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๔/๔๒-๔๓, วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๕๕-๒๕๖.

ทั้งสองต่างก็สัญญาว่าจะไปค้นหาอาจารย์เพื่อที่จะหาวิชาความจริงของชีวิต และถ้าใครพบเจอ ก่อนก็ให้มาบอกกับอีกคนให้ทราบด้วย อุปติสสะได้มาพบพระอัสสชิ เกิดความเลื่อมใสศรัทธา ได้เข้าไปกราบเรียนถามพระอัสสชิว่า “ใครเป็นศาสดาของท่าน ศาสดาของท่านสอนเช่นไร” พระอัสสชิทราบว่าอุปติสสะเป็นนักบวชที่มีปัญญามากจึงกล่าวไปว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระศาสดาของเราทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับของธรรมเหล่านั้น พระองค์ทรงมีปกติสั่งสอนอย่างนี้” ด้วยปัญญาของอุปติสสะที่เคยฝึกฝนมาในอดีตชาติ จึงทำให้ได้ดวงตาเห็นธรรม จากนั้นจึงรีบกลับไปหาโกถิตะและบอกเรื่องราวที่ตนเองได้ไปเจอมา หลังจากโกถิตะฟังจบก็เกิดดวงตาเห็นธรรม ท่านทั้งสองได้พากันไปบอกข่าวนี้แก่อาจารย์สัญญาชัยปริพาชก แต่อาจารย์กลับไม่เชื่อ ทั้งสองจึงได้เดินทางไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมกับบริวารจำนวนหนึ่ง พระพุทธองค์ประทานการบวชแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทา ภายหลังท่านทั้งสองก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระพุทธองค์ได้ประทานนามของท่านทั้งสองว่า สารีบุตร และ โมคคัลลานะ และยังได้ทรงแต่งตั้งให้เป็นอัครสาวก^{๒๐} หลังจากที่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะบวชได้ไม่นาน มีพราหมณ์เฒ่าคนหนึ่งชื่อ ราชะประสงค์จะบวชเป็นภิกษุแต่ไม่มีใครรูปใดเป็นอุปัชฌาย์บวชให้ ทำให้ราชพราหมณ์นั้นเกิดความทุกข์ใจจนซบผอม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความนั้น จึงตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า “ใครระลึกถึงความดีของพระราชพราหมณ์ได้บ้าง” พระสารีบุตรกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราชพราหมณ์ได้ถวายภิกษาแก่ข้าพระองค์ ๑ ทัพพี ข้าพระองค์ระลึกถึงความดีข้อนี้ได้ พระพุทธเจ้าข้า”^{๒๑}

พระพุทธเจ้าได้อนุญาตให้ท่านพระสารีบุตรบวชให้ราชะ โดยวิธีอุตติจตุตถกรรม เป็นรูปแรก คือ ตั้งญัตติ ๑ ครั้ง และสวดกรรมวาจา ๓ ครั้ง มีภิกษุสงฆ์ประชุมร่วมกัน ซึ่งต่อมาได้ทรงกำหนดภิกษุสงฆ์ผู้เข้าร่วมในอุปสมบทกรรมว่า ต้อง ๕ รูป เป็นอย่างต่ำ สำหรับอุปสมบทกรรมในปัจจุบันชนบท และ ๑๐ รูปเป็นอย่างต่ำ สำหรับการอุปสมบทในมัธยมประเทศ^{๒๒} และห้ามใช้วิธีไตรสรณคมน์ให้การอุปสมบทตั้งแต่นั้นมา ต่อมาการบวชด้วยวิธีไตรสรณคมน์เป็นการบวชของสามเณร ถึงแม้จะมีการพัฒนารูปแบบการบวชเรื่อยมาจนถึง

^{๒๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐-๖๒/๓๒-๓๘.

^{๒๑} พระพุทธโฆษาจารย์, พระธมมปทภูรคถา (จตุตถุ โภโก), มหามกุฏราชวิทยาลัย แบล, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑-๔.

^{๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๘-๒๕๙/๓๖-๓๘.

ผู้ตัจจุตถกรรมอุปสัมปทา พระพุทธองค์ยังทรงมีการบวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาเช่นเดิม การบวชด้วยวิธีผู้ตัจจุตถกรรมอุปสัมปทานี้มีใช้ถึงปัจจุบันในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๒.๒.๔ โอวาทปฏิบัติคหณอุปสัมปทา การบวชด้วยวิธีการรับโอวาท

เป็นการบวชที่พระพุทธเจ้าประทานแก่พระมหากัสสปะหรือปิปผลิมาณพ ผู้กำลังแสวงหาศาสดาที่ตนจะบวชอุทิศให้ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบด้วยง่าย ก็พระญาณว่า จะต้องไปโปรดปิปผลิมาณพ พระองค์ก็เสด็จไปประทับที่พุกุตตเจดีย์ ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกรุงราชคฤห์กับหมู่บ้านนาลันทา รอที่จะประทานการบวชให้ เมื่อปิปผลิมาณพได้เดินทางมาถึงที่ประทับของพระพุทธเจ้าและได้สนทนากันแล้ว ก็แน่ใจกันว่าเป็นศาสดาที่ตนกำลังแสวงหาเพื่อบวชอุทิศตน ปิปผลิมาณพจึงน้อมศีรษะลงแทบเบื้องพระบาทของพระพุทธเจ้า แล้วได้กราบทูลว่าพระพุทธองค์เป็นศาสดาของข้าพระองค์ และข้าพระองค์ก็เป็นสาวกของพระพุทธองค์

หลังจากนั้นพระพุทธเจ้าได้ประทานพระโอวาท ๓ ข้อ แก่ปิปผลิมาณพว่า

‘เราจักเข้าไปตั้งหิริและโอตตปปะอย่างแรงกล้าในภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นเถระ ผู้เป็นนวกะ ผู้เป็นมัชฌิมะ’

‘เราจักพึงธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งประกอบด้วยกุศล จักกระทำธรรมนั้นทั้งหมด ให้เป็นประโยชน์ มนสิการถึงธรรมนั้นทั้งหมด จักประมวลจิตมาทั้งหมด เยี่ยโสต สดับธรรม’

‘เราจักไม่ละกายคตาสติที่ประกอบด้วยความยินดี’^{๒๓}

ในอรรถกถาแสดงการบวชเป็นบาลีว่า “โย จ ปนายิ ติวโร โอวาโท, เถรสฺส อยเมว ปพฺพชฺชา จ อฺอุปสมฺปทา จ อโหสิ”^{๒๔}

เมื่อพระพุทธเจ้าประทานการบวชให้กับพระมหากัสสปะด้วยโอวาท ๓ ข้อนี้แล้ว ไม่ปรากฏว่าพระพุทธองค์บวชให้กับสาวกรูปอื่นด้วยวิธีนี้อีก นับเป็นการบวชแบบเอหิภิกขุ

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕๔/๒๑๐-๒๑๑, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๘-๒๕๙.

^{๒๔} วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๕๖, ส.นิ.อ. (บาลี) ๑๕๔/๒๒๑.

อุปสัมปทาได้เช่นกัน เป็นการบวชให้แก่กุลบุตรผู้เป็นปุถุชน เพราะหลังจากท่านบวชเป็นพระ
ได้ ๗ วัน ในเวลารุ่งอรุณของวันที่ ๘ ท่านบรรลुพระอรหัตต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทามรรค^{๒๕}

๒.๒.๒.๕ ปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา การบวชด้วยวิธีตอบปัญหา

เป็นการประทานการบวชให้กับโสပါกะสามเณร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามปัญหา
กับสามเณรเกี่ยวกับบอสุกะ คือสัญญา ๑๐ อย่าง สามเณรทูลตอบปัญหานั้นได้^{๒๖} หลังจากนั้น
พระพุทธองค์ได้ตรัสถามอายุของสามเณร สามเณรทูลตอบว่า มีอายุได้ ๗ ปี พระพุทธองค์
ทรงยินดีในสามเณรโสပါกะว่า “โสပါกะ เธอเทียบเคียงพระสัพพัญญุตญาณแล้วตอบปัญหา”
พระพุทธองค์จึงประทานการบวชแก่สามเณรโสပါกะ หลังจากการบวชของสามเณรโสပါกะ
แล้ว ไม่ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าทรงประทานการบวชแบบนี้ให้แก่พระสาวกรูปใดอีก การบวช
แบบนี้ก็เป็นการบวชแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทาเช่นกัน เพราะเป็นการประทานการบวชให้ด้วย
พระองค์เอง เป็นการบวชให้แก่กุลบุตรผู้เป็นปุถุชนยังไม่บรรลุเป็นพระอริยะ

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าพัฒนาการการบวชของภิกษุทั้ง ๕ วิธีนั้น สามารถสรุป
การบวชได้ ๓ รูปแบบคือ

๑) การบวชโดยพระพุทธเจ้าประทานให้ด้วยพระองค์เองมี ๓ รูปแบบ คือ
เอหิภิกขุอุปสัมปทา โอวาทปฏิคคหณอุปสัมปทา และปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา

๒) การบวชโดยบุคคลคือพระหนึ่งรูปก็บวชได้ มี ๑ วิธี คือ ดิสรณกมมอุป
สัมปทา

๓) การบวชโดยคณะสงฆ์คือมีพระอุปัชฌาย์เป็นผู้บวชให้ มีการสวดตั้งญัตติ
๑ ครั้ง และสวดกรรมวาจา ๓ ครั้ง และต้องมีภิกษุสงฆ์อย่างน้อย ๕ รูปเป็นอย่างต่ำ มี ๑ วิธี คือ
ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา

พัฒนาการการบวชของภิกษุทั้ง ๕ วิธี ดังที่กล่าวมานั้นสามารถสรุปเป็นตารางได้
ดังนี้

^{๒๕} ประคม ชิวประวัติ (แปล), คัมภีร์มโนรถปुरुณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เอตทัคคะ
บุคคล, (กรุงเทพฯ : รพ. ประเมษฐ์การพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๘๐.

^{๒๖} คูรายละเอียดใน อจ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๕๓/๘๔, อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๓/๑๒๔.

ตารางที่ ๑ แสดงพัฒนาการการบวชของภิกษุ

วิธีบวช	ผู้บวชให้	คุณสมบัติของ ผู้ได้รับการบวช รูปแรก	ผู้ได้รับการบวชรูปแรก
เอหิภิกขุอุปสัมปทา	พระพุทธเจ้า	ผู้บรรลุนิพพานแล้ว	พระอัญญาโกณฑัญญะ
ติสรณคมนูปสัมปทา	พระภิกษุ ๑ รูป ที่บวชได้	ปุถุชน	ผู้ได้รับการบวชโดย พระสาวก ๖๐ รูป ^{๒๗}
ญัตติจตุตถกัมมุปสัมปทา	พระภิกษุสงฆ์	ปุถุชน	ราชพราหมณ์
โอวาทปฎิภคคหณุปสัมปทา	พระพุทธเจ้า	ปุถุชน	ปิปผลิมาณพ
ปัญหาพยาकरणุปสัมปทา	พระพุทธเจ้า	ปุถุชน	สามเณร โสปาเกะ

๒.๒.๓ การปกครองคณะสงฆ์กับการอนุญาตให้มีอุปัชฌาย์

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตการบวชด้วยไตรสรณคมนั้นแล้ว ได้มีกุลบุตรมาบวชเป็นจำนวนมากและในจำนวนเหล่านี้ มีกลุ่มภิกษุที่ตั้งใจปฏิบัติตามหลักคำสอน และกลุ่มภิกษุที่ไม่สนใจปฏิบัติตามหลักคำสอน ทำให้เกิดเหตุการณ์ที่ไม่เหมาะสม กล่าวคือ สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายยังไม่มีพระอุปัชฌาย์ ไม่มีผู้คอยตักเตือนพร่ำสอน จึงนั่งห่มไม่เรียบร้อย มีมารยาทไม่สมควร เวลาที่คนทั้งหลายกำลังบริโภคน้ำ ก็ยืนบาตรเข้าไปบนของบริโภคน้ำ บนของกล้วยบนของลิ้ม บนน้ำดื่ม บ้างออกปากขอแกลง ขอบ้างสูดกลิ่น ส่งเสียงดังในโรงฉัน คนเหล่านั้นจึงพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาในพฤติกรรมของสมณะเชื้อสายศากยบุตรทั้งหลาย ว่าเหมือนพวกพราหมณ์ในสถานที่เลี้ยงพราหมณ์ เมื่อภิกษุทั้งหลายได้ยินคนเหล่านั้นกล่าวตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุผู้มั่งคั่งน้อย สันโดษ มีความละอาย มีความระมัดระวังใฝ่การศึกษา จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้า

^{๒๗} พระสาวก ๖๐ รูปแรก ที่พระพุทธเจ้าทรงส่งไปประกาศพระศาสนา คือ พระปัญจวัคคีย์ พระยสะ และเพื่อนพระยสะ ๕๔ รูป.

พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลาย เมื่อทรงทราบ จึงทรงดำหนิว่า เป็นการกระทำของพวกเขาโมฆบุรุษ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงดำหนิภิกษุเหล่านั้นโดยประการต่าง ๆ แล้ว ได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยาก บำรุงยาก มักมาก ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน ตรัสคุณแห่งความเป็นคนเลี้ยงง่าย บำรุงง่าย มักน้อย สันโดษ ความซัดเสลา ความกำจัดกิเลส อาการที่น่าเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียร โดยประการต่าง ๆ ทรงแสดงธรรมมีกถาให้เหมาะสม ให้คล้อยตามกับเรื่องนั้นแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์จักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในสัททวิหาริกฉันบุตร สัททวิหาริก^{๒๘} จักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในอุปัชฌาย์ฉันบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ อุปัชฌาย์และสัททวิหาริกจักมีความเคารพ ยำเกรงประพฤติกุลมเกลียวกัน จักถึงความเจริญงอกงามไปบุคลย์ในธรรมวินัยนี้^{๒๙}”

พระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์รูปแรกที่มีการบวชแบบครบองค์สงฆ์ ได้บวชให้ราชพราหมณ์ ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการปกครองโดยเริ่มจากการบวชแบบบัญญัติจุดดตุลกรรมวาจา ดังมีเรื่องปรากฏในพระวินัยปิฎกว่า มีพราหมณ์คนหนึ่งได้เข้าไปหาภิกษุทั้งหลาย ขอบรรพชาแต่ถูกปฏิเสธจากภิกษุเหล่านั้น ด้วยความที่อยากบวชแต่ไม่ได้บวช จึงทำให้ชুবผอมผิวหมองคล้ำ ตัวซีดเหลืองมีเส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งตามตัว พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์จึงตรัสถามความจากภิกษุทั้งหลาย เมื่อได้รับการทูลตอบแล้ว พระพุทธองค์ตรัสถามต่อไปว่า “ภิกษุทั้งหลาย ใครระลึกถึงความดีของพราหมณ์นั้นได้บ้าง” พระสารีบุตรระลึกได้ว่าพราหมณ์นี้ได้เคยถวายภิกษาหนึ่งทัพพี พระองค์จึงทรงอนุญาตให้พระสารีบุตรบวชราชพราหมณ์ พระสารีบุตรจึงเป็นพระสาวกรูปแรกที่พระองค์ทรงอนุญาตในการเป็นพระอุปัชฌาย์ และมีคณะสงฆ์ร่วมในการบวช^{๓๐}

^{๒๘} สัททวิหาริก แปลว่า ผู้อยู่ด้วยกัน เป็นคำเรียกผู้ที่ได้รับอุปสมบท ถ้าอุปสมบทต่อพระอุปัชฌาย์รูปใด ก็เป็นสัททวิหาริกของพระอุปัชฌาย์รูปนั้น.

^{๒๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๔-๖๕/๘๑-๘๒.

^{๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕-๗๐/๘๗-๘๘.

๒.๒.๔ การขยายตัวของภิกษุกับการประทานอำนาจให้สงฆ์เป็นใหญ่

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายไปอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว ทำให้กุลบุตรผู้มีความศรัทธาออกบวชมากยิ่งขึ้น พระสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่ขึ้น มีความเป็นปึกแผ่นมากขึ้น การที่จะยึดอำนาจไว้เฉพาะตัวบุคคลคือเฉพาะพระพุทธองค์นั้น พระพุทธเจ้าทรงดำริว่า หากพระพุทธองค์ปรินิพพานไป พระพุทธศาสนาก็จะดำรงอยู่เพียงเท่านั้น แต่ถ้ายกอำนาจให้แก่สงฆ์ โดยให้สงฆ์เป็นใหญ่แล้ว อำนาจก็จะตั้งอยู่ยืนยาวตลอดชั่วอายุของพระพุทธศาสนา^{๓๐} การที่พระพุทธองค์ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่นั้น หมายถึง ให้คณะสงฆ์ดูแลปกครองกันเองและดูแลรับผิดชอบร่วมกัน

จากที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาทั้งหมดนั้น ตั้งแต่กำเนิดภิกษุ พัฒนาการการบวชของภิกษุ มีจุดเริ่มต้น และพัฒนาการการบวช จนถึงความตั้งมั่นของคณะสงฆ์โดยการประทานความเป็นใหญ่จากพระพุทธองค์ มีลำดับพอสรุปภาพรวมได้เป็น ๔ ระยะ ดังนี้

ระยะที่ ๑ เริ่มต้นที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ทำให้มีพระสงฆ์รูปแรกเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาจนถึงการบวชพระยสะและเพื่อน จากนั้นพระพุทธองค์ทรงส่งพระอรหันตสาวกออกไปประกาศพระศาสนา จำนวน ๖๐ รูป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่ใหญ่

ระยะที่ ๒ หลังจากทีพระอรหันตสาวกออกประกาศพระศาสนาแล้ว กุลบุตรผู้มีศรัทธาประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา พากันเดินทางมาพบพระพุทธเจ้าเพื่อขอประทานการบรรพชาอุปสมบท แต่ประสบความยากลำบากในการเดินทาง พระพุทธองค์จึงประทานการบวชแบบไตรสรณาคมน์

ระยะที่ ๓ พระพุทธองค์โปรดชฎิลและศิษย์ โปรดพระเจ้าพิมพิสารและบริวาร ทั้งได้รับการถวายเวฬุวันให้เป็นวัดแรกในพระพุทธศาสนา ทำให้มีพุทธมณฑลศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาเป็นที่มั่นคง และเป็นสถานที่แถลงนโยบาย คือ อุดมการณ์ หลักการ และวิธีการในการเผยแผ่ประกาศหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ให้แก่พระอรหันตสาวก จำนวน ๑,๒๕๐ รูป รวมทั้งได้พระอัครสาวกเบื้องซ้ายเบื้องขวา

^{๓๐} คณาจารย์โรงพิมพ์เลี้ยงชีพ, หนังสือเรียนนักธรรมชั้นตรี ฉบับมาตรฐาน บูรณาการชีวิต วิชาพุทธประวัติ, (กรุงเทพฯ : เลี้ยงชีพ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗๘.

ระยะที่ ๔ หลังจากประทานโอวาทปาฏิโมกข์แล้ว มีการประกาศพระศาสนา เรื่อยมา จนมีพราหมณ์ชราคนหนึ่งชื่อว่าราเช มีศรัทธาจะบรรพชาอุปสมบท พระพุทธองค์ ประทานการบวชแบบญัตติจตุตถกรรมวาจา มีคณะสงฆ์เป็นใหญ่ โดยให้พระสารีบุตรเป็น พระอุปัชฌาย์ ยกเลิกการบวชแบบไตรสรณาคมน์ ทรงมอบให้คณะสงฆ์ดูแลกันเอง การบวช แบบญัตติจตุตถกรรมวาจาใช้ตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบันนี้ นับเป็นพัฒนาการการบวชภิกษุ มาถึงจุดสูงสุดของพระพุทธศาสนา

๒.๓ ความหมายของ “ภิกษุณี”

ภิกษุณี หมายถึง หญิงผู้ได้อุปสมบทแล้ว พระผู้หญิงในพระพุทธศาสนา^๒ คำว่า “ภิกษุณี” เป็นภาษาสันสกฤต ส่วนคำว่า “ภิกษุณี”^๓ เป็นภาษาบาลี ภิกษุและภิกษุณี ว่าโดย ความหมายแล้วมีความหมายเหมือนกัน ภิกษุณีท่านแรกในพระพุทธศาสนา คือ พระนาง ปชชาติโคตมิ

ภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นโดยพระพุทธประสงค์ คือพระพุทธเจ้าตั้งใจจะ ให้มีขึ้นในฐานะที่เป็นพระสาวิกาคู่กับพระสาวก ดังแสดงในมหาปรินิพพานสูตรว่า

“อานนท์ เมื่อแรกตรัสรู้ เราพักอยู่ที่ต้อนชลาณีโคธ มารผู้มีบาปได้เข้ามาหาเรา ได้กล่าวกับเราดังนี้ว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดปรินิพพานใน บัดนี้’ เราตอบว่า มารผู้มีบาป เราจะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาของเราทั้งหลาย ยังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำ ไม่แก้แค้น ไม่เป็น พหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว แต่ยังไม่บอกแสดงบัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ข่มขี้ คำกล่าวร้าย ที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรม ไม่ได้ ตราบนั้นเรายังไม่ปรินิพพาน”^๔

พระคำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบมารนั้น เป็นเพราะพระพุทธเจ้าทรงมีอนาคตังส ญาณ ทรงรู้อยู่ล่วงหน้าว่าในอนาคตจะต้องมีภิกษุณีแน่นอน

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๐๔.

^๓ วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๖๕๘/๕, วิ.ภิกษุณี. (บาลี) ๓/๖๕๘/๕, ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖), หน้า ๘๒๓.

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๕/๓๗๒.

ในคัมภีร์พุทธวงศ์ ครั้งสมัยพระพุทธเจ้าในอดีตทรงพระนามว่าที่ปิงกรนั้น พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ชื่อ สุเมธดาบส^{๓๕} ได้รับการพยากรณ์จาก พระที่ปิงกรว่า ในอนาคตสุเมธดาบสจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่า โคดม พระมารดาจักมีพระนามว่า มายา พระบิดาจักมีพระนามว่า สุทโธทนะ พระขมาเถรี และพระอุบลวรรณาเถรี จักเป็นพระอัครสาวิกา

และในคัมภีร์พุทธวงศ์ ยังได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ ตั้งแต่พระที่ปิงกร พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๑ จนถึงพระโคดมพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒๕ ทุก ๆ พระองค์ล้วนปรากฏมีพระอัครสาวิกา คือมีภิกษุณีด้วยกันทุกพระองค์ พระโคดมพุทธเจ้าก็ทรงมีภิกษุณีคือ พระขมาภิกษุณี และพระอุบลวรรณาภิกษุณีเป็นพระอัครสาวิกา^{๓๖} จากข้อความนี้สามารถสรุปได้ว่า ในพระศาสนาของพระโคดมพุทธเจ้านี้ก็จะต้องมีภิกษุณีเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ นั้นเอง

๒.๔ กำเนิดและพัฒนาการการบวชของภิกษุณี

๒.๔.๑ กำเนิดภิกษุณีรูปแรก

ในพรรษาที่ ๕ พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระประยูรญาติ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ ทรงแสดงพระธรรมกถาโปรดพระเจ้าสุทโธทนะทรงบรรลुเป็นพระอริยบุคคล พร้อมปฏิบัติสัมภทา และเสด็จนิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพาน^{๓๗} เมื่อการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบิดาเสร็จสิ้นลงแล้ว พระนางมหาปชาบดีโคตมี มีพระประสงค์จะผนวชจึงเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่นิโครธาราม ได้กราบทูลขอบวชถึง ๓ ครั้ง แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาต^{๓๘} ต่อมา พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังพระนครเวสาลี ประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน พระนางมหาปชาบดีโคตมี นำสาทิยนารีประมาณ ๕๐๐ ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลอ้อนวอนขออุปสมบทอีก แต่พระพุทธองค์ก็ยังไม่ทรงอนุญาต ขณะนั้นพระอานนท์ผ่านมาพบจึงสอบถาม ครั้นทราบความโดยตลอดแล้ว พระเถระได้เข้าเฝ้ากราบทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงอนุญาต แต่พระผู้มีพระภาคตรัสห้าม พระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า มาตุคามออกจากเรือน

^{๓๕} บุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๖๔-๑๖๘/๑๕๔-๑๕๕.

^{๓๖} บุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๘/๗๒๐.

^{๓๗} สุริย์ - วิเชียร มีผลกิจ, พระพุทธประวัติ, (กรุงเทพฯ : บริษัทคอมฟอร์ม จำกัด, ๒๕๔๔),

^{๓๘} คุรายละเอียดใน อ.อ.อุทก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๑.

บวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ จะสามารถทำให้แจ้งโศคาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้หรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโศคาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้

พระอานนท์จึงกราบทูลว่า ถ้ามาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโศคาปัตติผล ฯลฯ หรืออรหัตตผลได้ พระนางมหาปชาบดีโคตมีเป็นพระมาตุจฉาของพระผู้มีพระภาค ทรงมีอุปการะมาก เคยประทับประคองดูแลถวายเกษียรธารเมื่อพระชนนีสวรรคต ขอประทานวโรกาส ขอมาตุคามพึงบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ด้วย^{๓๕}

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ถ้ามหาปชาบดีโคตมีรับครุธรรม ๘ ประการได้ การรับครุธรรมนั้นแลเป็นการอุปสมบทของพระนาง^{๓๖}

พระอานนท์เถระได้จัดจํานำเอาครุธรรมทั้ง ๘ ประการนี้มาแจ้งแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี พระนางได้สดับแล้วมีพระทัยฟ่องใสโสมนัสยินดีและยอมรับว่าปฏิบัติได้ทุกประการ การอุปสมบทด้วยครุธรรม ๘ ประการจึงสำเร็จแก่พระนางสมเจตนา นับว่าพระนางมหาปชาบดีโคตมี เป็นภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา ส่วนสากยชัตติยนารีที่ติดตามมาด้วยทั้งหมดได้รับการอุปสมบทจากสงฆ์ เมื่อพระนางมหาปชาบดีโคตมีได้อุปสมบทสำเร็จเป็นนางภิกษุณีแล้ว เรียนพระกรรมฐานในสำนักพระบรมศาสดา บำเพ็ญเพียรด้วยความไม่ประมาท ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหัตตผล พร้อมด้วยภิกษุณีบริวารทั้ง ๕๐๐ รูป และได้บำเพ็ญกิจพระศาสนาเต็มกำลังความสามารถ

ต่อมา เมื่อพระศาสดาประทับ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงสถาปนาภิกษุณีในตำแหน่งเอตทัคคะหลายตำแหน่ง พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า พระนางมหาปชาบดีโคตมี เป็นผู้วิญญูติสูง คือรู้กาลนาน มีประสบการณ์มาก รู้เหตุการณ์ต่าง ๆ มาตั้งแต่ต้น จึงทรงสถาปนาพระนางตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย ในฝ่ายรัตตัญญูคือผู้รู้ราตรีนาน^{๓๗}

^{๓๕} อัง.อุทฺตจก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๓.

^{๓๖} อัง.อุทฺตจก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๓.

^{๓๗} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๘๒/๔๒๕, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๕/๓๐.

๒.๔.๒ พัฒนาการการบวชของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาขึ้นแล้ว ได้มีผู้คนจากทุกวรรณะประกาศตนออกบวชเป็นสาวกของพระองค์ ผู้คนที่ออกบวชนั้น นอกจากผู้ชายแล้ว ยังมีสตรีจำนวนมากออกบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุณีด้วยสาเหตุที่แตกต่างกัน แต่มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือเพื่อการประพฤติพรหมจรรย์แสวงหาความพ้นทุกข์^{๔๒} ทางพระพุทธศาสนาถือว่าการบวชเป็นการเว้นจากการกระทำความชั่ว บำเพ็ญความดี การรับสตรีให้บวชเป็นภิกษุณีเข้าหมู่คณะจึงเป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์ที่พึงกระทำ ในครั้งแรกทรงอุปสมบทให้แก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีด้วยพระองค์เอง ด้วยการรับครุธรรม

ต่อมา ทรงประทานการอุปสมบทให้ภิกษุสงฆ์ดำเนินการด้วยวิธีซึ่งเรียกว่าอัญญัติ จตุตถกัมมวาจา และประทานการอุปสมบทจากสงฆ์สองฝ่าย การกำหนดจำนวนภิกษุณีสงฆ์ที่จะทำการอุปสมบทได้นั้น ในภูมิภาคที่มีภิกษุณีมากคือมัธยมประเทศหรือภาคกลางของอินเดียในสมัยนั้นต้องการภิกษุณี ๑๐ รูปขึ้นไป ในภูมิภาคที่หาภิกษุณีได้ยาก คือปัจจุบันประเทศหรือภูมิภาคเขตรอบนอกมัธยมประเทศต้องมีภิกษุณี ๕ รูปขึ้นไป นับเป็นการพัฒนาวิธีการอุปสมบทภิกษุณีต่อ ๆ มา ซึ่งปรากฏในพระธรรมวินัยมี ๔ วิธี^{๔๓} ดังนี้

๒.๔.๒.๑ ครุธรรมปฏิบัติคหณุปสัมปทา การบวชด้วยวิธีการรับครุธรรม เป็นการอุปสมบทสตรีในพระพุทธศาสนา วิธีการนี้ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้เป็นการอุปสมบทแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี ซึ่งทำให้พระนางเป็นภิกษุณีรูปแรก ด้วยการรับครุธรรม ๘ ประการ คือ

๑) ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ต้อนรับทำอัญชสิทธิ์กรรม ทำสามีกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้น ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๒) ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

^{๔๒} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๔๕/๒๕๔.

^{๔๓} วิ.จ.อ. (ไทย) ๔/๕๑๔/๓๒๑.

๓) ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่าง คือ ตามอุโบสถและไปรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๔) ภิกษุณีจำพรรษาแล้วพึงพิจารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย โดยสถาน ๓ คือ ได้เห็น ได้ฟัง หรือ ได้นึกสงสัย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๕) ภิกษุณีต้องครุธรรมแล้วพึงประพฤติกัมมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๖) ภิกษุณีพึงแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ให้แก่สิกขมานาที่ศึกษา ธรรม ๖ ข้อ ตลอด ๒ ปีแล้ว ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๗) ภิกษุณีไม่พึงคำ ไม่พึงบริภาษภิกษุ ไม่ว่ากรณีใด ๆ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๘) ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ห้ามภิกษุณีสั่งสอนภิกษุ แต่ไม่ห้ามภิกษุสั่งสอนภิกษุณี ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต^{๔๔}

หลังจากที่พระอานนท์ได้แจ้งแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี และพระนางยอมรับในครุธรรมซึ่งทำให้พระนางเป็นภิกษุณีรูปแรกแล้ว แต่ในตอนแรก พระนางยังไม่แน่ว่าตนเองได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้ว ยิ่งเมื่อได้ยินถ้อยคำของเจ้าหญิงสาภิยานี ๕๐๐ ที่ได้รับการอุปสมบทจากภิกษุทั้งหลายโดยพระพุทธานุญาตแล้ว ทูลว่า “แม่เจ้ายังไม่ได้รับการอุปสมบท ส่วนพวกหม่อมฉันได้รับการอุปสมบทแล้ว” เพราะพระผู้มีพระภาคบัญญัติไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลายพึงให้อุปสมบทภิกษุณี”^{๔๕} ดังนี้ เมื่อพระนางได้ฟังถ้อยคำดังกล่าว มีความไม่สบายพระทัยจึงได้เข้าไปถามพระอานนท์ และพระอานนท์ได้ไปทูลถามพระพุทธเจ้าถึงเรื่องนี้ ซึ่งได้รับพระพุทธคำรัสตอบว่า “อานนท์ ปชาบดีโคตมีรับครุธรรม ๘ ประการแล้วเมื่อใด

^{๔๔} วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๐๓/๒๓๓, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖-๓๑๗.

^{๔๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๔/๓๒๑.

เมื่อนั้นพระนางได้ชื่อว่าอุปสมบทแล้ว^{๔๖} การอุปสมบทด้วยวิธีนี้พระพุทธรองค์ประธาน เฉพาะพระนางปชาบดีโคตมีเท่านั้น

การอุปสมบทด้วยวิธีนี้ มีปรากฏเพียงสองท่านเท่านั้นกล่าวคือพระพุทธรเจ้า ประธานการบวชให้แก่พระนางปชาบดีโคตมีเป็นรูปแรกโดยผ่านพระอานนท์ และประธาน การบวชโดยตรงแก่พระนางยโสธราหรือพระนางพิมพาด้วยพระองค์เอง^{๔๗}

๒.๔.๒.๒ **ญัตติจตุตถกัมมุปลัมปทา** การบวชด้วยการสวดกรรมวาจา มีญัตติ เป็นที่ ๔ (ฝ่ายภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว)

การบวชด้วยญัตติจตุตถกัมมุปลัมปทาของภิกษุณีนั้น เหมือนกันกับการบวชญัตติ จตุตถกัมมุปลัมปทาของภิกษุ ต่างกันตรงที่ก่อนบวชไม่มีการถามถึงอันตรายิกรรม^{๔๘} การ บวชด้วยวิธีนี้เกิดขึ้นหลังจากการบวชครุกรรมของพระนางมหาปชาบดีโคตมี เป็นการบวช ของกลุ่มพระนางสาภิยานีที่ติดตามพระนางมหาปชาบดีมา เมื่อพระนางมหาปชาบดีภิกษุณีได้ เข้าเฝ้าพระพุทธรเจ้าแล้วกราบทูลถามถึงการปฏิบัติกับพระนางเหล่านั้นที่ติดตามพระนางมา เพื่อออกบวชด้วย พระพุทธรเจ้าทรงชี้แจงให้พระนางมหาปชาบดีภิกษุณีเห็น ชักชวนอยากให้ รับครุกรรมไปปฏิบัติ ให้เราใจ ออาจหาญแกล้วกล้า ให้พระนางสดชื่นด้วยการกล่าวธรรมีกถา และตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิกษุทั้งหลายอุปสมบทภิกษุณี ทั้งหมด”^{๔๙} จากการทำพระพุทธรองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายบวชภิกษุณีได้ และภิกษุ เหล่านั้นก็ได้บวชให้กับกลุ่มพระนางสาภิยานีเหล่านั้น ในเรื่องนี้ บรรจบ บรรณรุจิ กล่าวว่า เป็นการบวชที่ทรงอนุญาตการบวชด้วยไตรสรณคมน^{๕๐} ส่วน เตือน คำดี^{๕๑} และพระมหากมล

^{๔๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖.

^{๔๗} บรรจบ บรรณรุจิ, **ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล**, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๗๘.

^{๔๘} ธรรมที่เป็นอันตรายต่อการบวช.

^{๔๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒-๔๐๔/๓๑๓-๓๑๑.

^{๕๐} บรรจบ บรรณรุจิ, **ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล**, หน้า ๒๗๘-๒๗๕.

^{๕๑} เตือน คำดี, “ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” รายงานวิจัย, (ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๓๗.

ถาวร^{๕๒} ได้สันนิษฐานว่า การบวชของกลุ่มพระนางสาเกียนีเหล่านั้น เป็นการบวชด้วยไตรสรณคมน์ เช่นเดียวกัน ซึ่งอาจตรงกับความหมายที่ปรากฏในภิกขุณีวิภังค์ โดยเฉพาะเป็นความหมายที่เนื่องมาจากวิธีการบวชที่ว่า “...ชื่อว่าภิกขุณี เพราะเป็นผู้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์”^{๕๓} จากความหมายนี้ ผู้วิจัยคิดว่าก่อนที่จะเป็นภิกขุณีได้นั้น ต้องเป็นสามเณรีและสิกขมานาก่อน ฉะนั้น การบวชของสามเณรีก็บวชด้วยไตรสรณคมน์ แต่ผู้วิจัยเห็นว่าการบวชของกลุ่มพระนางสาเกียนีเหล่านั้น เป็นการบวชแบบญัตติจตุตถกรรมวาจาฝ่ายสงฆ์ฝ่ายเดียว เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับ การบวชของสามเณรซึ่งเป็นการบวชด้วยไตรสรณคมน์แล้ว การบวชของสามเณรนั้นมีขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ ขณะที่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวกทั้งหลายได้เสด็จรับบิณฑบาตที่พระราชานิเวศน์^{๕๔} พระนางยโสธราได้มีพระเสาวนีย์กับราหุลกุมารเพื่อให้ไปทูลขอราชสมบัติกับพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระบิดา ราหุลกุมารจึงเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ทูลขอราชสมบัติตามที่รับสั่ง พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์จะให้โอรยิทรพีซึ่งเป็นที่ประเสริฐกว่าโลกิยทรพีซึ่งทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อเสด็จกลับถึงนิโครธาราม จึงรับสั่งให้พระสารีบุตรเป็นผู้บวชราหุลกุมารเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา นับแต่นั้นมา พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้ภิกษุบวชกุลบุตรได้ด้วยไตรสรณคมน์^{๕๕} การบวชของสามเณรราหุลนี้พระเจ้าสุทโธทนะยังทรงพระชนม์อยู่ แต่การบวชของภิกษุณีเกิดขึ้นประมาณพรรษาที่ ๕ หลังจากทีพระเจ้าสุทโธทนะสวรรคตและถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว^{๕๖} เป็นการบวชที่เกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงยกเลิกการบวชแบบไตรสรณคมน์ของภิกษุ และเปลี่ยนรูปแบบการบวชจากไตรสรณคมน์มาเป็นญัตติจตุตถกรรมวาจาแทน การบวชของกลุ่มพระนางสาเกียนีเหล่านั้นอยู่ในช่วงการบวชแบบญัตติจตุตถกรรมวาจา การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายบวชภิกษุณีทั้งหลายได้นั้น ก็ต้องหมายเอาการบวชด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา ทั้งมีการบวชด้วยวิธีนี้อีกหลังจากที่ภิกษุทั้งหลายบวชให้ภิกษุณีกลุ่มแรกนี้แล้ว

^{๕๒} พระมหากมล ถาวร, “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๐.

^{๕๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๔/๓๒๐-๓๒๑.

^{๕๔} พ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๐๓, พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๕๕-๑๕๖.

^{๕๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๐๕/๑๓๗-๑๓๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๔-๑๖๕.

^{๕๖} สุริย์ - วิเชียร มีผลกิจ, พระพุทธประวัติ, หน้า ๑๘๓.

หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาขึ้นแล้ว ได้มีผู้คนจากทุกวรรณะประกาศตนออกบวชเป็นสาวกของพระพุทธองค์ ผู้คนที่ออกบวชนั้นนอกจากผู้ชายแล้วยังมีสตรีจำนวนมากออกบวชด้วยสาเหตุที่แตกต่างกัน แต่มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือเพื่อการประพฤติพรหมจรรย์แสวงหาความพ้นทุกข์^{๕๗} ทางพระพุทธศาสนาถือว่าการบวชเป็นการเว้นจากการกระทำความชั่ว บำเพ็ญความดี การรับสตรีให้บวชเป็นภิกษุณีเข้าหมู่คณะจึงเป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์ที่จะพึงทำ ต่อมาทรงประทานการอุปสมบทให้สงฆ์ดำเนินการด้วยวิธีซึ่งเรียกว่าญัตติจตุตถกรรมวาจา องค์ประกอบกำหนดของสงฆ์ที่จะทำการอุปสมบทได้นั้น ในภูมิภาคที่มีภิกษุณีมากคือมัธยมประเทศหรือภาคกลางของอินเดียในสมัยนั้นต้องการภิกษุณี ๑๐ รูปขึ้นไป จึงครบองค์ประชุมสงฆ์ในภูมิภาคที่หาภิกษุณีได้ยาก คือปัจฉิมประเทศหรือภูมิภาคเขตรอบนอกมัธยมประเทศต้องการภิกษุณี ๕ รูปขึ้นไป การอุปสมบทสังฆกรรมสำเร็จได้ด้วยอำนาจแห่งสงฆ์^{๕๘}

๒.๔.๒.๓ อัญญาจิกาอุปสัมปทา การบวชด้วยการสวดกรรมวาจา ๘ ครั้ง

การบวชด้วยอัญญาจิกาอุปสัมปทาคือการให้สิกขมานาได้อุปสมบทในฝ่ายภิกษุณี สงฆ์มีการสวดญัตติจตุตถกรรมวาจาในฝ่ายภิกษุณีเสร็จแล้ว เข้าไปอุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์ มีการสวดญัตติจตุตถกรรมวาจาในฝ่ายภิกษุสงฆ์เสร็จจึงจะเป็นภิกษุณีโดยสมบูรณ์ ก่อนจะมีการบวชด้วยสงฆ์สองฝ่ายเกิดขึ้นนั้น ภิกษุณีได้รับการบวชจากเอกโตสงฆ์คือจากภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียวก่อน ทั้งยังไม่มีการถามถึงอันตราสิกขธรรม ทำให้มีภิกษุณีเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในบรรดาภิกษุณีที่บวชมาแล้ว ภิกษุณีบางรูปปรากฏว่าไม่มีเครื่องหมายเพศบ้าง สักแต่ว่ามีเครื่องหมายเพศบ้าง ไม่มีประจำเดือน มีประจำเดือนไม่หยุดบ้าง เป็นต้น ภิกษุทั้งหลายต้องนำเรื่องเหล่านี้ไปกราบทูลกับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสอบถามอันตราสิกขธรรมทั้ง ๒๔ อย่างกับกุลสตรีผู้จะบวชได้ คือ

- ๑) เธอไม่ใช่ผู้ไม่มีเครื่องหมายเพศหรือ
- ๒) ไม่ใช่สักแต่ว่ามีเครื่องหมายเพศหรือ
- ๓) ไม่ใช่ผู้ไม่มีประจำเดือนหรือ
- ๔) ไม่ใช่ผู้มีประจำเดือนไม่หยุดหรือ

^{๕๗} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๔๕/๒๕๔.

^{๕๘} วิ.จ.อ. (ไทย) ๔/๕๑๔/๓๒๑.

- ๕) ไม่ใช่ผู้ใช้ผ้าซับเสมอหรือ
- ๖) ไม่ใช่คนไหลซึมหรือ
- ๗) ไม่ใช่ผู้มีเดือยหรือ
- ๘) ไม่ใช่เป็นบัณฑิตกัณฑ์หรือ
- ๙) ไม่ใช่ผู้มีลักษณะคล้ายชายหรือ
- ๑๐) ไม่ใช่ผู้มีทวารหนักทวารเบียดกันหรือ
- ๑๑) ไม่ใช่คนสองเพศหรือ
- ๑๒) เธอเป็นโรคเหล่านี้หรือไม่ คือ โรคเรื้อน
- ๑๓) โรคฝี
- ๑๔) โรคกลาก
- ๑๕) โรคมองคร่อ
- ๑๖) โรคลมบ้าหมู
- ๑๗) เธอเป็นมนุษย์หรือ
- ๑๘) เธอเป็นหญิงหรือ
- ๑๙) เธอเป็นไทหรือ
- ๒๐) เธอไม่มีหนี้สินหรือ
- ๒๑) เธอไม่เป็นราชกัญหรือ
- ๒๒) มารดาบิดาหรือสามีอนุญาตแล้วหรือ
- ๒๓) มีอายุครบ ๒๐ ปี บริบูรณ์แล้วหรือ
- ๒๔) เธอมีบาตรและจีวรครบแล้วหรือ

เมื่อภิกษุถามอันตรายกธรรมเสร็จแล้ว ภิกษุก็จะถามถึง ชื่อ และปวัตตินีคือ
อุปชฌาย์ของเธอว่า เธอชื่ออะไร ปวัตตินีเธอชื่ออะไร^{๕๕}

^{๕๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๒๓-๔๒๕/๓๔๕-๓๕๒.

สำหรับอันตราภิกขกรรมทั้ง ๒๔ ประการเหล่านี้เป็นอันตราภิกขกรรมที่ค่อย ๆ เพิ่มขึ้นตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และพบว่าอันตราภิกขกรรมเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการใช้ชีวิต นักบวช ต่อการปฏิบัติธรรม และทำให้เกิดปัญหาขึ้น สำหรับการถามข้อปวัตตินี้นั้นเป็นการถามที่เพิ่มขึ้น หลังจากทีอนุญาติให้บวชภิกษุณีจากสงฆ์สองฝ่ายแล้ว^{๖๐} การบวชของภิกษุณีจากเอกโตสงฆ์คือจากภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว ภิกษุต้องเป็นผู้ถามถึงอันตราภิกขกรรมกับกุลสตรีผู้ประสงค์จะบวช (อุปสัมปทาเปกขา) นางเกิดความกระดากอาย เกือบใจไม่กล้าตอบ ภิกษุจึงต้องนำเรื่องที่เกิดขึ้นไปกราบทูลกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงตรัสอนุญาตว่า “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้สตรีอุปสัมปทาเปกขา ผู้อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธฺิในภิกษุณีสงฆ์แล้วไปอุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์ได้”^{๖๑} แม้การซักซ้อมถามอันตราภิกขกรรมก็ต้องไม่ถามในท่ามกลางสงฆ์เช่นกัน

การบวชภิกษุณีจึงเกิดขึ้นจากสงฆ์สองฝ่าย คือทั้งฝ่ายภิกษุณีสงฆ์และฝ่ายภิกษุสงฆ์ มีการสวดอุทิศจิตตุดตกรรมวาจาจากฝ่ายภิกษุณีสงฆ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงไปบวชด้วยจิตตุดตกรรมวาจาจากฝ่ายภิกษุสงฆ์ รวมเป็นการสวด ๘ ครั้ง เรียกการบวชนี้ว่า “อัญญาจิกาอุปสัมปทา” ภิกษุณีกลุ่มแรกที่ได้รับการบวชด้วยรูปแบบนี้คือกลุ่มที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้มีการบวชสำเร็จจากสงฆ์สองฝ่ายครั้งแรก และการบวชด้วยวิธีนี้มีต่อมาจนกระทั่งภิกษุณีสูญสิ้นจากพระพุทธศาสนาเถรวาท วิธีการบวชด้วยจิตตุดตกรรมอุปสัมปทาจึงไม่มีอีก

๒.๔.๒.๔ ทูเตนอุปสัมปทา คือ วิธีบวชแบบผ่านทางทูต โดยให้พระภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งทีฉลาดสามารถทำหน้าที่เป็นทูตรับเรื่องของผู้บวชจากฝ่ายภิกษุณีสงฆ์แล้ว ไปแจ้งขอบวชสำหรับขั้นตอนในฝ่ายพระภิกษุสงฆ์แทนตัวผู้ขอบวช โดยผู้ขอบวชไม่จำเป็นต้องเดินทางไปเอง เป็นการบวชแบบอัญญาจิกาอุปสัมปทานั่นเอง

สำหรับวิธีนี้มีเพียงพระอัทธกะสาตี ชาวแคว้นกาตี เพียงรูปเดียวเท่านั้นที่ได้บวชด้วยวิธีบวชแบบนี้ เนื่องจากมีนักเลงคอยดักกุดตัวพระอัทธกะสาตีผู้ซึ่งทำการบวชในฝ่ายภิกษุณีแล้วแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ไม่สามารถเดินทางไปทำการบวชในฝ่ายพระภิกษุสงฆ์ได้ ด้วยเหตุผลดังกล่าว เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องราว จึงทรงอนุญาตให้พระอัทธกะสาตีทำการ

^{๖๐} สมชาย ไมตรีและคณะ, “การศึกษาความเป็นไปได้ของการบวชภิกษุณีในประเทศไทย”, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๕.

^{๖๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๒๓/๓๔๕-๓๔๗.

บวชด้วยวิธีการทูตได้^{๖๒} แต่มีข้อแม้ว่า ทูตนั้นต้องเป็นภิกษุณีนั่น จะเป็นภิกษุ ลิกขมานา สามเณร หรือ สามเณรี ไม่ได้เลย

อนึ่ง นอกจากการบวชทั้ง ๔ แบบ ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีการบวชสตรีอีก ๒ รูปแบบ คือการบวชสามเณรี และการบวชลิกขมานา ซึ่งมีความเป็นมาสรุปได้ดังนี้ หลังจากภิกษุณีได้เพิ่มขึ้นแล้ว ได้มีเหล่าภิกษุณีทำการบวชให้กับกุลสตรีที่มีอายุน้อยกว่า ๒๐ ปี เป็นภิกษุณี นางภิกษุณีน้อยทั้งหลายไม่มีความอดทนอดกลั้น ต่อความเย็น ความร้อน หิว กระจาย จากการสัมผัสด้วยเปลือก ขุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ทั้งการกล่าวร้าย คำที่ฟังแล้วไม่ดี ความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้นเป็นทุกข์แสนสาหัส เป็นต้น จนทำให้บรรดาภิกษุณีทั้งหลายที่เป็นผู้มักน้อย สันโดษ มีความละอายน มีความระมัดระวังในการศึกษา ได้พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ทำไมพวกภิกษุณีจึงบวชให้กุลสตรีที่มีอายุน้อยกว่า ๒๐ ปี” และเรื่องนี้ก็ทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงมีการสอบถาม เรียกประชุมสงฆ์ในเรื่องที่เกิดขึ้น เมื่อพระองค์ทรงทราบแล้ว ทรงตำหนิผ่านภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย โฉนภิกษุณีจึงบวชให้กุมารีอายุต่ำกว่า ๒๐ ปีแล้ว เพราะกุมารีอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี ยังไม่อดทน ไม่อดกลั้นต่อความเย็น ความร้อน ความหิว ความกระจาย สัมผัสจากเปลือก ขุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน คำกล่าวร้าย คำที่ฟังแล้วไม่ดี ความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้นเป็นทุกข์แสนสาหัส รุนแรงเผ็ดร้อน ที่ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ เทบจะคร่าชีวิต ส่วนหญิงสาวที่มีอายุครบ ๒๐ ปี ย่อมอดทนต่อความเย็น ความร้อน ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือ ทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ที่จริงกลับจะทำให้คนที่ไม่เลื่อมใสก็ไม่เลื่อมใสไปเลย คนที่เลื่อมใสอยู่แล้วบางพวกก็จะกลายเป็นอื่นไป

พระพุทธเจ้าจึงทรงรับสั่งกับภิกษุให้ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงว่า “ก็ภิกษุณีใดบวชให้กุมารีที่มีอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๖๓} ถึงแม้พระพุทธเจ้าจะทรงห้ามไม่ให้ภิกษุณีบวชหญิงที่มีอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี เป็นภิกษุณี แต่ก็ทรงอนุญาตให้บวชเป็นสามเณรีได้ เช่นเดียวกับที่ทรงอนุญาตให้ชายที่มีอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี บวชเป็นสามเณร ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวพอเป็นสังเขป ดังนี้

^{๖๒} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๓๐/๓๕๘.

^{๖๓} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๕-๑๑๖๓/๓๒๒-๓๒๔.

๑) การบวชสามเณรี^{๖๔}

การบวชสามเณรี จะบวชในสำนักของภิกษุณี ด้วยวิธีไตรสรณคมน์ คือการเปล่งวาจาเข้าถึงพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ เป็นที่พึ่งที่ระลึก และสมาทานสิกขาบท ๑๐ ข้อ เช่นเดียวกับศีลของสามเณร (ศีล ๑๐) คือ

- (๑) คิณฺขณขอสมาทานงดเว้นจากการฆ่าสัตว์
- (๒) คิณฺขณขอสมาทานงดเว้นจากการถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้
- (๓) คิณฺขณขอสมาทานงดเว้นจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์
- (๔) คิณฺขณขอสมาทานงดเว้นจากการพูดเท็จ
- (๕) คิณฺขณขอสมาทานงดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้ง

แห่งความประมาท

- (๖) คิณฺขณขอสมาทานงดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล
- (๗) คิณฺขณขอสมาทานงดเว้นจากการดูการฟ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี
- (๘) คิณฺขณขอสมาทานงดเว้นจากการลูบไล้ ทัดทรง ตกแต่ง และประดับประดาร่างกายด้วยดอกไม้และของหอม

(๙) คิณฺขณขอสมาทานงดเว้นจากการนอนบนที่นอนอันสูงใหญ่ ภายในยัดด้วยนุ่นและสำลี

- (๑๐) คิณฺขณขอสมาทานงดเว้นจากการจับต้องเงินและทอง^{๖๕}

๒) การบวชสิกขมานา^{๖๖}

ต่อมา ได้มีภิกษุณีทั้งหลายบวชให้สตรีที่มีอายุครบ ๒๐ ปี แต่ยังไม่ได้ศึกษาสิกขาในธรรม ๖ ข้อ ตลอด ๒ ปี เมื่อบวชแล้วปรากฏว่า ภิกษุณีเหล่านั้นเป็นคนโง่เขลา ไม่รู้สิ่งที่

^{๖๔} สมชายไมตรี และคณะ, “การศึกษาความเป็นไปได้ของการบวชภิกษุณีในประเทศไทย”, หน้า ๗๔-๗๕.

^{๖๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๖/๑๖๘-๑๖๙.

^{๖๖} สมชายไมตรี และคณะ, “การศึกษาความเป็นไปได้ของการบวชภิกษุณีในประเทศไทย”, หน้า ๗๖-๗๗.

ควรและไม่ควร บรรดาภิกษุทั้งหลายที่เป็นผู้มกน้อย จึงพากันดำหนิ ประนาม โพนทนาว่า “ทำไมพวกภิกษุจึงบวชให้กุมารผู้มีอายุน้อยกว่า ๒๐ ปี” และนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธรเจ้า จึงทรงรับสั่งให้ประหุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นเหตุ ทรงสอบถามเรื่องนี้ ทรงดำหนิ ทรงแสดง ธรรมีกถา แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ให้ สิกขาสम्मติในธรรม ๖ ข้อ เป็นเวลา ๒ ปี แก่กุมารอายุ ๑๘ ปี”

การขอสิกขาสम्मติ จะต้องทำในสำนักภิกษุสงฆ์ และมีภิกษุผู้ฉลาดสามารถ สวดประกาศให้ภิกษุสงฆ์ด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา ซึ่งการขอสิกขาสम्मตินั้น เป็นการ สมทานสิกขาบท ๖ ข้อแรก ให้เคร่งครัดยิ่งขึ้น โดยจะล่วงละเมิดข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้ ตลอด ระยะเวลา ๒ ปี หากล่วงละเมิดข้อใดข้อหนึ่ง จะต้องกลับมาเริ่มต้นสมทานรักษาใหม่ สิกขาสम्मติในธรรม ๖ ข้อ นั่นคือ

- (๑) คิณขอสมทานงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ โดยไม่ละเมิดตลอด ๒ ปี
- (๒) คิณขอสมทานงดเว้นจากการถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้ โดยไม่ละเมิดตลอด ๒ ปี
- (๓) คิณขอสมทานงดเว้นจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ โดยไม่ละเมิดตลอด ๒ ปี
- (๔) คิณขอสมทานงดเว้นจากการพูดเท็จ โดยไม่ละเมิดตลอด ๒ ปี
- (๕) คิณขอสมทานงดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท โดยไม่ละเมิดตลอด ๒ ปี
- (๖) คิณขอสมทานงดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล โดยไม่ละเมิดตลอด ๒ ปี

การสมทานสิกขาสम्मติ ๖ ข้อนี้ แม้ว่าสตรีคนนั้นจะมีอายุครบ ๒๐ ปีแล้ว ก็ยังต้องสมทานสิกขาสम्मติ ๖ ไม่ให้ขาดตกบกพร่องเป็นเวลา ๒ ปี ก่อนที่จะบวชเป็นภิกษุณี^{๖๓}

สำหรับการบวชเป็นสิกขมานานี้ นอกจากจะอนุญาตสำหรับสตรีที่มีอายุ ๑๘ ปี ขึ้นไปแล้ว ยังอนุญาตให้หญิงที่มีอายุ ๑๒ ปีขึ้นไป ที่ผ่านการแต่งงานมีครอบครัวแล้ว สามารถขอสิกขาสम्मติ ๒ ปี และบวชภิกษุณีได้เลย โดยไม่ต้องรอให้ถึงอายุ ๑๘ ปี^{๖๔}

^{๖๓} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๒๔-๑๑๖๕/๓๒๕-๓๕๐.

^{๖๔} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๕๐-๑๑๐๖/๓๐๕-๓๑๕.

จากการศึกษาการบวชของสามเณรกับสิกขมานานั้น จัดเป็นลำดับขั้นการบวช เป็นภิกษุณี แต่ภายหลังมีการบวชให้แก่สตรีที่มีอายุน้อยกว่า ๒๐ ปี จนเกิดมีปัญหามา และเมื่อว่าโดยการเคารพกันและกันระหว่างสามเณรกับสิกขมานานั้น ผู้วิจัยยังไม่พบ หลักฐานที่กล่าวถึงเรื่องนี้ แต่ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าสามเณรต้องให้ความเคารพสิกขมานา เพราะ สิกขมานาได้ถือสิกขาสมมติในธรรม ๖ ข้อ ตลอดระยะเวลา ๒ ปี โดยไม่มีการละเมิด อันเป็น การถือที่เคร่งครัดกว่าเพราะถ้าล่วงละเมิดต้องเริ่มต้นรักษาใหม่ ซึ่งนับว่าอยู่ในฐานะที่สูงกว่า สามเณร แล้วจึงเข้าสู่กระบวนการบวชเป็นภิกษุณีต่อไป ถึงแม้ว่าหญิงที่มีอายุ ๒๐ ปี หรือหญิง ที่ผ่านการแต่งงานมาแล้ว แม้จะมีอายุ ๑๒ ปี สามารถถือสิกขาสมมติได้นั้น ก็ต้องบวชเป็น สามเณรก่อนแล้วภิกษุณีสงฆ์สาวคสิกขาสมมติต่อไปได้เลย เหมือนกับการบวชเป็นภิกษุใน เมืองไทยที่ผู้บวช ๆ เป็นคฤหัสถ์ ก่อนบวชเป็นภิกษุต้องบวชเป็นสามเณรก่อนเสร็จแล้วจึงขอ บวชเป็นภิกษุต่อไปได้เลย ส่วนสามเณรที่อายุไม่ถึง ๒๐ ปี และยังไม่ผ่านการแต่งงานมาก่อนนั้น ต้องรอถึงอายุครบ ๑๘ ปีก่อน จึงจะมีการขอสิกขาสมมติจากภิกษุณีสงฆ์เพื่อเป็นสิกขมานา โดยภิกษุณีสงฆ์สาวคประกาศให้ด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา ด้วยเหตุผลที่แสดงมานี้ สามารถ สรุปได้ว่าสามเณรต้องเคารพสิกขมานาเนื่องจากการรักษาศีล ๖ ข้อ ข้างต้นของศีล ๑๐ คือ ฐานของสิกขมานารักษาเคร่งกว่าสามเณร

การพัฒนาการการบวชของภิกษุณีทั้ง ๔ สามารถสรุปได้ดังนี้ การบวชด้วยครุฑมม ปฏิกคหณุปสัมปทา พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้บวชให้โดยผ่านพระอานนทนั้น มีพระนางมหา ปชาบดีโคตมี เป็นภิกษุณีรูปแรกที่ได้บวชด้วยวิธีนี้ และพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรด พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน พระบิดาบรรลุสกทาคามี ด้วย พระคาถาว่า “ธมฺมณฺจเร สุจฺริตฺ”^{๖๕} พระนางทรงบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลขั้นแรกก่อนที่ จะได้รับการบวชด้วยครุฑมมปฏิกคหณุปสัมปทา การบวชด้วยญัตติจตุตถกัมมุปสัมปทานั้น พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ช่วยกันบวชให้กับกลุ่มของพระนางสาภิยานีที่ติดตาม พระนางมหาปชาบดีไปเพื่อขอการบวช ด้วยพระดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุ ทั้งหลายอุปสมบทภิกษุณีทั้งหลาย”^{๖๖} และพวกพระนางยังเป็นปุถุชนยังไม่ได้บรรลุธรรม ะไร เป็นการบวชจากภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว การบวชด้วยอัญญาจิกอูปสัมปทานั้น

^{๖๕} พระพุทธโฆษาจารย์, **ธมฺมปทฺฐกถา (ปรโม ภาโก)**, มหามกุฏราชวิทยาลัย แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๕๒.

^{๖๖} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๔/๓๒๐-๓๒๑.

พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตการบวชโดยสงฆ์ทั้งสองฝ่าย เนื่องจากปัญหาที่เกิดขึ้นจากตัวของภิกษุณีเองเช่นบวชมาแล้วไม่ปรากฏเครื่องหมายเพศเป็นต้น จนมีการถกเถียงอันตรายิกรรมขึ้น และกุลสตรีผู้บวชไม่กล้าตอบภิกษุ จึงเป็นเหตุให้มีการบวชโดยสงฆ์สองฝ่าย กลุ่มแรกที่ได้บวชด้วยวิธีนี้เป็นกลุ่มที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตเป็นครั้งแรก^{๑๑} และยังเป็นปุถุชน ส่วนการบวชด้วยทูเตนอุปสัมปทานั้นเป็นการบวชแบบอัฐฐวาจิกอุปสัมปทา แต่เนื่องจากว่าหลังจากที่ภิกษุณีบวชสำเร็จจากภิกษุณีสงฆ์แล้ว จะเดินทางไปขออุปสมบทจากภิกษุสงฆ์ไม่ได้ เนื่องจากมีอันตรายิในระหว่างทาง พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตให้บวชผ่านทูตได้โดยมีภิกษุณีเป็นทูต มีพระอัทธกาสี^{๑๒} เป็นรูปแรก และยังเป็นปุถุชน

พัฒนาการการบวชของภิกษุณีทั้ง ๔ วิธี สามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ ๒ แสดงพัฒนาการการบวชของภิกษุณี

วิธีบวช	ผู้บวชให้	คุณสมบัติของผู้ได้รับการบวชรูปแรก	ผู้ได้รับการบวชรูปแรก
ครุฑัมมปฏิคคหณุปสัมปทา	พระพุทธเจ้า	ผู้บรรลุนิพพานแล้ว	พระนางมหาปชาบดีโคตมี
ญัตติจตุตถกัมมุอุปสัมปทา	ภิกษุสงฆ์	ปุถุชน	กลุ่มพระนางสาภิยานี
อัฐฐวาจิกอุปสัมปทา	ภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์	ปุถุชน	กลุ่มภิกษุณีที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้มีการบวชจากสงฆ์สองฝ่าย
ทูเตนอุปสัมปทา	ภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์	ปุถุชน	นางอัทธกาสี

^{๑๑} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๒๓-๔๒๕/๓๔๕-๓๕๓.

^{๑๒} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๓๐/๓๕๘.

๒.๔.๓ การปกครองคณะสงฆ์กับการอนุญาตให้มีปวัตตินี

การปกครองคณะสงฆ์เมื่อมีการปรากฏเกิดขึ้นของภิกษุณี และภิกษุณีก็เพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว เมื่อพระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุณีเป็นปวัตตินีคือเป็นพระอุปัชฌาย์นั้น ในตอนแรกก็มีพระนางมหาปชาบดีเถรีเป็นปวัตตินีบวชให้ภิกษุณี ต่อมาภิกษุณีบวชมากขึ้น ทำให้ต้องมีกระบวนการวิธีบวชเป็นภิกษุณี ทั้งที่เป็นส่วนของข้อกำหนดเกี่ยวกับภิกษุณีผู้เป็นอุปัชฌาย์ที่เรียกว่า “ปวัตตินี” และกุลสตรีที่จะเข้ามาบวชเป็นภิกษุณี สำหรับภิกษุณีผู้ที่จะเป็นปวัตตินีบวชให้กุลสตรีได้นั้น ต้องมีพรรษาครบ ๑๒ นับจากวันบวชเป็นภิกษุณี และสงฆ์ให้วุฒุปนสมมติคือตั้งให้เป็นอุปัชฌาย์แล้ว และสามารถบวชให้กุลธิดาได้ ๒ ปี ต่อ ๑ คน^{๓๓} ซึ่งข้อกำหนดต่าง ๆ มีที่มาดังนี้

๒.๔.๓.๑ ว่าด้วยภิกษุณีมีพรรษาดำกว่า ๑๒ เป็นปวัตตินี

ในสิกขาบทที่ ๔ แห่งกุมาริฎฐวรรค กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ภิกษุณีทั้งหลายมีพรรษาดำกว่า ๑๒ บวชให้กุลธิดา พวกเธอเป็นผู้โง่เขลา ไม่ฉลาด ไม่รู้สิ่งที่ควรหรือไม่ควร แม้พวกสัทธวิหารินี่ก็เป็นผู้โง่เขลา ไม่ฉลาด ไม่รู้สิ่งที่ควรหรือไม่ควร บรรดาภิกษุณีผู้มกน้อย ฯลฯ พวกกันต่าหนี ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุณีมีพรรษาดำกว่า ๑๒^{๓๔} จึงบวชให้กุลธิดาเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระพุทธองค์ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลาย เมื่อทรงทราบจึงทรงตำหนิ แล้วรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทขึ้นแสดงดังนี้ “ก็ภิกษุณีใดมีพรรษาดำกว่า ๑๒ บวชให้กุลธิดา ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๓๕}

๒.๔.๓.๒ ว่าด้วยภิกษุณีมีพรรษาครบ ๑๒ เป็นปวัตตินี แต่สงฆ์ยังไม่ได้สมมติ

ในสิกขาบทที่ ๕ แห่งกุมาริฎฐวรรค กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ภิกษุณีทั้งหลายมีพรรษาครบ ๑๒ แล้ว แต่สงฆ์ยังไม่ได้สมมติบวชให้กุลธิดา พวกเธอเป็นผู้โง่เขลา ไม่ฉลาด ไม่รู้สิ่งที่ควรหรือไม่ควร แม้สัทธวิหารินี่ก็เป็นผู้โง่เขลา ไม่ฉลาด ไม่รู้สิ่งที่ควรหรือไม่ควร บรรดาภิกษุณีผู้มกน้อย ฯลฯ พวกกันต่าหนี ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุณีมีพรรษาครบ ๑๒ แล้ว แต่สงฆ์ยังไม่ได้สมมติจึงบวชให้กุลธิดาเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำ

^{๓๓} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/บทนำ/[๓๕].

^{๓๔} หมายถึงบวชเป็นภิกษุณียังไม่ครบ ๑๒ พรรษา. ดูใน กงฺขา.อ. (บาลี) ๔๐๐.

^{๓๕} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๓๖/๓๓๕.

เรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลาย เมื่อทรงทราบ จึงทรงดำหนิ และทรงแสดงธรรมีกถา แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตวุฏฐापณสมมติ”^{๖๖} แล้วรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทขึ้นแสดงดังนี้ “ก็ภิกษุณีใดมีพรรษาครบ ๑๒ แล้ว แต่สงฆ์ยังไม่ได้สมมติ บวชให้กุลธิดา ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๖๗}

๒.๔.๓.๓ ว่าด้วยการบ่นว่าภายหลัง

ในสิกขาบทที่ ๖ แห่งกุมาริฎฐวรรค กล่าวถึงภิกษุณีจันทกาลิเข้าไปหาภิกษุณีสงฆ์ ขอวุฏฐापณสมมติ ภิกษุณีสงฆ์กำหนดพิจารณาเธอในขณะนั้นแล้วไม่ยอมให้วุฏฐापณสมมติ ภิกษุณีจันทกาลิก็รับคำของสงฆ์ ต่อมา ภิกษุณีสงฆ์ให้วุฏฐापณสมมติแก่ภิกษุณีเหล่าอื่น ภิกษุณีจันทกาลิจึงดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ดิฉันเท่านั้นเป็นคนเขลา ดิฉันเท่านั้นไม่มีความละอาย ที่ทำให้สงฆ์ให้วุฏฐापณสมมติแก่ภิกษุณีเหล่าอื่น ไม่ให้แก่ดิฉันเท่านั้น” บรรดาภิกษุณีผู้มั่งน้อย ฯลฯ พากันดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไหนแม่เจ้าจันทกาลิอันสงฆ์กล่าวอยู่ว่า ‘แม่เจ้า เธออย่าบวชให้กุลธิดาเลย’ รับคำแล้ว ภายหลังกลับบ่นว่าเล่า” แล้วภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระพุทธองค์ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลาย เมื่อทรงทราบ จึงทรงดำหนิ แล้วรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทขึ้นแสดงดังนี้ “ก็ภิกษุณีใดอันสงฆ์กล่าวอยู่ว่า ‘แม่เจ้า เธออย่าบวชให้กุลธิดาเลย’ รับคำแล้ว ภายหลังกลับบ่นว่า ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๖๘}

๒.๔.๓.๔ ว่าด้วยการบวชให้สิกขมานาทุก ๆ ปี

ในสิกขาบทที่ ๑๒ แห่งกุมาริฎฐวรรค กล่าวถึงภิกษุณีทั้งหลายบวชให้สิกขมานาทุก ๆ ปี ที่อยู่จึงไม่เพียงพอ คนทั้งหลายดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไหนพวกภิกษุณีบวชให้สิกขมานาทุก ๆ ปี (ทำให้) ที่อยู่ไม่เพียงพอเล่า” บรรดาภิกษุณีผู้มั่งน้อย ฯลฯ พากันดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไหนพวกภิกษุณีบวชให้สิกขมานาทุก ๆ ปีเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระพุทธองค์ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลาย เมื่อทรงทราบ จึงทรงดำหนิ

^{๖๖} วุฏฐापณสมมติ แปลว่า สมมติให้เป็นผู้บวชให้กุลธิดา คือการแต่งตั้งให้ทำหน้าที่เป็นอุปัชฌาย์.

^{๖๗} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๔๐-๑๑๔๑/๓๓๕-๓๓๖.

^{๖๘} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๔๖-๑๑๔๗/๓๓๕-๓๔๐.

แล้วรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบทขึ้นแสดงดังนี้ “ก็ภิกษุณีใดบวชให้สิกขามาทุก ๆ ปี ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๗๕}

๒.๔.๓.๕ ว่าด้วยการบวชให้สิกขามาปีละ ๒ รูป

ในสิกขาบทที่ ๑๓ แห่งกุมาริฎฐวรรค กล่าวถึงภิกษุณีทั้งหลายบวชให้สิกขามาปีละ ๒ รูป^{๗๖} (ทำให้) ที่อยู่จึงไม่เพียงพอ คนทั้งหลายดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไหนพวกภิกษุณีบวชให้สิกขามาปีละ ๒ รูป เล่า” บรรดาภิกษุณีผู้มกน้อย ฯลฯ พวกกันดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า แล้วนำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระพุทธองค์ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลาย เมื่อทรงทราบ จึงทรงดำหนิ แล้วรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบทขึ้นแสดงดังนี้ “ก็ภิกษุณีใดบวชให้สิกขามาปีละ ๒ รูป ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๗๗}

จากการศึกษาบัญญัติสิกขาบทของปวัตตินิและภิกษุณีนี้ กล่าวได้ว่า ข้อกำหนดที่พระพุทธเจ้าทรงเข้มงวดนั้น เป็นเพราะพุทธประสงค์จะให้ทั้งภิกษุและภิกษุณีมีความงดงามเป็นที่น่าเลื่อมใส ศรัทธา ดังพระพุทธองค์ตรัสทุกครั้งก่อนรับสั่งให้ยกสิกขาบทขึ้นแสดงว่า “การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย”

๒.๔.๔ การขยายตัวของภิกษุณี

หลังจากที่พระนางปชาบดีได้บวชแล้ว ปรากฏว่ามีสตรีออกบวชกันเป็นจำนวนมาก ทำให้ภิกษุณีเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก พระพุทธเจ้าจึงทรงวางกฎเรื่องการศึกษาพระธรรมวินัยไว้ให้สตรีปฏิบัติก่อนรับเข้ามาบวช สตรีที่เข้ามาบวชส่วนมากจะมาจากวรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ และมาจากอาชีพอื่น ๆ เช่น หญิงโสเภณีหรือหญิงงามเมือง เป็นต้น สามารถจำแนกกลุ่มได้ ดังนี้

^{๗๕} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๓๐-๑๑๓๑/๓๕๔.

^{๗๖} ภิกษุณีเหล่านั้นบวชให้สิกขามา เว้นระยะ ๑ ปี เพื่อไม่ให้เป็นการล่วงละเมิดสิกขาบทที่ ๑๒ แห่งวรรคนี้ แต่บวชให้คราวละ ๒ รูป จึงเป็นเหตุให้ทรงบัญญัติสิกขาบทที่ ๑๓ นี้ขึ้นมาอีก. ดูใน วิ.ม.อ. (ไทย) ๒/๑๑๓๕/๕๒๒.

^{๗๗} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๓๔-๑๑๓๕/๓๕๖.

๒.๔.๔.๑ ภารกิจที่ออกบวชจากวรรณกษัตริย์ มีปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นจำนวนมาก ซึ่งผู้วิจัยจะยกตัวอย่างแสดง ๒ กลุ่ม คือ

๑) กลุ่มของพระนางมหาปชาบดีโคตมี

กลุ่มนี้ เป็นสตรีกลุ่มแรกที่มีศรัทธาแรงกล้า มีจำนวน ๕๐๐ คน คือ กลุ่มของพระนางสาภิยานี ออกบวชเนื่องจากสามีออกบวชแล้วไม่ยอมสึก ซึ่งกลุ่มนี้นับเป็นกลุ่มแรกที่มีแนวคิดที่อยากจะออกบวชประพฤติพรหมจรรย์เหมือนกับบวชซึ่งเป็นแนวคิดใหม่ในสังคมเพราะสถานะและบทบาทของสตรีในยุคนั้นไม่เอื้ออำนวยที่จะให้สตรีออกบวช การออกบวชในเบื้องต้นนั้นเป็นไปด้วยความยากลำบาก ต้องเดินด้วยเท้าเปล่าเพื่อไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และยังถูกปฏิเสธ จนกระทั่งพระอานนท์เถระได้ทูลอ่อนวอนและถามถึงเหตุผลของการที่ไม่อนุญาตให้บวชแต่แรก และได้รับคำตอบว่าสตรีก็สามารถบรรลุนิพพานได้และทรงบัญญัติกรรม ๘ ประการ เพื่อเป็นเครื่องทดสอบและเป็นแบบปฏิบัติเพื่อให้การบวชของเหล่าสตรีนั้นเป็นไปเพื่อประสบความสำเร็จตามเจตนารมณ์เพื่อการรักษาพระพุทธศาสนาให้ถึง ๕,๐๐๐ ปี ดังอรรถกถาจารย์แสดงว่า

สังฆกรรมจะตั้งอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปี หมายความว่า ถ้าให้สตรีบวชโดยไม่ได้บัญญัติกรรมไว้ก่อน เวลาผ่านไป ๕๐๐ ปีก็จะไม่มีพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา แต่เมื่อบัญญัติกรรมไว้ก่อนที่สตรีจะบวช ในระยะเวลา ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิทาอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระอรหันต์สุกขวิปีตสกอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระอนาคามีอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระสกทาคามีอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระโสดาบันอยู่ สรุปว่าปฏิเวธสังฆกรรมจะดำรงอยู่ได้ ๕,๐๐๐ ปี แม้ปริยัติธรรมก็ดำรงอยู่ได้ ๕,๐๐๐ ปี เพราะปริยัติกับปฏิเวธต่างเกื้อกูลกัน^{๘๒}

เหตุผลดังกล่าวก็เพื่อความตั้งมั่นของพระสังฆกรรมเป็นประการสำคัญ พระนางมหาปชาบดีโคตมีสามารถที่จะรับกรรมทั้ง ๘ ประการนั้นไปประพฤติปฏิบัติได้ และเข้าไปทูลถามการอุปสมบทของสตรีอีก ๕๐๐ คนที่ตามเสด็จมาด้วยจนพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุอุปสมบทแก่นางภิกษุณี^{๘๓} พระนางมหาปชาบดีโคตมีกับด้วยนางสาภิยานีทั้ง ๕๐๐ รูป นับว่าเป็นสตรีกลุ่มแรกที่ได้ทูลขอการอุปสมบทกับพระพุทธองค์และได้รับการอุปสมบท

^{๘๒} วิ.ม.อ. (ไทย) ๓/๔๐๓/๔๐๖-๔๐๗.

^{๘๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๔/๓๒๑.

พร้อมทั้งได้อนุญาตให้สมาทานสิกขาบท^{๔๔} ยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง^{๔๕} รับอาบัติของกันและกัน^{๔๖} และทำกรรมมีศีลชะนีกรรมเป็นต้นแก่นางภิกษุณี^{๔๗}

๒) กลุ่มของพระมเหสีของพระเจ้ามหากัปปิณะ

กลุ่มนี้คือกลุ่มของพระนางอโนชา ที่เป็นพระมเหสีของพระเจ้ามหากัปปิณะ พร้อมทั้งหญิงที่เป็นบริวาร ๑,๐๐๐ คน ที่ออกบวชตามพระเจ้ามหากัปปิณะ พร้อมด้วยบริวาร ๑,๐๐๐ คน ซึ่งการบวชดังกล่าวนับว่ามีผลกระทบต่อสังคมอย่างกว้าง เพราะทั้งพระเจ้ามหากัปปิณะ และพระนางอโนชา นับได้ว่าเป็นชนชั้นที่มีอิทธิพลต่อคนในแว่นแคว้นนั้น ดังนั้นการออกบวชเป็นนางภิกษุณีของพระนางอโนชา ย่อมมีผลต่อคนในเมืองนั้นอย่างแน่นอน ย่อมเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่ไม่ดี หรืออคติต่าง ๆ ของการออกบวชของสตรีลงอย่างมาก ซึ่งการออกบวชดังกล่าว แม้จะเป็นการบวชในลักษณะที่ออกบวชตามสามี หรือออกบวชเพราะเหตุที่ตัวเองถูกสามีทิ้ง จึงหนีไปบวช แต่ก็ยังสามารถปฏิบัติตนจนบรรลุพระอรหัตผลได้ในที่สุด^{๔๘}

๒.๔.๔.๒ ภิกษุณีที่ออกบวชจากวรรณะพราหมณ์

ภิกษุณีที่ออกบวชจากวรรณะพราหมณ์ มีพระภัททกาปิลานีเถรี เป็นต้น ประวัตินี้โดยย่อมีดังนี้

พระภัททกาปิลานีเถรี มีสามีเป็นพราหมณ์ ชื่อปีปผลายนะ เกิดในมหาตตถะมารดาชื่อ สุมณฑา บิดาเป็นพราหมณ์โกสิยะโคตร ส่วนตัวนางเกิดเป็นธิดาของกบิลพราหมณ์ มีมารดาชื่อสุจิมตี ในมัททชนบท นครสากละ บิดาของนางให้หล่อรูปของนางด้วยทองคำแท่ง แล้วถวายรูปหล่อนั้นแก่พระกัสสปะธีระ ผู้เว้นจากกามทั้งหลาย ครั้นพราหมณ์ปีปผลายนะเติบโตเป็นหนุ่ม (ทั้งสองได้แต่งงานกัน) วันหนึ่งได้ไปตรวจดูงาน พบเห็นสัตว์ทั้งหลายถูกกาจิกกิน ก็เกิดความสลดใจ ส่วนนางก็ได้เห็นกาจิกกินหนอนจากเมล็ดงาที่นำออกฝังแดด ก็เกิดความสลดใจ เมื่อพราหมณ์ปีปผลายนะผู้เป็นสามีออกบวช นางก็ออกบวชตาม

^{๔๔} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๖/๓๒๓.

^{๔๕} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๗/๓๒๔.

^{๔๖} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๘/๓๒๕.

^{๔๗} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๙/๓๒๖.

^{๔๘} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๘-๑๔๐.

ไปบำเพ็ญพรตในสำนักปริพาชก ๕ ปี ต่อมาได้เข้าไปพบพระมหาปชาบดีชบวชเป็นภิกษุณี ไม่นานนักนางก็บรรลุอรหัตตผล^{๘๕}

๒.๔.๔.๓ ภิกษุณีที่ออกบวชมาจากอาชีพอื่น ๆ มีหญิงโสเภณีหรือหญิงงามเมือง เป็นต้น

ภิกษุณีที่มาจากคนที่มีชื่อเสียงในสังคมอย่าง หญิงงามเมือง (นครโสเภณี) หญิงแพศยา ก็มีความสนใจที่จะออกบวช เช่น นางอัทธกาสี

สมัยนั้น หญิงแพศยาชื่ออัทธกาสีบวชในสำนักภิกษุณี นางต้องการไปกรุงสรวดี ด้วยคิดว่า “จะอุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาค” พวกนักเลงพอได้ฟังข่าวว่า “หญิงแพศยาชื่ออัทธกาสีจะเดินทางไปกรุงสรวดี” จึงคอยดักแอบซุ่มอยู่ใกล้หนทาง หญิงแพศยาอัทธกาสีได้ทราบข่าวว่า “มีพวกนักเลงแอบซุ่มอยู่ใกล้หนทาง” จึงส่งข่าวไปถึงพระผู้มีพระภาคว่า “ดิฉันต้องการจะอุปสมบท จะพึงปฏิบัติอย่างไร” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อุปสมบทได้แม้โดยเหตุ” ภิกษุทั้งหลายจึงให้ภิกษุณีอุปสมบทโดยมีภิกษุณีเป็นเหตุ^{๘๖}

การบวชของคนที่มาจากรณะต่าง ๆ ระดับสถานะต่าง ๆ ถือว่าการบวชของสตรีเป็นเรื่องที่ยอมรับในวงกว้างยิ่งขึ้น นอกจากนั้น ยังสามารถแบ่งกลุ่มภิกษุณีที่มาจากแคว้นต่าง ๆ และไม่ปรากฏแคว้น ดังนี้

กลุ่มพระภิกษุณีชาวแคว้นสักกะ คือกลุ่มพระภิกษุณีชาวแคว้นสักกะโดยกำเนิด ที่ปรากฏชื่อมี ๑๕ รูปคือ

๑. พระมหาปชาบดี	๒. พระติสสา (๑)	๓. พระติสสา (๒)
๔. พระธีรา	๕. พระวีรา	๖. พระमितตา (๑)
๗. พระภัทรา	๘. พระอุปสมา	๙. พระสุมนา
๑๐. พระอุตตรา	๑๑. พระमितตา (๒)	๑๒. พระอัญญตรา

^{๘๕} ปัญญา ใช้บางยาง, ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์ ชีวประวัติและคำสอนของพุทธสาวิกานในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพฯ : สถาบันบรรณานุกรมธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๕๘-๕๙.

^{๘๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๐/๓๕๘-๓๕๙.

๑๓. พระยโสธรา ๑๔. พระสุนทรินันทา ๑๕. พระอภีรูปันนทา^{๕๑}

กลุ่มพระภิกษุณีชาวแคว้นโกศล มีดังนี้

๑. พระมุตตา (๑)	๒. พระมุตตา (๒)	๓. พระธัมมา
๔. พระอุตตมา	๕. พระทันตिका	๖. พระอุพพิรี
๗. พระเสลา	๘. พระสกุลา	๙. พระโสณา
๑๐. พระปฎาจารา	๑๑. พระสุชาตา	๑๒. พระอุตตรา
๑๓. พระอโนปมา	๑๔. พระกุตตา	๑๕. พระกิสาโคตมี
๑๖. พระอุบลวรรณา	๑๗. พระปุลณา (๑)	๑๘. พระปุลณา (๒)
๑๙. พระสุมังคลมาตา	๒๐. พระสุมนา ^{๕๒}	

กลุ่มพระภิกษุณีชาวแคว้นมคธมีดังนี้

๑. พระธัมมทินนา	๒. พระจิตตา	๓. พระเมตติกา
๔. พระสุกกา	๕. พระโสมา	๖. พระภัททาคุณทลเกสา
๗. พระจาลา	๘. พระอุปจาลา	๙. พระสีสุปจาลา
๑๐. พระสุภา (๑)	๑๑. พระสุภา (๒)	๑๒. พระวิชยา ^{๕๓}

กลุ่มพระภิกษุณีชาวแคว้นวัชชีมี ดังนี้

๑. พระเถริกา	๒. พระเชนตา	๓. พระสีหา
๔. พระวิมลลา	๕. พระอัมพาลี	๖. พระวาสิฏฐี
๗. พระโรหิณี ^{๕๔}		

กลุ่มพระภิกษุณีต่างแคว้นและไม่ปรากฏแคว้นมีดังนี้

๑. พระจาปา	๒. พระภัททกาปิลานี	๓. พระเขมา
------------	--------------------	------------

^{๕๑} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, หน้า ๗.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗.

๔. พระอัทธมาเถรี	๕. พระสุนทรีย	๖. พระสามา
๗. พระอปรสามา	๘. พระนันทุตตรา	๙. พระมิตตาคาฬี
๑๐. พระอภยมาตา	๑๑. พระอภยา	๑๒. พระวัชฎมาตา
๑๓. พระอิสิทาสี	๑๔. พระสุเมธา	๑๕. พระจันทา
๑๖. พระวิสาขา	๑๗. พระสังฆา	๑๘. พระภิกษุณี ๓๐ รูป
๑๙. พระภิกษุณี ๕๐๐ รูป ^{๕๕}		

กลุ่มพระภิกษุณีในคัมภีร์อุปทาน^{๕๖} มีดังนี้

๑. พระสุเมธา	๒. พระสังกมณฑา	๓. พระมณฑปทายิกา
๔. พระสัจจอุปปลมาลิกา	๕. พระอุทกทายิกา	๖. พระสลพุปพิกา
๗. พระเอกาสนทายิกา	๘. พระนพมาลิกา (๑)	๙. พระนพมาลิกา (๒)
๑๐. พระเขมา	๑๑. พระปฐาจารา	๑๒. พระกีสาคอตมี
๑๓. พระสกุลา	๑๔. พระโสธนา	๑๕. พระยโสธรา
๑๖. พระภิกษุณี ๑๐,๐๐๐ รูป	๑๗. พระภิกษุณี ๑๘,๐๐๐ รูป (๑)	
๑๘. พระภิกษุณี ๑๘,๐๐๐ รูป (๒)	๑๙. พระภิกษุณี ๘๔,๐๐๐ รูป	
๒๐. พระสังคาลมาตา	๒๑. พระอภีรูปันนทา	๒๒. พระปฐณิกา
๒๓. พระเสลา	๒๔. พระเมฆลทายิกา	๒๕. พระกัญจุกุภิกขทายิกา
๒๖. พระปัญจทีปิกา	๒๗. พระเอฎุโปสถิกา	๒๘. พระโมทกทายิกา
๒๙. พระปัญจทีปทายิกา	๓๐. พระมหาปชาบดี	๓๑. พระอุบลวรรณา
๓๒. พระกุนฑลเถรี	๓๓. พระธัมมทินนา	๓๔. พระนันทา
๓๕. พระภัททกาปีลานี	๓๖. พระอุปปลทายิกา	๓๗. พระสุกกา

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๕.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑-๒๓๓/๓๖๕-๕๕๒.

๓๘. พระอัทธกาลี

๓๙. พระอัมพาลี^{๙๗}

การบวชของสตรีในพระพุทธศาสนาเมื่อมีมากขึ้นสิ่งที่ตามมาคือ ที่อยู่อาศัยของนางภิกษุณีที่มีจำกัด เพราะโดยธรรมชาติแล้วทางร่างกายสตรีนั้นไม่เหมาะที่จะรอนแรมจาริกไปปฏิบัติธรรมในที่ต่าง ๆ ได้เหมือนบุรุษ เพราะเมื่ออยู่ป่าอาจโดยทำร้ายโดยพวกนักเลง^{๙๘} จำต้องอยู่ในสำนักของนางภิกษุณี ไม่อนุญาติให้รอนแรมจาริกไปเรื่อย ๆ เหมือนภิกษุ แต่เนื่องด้วยข้อจำกัดด้านสถานที่พักอาศัยที่ต้องอยู่ในสำนักของนางภิกษุณีเท่านั้น จึงได้มีการบัญญัติให้ผู้ที่บวชเป็นนางภิกษุณีได้ต้องเป็นสามเณรี เป็นนางสิกขมานาก่อน คือ ให้สิกขมานาที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อตลอด ๒ ปีแล้ว ถึงจะมีกรรมให้ภิกษุณีแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ต่อมาภิกษุณีที่ไม่ได้ปฏิบัติกรรมข้อนี้อบรมบวชให้สตรีมีกรรม ทำให้ทราบว่ภิกษุณีที่เป็นปวัตตินี้อาจไม่ได้ให้สตรีมีกรรมนี้ผ่านขั้นตอนเป็นสิกขมานา ประชาชนได้ตำหนิว่าภิกษุณีบวชให้สตรีมีกรรม พระพุทธเจ้าจึงบัญญัติสิกขาบทปรับโทษภิกษุณีว่า “ก็ภิกษุณีใดบวชให้สตรีมีกรรม ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๙๙}” ข้อนี้เป็นการบอกให้ภิกษุณีเอาใจใส่ในการบวชเป็นภิกษุณีของสิกขมานา เพื่อให้สตรีเหล่านั้นได้เป็นภิกษุณีอย่างถูกต้องตรงตามกำหนดเวลา ถือว่าเป็นผลดีแก่สตรีผู้จะบวชเป็นภิกษุณี

อย่างไรก็ตาม การบวชเข้ามาของภิกษุณีก็มีเรื่องที่ต้องทำให้เกิดพุทธบัญญัติขึ้นจำนวนมากมายซึ่งเป็นข้อปลีกย่อยสำหรับนางภิกษุณีเอง โดยเฉพาะภิกษุณีกลุ่มของฉัพพัคคีย์ที่ก่อให้เกิดสิกขาบทต่าง ๆ ตามมามากมาย แม้ปาราชิก ๔ ที่มีเพิ่มขึ้นนั้นในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ต้นบัญญัติมาจากภิกษุณีสุนทรินันทา^{๑๐๐} ปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ และ ๓ ต้นบัญญัติมาจากภิกษุณีอุลลนันทา^{๑๐๑} และสิกขาบทที่ ๔ ต้นบัญญัติมาจากภิกษุณีฉัพพัคคีย์^{๑๐๒} นั่นเอง

^{๙๗} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, หน้า ๒๔๕.

^{๙๘} วิ.ญ. (ไทย) ๗/๔๓๑/๓๖๐.

^{๙๙} วิ.ภุ. (บาลี) ๓/๑๐๖๗-๑๐๖๘/๑๖๗-๑๖๘, วิ.ภุ. (ไทย) ๓/๑๐๖๗-๑๐๖๘/๒๕๐-๒๕๑.

^{๑๐๐} วิ.ภุ. (ไทย) ๓/๖๕๖/๑-๓.

^{๑๐๑} วิ.ภุ. (ไทย) ๓/๖๖๘-๖๗๓/๑๔-๑๕.

^{๑๐๒} วิ.ภุ. (ไทย) ๓/๖๗๔-๖๗๗/๒๐-๒๔.

จากกำเนิดและพัฒนาการการบวชของภิกษุณีที่ได้กล่าวมานั้น ผู้วิจัยพอสรุปได้ ดังนี้

๑. ภิกษุณีเกิดขึ้นในระหว่างที่ภิกษุสงฆ์มีฐานที่มั่นคงแล้ว และเป็นพุทธประสงค์ที่ทรงตั้งใจให้มีขึ้นในฐานะพระสาวิกาคู่กับพระสาวก จึงทรงบัญญัติครุธรรม ๘ แก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี และผู้ประสงค์บวชเป็นภิกษุณีถือปฏิบัติ

๒. ด้วยเหตุที่ศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลต่อสังคมอย่างมาก สตรีไม่ได้รับอิสระเสรี และการยกย่องทัดเทียมเท่าบุรุษ เมื่อพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นซึ่งถือเป็นของใหม่ ดังนั้นการที่จะให้มีภิกษุณีปรากฏในพุทธบริษัทครบทั้ง ๔ นั้น พระพุทธเจ้าทรงคิดอย่างละเอียดรอบคอบ ทรงบัญญัติครุธรรม ๘ ประการ เพื่อป้องกันและรักษาคณะสงฆ์ให้มั่นคง เหมือนบุคคลสร้างทานบารมีป้องกันไม่ให้ น้ำไหลทะลักเข้ามาได้

๓. ข้อกำหนดต่าง ๆ ในครุธรรมเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงเลือกและพิจารณาแล้วว่า เหมาะสมกับภาวะเพศและบริบทสังคมในสมัยนั้น จึงทรงให้มีการคัดคนมาบวชเป็นภิกษุณีเข้มงวดกว่าภิกษุ ด้วยทรงมีเจตนารมณ์ในการรักษาไว้ซึ่งสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เพื่อให้สงฆ์ตั้งมั่นและอยู่ได้นาน และให้โอกาสแก่สตรีในการที่จะครองเพศบรรพชิตได้

๔. ผู้ที่จะบวชเป็นภิกษุณีได้นั้น ต้องบวชเป็นสามเณรีก่อน และเมื่ออายุครบ ๑๘ ปี ต้องบวชเป็นสิกขมานา คือ ผู้ที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อตลอด ๒ ปีมิให้ขาด หรือถ้าผ่านการมีสามีมาแล้วแต่อายุยังไม่ถึง ๑๘ ปี หรือมีอายุ ๒๐ปี ก็บวชเป็นสิกขมานาได้เลย ถึงจะมีครุธรรมให้ภิกษุณีแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่ายบัญญัติไว้ก่อนแล้ว เมื่อภิกษุณีบวชเข้ามาก็ต้องรักษาครุธรรมนั้นตลอดชีวิต อีกทั้งข้อจำกัดเรื่องสถานที่พักอาศัยไม่เพียงพอ ทำให้ภิกษุณีปวัตตินีบวชภิกษุณี ๒ ปีต่อ ๑ รูป ต่างจากอุปชฌาย์ฝ่ายภิกษুবวชได้ตลอด และการที่ต้องอยู่ในสำนักของภิกษุณี ซึ่งไม่อนุญาตให้รอนแรมจาริกไปเรื่อย ๆ เหมือนภิกษุ เงื่อนไขต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเหตุให้การขยายตัวของภิกษุณีไม่กว้างขวางเท่าการขยายตัวของภิกษุ

บทที่ ๓

โครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุและภิกษุณี

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงความหมายของการบริหารจัดการ พร้อมทั้งโครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุ และภิกษุณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทตามลำดับ

๓.๑ ความหมายของ “การบริหารจัดการ”

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมาย “บริหาร” ว่า ปกครอง ดำเนินการ จัดการ มาจากภาษาบาลีและสันสกฤตว่า บริหาร^๑

การบริหารเป็นกระบวนการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุจุดหมายขององค์การโดยอาศัยหน้าที่ทางการบริหารที่สำคัญ คือ การวางแผน การจัดองค์การ การนำ และการควบคุม^๒

ส่วนคำว่า “ผู้บริหาร” หมายถึง บุคคลที่รับผิดชอบให้การปฏิบัติงานขององค์การเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล^๓

พรนพ พุกกะพันธุ์ ให้ความหมายของ “ผู้บริหาร” ไว้ว่า ผู้บริหาร คือ ผู้ดำเนินการจัดการให้งานสำเร็จตามวัตถุประสงค์ การบริหารเกิดขึ้นเพราะปริมาณงานมากจนไม่อาจทำให้สำเร็จลงได้ด้วยคน ๆ เดียว^๔ และกล่าวว่าปัจจัยสำคัญของการบริหารต้องประกอบด้วย

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐๕.

^๒ วิโรจน์ สารรัตนะ, การบริหาร หลักการ ทฤษฎีและประเด็นทางการศึกษา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๒), หน้า ๑.

^๓ อ่างแล้ว.

^๔ พรนพ พุกกะพันธุ์, ภาวะผู้นำและการจูงใจ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จามจุรีโปรดักท์, ๒๕๔๔), หน้า ๘.

กำลังคน งบประมาณ วัสดุครุภัณฑ์ต่าง ๆ และ การจัดการบริหาร^๕ โดยมีกระบวนการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมาย ดังนี้

๑) การวางแผน หมายถึง การกำหนดวัตถุประสงค์ในการปฏิบัติงาน และวิธีการปฏิบัติงานก่อนที่จะมีการปฏิบัติจริง

๒) การจัดองค์กร หมายถึง การกำหนดหน้าที่ของบุคคลหรือหน่วยงานต่าง ๆ รวมถึงวิธีติดต่อประสานงานระหว่างกัน

๓) การจัดคนเข้าทำงาน หมายถึง การบริหารงานด้านบุคคล การสรรหา การพัฒนาบุคคล และการเสริมสร้างบรรยากาศการทำงานที่ดี

๔) การวินิจฉัยสั่งการ หมายถึง การสั่งการหลังจากการพิจารณางาน และติดตามผลการปฏิบัติ

๕) การประสานงาน หมายถึง การสร้างความร่วมมือระหว่างบุคคลในตำแหน่งต่าง ๆ หรือหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความคล่องตัวและประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน

๖) การรายงาน หมายถึง การแจ้งให้ผู้ที่มิหน้าที่รับผิดชอบต่าง ๆ ทั้งผู้บังคับบัญชา และผู้ใต้บังคับบัญชาทราบความเคลื่อนไหว ความก้าวหน้าในการทำงานภายในหน่วยงาน

๗) การจัดทำงบประมาณ หมายถึง การทำโครงการจัดสรรงบประมาณ การทำบัญชี และการควบคุมการใช้จ่ายให้รัดกุม^๖

สรุปได้ว่าการบริหาร คือ กิจกรรมต่างๆ ที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปร่วมมือกันดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ร่วมกันกำหนด โดยใช้กระบวนการอย่างมีระเบียบและใช้ทรัพยากรตลอดจนเทคนิคต่าง ๆ อย่างเหมาะสม

สองเดือนนับจากวันที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้^๗ พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาเป็นครั้งแรก คือธัมมจักกัปปวัตตนสูตรที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี แก่ปัญจวัคคีย์ จนทำให้เกิดพระสังฆรัตนะขึ้น นับเป็นการเริ่มต้นมีสมาชิกใหม่ใน

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓-๔.

^๗ วันอาสาฬหบูชา.

พระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงใช้พุทธวิธีในการบริหารกิจการคณะสงฆ์นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน^๔ ถึงแม้ว่าหลักการบริหารเชิงพุทธจะเกิดขึ้นกว่า ๒,๕๐๐ ปีแล้วก็ตาม แต่จากข้อมูลที่ผู้วิจัยจะนำเสนอในหัวข้อต่อไปนี้ กล่าวได้ว่า แนวคิดในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาลนั้นยังสามารถนำมาใช้ได้เป็นอย่างดี เพราะทฤษฎีการบริหารในยุคปัจจุบันยังคงใช้แนวทางตามหลักการบริหารสมัยพุทธกาล กล่าวคือ เรื่องของการวางแผน การจัดองค์กร การบริหารงานบุคคล การอำนวยความสะดวก อาจ会有ความแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดปลีกย่อย เช่น การบริหารในยุคปัจจุบันจะมีเรื่องงบประมาณเพิ่มขึ้นมาเป็นปัจจัยสำคัญ แต่สมัยพุทธกาลเรื่องงบประมาณจะขึ้นอยู่กับศรัทธาของมหาชนที่มีต่อพระภิกษุสงฆ์ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมากกว่าสิ่งอื่นใด

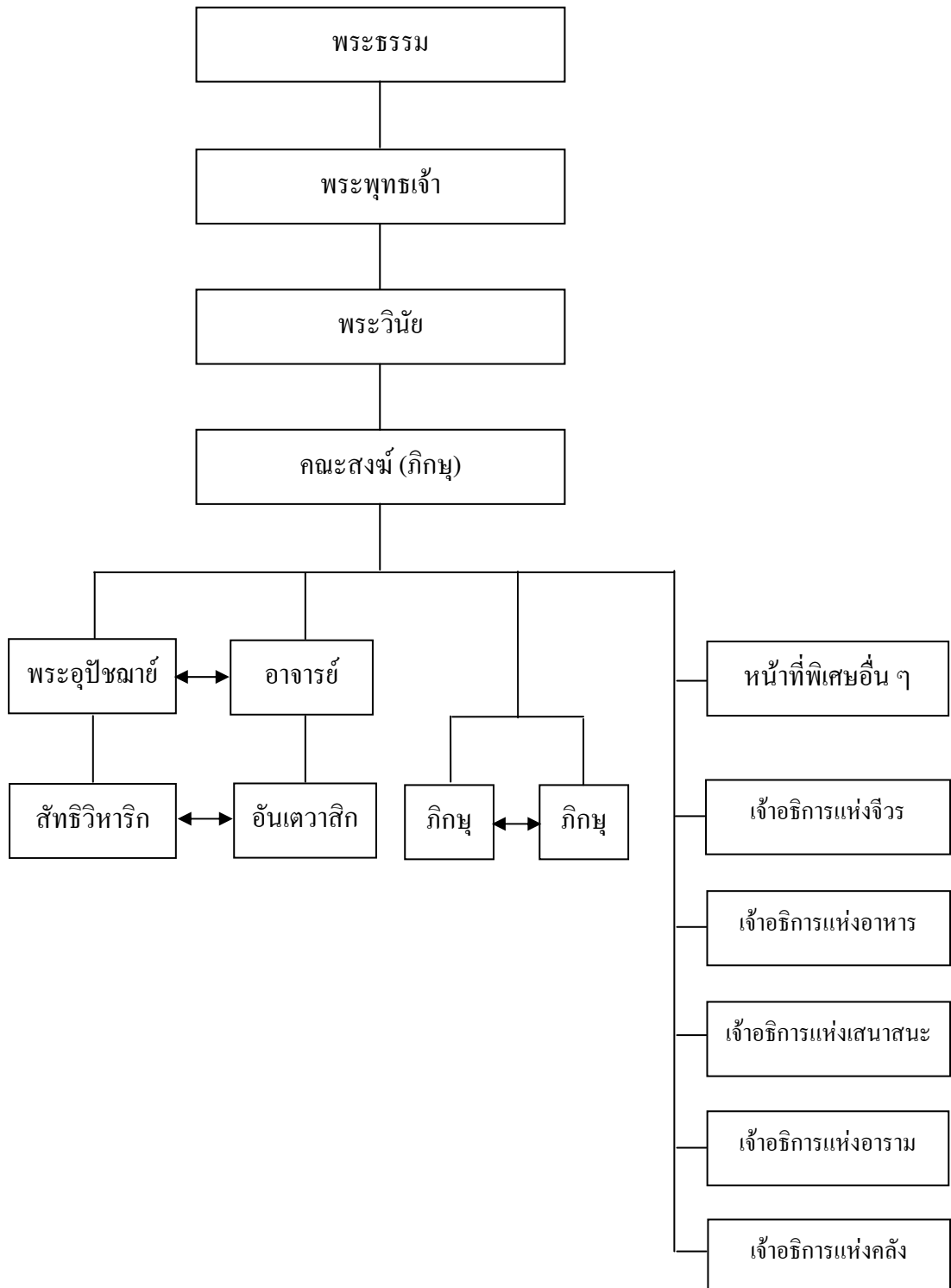
๓.๒ โครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุ

นับจากวันที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ทรงประกาศพระศาสนาเป็นเวลา ๔๕ ปี พระพุทธองค์ทรงเคารพพระธรรม ยกย่องเทิดทูนพระธรรมเหนือสิ่งอื่นใด แม้ในปัจจุบันโอวาท ที่ตรัสว่า “อานนท์ ! ธรรมวินัยใดอันเราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลายโดยกาลล่วงไปแห่งเรา”^๕ แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงต้องการให้พระธรรมเป็นหลักในการบริหารจัดการ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอผังแผนภูมิโครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุ ดังนี้

^๔ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีบริหาร, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔-๒๑.

^๕ วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๒๕.

แผนภูมิที่ ๑ โครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุ

จากแผนภูมิโครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุ จะเห็นความสัมพันธ์กันตามลำดับ กล่าวคือ พระธรรมเป็นสิ่งที่สูงสุด เพราะเป็นสิ่งที่มียู่แล้วตามธรรมชาติ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยการตรัสรู้ความจริง จึงนำมาเผยแผ่จนส่งผลให้เกิดคณะสงฆ์ขึ้นมา จากนั้น จึงมีการจัดระบบระเบียบเพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปด้วยความเรียบร้อย

๓.๒.๑ พระธรรมในฐานะเป็นรากฐานการปกครองสงฆ์

คำว่า “ธรรม” เป็นคำเดิมที่ใช้เรียกพระพุทธศาสนา หมายถึง คำสอนแสดงหลักความจริงที่ควรรู้ และแนะนำหลักความดีที่ควรประพฤติ^{๑๑}

พระธรรมนั้นเป็นรากฐานของการปกครองสงฆ์ เพราะพระธรรมคือความจริงในธรรมชาติมีอยู่ก่อนแล้ว ตามหลักการของพระพุทธศาสนา ในอุปาตสุตโร^{๑๒} พระพุทธเจ้าตรัสชัดเจนว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ชาติุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมคาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุชาติุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ชาติุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุชาติุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ชาติุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดาความเป็นไปตามธรรมคาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุชาติุนั้นว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผยจำแนก ทำให้ง่ายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”

จะเห็นได้ว่า พระธรรมเป็นสิ่งที่สูงสุด เป็นสิ่งที่มียู่แล้วตามธรรมชาติ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยการตรัสรู้ความจริง จึงนำมาเผยแผ่จนส่งผลให้เกิดคณะสงฆ์ขึ้นมา จากนั้น จึงมีการจัดระบบระเบียบเพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปด้วยความเรียบร้อย

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๖๕.

^{๑๒} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

ระบบการปกครองของภิกษุสงฆ์ในสมัยพุทธกาลยึด “ธรรม” เป็นสำคัญ ดังที่ปรากฏในหลักธรรมหมวดต่าง ๆ เช่น

ก. อธิปไตย ๓ ได้แก่ รู้หลักความเป็นใหญ่ ๓ ประการ^{๑๒}

๑) อัตตาทิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนและสืบเนื่องจากตน เป็นประมาณ เว้นชั่ว มีพระพุทธานิบาย ดังนี้ ภิกษุเข้าสู่ป่าหรือ โคนไม้แล้วสำเนียงว่า เราบวช มิใช่เพื่อปัจจัย ๔ ก็เราแลถูกความเกิด แก่ เจ็บ ตาย และความเศร้าโศกท่วมทับแล้วหยั่งลงสู่ทุกข์ มีทุกข์เป็นเบื้องหน้า โฉนหนอเราจะถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้ พิจารณาดังนี้แล้ว ละอกุศล บำเพ็ญกุศลเพราะปรารถนตนเป็นใหญ่ อย่างนี้เรียกว่า อัตตาทิเดชา^{๑๓}

๒) โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนเอาใจหมู่ชน หากความนิยมเว้นชั่ว ทำดี ด้วยเคารพเสียงในหมู่ชน มีพระพุทธานิบาย ดังนี้ ภิกษุเข้าสู่ป่าหรือ โคนไม้ สำเนียงว่า หากเราพึงตรึกในเรื่องกาม เรื่องพยาบาทหรือเรื่องความเบียดเบียนไซ้ไร โลกสันนิวาสนใหญ่ในโลกสันนิวาสนอันใหญ่นี้ สมณพราหมณ์ที่มีฤทธิ์ ได้ทิพยจักขุรู้จิตของคนอื่นก็มีอยู่ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเห็นแต่ที่ไกล ท่านเหล่านั้นจะพึงรู้อย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายจงดูเถิด คุณกุลบุตรผู้นี้ ออกบวชแล้วด้วยศรัทธาแต่ยังทำตนให้เคลื่อนกล่นไปด้วยบาปอกุศล แม้เทวดาผู้มีฤทธิ์มีทิพยจักขุรู้จิตคนอื่นก็มีอยู่ เทวดาเหล่านั้นจะพึงคิดเช่นนั้นเหมือนกัน ภิกษุนี้ ปรารถนเช่นนี้แล้ว ละอกุศล เจริญกุศล ละธรรมอันเป็นโทษ ประพฤติธรรมอันไม่เป็นโทษ เพราะทำให้โลกเป็นใหญ่ดังกล่าวมานี้ เรียกว่า โลกาธิเดชา^{๑๔}

๓) ธรรมาทิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ ถือหลักความจริงความถูกต้องดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ ทำการด้วยเคารพหลักการ กฎระเบียบกติกาต่าง ๆ^{๑๕} มีพระพุทธานิบาย ดังนี้ ภิกษุเข้าสู่ป่าหรือ โคนไม้ สำเนียงว่า สุวากขาโต ภควตา ธมฺโม พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วเห็นได้ในปัจจุบัน ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาใส่ตน อันวิญญูชนรู้ได้เฉพาะตน เพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้ผู้เห็นก็มีอยู่ เราแลบวชแล้วในธรรมวินัยที่

^{๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๔/๕๖, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๗๘/๑๘๖.

^{๑๓} วทีน อินทสระ, พระสูตรต้นปิฎก อังคุดตนิทาย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาบุญราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐๓.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓-๑๐๔.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๕.

พระศาสดาตรัสไว้ดีแล้ว จะอยู่อย่างเกียจคร้านและประมาทนั้นไม่สมควร ผู้ที่กระทำกรรม
ปรารถนาให้เป็นใหญ่แล้ว ละอกุศล บำเพ็ญกุศลอย่างนี้เรียกว่า ธรรมาธิปไตย^{๑๖}

ข. อปริหานิยธรรม ๗ ของภิกษุ^{๑๗} ได้แก่ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม
เป็นไปเพื่อความเจริญรุ่งเรืองสำหรับภิกษุทั้งหลาย เน้นความสามัคคีปรองดองในการทำกิจ
ของสงฆ์ ได้แก่

๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์

๒) พร้อมเพรียงกันประชุมพร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจ
ที่สงฆ์จะต้องทำ

๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ล้มล้างสิ่งที่พระองค์ทรง
บัญญัติไว้ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้

๔) ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก เคารพนับถือ
ภิกษุเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง

๕) ไม่ลุอำนาจค้นหาคือความอยากที่เกิดขึ้น

๖) ยินดีในเสนาสนะป่า

๗) ตั้งสติระลึกรู้ไว้ในใจว่า เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลงาม ซึ่งยังไม่มา
ขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่ผาสุก^{๑๘}

ค. กัลยาณมิตร หมายถึง คุณสมบัติของกัลยาณมิตร มี ๗ ประการ คือ

๑) ปิโย เป็นคนน่ารัก อยู่ในฐานะให้ความสบายใจและสนิทสนม ชวนให้
อยากเข้าไปปรึกษา

^{๑๖} วคิน อินทสระ, พระสูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย, หน้า ๑๐๔.

^{๑๗} อปริหานิยธรรม ๗ ของภิกษุอีกหมวดหนึ่ง กล่าวไว้ว่า ๑. ไม่มัวเพลินการงานจนเสื่อมการเล่า
เรียนศึกษาบำเพ็ญสมณธรรม ๒. ไม่มัวเพลินการคุย ๓. ไม่มัวเพลินการหลับนอน ๔. ไม่มัวเพลินการคลุกคลีหมู่
คณะ ๕. ไม่เป็นผู้มีความปรารถนาลามก ๖. ไม่เป็นผู้มีปาปมิตร ๗. ไม่ถึงความหยุดยั้งนอนใจเสียในระหว่างด้วย
การบรรลुकุณวิเศษเพียงขั้นต้น ๆ. อังใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับ
ประมวลธรรม, หน้า ๒๑๓-๒๑๔.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒-๒๑๓.

๒) ครู เป็นคนนำเคารพ ประพฤติสมควรแก่ฐานะ ให้ความรู้สึกรอบอุ้มใจ เป็นที่พึ่งได้

๓) ภาวนิโย เป็นคนน่ายกย่อง เป็นผู้ที่มีวัตนธรรมที่ดี เป็นผู้มีความรู้และ ภูมิปัญญาอย่างแท้จริง ทั้งเป็นผู้ศรัทธา และปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นคนควรเอาอย่าง ทำให้บุคคลอื่นระลึกถึงและเอ๋ยถึงด้วยความซาบซึ้งภูมิใจ

๔) รัตตา เป็นคนที่รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูด อะไร พูดอย่างไร คอยให้คำแนะนำ กล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕) วณักขโม เป็นคนอดทนต่อถ้อยคำ พร้อมจะรับฟังคำปรึกษา ไม่จู้จี้เกียจ ง่ายใจคอหนักแน่น

๖) กัมภีรญจะ กถิง กัตตา เป็นผู้มีความสามารถในการแถลงเรื่องลึกลับให้ กระจ่างชัดและสามารถอธิบายเรื่องสลับซับซ้อนให้เข้าใจง่ายโดยไม่รู้สึกลำบาก

๗) โน จัญฐานะ นิโยชเย เป็นคนไม่ชักนำในเรื่องเหลวไหล ไร้สาระ หรือไม่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย^{๑๙}

ง. วัตร ๑๔^{๒๐} คือ ระเบียบวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ในสังคมความเป็นอยู่ของภิกษุอัน ส่งเสริมให้การบำเพ็ญสมณธรรมดำเนินไปด้วยดี และระบบการปกครองในสังคมสงฆ์เป็นไป ด้วยความเรียบร้อย ได้แก่

๑) อาคันตุกวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติของภิกษุผู้จรมา หน้าที่ของอาคันตุกวัตร หน้าที่ของอาคันตุกะผู้เข้าไปสู่อาวาสอื่น ต้องมีความเคารพต่อสถานที่และประพฤติดัวให้ เหมาะสม เช่น ถอดรองเท้า หุบรวม ห่มเฉียงบ่า เดินไปหาภิกษุผู้อยู่ในอาวาส ทำความเคารพ ท่าน ถามถึงที่พัก ห้องน้ำ ห้องส้วม น้ำใช้ น้ำฉัน ทำความสะอาดที่พักที่อาศัย และประพฤติ ตามกฏกติกาของวัด เป็นต้น

๒) อาวาสิกวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติของภิกษุผู้ในอาวาสที่จะต้องปฏิบัติต่อ พระอาคันตุกะ เช่น หากภิกษุอาคันตุกะพรรษาแก่กว่ามา ให้ปูอาสนะ ตั้งน้ำ ถ้างั่ว ลุกไปรับ

^{๑๙} อ.สุตตค. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๔.

^{๒๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๖-๓๘๒/๒๒๒-๒๗๗.

บาตรจีวร ถวายน้ำฉันน้ำใช้ กราบไหว้ บอกเรื่องต่าง ๆ เช่น ห้องน้ำ ห้องส้วม โจรบิณฑบาต และกติกาสงฆ์ ฯลฯ

๓) คมิกวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติของภิกษุผู้ออกเดินทาง หน้าที่ของผู้เตรียมจะไปที่อื่น ก่อนออกเดินทาง พึงเก็บเครื่องใช้สอย เช่น เตียง แก้ว เสื้อ หมอน ผ้าห่ม เป็นต้น ไว้ให้ดี ปิดประตูหน้าต่าง หรือฝากกินเสนาสนะให้ภิกษุสามเณร อุบาสกหรือคนของวัด (ให้) ช่วยดูแลแล้วจึงเดินทาง ฯลฯ

๔) อนุโมทนาวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติในการอนุโมทนา วิธีอนุโมทนา ให้ภิกษุผู้เป็นเถระอนุโมทนา หากทายกนิมนต์ ภิกษุหนุ่มให้อนุโมทนา ต้องบอกหรือขอโอกาสพระเถระก่อน ในขณะที่ภิกษุอื่นอนุโมทนาอยู่ หากมีความจำเป็น เช่น ปวดอุจจาระ ถ้าจะลุกไป ต้องลาภิกษุผู้นั่งใกล้ ฯลฯ

๕) กัตตคกวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติในโรงฉัน ธรรมเนียมในโรงฉัน หรือเมื่อไปฉันในบ้าน ต้องนุ่งห่มให้เรียบร้อย เดินไปตามลำดับอาวุโส ไม่เบียดกัน ปฏิบัติตามเสขียวัตรทุกข้อ ไม่นั่งชิดพระเถระ นอกจากท่านอนุญาตจึงนั่ง ฯลฯ

๖) บิณฑจาริกวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติของภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต ระเบียบประพฤติในเวลาออกบิณฑบาตให้ปฏิบัติตามเสขียวัตร เช่น นุ่งห่มให้เรียบร้อย ซ้อนผ้าสังฆาฏิ กลุม ห่ม กัดรังคุม ถลกบาตร ถือบาตรในจีวร กำหนดทางเข้าออก ไม่ยื่นใกล้หรือไกลจากผู้ให้ฉัน อย่ามองหน้าผู้ถวายรูปใด กลับก่อนปฐาสนะ ตั้งน้ำล้างเท้า ตั้งน้ำใช้น้ำฉัน

๗) อรัญญิกวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติของภิกษุผู้อยู่ป่า ระเบียบของการอยู่ป่า ก่อนออกบิณฑบาต เก็บเครื่องใช้สอยไว้ในกุฏิ ปิดประตูหน้าต่างให้เรียบร้อย จัดหาน้ำใช้น้ำฉันมาเตรียมไว้ เรียนรู้ทิศทางต่าง ๆ และการเดินทางของดวงดาว เพื่อป้องกันการหลงทาง ฯลฯ

๘) เสนาสนะวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติในเสนาสนะ วิธีดูแลที่อยู่อาศัย ให้ทำความสะอาดอยู่เสมอ ให้เคลื่อนย้ายบริการด้วยความระมัดระวังอย่าให้กระทบ ครูดตีพื้น ประตูหน้าต่าง ถ้ากุฏิเก่าให้ซ่อมแซม หากมีลมฝนแรงต้องปิดประตูหน้าต่าง

๕) ชันตามรวัตถ์ ว่าด้วยวัตรปฏิบัติในเรือนไฟ ข้อปฏิบัติในเรือนไฟที่อบกาย ระวังโรค ทำความสะอาด ตั่งน้ำ ไม่นั่งเปียคชิตพระเถระ ไม่กีดกันอาสนะภิกษุหนุ่ม ปีนวด และสร่งน้ำแก่พระเถระ ฯลฯ

๑๐) วัฏฏวิวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติในวัฏฏวิวัตร ระเบียบปฏิบัติในการเข้าส้วม ถ่าย อุจจาระปัสสาวะแล้วต้องทำความสะอาดส้วมให้เรียบร้อย เข้าห้องส้วมตามลำดับที่มาถึง ก่อนหลัง พาดจิวรไว้ที่ราวข้างนอก อย่าเลิกผ้าเข้าไป อย่าเบ่งแรง อย่าเลิกผ้าออกมา นุ่งห่มให้ เรียบร้อยแล้วจึงออก ถ้าส้วมสกปรกให้ทำความสะอาด ตักน้ำใส่ไว้ให้เต็ม

๑๑) อุปัชฌายวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติในพระอุปัชฌาย์ วิธีปฏิบัติของ สัททวิหาริก (ลูกศิษย์) ต่ออุปัชฌาย์ เข้าไปรับใช้ ถวายน้ำ ถวายน้ำล้างหน้า บ้วนปาก ช่วย นุ่งห่มจิวรให้ ซักผ้า ล้างบาตร ทำความสะอาดกุฏิ รับข่าม ถ้าเดินทางร่วมกันท่าน ไม่ควร เดินใกล้หรือไกลเกินไป ไม่พูดสอดแทรกขณะท่านพูดอยู่ จะทำอะไรต้องถามท่านก่อน จะ ไปไหนต้องกราบลา ป้องกันอาบัติให้ท่าน เอาใจใส่ยามอาพาธ ฯลฯ

๑๒) สัททวิหาริกวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติในสัททวิหาริกข้อที่อุปัชฌาย์จะพึงมี ต่อศิษย์ เช่น อนุเคราะห์ด้วยพระธรรมวินัย อบรมสั่งสอนอยู่เนื่อง ๆ ให้บริวารเครื่องใช้ ถ้าศิษย์อาพาธให้อุปัชฌาย์ปฏิบัติต่อศิษย์ดังในอุปัชฌายวัตรเช่นกัน เป็นต้น

๑๓) อาจริยวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติในพระอาจารย์ วิธีปฏิบัติต่ออาจารย์อันเต วาสิก (ศิษย์) ผู้ถือนิสสัยอยู่ด้วยอาจารย์ พึงปฏิบัติต่ออาจารย์ดังอุปัชฌายวัตร

๑๔) อันเตवासิกวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติในอันเตवासิก วิธีปฏิบัติต่ออันเตवासิก (ศิษย์) อาจารย์ผู้ให้นิสสัย พึงปฏิบัติชอบสงเคราะห์ศิษย์ดังสัททวิหาริกวัตรทุกประการ

วัตร ๑๔ นี้ หากภิกษุไม่เอื้อเฟื้อ ไม่ประพฤติตาม เป็นอาบัติทุกกฏ ในขณะที่ตั้งใจว่า จะไม่ทำข้อวัตรนั้น

หลักธรรมที่ผู้วิจัยนำมาแสดงนี้ เป็นส่วนหนึ่งในธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการ ปกครองภิกษุและภิกษุณี ทำให้การดำเนินชีวิตของสงฆ์เป็นไปในแนวทางการฝึกกาย วาจา ใจ ที่เน้นการประพฤติปฏิบัติให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ในศีล สมาธิ ปัญญา อีกทั้งวัตร ๑๔ ยัง เป็นการกำหนดคกฏเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมการบำเพ็ญสมณธรรมให้ดำเนินไปด้วยดี

๓.๒.๒ บทบาทและหน้าที่ของพระพุทธเจ้าในฐานะผู้ปกครองสงฆ์

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๒๑} กล่าวถึงวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ว่า หากใช้กรอบในการพิจารณาหลักของนักบริหารในปัจจุบันที่มีอยู่ ๕ ประการ ดังคำย่อว่า POSDC ก็จะเห็นได้ว่าพระพุทธพจน์ที่เกี่ยวข้องกับการวางแผน (Planning) การจัดองค์กร (Organizing) การบริหารงานบุคคล (Staffing) การอำนวยการ (Directing) และการกำกับดูแล (Controlling) นั้นมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกทั้งสิ้น ได้แก่

๑) พุทธวิธีในการวางแผน

เมื่อท่านอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วขอบวชเป็นพระภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงประทานการอุปสมบทด้วยพระพุทธดำรัสว่า “เธอมาเป็นภิกษุเถิด ธรรมเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด”^{๒๒} พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้ผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนามีเป้าหมายเดียวกัน คือ มุ่งปฏิบัติเพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์โดยพระองค์ตรัสว่า ผู้บริหารต้องมีจักขุมา^{๒๓} แปลว่า ต้องมีสายตาวัดยาวไกล เพราะวิสัยทัศน์ทำให้ผู้บริหารวาดภาพจุดหมายได้ชัดเจน และใช้การสื่อสารให้สมาชิกยอมรับ จากนั้นก็ดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทาง องค์กรสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าจัดตั้งขึ้นเจริญก้าวหน้าไปด้วยวิสัยทัศน์นี้ โดยพระองค์กำหนดไว้ว่า การประพฤติปฏิบัติธรรมทุกอย่างมีเป้าหมายอยู่ที่วิมุตติ คือ ความหลุดพ้นจากความทุกข์ ดังพระพุทธพจน์ว่า “เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรสเดียวคือ รสเค็ม ฉะนั้น ธรรมวินัยนี้ก็มีรสเดียว คือวิมุตติรส ฉะนั้น”^{๒๔}

๒) พุทธวิธีในการจัดองค์กร

เมื่อมีผู้ออกจากเรือนเข้ามาขอบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา จะมีการกำหนดให้เป็นสงฆ์เสมอกันหมด ไม่อนุญาตให้นำชาติ วรรณะ หรือตำแหน่งหน้าที่ในเพศคฤหัสถ์เข้ามาในองค์กรคณะสงฆ์ ดังพระพุทธพจน์ที่ทรงแสดงความอัศจรรย์ของพระธรรมวินัย^{๒๕} เปรียบด้วยความอัศจรรย์แห่งมหาสมุทรว่า

^{๒๑} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีบริหาร, หน้า ๔-๒๑.

^{๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

^{๒๓} อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๕๕/๑๔๖.

^{๒๔} วิ.ญ. (ไทย) ๗/๓๘๕/๒๘๑.

^{๒๕} วิ.ญ. (ไทย) ๗/๓๘๔/๒๘๐-๒๘๒.

วาระ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกจากเรือนมาบวชใน
 ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิม รวมเรียกว่าสมณะเชื้อสาย
 ศากยบุตรทั้งสิ้น เหมือนมหานทีทุกสาย คือ คงคา ยมนา อจิรวดี สรรพ มหิ ไหลลง
 สู่มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิม รวมเรียกว่า มหาสมุทรทั้งสิ้น ภิคุ
 ทั้งหลาย ชื่อที่วาระ ๔ เหล่านี้คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกจากเรือน
 มาบวชในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมรวมเรียกว่าสมณะ
 เชื้อสายศากยบุตร^{๒๖}

เมื่อทุกคนที่เข้ามาบวชเป็นภิกษุเสมอเหมือนกันหมด การอยู่ร่วมกันของผู้เสมอกัน
 อาจทำให้เกิดปัญหาในการบังคับบัญชาได้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “การอยู่ร่วมกันของคน
 เสมอกันนำความทุกข์มาให้”^{๒๗} เพราะไม่มีใครยอมลงให้ใคร พระองค์จึงทรงกำหนดให้
 พระภิกษุเคารพกันตามลำดับพรญา ผู้บวชทีหลังต้องเคารพผู้บวชก่อน

นอกจากนั้น พระองค์ยังทรงแต่งตั้งสาวกทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์เป็น
 เอตทัคคะ^{๒๘} ในด้านต่าง ๆ เช่น พระมหากัสสปะเป็นผู้เลิศด้านธุดงค์^{๒๙} พระปุลณมณฑานี
 บุตรเป็นผู้เลิศด้านธรรมกถึก^{๓๐} ภิคุณีปฎาจาราเป็นผู้เลิศด้านวินัย^{๓๑} การแต่งตั้งเอตทัคคะ
 ด้านต่าง ๆ นี้ถือเป็นการใช้คนให้เหมาะกับงานในพระพุทธศาสนานั้นเอง

๓) พุทธวิธีในการบริหารงานบุคคล

ในพระพุทธศาสนา การบริหารงานบุคคลเริ่มตั้งแต่การรับผู้ที่เข้ามาขอบวช ต้อง
 มีการกลั่นกรองโดยคณะสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าทรงมอบความเป็นใหญ่ให้ การรับคนเข้ามา
 อุปสมบทต้องได้รับความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์จากคณะสงฆ์ที่ประชุมพร้อมกันในอุโบสถที่
 ประกอบพิธีอุปสมบท และเมื่อบวชแล้ว พระบวชใหม่ต้องได้รับการฝึกหัดอบรม และศึกษา
 เล่าเรียนจากพระอุปัชฌาย์ โดยอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของท่านจนกว่าจะมีพรรษาครบ ๕
 จึงเรียกว่า นิสสัยมุตตกะ คือ ผู้พ้นจากการพึ่งพาพระอุปัชฌาย์

^{๒๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๔/๒๘๓.

^{๒๗} บ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๐๒/๑๒๗.

^{๒๘} ผู้ชำนาญงาน ผู้เลิศในด้านต่าง ๆ.

^{๒๙} อ.จ. (ไทย) ๒๐/๑๕๑/๒๖.

^{๓๐} อ.จ. (ไทย) ๒๐/๑๕๖/๒๖.

^{๓๑} อ.จ. (ไทย) ๒๐/๒๓๘/๓๐.

ระบบการบริหารงานบุคคลในพระพุทธศาสนานั้น มีปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ข่มคนที่ควรข่ม ยกย่องคนที่ควรยกย่อง”^{๑๒}

ในเกสิสูตร^{๑๓} สารถิผู้ฝึกม้าชื่อเกสิทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ทรงมีวิธีการฝึกคนอย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสย้อนถามว่า ท่านมีวิธีฝึกม้าอย่างไร นายเกสิกราบทูลว่าใช้ ๓ วิธี คือ วิธีนุ่มนวล วิธีรุนแรง และวิธีผสมผสาน คือมีทั้งนุ่มนวลและรุนแรง พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ถ้าใช้ ๓ วิธีนี้แล้วยังไม่ได้ผล จะทำอย่างไร นายเกสิกราบทูลว่า ถ้าฝึกไม่ได้ก็ฆ่าม้าทิ้งเพราะปล่อยไปก็เสียชื่อสถาบัน พระพุทธเจ้าตรัสกับนายเกสิว่า พระองค์ทรงฝึกพระสาวกเหมือนที่นายเกสิฝึกม้า คือฝึกอย่างละมุนละม่อมบ้าง อย่างรุนแรงบ้าง ใครที่ฝึกไม่ได้ก็ทรงฆ่าเหมือนกันคือไม่ทรงสอน เลิกสอน การไม่สอนคือการฆ่าในวินัยของพระอริยะ ท่านเองเดียวกับที่นายเกสิฆ่าม้าที่ฝึกไม่ได้เพื่อไม่ให้แพร่พันธุ์ที่เลว คนที่พระพุทธเจ้าเลิกว่ากล่าวสั่งสอนย่อมหมดโอกาสเจริญเติบโตในธรรม^{๑๔}

นอกจากนั้น ยังพบพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่แสดงให้เห็นวิธีการบริหารงานบุคคลของพระองค์ที่ตรัสกับพระอานนท์ว่า “อานนท์! เราจักไม่ประทับประคองเธอทั้งหลายเหมือนช่างหม้อประทับประคองภาชนะดินดิบที่ยังดิบอยู่ อานนท์! เราจักกล่าวข่มแล้วข่มอีก อานนท์! เราจักชี้โทษแล้วชี้โทษอีก บุคคลใดมีแก่นสาร บุคคลนั้นจักดำรงอยู่”^{๑๕}

๔) พุทธวิธีในการอำนวยการ

การดำเนินงานในพระพุทธศาสนานั้นอาศัยภาวะผู้นำเป็นสำคัญ พระองค์ทรงใช้ธรรมีกถา^{๑๖} เป็นหลักการสื่อสารเพื่อการบริหาร โดยการอธิบายขั้นตอนในการดำเนินงานอย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง (สันตัสสนา) จูงใจ (สมาทปนา) หมายถึง เมื่อเข้าใจและเห็นชอบกับวิสัยทัศน์จนเกิดศรัทธาแล้วจึงจูงใจ จากนั้น คือ แก้วกล้า (สมุตเตชนา) หมายถึง ปลุกใจให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองและกระตือรือร้นในการดำเนินการไปสู่เป้าหมาย และร่าเริง

^{๑๒} บุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๕/๕๕๗.

^{๑๓} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๖๕-๑๗๑.

^{๑๔} วศิน อินทสระ, พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : ธรรมดา, ๒๕๔๕), หน้า ๕๔.

^{๑๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๖/๒๓๓.

^{๑๖} ที.สี. (ไทย) ๕/๑๕๘/๑๖๑.

(สัมปหังสนา) หมายถึง สร้างบรรยากาศในการทำงานร่วมกันแบบกัลยาณมิตร ซึ่งจะส่งเสริมให้สมาชิกมีความสุขในการทำงาน^{๓๓}

ความสามารถในการจูงใจคนของพระพุทธเจ้าตรงกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า “ตถาคต” ซึ่งหมายถึง พระพุทธองค์มีปกติตรัสสอนอย่างที่ทรงทำ และทรงทำอย่างที่ตรัส^{๓๔}

๕) พุทธวิธีในการกำกับดูแล

การกำกับดูแลความประพฤติของพระสงฆ์นั้น พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

บุคคลใดทุศีลมีบาปกรรม ประพฤติไม่สะอาด น่ารังเกียจ ปกปิด พฤติกรรม ไม่ใช่สมณะแต่ปฏิบัติว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิบัติว่าเป็นพรหมจารี เน่าภายใน เปียกชุ่ม เป็นคุษยากเชื่อ สงฆ์ก็ไม่อยู่ร่วมกับบุคคลนั้น สงฆ์ยอมประชุมกันนำบุคคลนั้นออกไปทันที แม้บุคคลนั้นจะนั่งอยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ก็ยังห่างไกลจากสงฆ์ และสงฆ์ก็ห่างไกลจากบุคคลนั้น เหมือนมหาสมุทรไม่อยู่ ร่วมกับชากศพ ย่อมชั้ชากศพขึ้นฝั่งจนถึงบนบกทันที

ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลใดทุศีล มีบาปกรรม ประพฤติไม่สะอาด น่ารังเกียจ ปกปิดพฤติกรรม ไม่ใช่สมณะแต่ปฏิบัติว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่พรหมจารีแต่ปฏิบัติว่าเป็นพรหมจารี เน่าภายใน เปียกชุ่ม เป็นคุษยากเชื่อ สงฆ์ไม่อยู่ร่วมกับบุคคลนั้นสงฆ์ยอมประชุมกันนำบุคคลนั้นออกไปทันที แม้บุคคลนั้นจะนั่งอยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ก็ยังไม่ห่างไกลจากสงฆ์ และสงฆ์ก็ห่างไกลจากบุคคลนั้น^{๓๕}

สรุปได้ว่า การบริหารปกครองคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาลนั้นเน้นการอยู่ร่วมกันแบบสังฆะ ยึดพระธรรมวินัยเป็นหลัก โดยผู้บริหารประพฤติธรรมและใช้ธรรมเป็นหลักในการบริหารเทียบได้กับหลัก “ธรรมาธิปไตย”^{๓๖} ในพระพุทธศาสนา

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๓๔.

^{๓๔} ที.ม.อ. (ไทย) ๒๕๖/๒๖๕, อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๓/๓๓.

^{๓๕} วิ.จ. (ไทย) ๓/๓๕๕/๒๕๓.

^{๓๖} อ.จ.ต. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๓.

๓.๒.๓ พระวินัยในฐานะเป็นเครื่องมือในการปกครองภิกษุสงฆ์

พระวินัย เป็นระเบียบแบบแผนสำหรับฝึกฝน ควบคุมความประพฤติของภิกษุสงฆ์ให้มีชีวิตที่ดีงาม เจริญก้าวหน้า และควบคุมหมู่ชนให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบเรียบร้อยดีงาม ประมวลบทบัญญัติข้อบังคับสำหรับฝึกฝนควบคุมความประพฤติ

พระวินัยประกอบด้วยสิกขาบทต่าง ๆ มากมายมีทั้งข้อกำหนดเกี่ยวกับความเป็นอยู่ส่วนตัว ความสัมพันธ์กับภุคหัตถ์ ตลอดจนการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ นอกจากนั้น ยังเป็นวิธีการสร้างชุมชนให้เรียบร้อย สามารถอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข มีบรรยากาศที่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรม ด้วยเหตุที่ผู้เข้ามาบวชหมักจะมีความแตกต่างในเรื่องเชื้อชาติ วรรณะ นิสัยใจคอ การศึกษา พระวินัยจึงเป็นเครื่องรองรับความสามัคคีของสงฆ์ ทำให้ทุกรูปไว้วางใจซึ่งกันและกัน ไม่มีความหวาดระแวงหรือทะเลาะวิวาทกัน ไม่มีการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกันแต่อยู่อย่างมิตรด้วยความเมตตาและเคารพต่อกัน^{๑๐}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงเป้าหมายของวินัยว่ามี ๓ ชั้น^{๑๑} คือ

ชั้นที่ ๑ คือ การจัดตั้งวางระเบียบชีวิตและวางระบบกิจการ

ชั้นที่ ๒ คือ ข้อกำหนดที่บอกให้รู้ว่าจะจัดตั้งวางระเบียบระบบให้เป็นอย่างไร

ชั้นที่ ๓ แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

ก) การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้นนั้น เป็นเครื่องมือสร้างเสริมโอกาสให้คนพัฒนาชีวิตให้ดียิ่งขึ้น หรือการชักนำดูแลให้คนใช้ระเบียบและระบบนั้นเป็นเครื่องมือพัฒนาชีวิตของตน หรือ

ข) การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้นนั้น เป็นเครื่องมือบังคับควบคุมคนให้เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติดำเนินกิจการตามระเบียบและระบบที่วางขึ้นนั้น

ท่านได้สรุปในตอนท้ายว่า “ความหมายของวินัยอย่างที่ ๓ ก็คือ การปกครอง วินัยในความหมายนี้เป็นเรื่องของการปกครอง เพราะการดูแลให้บุคคลเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติตามกฎกติกาและให้กิจการต่าง ๆ ดำเนินไปตามครรลอง ก็คือการปกครอง ในความหมายที่

^{๑๐} พระอาจารย์ชา สุภทฺโท, โภธิญาณ, (กรุงเทพฯ : ม.ป.พ., ๒๕๓๕), หน้า ๑๒๗.

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๓๘.

ครอบคลุมทั้งหมด ต่อจากนั้นจึงแยกออกเป็นรายละเอียดในการบริหาร ซึ่งทั้งหมดนั้นต้องมีการจัดดำเนินการที่เป็นงานรวมเพื่อให้หมู่ชนหรือสังคมดำเนินไปอย่างใดอย่างหนึ่ง อันได้แก่การปกครอง”^{๔๓}

เมื่อตั้งเป็นชุมชนขึ้นมาแล้ว และเมื่อคนที่มารวมกันเข้ามีระเบียบแบบแผนในความเป็นอยู่และการสัมพันธ์กัน คือมีวินัย ธรรมก็จะเข้าถึงประชาชนหรือหมู่ชนได้จำนวนมาก ไม่ใช่เป็นประโยชน์ที่ละน้อย เป็นอันว่าเดิมนั้นก็มีธรรม แต่เพื่อให้คนหมู่มากได้ประโยชน์จากธรรม จึงมีวินัยขึ้นมาจัดสรรความเป็นอยู่ของหมู่มนุษย์ให้เกิดมีโอกาสอันดีที่สุด ที่จะใช้ธรรมให้เป็นประโยชน์หรือได้ประโยชน์จากธรรมนั้น”^{๔๔}

ในพระไตรปิฎกจะพบคำว่า “ธรรม” และ “วินัย” ใช้ควบคู่กันอยู่หลายแห่ง ดังตัวอย่างพระพุทธดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “อานนท์ ! ธรรมวินัยใดอันเราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลายโดยกาลล่วงไปแห่งเรา”^{๔๕}

ผู้วิจัยศึกษาปฐมปาราชิกสิกขาบทอันเป็นการบัญญัติพระวินัยครั้งแรกในพระศาสนา เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ที่พระสุทินเสพเมถุนธรรม ดังปรากฏในปาราชิกกัณฑ์ว่า

มารดาของท่านพระสุทินเรียกอดีตภรรยาพระสุทินมาสั่งว่า “ลูกหญิง เมื่อถึงเวลาที่เจ้ามีระดู ต่อมโลहितเกิดมีแก่เจ้า เจ้าต้องบอกแม่”

นางรับคำต่อมาเมื่อนางมีระดู ต่อมโลहितเกิดขึ้นจึงบอกแม่ฟัวว่า “ดิฉันมีระดูต่อมโลहितเกิดแล้ว” มารดากล่าวว่า “ลูกหญิง ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงแต่งกายด้วยอาภรณ์ที่ลูกสุทินเคยรักใคร่ชอบใจเถิด” นางก็ปฏิบัติตามคำของแม่ฟัว

ต่อมา มารดาพาสะใภ้ไปหาท่านพระสุทินที่ป่ามรวาน กล่าวว่ “ลูกสุทิน ตระกูลเรามั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีเงินมีทองมาก มีเครื่องประดับมาก มีทรัพย์และข้าวเปลือกมาก ลูกควรกลับมาเป็นคฤหัสถ์ จะได้ใช้สอยทรัพย์สมบัติและทำบุญ”

พระสุทินตอบว่า “อาตมาไม่อาจ ไม่สามารถ อาตมายังพอใจประพฤติพรหมจรรย์อยู่”

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๔๕} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๒๕.

มารดาพระสุทินวิงวอนเป็นครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ นางกล่าวว่า “ลูกสุทิน
ตระกุกเราเนี่ยมั่งคั่ง ฯลฯ มีทรัพย์และข้าวเปลือกมาก ลูกจงให้ผู้สืบเชื้อสายไว้ เจ้าลิจ
ฉวิจะได้ไม่ริบมรดกของเราที่ขาดผู้สืบสกุล”

พระสุทินตอบว่า “โยม เรื่องนี้อาตมาพอจะทำได้” แล้วจับแขนอดีตภรรยาพาเข้าป่า
มหาวัน เพราะยังมีได้บัญญัติสิกขาบท จึงเห็นว่าไม่มีโทษ ได้เสพเมถุนธรรมกับอดีต
ภรรยา ถึง ๓ ครั้ง นางตั้งครรภ์เพราะเหตุนี้^{๔๖}

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงทราบ จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ
ทรงสอบถามท่านพระสุทินว่า “สุทิน ทราบว่า เธอเสพเมถุนธรรมกับอดีตภรรยาจริง
หรือ” พระสุทินทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า”

พระพุทธเจ้าทรงดำหนิพระสุทินโดยประการต่าง ๆ แล้ว ได้ตรัสโทษแห่งความ
เป็นคนเลี้ยงยาก บำรุงยาก มากมาก ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน ตรัสคุณแห่ง
ความเป็นคนเลี้ยงง่าย บำรุงง่าย มีกน้อย สันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัดกิเลส อาการ
น่าเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียรโดยประการต่าง ๆ ทรงแสดงธรรมีกถาให้
เหมาะสมให้คล้อยตามกับเรื่องนั้น^{๔๗}

จากนั้น พระพุทธเจ้าทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยอาศัย
อำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์
- ๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
- ๓) เพื่อข่มบุคคลผู้เกื้อยาก
- ๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม
- ๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
- ๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต
- ๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส

^{๔๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๖/๒๔.

^{๔๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๕/๒๗.

๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว

๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม

๑๐) เพื่อเอื้อเพื่อพระวินัย^{๔๘}

ทั้งหมดนั้นล้วนแล้วแต่เพราะเหตุผลด้านการปกครองคณะสงฆ์ทั้งสิ้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ธรรมคือสิ่งที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาตินับเป็นสิ่งสูงสุด มีอยู่ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ ส่วนวินัยคือการจัดโครงสร้างและวางระบบแบบแผนของชุมชนหรือสังคม เพื่อให้หมู่มนุษย์มาอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขสงบ โดยมีความสัมพันธ์อันดีงามต่อกัน ให้คนในสังคมได้รับประโยชน์จากธรรม เป็นกฎที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น และพระองค์ก็ทรงอยู่เหนือกฎนี้ ดังมีหลักฐานปรากฏในเหตุการณ์เมื่อครั้งที่พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามพระสาวกแสดงฤทธิ์ไว้ว่า

ครั้งหนึ่ง พระปิ่นโกลการทวาชะเหาะขึ้นไปในอากาศ เพื่อถือเอาบาตรไม้จันทน์ที่เศรษฐีแขวนไว้ มหาชนที่ไม่ได้เห็นท่านในเวลาที่เขาเหาะขึ้นไป ต่างติดตามขอร้องให้ท่านเหาะให้คู่อีก จนเกิดเสียงอื้ออึงมาจนถึงพระเชตวันมหาวิหาร พระพุทธเจ้าทรงทราบเหตุการณ์ จึงรับสั่งให้เรียกพระปิ่นโกลการทวาชะ ทรงดิเตียนแล้วรับสั่งให้ทำลายบาตรนั้นให้เป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่แล้ว รับสั่งให้ประทานแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อบดผสมยาตา แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวกทั้งหลาย เพื่อไม่ให้ทำปาฏิหาริย์ ฝ่ายพวกเดียรฉัตรทราบเรื่องจึงเที่ยวบอกกันไปทั่วพระนครว่า “สาวกทั้งหลายของพระสมณโคดม ไม่ก้าวล่วงสิกขาบทที่ทรงบัญญัติแม้เพราะเหตุชีวิต ถึงพระสมณโคดมก็จักรักษาสิกขาบทที่ทรงบัญญัตินั้นเหมือนกันบัดนี้ พวกเรา ได้โอกาสแล้ว” จากนั้นก็ประกาศว่าจักทำปาฏิหาริย์แข่งกับพระพุทธเจ้า พระเจ้าพิมพิสารทรงสดับถ้อยคำของพวกเดียรฉัตรแล้ว เสด็จไปเฝ้าพระศาสดาและกราบทูลถามถึงการบัญญัติสิกขาบท และกราบทูลเรื่องที่พวกเดียรฉัตรจักทำปาฏิหาริย์แข่งกับพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ตรัสสนทนาเรื่องการบัญญัติสิกขาบทกับพระเจ้าพิมพิสาร ดังนี้

พระศาสดา. เมื่อเดียรฉัตรเหล่านั้นกระทำ อาตมภาพก็จักกระทำ มหาบพิตร

พระราชา. พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แล้วมิใช่หรือ

พระศาสดา. มหาบพิตร อาตมภาพมิได้บัญญัติสิกขาบทเพื่อตน สิกขาบทนั้นแลอาตมภาพบัญญัติไว้เพื่อสาวกทั้งหลาย

^{๔๘} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๓๕/๒๘-๒๙.

พระราชา. สิกขาบท เป็นอันชื่อว่าอันพระองค์ทรงบัญญัติในสาวกทั้งหลายอื่น
เว้นพระองค์เสีย พระเจ้าข้า

พระศาสดา. มหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจักย้อนถามพระองค์นั้นแหละใน
เพราะเรื่องนี้ มหาบพิตร ก็ อุทยานในแวนแคว้นของพระองค์มีอยู่หรือ”

พระราชา. มี พระเจ้าข้า

พระศาสดา. มหาบพิตร ถ้าว่ามหาชนพึงเกี่ยวกินผลไม้ เป็นต้นว่าผลมะม่วง ใน
พระอุทยานของพระองค์ พระองค์พึงทรงทำอะไร แก่เขา

พระราชา. พึงลงอาชญา พระเจ้าข้า

พระศาสดา. ก็พระองค์ยอมได้เพื่อเสวยหรือ

พระราชา. อย่างนั้น พระเจ้าข้า อาชญาไม่มีแก่หม่อมฉัน หม่อมฉันยอมได้เพื่อ
เสวยของ ๆ ตน

พระศาสดา. มหาบพิตร อาชญาแม้ของอาตมภาพยอมแผ่ไปในแสนโกฏิจักรวาล
เหมือนอาชญาของพระองค์ที่แผ่ไปในแวนแคว้นประมาณ ๓๐๐ โยชน์ อาชญาไม่มี
แก่พระองค์ผู้เสวยผลไม้ทั้งหลาย เป็นต้นว่าผลมะม่วงในอุทยานของพระองค์ แต่มีอยู่
แก่ชนเหล่าอื่น ขึ้นชื่อว่าการก้าวล่วงบัญญัติ คือสิกขาบท ย่อมไม่มีแก่ตน แต่ยอมมีแก่
สาวกเหล่าอื่น อาตมภาพจึงจักทำปาฏิหาริย์^{๔๕}

ดังนั้น วินัย จึงนับว่าเป็นเครื่องมือในการปกครองสงฆ์อย่างแท้จริง หากไม่มีวินัย
แล้ว สังคมสงฆ์ก็จะมีแต่ความวุ่นวายไม่เป็นระเบียบ ไม่มีแบบแผน และไม่สามารถดำรงอยู่
ได้จนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าวินัยเป็นเครื่องมือก็จริง แต่ก็ต้องอาศัยธรรมเป็นรากฐาน

๓.๒.๔ บทบาทและหน้าที่ของสงฆ์ด้านการปกครอง

ในสมัยเมื่อยังมีสาวกไม่มาก พระพุทธเจ้าทรงบริหารพระศาสนาด้วยพระองค์เอง
โดยมีพระสาวกที่สำคัญ เช่น พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ ช่วยแบ่งเบาภาระบ้างตาม
ความจำเป็น ต่อมาเมื่อมีพระสาวกเพิ่มขึ้น และมีผู้ขอเข้าอุปสมบทในพระพุทธศาสนามากขึ้น
ก็ได้ทรงอนุญาตให้พระสาวกให้การอุปสมบทแก่ผู้เข้ามาขอบวชได้ โดยให้ผู้ขอบวชเปล่ง

^{๔๕} พระพุทธโฆษาจารย์, พระธรรมมปปัญญฎกอาแปล ภาค ๖, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐๕-๑๔๔.

วาจาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ต่อมาเมื่อภิกษุเพิ่มขึ้นอีกก็ทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์ ในการทำกิจกรรมทั้งปวงของพระพุทธศาสนา เช่น การให้บรรพชาอุปสมบท^{๕๐} การกรานกฐิน^{๕๑} การกำหนดเขตสีมา^{๕๒} การระงับอธิกรณ์^{๕๓} เป็นต้น ซึ่งเท่ากับให้สงฆ์เป็นผู้บริหารงาน พระศาสนาตามระเบียบที่ได้ทรงกำหนดไว้

คณะสงฆ์ หรือ สังฆะ หมายถึง พระสงฆ์จำนวน ๔ รูป เป็นจำนวนที่เพียงพอสำหรับการทำสังฆกรรมบางอย่างและพิธีกรรมของกลุ่มได้ แต่ยังคงหมายถึงพระที่รวมกันอยู่เป็นสังคม การอยู่ร่วมกันเป็นสังคมจึงเป็นเหตุหนึ่งของการก่อให้เกิดปัญหาอันเนื่องมาจากความสัมพันธ์ซึ่งเป็นกระบวนการที่อยู่ภายในสังคมนั้น ๆ^{๕๔}

พระธรรมปิฎกกล่าวว่า “สังฆะนั้นไม่ใช่บุคคล ในภาษาไทยเรามองคำว่าสงฆ์นี้เป็นตัวพระภิกษุไป ความจริงคำว่า “สงฆ์” หมายถึง หมู่ หรือ ชุมชน หมายความว่าต้องมีคนจำนวนหนึ่งมารวมกัน ไม่ใช่คนเดียว”^{๕๕}

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใช้หลักการปกครองโดยสามัคคีธรรมเป็นที่ตั้ง ให้ความเสมอภาคในหมู่คณะ ทรงมอบหมายภาระหน้าที่ในการบริหาร คณะสงฆ์แก่พระสาวกให้เหมาะกับฐานะตำแหน่งหน้าที่ที่ยกย่องตามฐานะ แต่พระพุทธองค์ก็ได้ทรงมอบความเป็นใหญ่ในการปกครองให้กับใคร นอกจากพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้แล้ว ภายหลังพุทธกาลการบริหารปกครองคณะสงฆ์ยังยึดพระธรรมวินัยเป็นหลัก แต่มีรูปแบบการบริหารปกครองที่สอดคล้องกับของฝ่ายบ้านเมืองในยุคสมัยนั้น ๆ

ในพระพุทธศาสนา มีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าสงฆ์มีบทบาทและหน้าที่สำคัญในการปกครองอยู่มาก ทั้งส่วนที่เป็นพิธีกรรมและส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของพระภิกษุ เริ่มตั้งแต่การรับภิกษุเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ในระยะเริ่มแรกพระพุทธเจ้าทรงประทานการบวชให้ด้วยพระองค์เองที่เรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา ต่อมาก็ทรงอนุญาตให้

^{๕๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๔-๖๕/๕๗.

^{๕๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๖-๓๒๕/๑๔๕-๑๗๗.

^{๕๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๘-๑๔๐/๒๑๕-๒๑๗.

^{๕๓} วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๘๕/๔๑๕.

^{๕๔} พระราชปริยัติ (สฤณี สิริโร), กระบวนการแก้ปัญหาในพระพุทธศาสนาตามหลักอริยมรรค, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑.

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), นิตินาสตร์แนวพุทธ, หน้า ๑๖.

พระสาวกเป็นผู้บวชให้ แต่เมื่อคณะสงฆ์มีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น พระองค์ก็ทรงมอบภาระนี้ให้กับคณะสงฆ์ กล่าวคือ ให้สงฆ์เป็นผู้การอุปสมบทโดยมีราชนครบาลเป็นผู้ได้รับการบวชวิธีนี้เป็นคนแรก และพระสารีบุตรเป็นอุปัชฌาย์องค์แรกที่บวชวิธีนี้^{๕๖} และทรงเลิกวิธีอื่นทั้งหมด

นอกจากการมอบให้คณะสงฆ์เป็นใหญ่ในการบวชแล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงมอบให้คณะสงฆ์เป็นใหญ่ในพิธีกรรมอื่น ๆ อีกหลายอย่าง เช่น การรับกฐิน การให้ปริวาสกรรม การให้มนต์ การให้อัฎฐกฐิน ซึ่งพิธีกรรมต่าง ๆ ได้กำหนดจำนวนสงฆ์ไว้ ดังนี้

๑) สงฆ์จตุรกรก กำหนดจำนวน ๔ รูป พร้อมเพรียงกันโดยธรรม ทำสังฆกรรมได้ทุกกองอย่าง เช่น การลงอุโบสถ เป็นต้น ยกเว้นกรรม ๓ อย่าง คือ อุปสมบท ปวารณา อัฎฐกฐิน

๒) สงฆ์ปัญจกรก กำหนดจำนวน ๕ รูป พร้อมเพรียงกันโดยธรรม ทำสังฆกรรมได้ทุกกองอย่าง เช่น การลงอุโบสถ การรับกฐิน การให้อุปสมบทกุกุบุตรในปัจจุบันชนบท เป็นต้น ยกเว้นกรรม ๒ อย่าง คือ การให้อุปสมบทกุกุบุตรในมัชฌิมชนบท อัฎฐกฐิน

๓) สงฆ์ทศกรก กำหนดจำนวน ๑๐ รูป พร้อมเพรียงกันโดยธรรม ทำสังฆกรรมได้ทุกกองอย่าง เช่น การลงอุโบสถ การรับกฐิน การให้อุปสมบทกุกุบุตรในปัจจุบันชนบท การให้อุปสมบทกุกุบุตรในมัชฌิมชนบท ยกเว้นอัฎฐกฐินอย่างเดียว

๔) สงฆ์วิสตติกรก กำหนดจำนวน ๒๐ รูป พร้อมเพรียงกันโดยธรรม ทำสังฆกรรมได้ทุกกองอย่าง

๕) สงฆ์อติเรกวิสตติกรก กำหนดจำนวนเกิน ๒๐ รูป พร้อมเพรียงกันโดยธรรม ทำสังฆกรรมได้ทุกกองอย่าง พร้อมเพรียงกันโดยธรรม^{๕๗}

อย่างไรก็ตาม แม้สงฆ์จะมีความสำคัญในการทำสังฆกรรมได้ทุกกองอย่าง แต่เพื่อให้สังคมสงฆ์อยู่กันอย่างผาสุกและเข้าถึงธรรมได้ ก็ต้องมีความสัมพันธ์กับพระธรรมวินัย กล่าวคือ ต้องอยู่ภายใต้พระธรรมวินัย เรื่องความสัมพันธ์กันระหว่างคณะสงฆ์และพระธรรมวินัยนี้ พระธรรมปิฎกได้กล่าวไว้ว่า “เมื่อตั้งเป็นชุมชนขึ้นมาแล้ว และเมื่อคนที่มารวมกันเข้ามีระเบียบแบบแผนในความเป็นอยู่และการสัมพันธ์กัน คือมีวินัยธรรมก็จะเข้าถึงประชาชนหรือ

^{๕๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๕๗.

^{๕๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๘๘/๒๓๖.

หมู่ชนได้จำนวนมาก ไม่ใช่เป็นประโยชน์ที่ละน้อย เป็นอันว่าเดิมนั้นก็มีธรรม แต่เพื่อให้คนหมู่ใหญ่ได้ประโยชน์จากธรรม จึงมีวินัยขึ้นมาจัดสรรความเป็นอยู่ของหมู่มนุษย์ให้เกิดมีโอกาสนดีที่สุด ที่จะใช้ธรรมให้เป็นประโยชน์หรือได้ประโยชน์จากธรรมนั้น”^{๕๘}

การที่พระพุทธองค์ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ นั้น หมายถึง ให้คณะสงฆ์ดูแลปกครองกันเองและดูแลรับผิดชอบร่วมกันในเรื่องของสังฆกรรม^{๕๙} มี ๔ อย่าง^{๖๐} คือ

- ๑) อปโลกนกรรม หมายถึง กรรมที่ทำเพียงด้วยบอกกันในที่ประชุมสงฆ์ ไม่ต้องตั้งญัติและไม่ต้องสวดอนุสาวนา เช่น แจ่งการลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุ เป็นต้น
- ๒) ญัตติกรรม หมายถึง กรรมที่ทำเพียงตั้งญัติไม่ต้องสวดอนุสาวนา เช่น อุโบสถ ปวารณา เป็นต้น
- ๓) ญัตติทุติยกรรม หมายถึง กรรมที่ทำด้วยตั้งญัติแล้วสวดอนุสาวนาหนหนึ่ง เช่น สมมติสีมา ให้ผ้ากฐิน เป็นต้น
- ๔) ญัตติจตุตถกรรม หมายถึง กรรมที่ทำด้วยตั้งญัติ ๑ หนแล้วสวดอนุสาวนา ๓ หน เช่น อุปสมบท ให้ปริวาส ให้มานัต เป็นต้น^{๖๑}

ส่วนการระงับอธิกรณ์ต่าง ๆ ต้องเกี่ยวกับสงฆ์ อธิกรณ์^{๖๒} (คดีหรือเรื่องที่เกิดขึ้นแล้วสงฆ์จะต้องดำเนินการให้สำเร็จลงด้วยดี) ซึ่งกิจที่สงฆ์จะพึงดำเนินการมี ๔ อย่าง คือ

- ๑) วิวาทาธิกรณ์ หมายถึง การถกเถียงกันกับพระธรรมวินัยว่า สิ่งนั้นเป็นธรรมเป็นวินัย สิ่งนี้ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัยของพระพุทธเจ้า เป็นต้น
- ๒) อนุวาทาธิกรณ์ หมายถึง การโจทหรือกล่าวหากันด้วยอาบัติต่าง ๆ
- ๓) อาบัติตาธิกรณ์ หมายถึง การต้องอาบัติ การปรับอาบัติ และการแก้ไขตนให้พ้นจากอาบัติ

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), นิตยสารแนวพุทธ, หน้า ๑๖.

^{๕๙} สังฆกรรม คือ กรรมอันสงฆ์พึงทำ.

^{๖๐} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๗/๔๒๐.

^{๖๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๖๒.

^{๖๒} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๕/๔๑๕.

๔) กิจจาธิกรณ์ หมายถึง กิจธุระต่าง ๆ ที่สงฆ์จะต้องทำ เช่น ให้การอุปสมบทให้ผ้ากฐิน เป็นต้น^{๖๓}

อธิกรณ์ทั้ง ๔ อย่างนี้ต้องระงับด้วยอธิกรณ์สมณะ^{๖๔} ซึ่งเป็นธรรมเนียมระงับอธิกรณ์หรือวิธีการดำเนินการเพื่อระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นให้สำเร็จลงอย่างเรียบร้อยด้วยดี มี ๗ ประการ คือ

- ๑) สัมมุขาวินัย วิธีระงับในที่พร้อมหน้า
- ๒) สติวินัย วิธีระงับโดยถือสติเป็นหลัก
- ๓) อมูพหวินัย วิธีระงับสำหรับผู้หายจากเป็นบ้า
- ๔) ปฏิญญาตกรณะ การทำตามที่ได้รับ
- ๕) ตัสสปापियสิกา การตัดสินลงโทษแก่ผู้ผิด (ที่ไม่รับ)
- ๖) เขภยยสิกา การตัดสินตามคำของคนข้างมาก
- ๗) ตินวัตถการวินัย วิธีจุกกลบไว้ด้วยหญ้า (ประนีประนอม)^{๖๕}

ทั้งหมดนี้เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์ เพราะคณะสงฆ์มีพระวินัยเป็นเครื่องมือในการปกครอง เช่นเดียวกับรัฐบาลต้องมีรัฐธรรมนูญเป็นเครื่องมือในการปกครอง

๓.๒.๕ บทบาทและหน้าที่ของอุปัชฌาย์ด้านการปกครอง

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ให้ความหมาย อุปัชฌาย์ ว่า “ผู้ฟังโทษน้อยใหญ่” หมายถึง ผู้รับรองกุลบุตรเข้ารับการอุปสมบทในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ เป็นทั้งผู้นำเข้าห่ม และเป็นผู้ปกครองคอยดูแลรับผิดชอบ ทำหน้าที่ฝึกสอนอบรมให้การศึกษาต่อไป^{๖๖}

พจนานุกรมไทย - มจร ได้ให้ความหมายของคำว่า อุปัชฌาย์ หมายถึง พระเถระผู้ให้การอบรม เป็นประธานในการอุปสมบท ผู้ฟังด้วยใจ เข้าใจใกล้ชิด แสวงหาประโยชน์

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๐๗.

^{๖๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๕๕/๗๑๖.

^{๖๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๐๗.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๘.

เกื้อกูลแก่ศิษย์ทั้งหลาย ผู้ฟังโทษน้อยใหญ่แก่ศิษย์ทั้งหลาย^{๖๗}

หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้มีการบวชแบบญัตติจตุตถกรรมวาจา โดยมีพระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์รูปแรกบวชให้ราหุพราหมณ์ดังแสดงไว้ในบทที่ ๒ จากนั้นก็มีอุปัชฌาย์เกิดขึ้นเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน พระอุปัชฌาย์จึงมีหน้าที่ในการปกครองสังฆวิहारิกที่ตัวเองอุปสมบทให้และเป็นผู้นำของการปกครองไปในตัว อีกทั้งดูแลปกครองให้อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย ซึ่งผู้วิจัยจะศึกษาในหัวข้อต่อไปนี้

๓.๒.๕.๑ บทบาทและหน้าที่ของอุปัชฌาย์ที่มีต่อสังฆวิहारิก

สังฆวิहारิก แปลว่า ผู้อยู่ด้วย หมายถึง ลูกศิษย์ สังฆวิहारิกเป็นคำเรียกภิกษุผู้ได้รับการอุปสมบทจากพระอุปัชฌาย์ คือ ได้รับความอุปสมบทจากพระอุปัชฌาย์รูปนั้น ที่เรียกว่าสังฆวิहारิกนั้น เพราะพระวินัยกำหนดไว้ว่า ภิกษุผู้บวชใหม่จะต้องถือนิสสัยโดยอยู่กับพระอุปัชฌาย์อย่างน้อย ๕ ปี เพื่อให้พระอุปัชฌาย์อบรมแนะนำสั่งสอน เหมือนบิดาสอนบุตร ภิกษุผู้มีพรรษาพ้น ๕ แล้วไม่ต้องถือนิสสัยต่อไป เรียกภิกษุนั้นว่า นิสสัยมุตตะกะ^{๖๘}

พระพุทธเจ้าตรัสถึงหน้าที่โดยตรงของพระอุปัชฌาย์ที่มีต่อสังฆวิहारิกไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อุปัชฌาย์พึงประพฤติชอบในสังฆวิहारิก”^{๖๙} วิธีประพฤติชอบในสังฆวิहारิกนั้น ก็คือ การที่อุปัชฌาย์ทำกิจที่สมควรเกี่ยวกับการสงเคราะห์ต่าง ๆ ด้วยบิณฑบาต จีวร และบริวารอื่น ๆ เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกแก่สังฆวิहारิกตามฐานะที่เหมาะสม

ในหนังสือ มหาวัตร สรุปลักษณะสังฆวิहारิกวัตรมีจำนวน ๑๑๔ ข้อ^{๗๐} ซึ่งผู้วิจัยนำมาศึกษาความสัมพันธ์ของอุปัชฌาย์ที่มีต่อสังฆวิहारิก ด้วยบทบาทและหน้าที่ด้านการปกครองและให้การศึกษา สามารถสรุปเนื้อหาโดยสังเขปได้ ๔ ประการ ดังนี้

๑) เอาธุระในการศึกษาของสังฆวิहारิก

^{๖๗} ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรมไทย-มคธ, (กรุงเทพฯ : อักษรการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๓๐.

^{๖๘} พระธรรมกิตติวงศ์, คำวัด, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี่ยมเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๔๒.

^{๖๙} สังฆวิहारิกวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติในสังฆวิहारิก คือข้อปฏิบัติของอุปัชฌาย์ที่จะพึงมีต่อศิษย์ เช่น อนุเคราะห์ด้วยพระธรรมวินัย อบรมสั่งสอนอยู่เนื่อง ๆ ให้บริวารเครื่องใช้ ถ้าศิษย์อาพาธให้อุปัชฌาย์ปฏิบัติต่อศิษย์ เป็นต้น. คูใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๗/๘๘-๘๒.

^{๗๐} คณะทำงานวัดจากแดง แปลและเรียบเรียง, มหาวัตร : มารยาท ธรรมเนียม และวัตรปฏิบัติในสังคมบรรพชิต, (กรุงเทพฯ : บริษัทธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๓-๑๗๕.

- ๒) สงเคราะห์ด้วยการให้การศึกษาแก่สัตถุวิहारิก
 ๓) ขวนขวาย ป้องกัน ระวังความเสื่อมเสีย จากหนักให้เป็นเบา
 ๔) ทำการพยาบาลเมื่อสัตถุวิहारิกอาพาธ^{๓๐}

๓.๒.๕.๒ บทบาทและหน้าที่ของสัตถุวิहारิกต่อพระอุปัชฌาย์

บทบาทและหน้าที่ของสัตถุวิहारิกต่อการสัมพันธ์กับอุปัชฌาย์ มีแสดงไว้ดังนี้

สัตถุวิहारิกพึงประพฤติโดยชอบในอุปัชฌาย์ วิธีประพฤติโดยชอบในอุปัชฌาย์^{๓๑} นั้น ในส่วนหน้าที่ของสัตถุวิहारิกเพื่อเป็นการปฏิการะตอบแทนพระอุปัชฌาย์ ที่ให้การบวช และการสงเคราะห์ต่าง ๆ ที่เน้นไปที่การให้การอุปฐาก ในกิจวัตรต่าง ๆ ตั้งแต่ตื่นนอน เข้าไปบิณฑบาต การขบฉัน การดูแลให้การช่วยเหลือเกี่ยวกับกฎระเบียบทางพระวินัยต่าง ๆ ตลอดถึงดูแลรักษาในยามเจ็บไข้ได้ป่วย ซึ่งลักษณะหน้าที่ในส่วนนี้ของสัตถุวิहारิกกระทำต่ออุปัชฌาย์ หรือ อุปัชฌาย์กระทำต่อสัตถุวิहारิก ก็มีลักษณะที่เป็นการให้การช่วยเหลือแก่กัน และกันทั้งทางด้านวัตรปฏิบัติ ทางด้านพระวินัย ทางด้านการศึกษาเล่าเรียน ดังมีพระดำรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์จักเข้าไปตั้งจิตสนทนสนมในสัตถุวิहारิกฉันบุตร สัตถุวิहारิก จักเข้าไปตั้งจิตสนทนสนมในอุปัชฌาย์ฉันบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ อุปัชฌาย์และสัตถุวิहारิกจักมีความเคารพ ยำเกรง ประพฤติกลมเกลียวกัน จักถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในธรรมวินัยนี้^{๓๒}

ในหนังสือ มหาวัตร สรุปรูปอุปัชฌาย์วัตรมีจำนวน ๑๓๗ ข้อ^{๓๓} ซึ่งผู้วิจัยนำมาศึกษาความสัมพันธ์ของสัตถุวิहारิกที่ควรปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์ด้วยบทบาทและหน้าที่เป็นต้นนั้น สามารถสรุปเนื้อหาโดยรวมได้ ๖ ประการ ดังนี้

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๓/๘๘-๘๒.

^{๓๑} อุปัชฌาย์วัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติในพระอุปัชฌาย์ คือข้อปฏิบัติของสัตถุวิहारิกต่ออุปัชฌาย์ เช่น เข้าไปรับใช้ ถวายน้ำ ถวายน้ำล้างหน้า บ้วนปาก ช่วยนุ่งห่มจีวรให้ ชักผ้า ล้างบาตร ทำความสะอาดกุฏิ รับยาม ถ้าเดินทางร่วมกันท่าน ไม่ควรเดินใกล้หรือไกลเกินไป ไม่พูดสอดแทรกขณะท่านพูดอยู่ จะทำอะไรต้องถามท่านก่อน จะไปไหนต้องกราบลา ป้องกันอาบัติให้ท่าน เอาใจใส่ยามอาพาธ เป็นต้น. ดูใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๖/๘๒-๘๓.

^{๓๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๘๑.

^{๓๓} คณะทำงานวัดจากแดง แปลและเรียบเรียง, มหาวัตร : มารยาท ธรรมเนียม และวัตรปฏิบัติในสังคมบรรพชิต, หน้า ๑๑๕-๑๕๒.

- ๑) ตั้งใจดูแลและเอาใจใส่ในการอุปฐากท่าน
- ๒) ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนตามที่ท่านสอน
- ๓) พยายามชวนขวยป้องกัน หรือพยายามระงับความเสื่อมเสียที่จะเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วกับพระอุปัชฌาย์
- ๔) รักยान้ำใจท่านด้วยความเคารพ
- ๕) ก่อนจะออกไปเข้าหมู่บ้านหรือที่อื่นต้องบอกลาท่านเสียก่อน
- ๖) เมื่อเมื่อพระอุปัชฌาย์อาพาธ ต้องเอาใจใส่ดูแลพยาบาลท่าน

๓.๒.๖ บทบาทและหน้าที่ของอาจารย์ด้านการปกครอง

อาจารย์ แปลว่า ผู้ฝึกมารยาท มี ๔ ประเภท คือ

- ๑) ปัพพชาจารย์ หมายถึง อาจารย์ผู้ให้บรรพชา
- ๒) อุปสัมปทาจารย์ หมายถึงอาจารย์ผู้ให้อุปสมบท
- ๓) นิสสยาจารย์ หมายถึง อาจารย์ผู้ให้นิสสัย
- ๔) อุเทศาจารย์ หมายถึง อาจารย์ผู้สอนธรรม^{๓๕}

อันเตวาสิก แปลว่าผู้อยู่ในสำนักของอาจารย์ มี ๔ ประเภท คือ

- ๑) ปัพพชันเตวาสิก หมายถึง อันเตวาสิกในบรรพชา
- ๒) อุปสัมปทันเตวาสิก หมายถึง อันเตวาสิกในอุปสมบท
- ๓) นิสสยันเตวาสิก หมายถึง อันเตวาสิกผู้ถือนิสสัย
- ๔) ฐัมมันเตวาสิก หมายถึง อันเตวาสิกผู้เรียนธรรม^{๓๖}

๓.๒.๖.๑ บทบาทและหน้าที่ของอาจารย์ที่มีต่ออันเตวาสิก

สำหรับบทบาทและหน้าที่ของอาจารย์ในฐานะผู้ปกครองที่มีต่ออันเตวาสิกนั้น มีพระพุทธรคำรัสที่พระพุทธรเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย อาจารย์พึงประพฤติชอบในอันเตวาสิก

^{๓๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๒๖, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๔๗.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

วิธีประพาศิชอบในอันเตวาสิกนั้น”^{๗๓} ซึ่งความหมายของคำว่า ประพาศิชอบในอันเตวาสิก นั้น ก็มีนัยเหมือนกับหน้าที่ที่พระอุปัชฌาย์พึงอนุเคราะห์แก่สังฆวิহারิก ต่างกันก็แค่อุปัชฌาย์ กับอาจารย์ที่ต่างกัน โดยหน้าที่หลัก คือให้การบวช กับการให้การสั่งสอนผู้ที่บวชแล้วเท่านั้น

ในพระวินัยปิฎก มีตัวอย่างข้อความที่แสดงถึงบทบาทและหน้าที่ของอาจารย์ต่อ อันเตวาสิกในฐานะเป็นผู้ปกครอง ดังนี้

สมัยหนึ่ง เมื่ออุปัชฌาย์หลีกไปบ้าง ลี้กเสียบ้าง มรณภาพบ้าง ไปเข้าริตเดียรถียบ้าง ภิกษุทั้งหลายยังไม่มีอาจารย์คอยตักเตือนปราสอน จึงนุ่งห่มไม่เรียบร้อย มีมารยาทไม่สมควร เทียววิณฑบาทในขณะที่ชาวบ้านกำลังบริโภคน และประพาศิคนไม่เรียบร้อย ในโรงฉัน จึงถูกติเตียนจากชาวบ้านเป็นอันมากว่า

“โณสมณะเชือสายศากยบุตรทั้งหลายจึงได้นุ่งห่มไม่เรียบร้อย มีมารยาทไม่สมควร เทียววิณฑบาท เมื่อคนทั้งหลายกำลังบริโภคน ก็ยืนบาตรสำหรับเทียววิณฑบาทเข้าไปบนของบริโภคนบ้างบนของเคี้ยวบ้าง บนของลิมบ้าง บนน้ำดื่มบ้าง ออกปากขอแกงบ้าง ข้าวสุกบ้างด้วยตนเองมาฉัน ส่งเสียงดังในโรงฉันบ้าง เหมือนพวกพราหมณ์ในสถานที่เลี้ยงพราหมณ์จะนั้นเล่า”^{๗๔}

ภิกษุทั้งหลายได้ยินคนเหล่านั้นตำหนิ ประณาม โพนทนาอยู่ บรรดาภิกษุผู้มกน้อย ก็พากันตำหนิ ประณาม โพนทนา และนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ทรงสอบถามและแสดงธรรมีกถา พร้อมกับรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาจารย์ อาจารย์จักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในอันเตวาสิก ฉนบุตร อันเตวาสิกจักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในอาจารย์ฉนบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ อาจารย์และอันเตวาสิกจักมีความเคารพยำเกรง ประพาศิกลมเกลียวกัน จักถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในพระธรรมวินัยนี้ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อาศัยภิกษุมิพรรษา ๑๐ อยู่ อนุญาตให้ภิกษุมิพรรษา ๑๐ ให้นิสสัยได้”^{๗๕}

^{๗๓} อันเตวาสิกวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติในอันเตวาสิก คือข้อปฏิบัติของอันเตวาสิก อาจารย์ผู้ให้นิสสัย พึงปฏิบัติชอบสงเคราะห์ศิษย์ดังสังฆวิহারิกวัตรทุกประการ. ดูใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๕/๑๑๒-๑๑๖.

^{๗๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๓/๑๐๖.

^{๗๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๓/๑๐๖-๑๐๗.

ในหนังสือ มหาวัตร สรุปล้านเตวาลิกวัตรมีจำนวน ๑๑๔ ข้อ^{๕๐} ซึ่งผู้วิจัยนำมาศึกษาความสัมพันธ์ของอาจารย์ที่พึงมีต่ออันเตวาลิกที่บ่งบอกถึงความเป็นผู้ปกครองนั้น สามารถสรุปได้ ๔ ประการ ดังนี้

- ๑) เอาธุระในการศึกษาของอันเตวาลิก
- ๒) สงเคราะห์ด้วยการให้การศึกษแก่อันเตวาลิก
- ๓) ขวนขวาย ป้อนกัน ระงับความเสื่อมเสีย จากหนักให้เป็นเบา
- ๔) ทำการพยาบาลเมื่ออันเตวาลิกอาพาธ

๓.๒.๖.๒ บทบาทและหน้าที่ของอันเตวาลิกที่มีต่ออาจารย์

สำหรับบทบาทและหน้าที่ของอันเตวาลิก อันเตวาลิก แปลว่า ผู้อยู่ภายใน ผู้ขออยู่ในสำนัก หมายถึง ลูกศิษย์ที่มาขออาศัยอยู่ในสำนักด้วย อันเตวาลิก เป็นคำเรียกภิกษุผู้อาศัยอยู่กับอาจารย์หรือภิกษุผู้มีใ้พระอุปัชฌาย์ของตน เป็นแต่ไปขออยู่อาศัยด้วยเพื่อกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นบวชจากวัดนี้ไปขออาศัยอยู่จำพรรษากับอาจารย์อีกวัดหนึ่ง เพื่อศึกษาเล่าเรียนหรือเพื่อกิจอื่นใด อย่างนี้เรียกว่าเป็นอันเตวาลิกของวัดนั้น และอยู่กับอาจารย์ใด ก็เป็นอันเตวาลิกของวัดนั้น แต่ถ้าเป็นลูกศิษย์ของพระอุปัชฌาย์โดยตรง เรียกว่า สัทธวิहारิก อันเตวาลิก มีธรรมเนียมการปฏิบัติอาจารย์ที่ตนอาศัยอยู่ด้วยโดยเฉพาะตามพระวินัย ซึ่งเรียกว่า อารยวัตร^{๕๑} การสัมพันธ์กับอาจารย์นั้นพระพุทธองค์ตรัสไว้ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย อันเตวาลิกพึงประพฤติชอบในอาจารย์ วิธีประพฤติชอบในอาจารย์ นั้น^{๕๒} ซึ่งคำว่า ประพฤติชอบ ก็มีลักษณะที่เป็นไปโดยคล้าย ๆ กันกับที่ได้แสดงไว้แล้ว ในหน้าที่อื่น ๆ ของสัทธวิहारิกดังได้แสดงมาแล้วนั่นเอง

^{๕๐} คณะทำงานวัดจากแดง แปลและเรียบเรียง, มหาวัตร : มารยาท ธรรมเนียม และวัตรปฏิบัติในสังคัมภรพจิต, หน้า ๑๕๕-๒๑๕.

^{๕๑} พระธรรมกิตติวงศ์, คำวัด, หน้า ๑๓๑๗.

^{๕๒} อารยวัตร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติในพระอาจารย์ วิธีปฏิบัติต่ออาจารย์อันเตวาลิก ผู้ถือนิสสัยอยู่ด้วยอาจารย์ พึงปฏิบัติต่ออาจารย์ดังอุปัชฌาย์วัตร. คูใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๘/๑๐๗-๑๑๒.

^{๕๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๒๖. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๔๗.

ในหนังสือ มหาวัตร สรุปรูปอาจารย์วัตรมีจำนวน ๑๓๓ ข้อ^{๓๓} ซึ่งผู้วิจัยนำมาศึกษาความสัมพันธ์ของอันตเวตสิกที่ควรปฏิบัติต่ออาจารย์ด้วยบทบาทและหน้าที่เป็นต้นนั้น สามารถสรุปเนื้อหาโดยรวมได้ ๖ ประการ ดังนี้

- ๑) ตั้งใจดูแลและเอาใจใส่ในการอุปัฏฐากท่าน
- ๒) ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนตามที่พระอาจารย์ท่านสอน
- ๓) พยายามขวนขวายป้องกัน หรือพยายามระงับความเสื่อมเสียที่จะเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วกับพระอาจารย์
- ๔) รักษาหน้าใจท่านด้วยความเคารพ
- ๕) ก่อนจะออกไปเข้าหมู่บ้านหรือที่อื่นต้องบอกลาท่านเสียก่อน
- ๖) เมื่อพระอาจารย์อาพาธ ต้องเอาใจใส่ดูแลพยาบาลท่าน

จากการศึกษาบทบาทและหน้าที่ของภิกษุที่กล่าวในข้อ ๓.๑.๕ และ ๓.๑.๖ นั้น แสดงให้เห็นถึงการปกครองของภิกษุที่มีต่อกัน ด้วยเหตุที่ภิกษุผู้บวชใหม่ (อันหมายถึง สัททวิहारิก และอันตเวตสิก) จำเป็นต้องมีผู้อบรม สั่งสอนให้มีวัตรปฏิบัติที่ตรงตาม อันยังความเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็นได้นั้น พระพุทธเจ้าจึงบัญญัติให้ต้องอยู่ในการปกครองดูแลของ อุปัชฌาย์และอาจารย์ ซึ่งเปรียบเสมือนบิดาให้การปกครองดูแลบุตร

๓.๒.๓) บทบาทและหน้าที่ของภิกษุกับภิกษุในการอยู่ร่วมกัน

ในการอยู่ร่วมกันของบุคคลที่มาจากต่างเชื้อชาติ วรรณะ ฐานะ นิสัยใจคอ และการศึกษา ให้มีความเป็นอยู่ที่เป็นระเบียบเรียบร้อย มีความสามัคคีเพื่อยังความศรัทธาเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็นนับเป็นความยากลำบากที่จะทำได้ แต่สำหรับพระพุทธศาสนานั้น มีกฎเกณฑ์พึงปฏิบัติในการเคารพกันและกันระหว่างภิกษุกับภิกษุที่อยู่ร่วมกันที่นอกจากของอุปัชฌาย์ กับ สัททวิहारิก หรืออาจารย์กับอันตเวตสิกแล้ว พระพุทธเจ้าทรงให้ภิกษุเคารพกันตามลำดับพรพสา ดังมีปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงเวสาลีตามพระอชยาศัยแล้วเสด็จจาริกไปยังกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พวกภิกษุอันตเวตสิกของพวกภิกษุผู้พักคิยัล่วงหน้าไป

^{๓๓} คณะทำงานวัดจากแดง แปลและเรียบเรียง, มหาวัตร : มารยาท ธรรมเนียม และวัตรปฏิบัติในสังคมบรรพชิต, หน้า ๑๗๖-๑๘๔.

ก่อนพระสงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน จับจองวิหาร จับจองที่นอนโดยกล่าวว่า “ที่นี่เป็นของพระอุปัชฌาย์ทั้งหลายของพวกเรา ที่นี่เป็นของพระอาจารย์ทั้งหลายของพวกเรา ที่นี่เป็นของพวกเรา” ต่อมา ท่านพระสารีบุตรไปภายหลังพระสงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เมื่อวิหารถูกจับจองแล้ว เมื่อที่นอนถูกจับจองแล้ว เมื่อไม่ได้ที่นอน จึงนั่ง ณ ควางไม้ต้นหนึ่ง

ครั้นเวลาใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นทรงพระกาสะ แม้ท่านพระสารีบุตรก็ได้กระแอมรับ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ใครอยู่ที่นั่น” ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า “ข้าพระพุทธเจ้า สารีบุตร พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “สารีบุตร ทำไมเธอจึงมานั่งที่นี่เล่า” ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุอันเดวาลิกของพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ไปก่อนภิกษุสงฆ์ แล้วจับจองวิหาร จับจองที่นอนโดยกล่าวว่า ‘ที่นี่เป็นของพระอุปัชฌาย์ทั้งหลายของพวกเรา ที่นี่เป็นของพระอาจารย์ทั้งหลายของพวกเราที่นี่เป็นของพวกเรา’ จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิว่า “ภิกษุทั้งหลาย โฉนโมฆบุรุษทั้งหลายจึงไปก่อนภิกษุสงฆ์ แล้วจับจองวิหาร จับจองที่นอนโดยกล่าวว่า ‘ที่นี่เป็นของพระอุปัชฌาย์ทั้งหลายของพวกเรา ที่นี่เป็นของพระอาจารย์ทั้งหลายของพวกเรา ที่นี่เป็นของพวกเราเล่า’ ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสหรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” ครั้นทรงดำหนิแล้ว ฯลฯ ทรงแสดงธรรมมีกถาแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ใครควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้บวชจากตระกูลกษัตริย์ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้บวชจากตระกูลพราหมณ์ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้บวชจากตระกูลคหบดีควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้ได้อภิญญา ๖ ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ”^{๘๔}

เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลเช่นนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงยกชาดกเรื่องสัตว์ ๓ สหายที่มีความเคารพกันตามลำดับอาวุโสมาแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังเรื่องปรากฏว่า

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ในแถบเชิงเขาหิมพานต์ มีต้นไม้ใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง สัตว์ ๓ สหายคือ นกกระทา ลิง และช้างพลาย อาศัยต้นไม้ใหญ่นั้นอยู่ สัตว์ ๓ สหายนั้นอยู่อย่างไม่เคารพ ไม่ยำเกรงกันและกัน มีการดำเนินชีวิตไม่เหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย” ต่อมา สัตว์ ๓ สหายปรึกษากันว่า “นี่พวกเรา ทำอย่างไรจึงจะรู้ว่า ‘ในพวกเรา ๓ สหาย ผู้ใดคือผู้สูงวัยกว่ากัน’ จะได้สักการะ เคารพ นับถือบูชาและเชื่อฟังผู้นั้น” ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น นกกระทาและลิงถามช้างพลายว่า “เพื่อนเอ๋ย ท่านจำเรื่องราวเก่า ๆ อะไรได้บ้างเล่า” ช้างตอบว่า “เมื่อเรายังเล็ก เราเคยเดินคร่อมต้นไม้ใหญ่นี้ ยอดไม้พอระทอของเรา เราจำเรื่องเก่านี้ได้” ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น นกกระทาและช้างพลายถามลิงว่า “เพื่อนจำเรื่องราวเก่า ๆ อะไรได้บ้าง” ลิงตอบว่า “เมื่อเรายังเล็ก เราเคยนั่งบนพื้นดินเกี่ยวกินยอดไม้ใหญ่นี้ เราจำเรื่องเก่านี้ได้”

ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ลิงและช้างพลายถามนกกระทาว่า “เพื่อนจำเรื่องราวเก่า ๆ อะไรได้บ้าง” นกกระทาตอบว่า “เพื่อนทั้งหลาย ที่โน้นมีต้นไม้ใหญ่ เรากินผลของต้นไม้ใหญ่นั้นแล้วถ่ายมูลไว้ที่นี้ ไม้ใหญ่นี้เกิดจากผลของต้นไม้ใหญ่นั้น ดังนั้นเราจึงเป็นผู้ใหญ่โดยชาติกำเนิด” ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ลิงกับช้างพลายได้กล่าวกับนกกระทา ดังนี้ว่า “เพื่อนบรรดาเราทั้งหลาย ท่านคือผู้ใหญ่กว่าโดยชาติกำเนิด เราทั้ง ๒ จะสักการะ เคารพนับถือ บูชา และเชื่อฟังท่าน” ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น นกกระทาได้ให้ลิงกับช้างสมาทานศีล ๕ ทั้งตนเองก็รักษาศีล ๕ สหายทั้ง ๓ นั้น ต่างเคารพยำเกรงดำเนินชีวิตอยู่อย่างเสมอภาคกันหลังจากสิ้นชีวิตได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ภิกษุทั้งหลาย ข้อปฏิบัตินี้ เรียกว่าตัตติริยพรมจรรย์

นรชนเหล่าใดฉลาดในธรรม ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนต่อบุคคลผู้เจริญทั้งหลาย นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ได้รับการสรรเสริญในปัจจุบัน และมีสุคติภพในเบื้องหน้า

^{๘๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๐/๑๒๑-๑๒๔.

ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ดิรัจฉานพวกนั้นยังมีความเคารพยำเกรง ดำเนินชีวิตอยู่อย่างเสมอภาคกัน ภิกษุทั้งหลาย การที่พวกเธอเป็นผู้บวชแล้ว ในธรรมวินัยที่เรากล่าวดีแล้ว มีความเคารพมีความยำเกรงกันและกัน ดำเนินชีวิตอย่างเสมอภาคกันจะพึงงดงามในธรรมวินัยนี้

ภิกษุทั้งหลาย การทำเช่นนั้นมิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” ครั้นทรงดำหนิแล้ว ฯลฯ ทรงแสดงธรรมีกถารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตการกราบไหว้ การลูกรับอัญชลีกรรม สามิจิกรรม อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศตามลำดับพรรษา อนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงกีดกันเสนาสนะของสงฆ์ตามลำดับพรรษา ภิกษุรูปใดกีดกัน ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๘๕}

ถึงแม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงให้ภิกษุเคารพกันตามลำดับพรรษา แต่บางครั้งพระพุทธองค์ก็ทรงยืดหยุ่นเช่นในการเข้าวัจกุฎี (ห้องน้ำ) ซึ่งอนุญาตให้ภิกษุมารถึงก่อนเข้าได้ก่อนโดยไม่นับพรรษา เหตุเพราะภิกษุผู้บวชใหม่หรือไม่ไหวจนเป็นลม ดังมีเรื่องปรากฏว่า

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายถ่ายอุจจาระในวัจกุฎีตามลำดับพรรษา ภิกษุผู้นวกะทั้งหลายถึงก่อนปวดอุจจาระก็ต้องรอ กลั้นอุจจาระจนเป็นลมสลบล้มลง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า ภิกษุทั้งหลายถ่ายอุจจาระในวัจกุฎีตามลำดับพรรษา ภิกษุผู้นวกะทั้งหลายถึงก่อนปวดอุจจาระ ก็ต้องรอ กลั้นอุจจาระจนเป็นลมสลบล้มลง จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงทำการถ่ายอุจจาระตามลำดับพรรษา รูปใดทำ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ถ่ายอุจจาระตามลำดับผู้มาถึง”^{๘๖}

นอกจากจะมีการเคารพกันตามลำดับพรรษาแล้ว แต่พระพุทธศาสนาก็ยังมีพระวินัยเป็นเครื่องรองรับความสามัคคีของสงฆ์ ทำให้ภิกษุทุกรูปไว้วางใจซึ่งกันและกัน ไม่มีความหวาดระแวงหรือทะเลาะวิวาทกัน ไม่มีการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกันแต่อยู่อย่างมิตรด้วย

^{๘๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/ ๑๒๔-๑๒๖.

^{๘๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๗๓/ ๒๔๑-๒๔๒.

ความเมตตาและเคารพต่อกัน^{๘๓} ทั้งนี้ มีการแต่งตั้งตำแหน่งต่าง ๆ การกำหนดบทบาทหน้าที่ ผู้ได้รับแต่งตั้งเพื่อเป็นการช่วยอำนวยความสะดวกแก่คณะสงฆ์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์และการอนุเคราะห์กันและกันของภิกษุ ดังจะได้กล่าวต่อไป

ก. บทบาทหน้าที่ที่ได้รับแต่งตั้งพิเศษ

หมู่ชนทั้งหลายผู้ตั้งเป็นคณะ ย่อมมีกิจการอันเป็นกลางที่เรียกว่าเป็นของคณะ เกิดขึ้น คณะนั้นต้องจัดคนในคณะให้รับหน้าที่ทำกิจการนั้น ๆ เป็นแผนก เช่น เป็นผู้บัญชาการทั่วไป เป็นผู้จัดที่อยู่ดูแลในการบริโภค ผู้รักษาทรัพย์ ผู้รักษาความสะอาด และอื่น ๆ ในฝ่ายภิกษุสงฆ์ ย่อมมีกิจการของสงฆ์เกิดขึ้นเช่นกัน พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้เลือกสมมติภิกษุเป็นเจ้าหน้าที่ทำกิจการนั้น ๆ เป็นแผนก ๆ ภิกษุผู้ควรเลือกเป็นเจ้าหน้าที่นั้นต้องเป็นผู้ประกอบด้วยองค์เป็นสรรพสาธณ ๔ ประการ คือ ไม่ถึงความลำเอียงเพราะความชอบพอ ๑ ไม่ถึงความลำเอียงเพราะเกลียดชัง ๑ ไม่ถึงความลำเอียงเพราะงมงาย ๑ ไม่ถึงความลำเอียงเพราะกลัว ๑ กับองค์เฉพาะอย่าง คือ เข้าใจการทำหน้าที่อย่างนั้นประการ ๑ รวมเป็น ๕ ประการ เมื่อเลือกได้ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ อย่างนี้แล้ว จะให้รับทำหน้าที่อย่างใด พึงให้ภิกษุรับตกลงก่อน แล้วสวดสมมติในสงฆ์ให้เป็นเจ้าหน้าที่อย่างนั้น ด้วยอุตติหุติยกรรมวาจา ภิกษุผู้ได้รับสมมติแล้ว ย่อมเป็นอิสระในการทำหน้าที่อย่างนั้นในนามของสงฆ์ ภิกษุรูปหนึ่งรับทำหน้าที่หลายอย่างก็ได้ สงฆ์ควรเลือกดูกิจการอันเกี่ยวข้องกัน พึงสมมติภิกษุรูปหนึ่งให้รับหน้าที่เหล่านั้นรวมกัน^{๘๔}

จากความสำคัญดังกล่าวทำให้สังคมสงฆ์ที่อยู่รวมกันเป็นคณะจำเป็นต้องแต่งตั้งแต่ละฝ่ายให้เป็นผู้รับผิดชอบงานในแต่ละส่วนเพื่อให้การอยู่ร่วมกันนั้นเป็นไปอย่างเรียบร้อย และแบ่งสัดส่วนกันอย่างชัดเจนในการรับมอบหมายหน้าที่ แล้วปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดีและเรียบร้อย ดังนั้นจึงมีการสมมติหน้าที่ให้กันทำ และยังสามารถแบ่งออกเป็นหน้าที่ต่างได้ดังนี้

เจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ต่าง ๆ ต้องเป็นผู้ที่ถือว่ามีความฉลาดสามารถเพื่อจัดการหน้าที่ต่าง ๆ ให้เป็นไปด้วยดีเพื่ออำนวยความสะดวกทั้งแก่ทายก คือ

^{๘๓} พระอาจารย์ชา สุภทฺโท, โภธิญาณ, หน้า ๑๒๗.

^{๘๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๕๒.

อุบาสกอุบาสิกาผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระศาสนาแล้วน้อมนำปัจจัย ๔ มาถวายให้มีความสะดวกและเข้าใจในหลักพระวินัยเกี่ยวกับการถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ และในขณะเดียวกันก็เป็นการอำนวยความสะดวกแก่พระภิกษุสามเณรภายในอารามให้ได้รับความสะดวกสบายในเรื่องปัจจัย ๔ และเรื่องต่าง ๆ เพื่อเป็นการสนับสนุนให้เหมาะสมแก่สมณสาธูปและเป็นเครื่องช่วยให้การปฏิบัติธรรมเป็นไปโดยสะดวกเป็นสำคัญ

เจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ ภิกษุผู้ได้รับสมมติ คือ แต่งตั้งจากสงฆ์ให้ทำหน้าที่ต่าง ๆ เกี่ยวกับกิจการของส่วนรวมในวัด เรียกว่า เจ้าอธิการ หมายถึงเจ้าหน้าที่ผู้ได้รับมอบหมายหรือแต่งตั้งจากสงฆ์ให้มีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องราวหรือกิจการนั้น ๆ ตามพระวินัยแบ่งไว้เป็น ๕ ประเภท^{๘๕} คือ ๑. เจ้าอธิการแห่งจีวร ๒. เจ้าอธิการแห่งอาหาร ๓. เจ้าอธิการแห่งเสนาสนะ ๔. เจ้าอธิการแห่งอาราม ๕. เจ้าอธิการแห่งคลัง ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๑) เจ้าอธิการแห่งจีวร

เจ้าอธิการแห่งจีวร คือ ภิกษุผู้มีหน้าที่เกี่ยวกับจีวร ๓ อย่าง คือ ผู้รับจีวร (จีวรปฏิคาหก) ผู้เก็บจีวร (จีวรนิทหก) ผู้แจกจีวร (จีวรภาชก)

(๑) ผู้รับจีวร (จีวรปฏิคาหก)

ในเรื่องการรับจีวร พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้รับจีวร เนื่องจากภิกษุแต่ละรูปต่างอยู่กันโดยไม่ต้องมีหน้าที่รับผิดชอบ เมื่อมีผู้คนนำจีวรมาถวายหาภิกษุผู้รับไม่ได้จึงนำกลับไป ทำให้จีวรเกิดแก่ภิกษุน้อย เกิดความลำบากแก่ภิกษุเองจึงเดือดร้อนถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตให้สงฆ์แต่งตั้งภิกษุมีหน้าที่รับจีวร ภิกษุผู้หน้าที่รับจีวรต้องมีคุณสมบัติ ๕ ประการ คือ

๑. ไม่ล่าเอียงเพราะชอบ ๒. ไม่ล่าเอียงเพราะขัง
๓. ไม่ล่าเอียงเพราะหลง ๔. ไม่ล่าเอียงเพราะกลัว
๕. รู้จักจีวรที่รับไว้และจีวรที่ยังมิได้รับไว้

เมื่อสรรหาภิกษุผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติดังกล่าวได้แล้ว ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยฉันทิตุติกรรมวาจาว่า

^{๘๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๗๔.

“ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว สงฆ์พึงแต่งตั้งภิกษุชื่อนี้ให้เป็นเจ้าหน้าที่รับจีวร นี่เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์แต่งตั้งภิกษุชื่อนี้ให้เป็นเจ้าหน้าที่รับจีวร ท่านรูปใดเห็นด้วยการแต่งตั้งภิกษุชื่อนี้ให้เป็นเจ้าหน้าที่รับจีวร ท่านรูปนั้นพึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

สงฆ์แต่งตั้งภิกษุชื่อนี้ให้เป็นเจ้าหน้าที่รับจีวรแล้ว สงฆ์เห็นด้วย เพราะเหตุนี้จึงนั่ง ข้าพเจ้าขอถือความนั่งนั้นเป็นมตอย่างนี้”^{๕๐}

(๒) ผู้เก็บจีวร (จีวรนิทก)

เรื่องการแต่งตั้งภิกษุผู้เก็บจีวร เป็นผลสืบเนื่องมาจากเรื่องการแต่งตั้งภิกษุผู้รับจีวร กล่าวคือ เมื่อพวกภิกษุผู้เป็นเจ้าหน้าที่รับจีวร รับจีวรแล้วทิ้งไว้ในที่นั่นเองแล้วหลีกไป จีวรจึงเสียหาย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระพุทธองค์รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุผู้มีคุณสมบัติ ๕ อย่าง เป็นเจ้าหน้าที่เก็บจีวร คือ

๑. ไม่ล่าเอียงเพราะชอบ
๒. ไม่ล่าเอียงเพราะชัง
๓. ไม่ล่าเอียงเพราะหลง
๔. ไม่ล่าเอียงเพราะกลัว
๕. รู้จักจีวรที่เก็บไว้และจีวรที่ยังมิได้เก็บไว้”^{๕๑}

วิธีการแต่งตั้งก็ทำเช่นเดียวกับการแต่งตั้งผู้ภิกษุผู้รับจีวร

(๓) ผู้แจกจีวร (จีวรภาชก)

สำหรับการแต่งตั้งภิกษุผู้แจกจีวร เกิดขึ้นเนื่องจากในเรือนคถงของสงฆ์มีจีวรอยู่มาก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ จึงทรงรับสั่งให้สงฆ์ผู้อยู่พร้อมหน้ากันแจกจีวรกันได้ เมื่อสงฆ์กำลังแจกจีวร ได้เกิดชุลมุนขึ้น ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระพุทธองค์ทรงรับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุผู้มีคุณสมบัติ ๕ อย่าง เป็นเจ้าหน้าที่แจกจีวร คือ

^{๕๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๒/๒๐๓.

^{๕๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๒/๒๐๔.

๑. ไม่ล่าเอียงเพราะชอบ ๒. ไม่ล่าเอียงเพราะขัง
๓. ไม่ล่าเอียงเพราะหลง ๔. ไม่ล่าเอียงเพราะกลัว
๕. รู้จักจิวรที่แจกและจิวรที่ยังมิได้แจก”^{๕๒}

วิธีการแต่งตั้งทำเช่นเดียวกันกับการแต่งตั้งภิกษุผู้รับจิวร

๒) เจ้าอธิการแห่งอาหาร

ภิกษุผู้มีหน้าที่เกี่ยวกับอาหาร มี ๔ อย่าง คือ ผู้จัดแจกภัต (ภัตตุเทศก์) ผู้แจกยาคุ (ยาคุภาชก) ผู้แจกผลไม้ (ผลภาชก) และผู้แจกของเคี้ยว (ขัชชภาชก)

(๑) ผู้แจกภัต (ภัตตุเทศก์)

เรื่องการตั้งภิกษุผู้แจกภัตนั้น มีปรากฏในพระวินัยปิฎก จูฬวรรคว่า ครั้งหนึ่งพวกภิกษุฉันพัคคีรัยรับภัตอาหารอันประณีตไว้เพื่อตัวเอง ให้ภัตตอาหารแลกแก่ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระพุทธองค์รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุผู้มีคุณสมบัติ ๕ อย่างเป็นพระภัตตุเทศก์ คือ

๑. ไม่ล่าเอียงเพราะชอบ ๒. ไม่ล่าเอียงเพราะขัง
๓. ไม่ล่าเอียงเพราะหลง ๔. ไม่ล่าเอียงเพราะกลัว
๕. รู้จักอาหารที่แจกและอาหารที่ยังไม่ได้แจก”^{๕๓}

(๒) ผู้แจกยาคุ (ยาคุภาชก)

ยาคุ ได้แก่ ข้าวต้ม สำหรับฉันรองท้องก่อนถึงเวลาฉันอาหาร เช่น กาแฟที่ใช้กันอยู่ในทุกวันนี้ ยาคุเป็นของเหลว จนเป็นของที่ดื่มได้สดได้^{๕๔} ในพระวินัยปิฎก ไม่ได้กล่าวเรื่องการแจกยาคุไว้โดยเฉพาะ เป็นแต่เพียงกล่าวรวมไว้ในคัมภีร์ปริวาร ว่า

ท่านพระอุบาลีทูลถามว่า “ภิกษุผู้แต่งตั้งเสนาสนะประกอบด้วยองค์เท่าไรหนอแลพระพุทธเจ้าข้า

^{๕๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๒/๒๐๔.

^{๕๓} วิ.จ. (ไทย) ๓/๓๒๖/๑๕๔-๑๕๕.

^{๕๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๓, หน้า ๖๑.

ภิกษุผู้รักษาค้างเก็บพัสดุ ฯลฯ ภิกษุผู้รับจีวร ฯลฯ ภิกษุผู้แจกจีวร ฯลฯ ภิกษุผู้แจกยาสูบ ฯลฯ ภิกษุผู้แจกผลไม้ ฯลฯ ภิกษุผู้แจกของเคี้ยว ฯลฯ ภิกษุผู้แจกของเล็กน้อย ฯลฯ ภิกษุผู้ให้รับผ้าสาฎก ฯลฯ ภิกษุผู้ให้รับบาตร ฯลฯ ภิกษุผู้ใช้คนทำงานวัด ฯลฯ

ภิกษุผู้ใช้สามเณรประกอบด้วยองค์เท่าไรหนอแล เก็บของสงฆ์ตามที่นำมาเก็บไว้ เหมือนถูกโยนลงนรก”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อุบาสี ภิกษุผู้ใช้สามเณรประกอบด้วยองค์ ๕ เก็บของสงฆ์ตามที่นำมาเก็บไว้ เหมือนถูกโยนลงนรก องค์ ๕ คือ

๑. ลำเอียงเพราะชอบ ๒. ลำเอียงเพราะชัง
๓. ลำเอียงเพราะหลง ๔. ลำเอียงเพราะกลัว
๕. ไม่รู้จักงานที่ควรใช้และงานที่ยังไม่ได้ใช้

อุบาสี ภิกษุผู้ใช้สามเณรประกอบด้วยองค์ ๕ นี้แล เก็บของสงฆ์ตามที่นำมาเก็บไว้ เหมือนถูกโยนลงนรกอุบาสี ภิกษุผู้ใช้สามเณรประกอบด้วยองค์ ๕ เก็บของสงฆ์ตามที่นำมาเก็บไว้เหมือนถูกส่งขึ้นสวรรค์ องค์ ๕ คือ

๑. ไม่ลำเอียงเพราะชอบ ๒. ไม่ลำเอียงเพราะชัง
๓. ไม่ลำเอียงเพราะหลง ๔. ไม่ลำเอียงเพราะกลัว
๕. รู้จักงานที่ควรใช้และงานที่ยังไม่ได้ใช้

อุบาสี ภิกษุผู้ใช้สามเณรประกอบด้วยองค์ ๕ นี้แล เก็บของสงฆ์ตามที่นำมาเก็บไว้เหมือนถูกส่งขึ้นสวรรค์”^{๕๕}

(๓) ผู้แจกผลไม้ (ผลภัชก)

คำว่า ผลไม้ ในที่นี้ หมายถึง ผลไม้ในสวนวัด ที่ไวยาวัจกรวัดทำอยู่ หรือให้ผู้อื่นเช่าทำ เขาถวายตามส่วน หรือเป็นของที่ทายกส่งมาถวาย หรืออนุญาตให้ไปเก็บเอาเองได้ เช่น มะม่วงในสวนหลวงของพระเจ้าพิมพิสาร ไม่ได้หมายถึงผลไม้ที่เขาถวายเป็นบริวารแห่งภัต^{๕๖}

^{๕๕} วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๖๔/๖๖๓-๖๖๔.

^{๕๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๓, หน้า ๖๒.

รายละเอียดและคุณสมบัติของภิกษุผู้แจกผลไม้ มิได้แสดงไว้โดยตรงเช่นเดียวกับ
ภิกษุผู้แจกยา

(๔) ผู้แจกของเคี้ยว (ข้าชก)

คำว่าของเคี้ยว นั้น แยกผลไม้ออกเป็นแผนกแล้ว ได้แก่ผลไม้ เช่น มันและเผือก
บางทีในที่นี่ หมายถึงขนมทำเป็นอัน เช่น นางเร็ดและข้าวเกรียบก็เป็นได้^{๕๓} สำหรับความ
เป็นมาของการแต่งตั้งภิกษุผู้แจกของเคี้ยว นั้น มีเรื่องเล่าว่า ในครั้งที่สงฆ์ยังไม่มีภิกษุผู้เป็น
เสนาสนบัญญัติ ฯลฯ ไม่มีภิกษุผู้รักษาเรือนคลัง ไม่มีภิกษุผู้รับจีวร ไม่มีภิกษุผู้แจกจีวร
ไม่มีภิกษุผู้แจกข้าวต้ม ไม่มีภิกษุผู้แจกผลไม้ ไม่มีภิกษุผู้แจกของเคี้ยว ของเคี้ยวที่ยังไม่ได้แจก
ย่อมเสียหาย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระพุทธองค์
รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุผู้มีคุณสมบัติ ๕ อย่าง เป็นผู้แจกของเคี้ยว
คือ

๑. ไม่ล่าเอียงเพราะชอบ
๒. ไม่ล่าเอียงเพราะขัง
๓. ไม่ล่าเอียงเพราะหลง
๔. ไม่ล่าเอียงเพราะกลัว
๕. รู้จักของเคี้ยวที่แจกและของเคี้ยวที่ยังไม่ได้แจก”^{๕๔}

๓) เจ้าอธิการแห่งเสนาสนะ

ภิกษุผู้มีหน้าที่เกี่ยวกับเสนาสนะ แยกเป็น ๒ คือ ผู้แจกเสนาสนะให้ภิกษุถือ (เสนา
สนคาหาป) และผู้แต่งตั้งเสนาสนะ (เสนาสนบัญญัติ)

(๑) ผู้แจกเสนาสนะให้ภิกษุถือ (เสนาสนคาหาป)

สาเหตุของการแต่งตั้งให้มีภิกษุผู้แจกเสนาสนะนั้น มีเรื่องเล่าว่า

ครั้งหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันดังนี้ว่า “ใครจะพึงจัดแจงให้ภิกษุถือ
เสนาสนะ” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ

พระพุทธเจ้ารับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุผู้มีคุณสมบัติ ๕
อย่างเป็นเจ้าหน้าที่จัดแจงให้ถือเสนาสนะ คือ

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๕๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๒๗/๑๕๖.

๑. ไม่ล่าเอียงเพราะชอบ ๒. ไม่ล่าเอียงเพราะขัง
 ๓. ไม่ล่าเอียงเพราะหลง ๔. ไม่ล่าเอียงเพราะกลัว
 ๕. รู้จักเสนาสนะที่ให้ภิกษุถือและเสนาสนะที่ยังมิได้ให้ภิกษุถือ”^{๕๕}

(๒) ผู้แต่งตั้งเสนาสนะ (เสนาสนบัญญัติ)

ผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเสนาสนบัญญัติ ต้องเป็นบุคคลที่รู้จักเสนาสนะที่จัดแจงแล้วและเสนาสนะที่ยังมิได้จัดแจง ฯลฯ^{๕๖}

เรื่องเสนาสนะนี้ พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งพระทัฬหฬบุตรทั้ง ๒ ตำแหน่ง คือ การจัดแจงเสนาสนะและการจัดอาหาร เสนาสนบัญญัติ และภคตฤทศก^{๕๗} พระทัฬหฬบุตร จัดแจงเสนาสนะสำหรับหมู่ภิกษุผู้มีคุณสมบัติเสมอกันรวมไว้ที่เดียวกัน กล่าวคือ จัดแจงเสนาสนะ สำหรับภิกษุผู้ทรงพระสูตรรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่า ภิกษุเหล่านั้นจักชักซ้อมพระสูตรกัน จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้ทรงพระวินัยรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่า ภิกษุเหล่านั้นจักวินิจัยพระวินัยกัน จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรมรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่า ภิกษุเหล่านั้นจักสนทนาพระอภิธรรมกัน จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้ได้ฌานรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่า ภิกษุเหล่านั้นจักไม่รบกวนกัน จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้ชอบกล่าวไตรจกานกถา ผู้มากไปด้วยการบำรุงร่างกายรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่า ภิกษุเหล่านี้จะอยู่ตามความพอใจ

๔) เจ้าอธิการแห่งอาราม

ภิกษุผู้มีหน้าที่เกี่ยวกับงานวัด แยกเป็น ๓ คือ

(๑) ผู้ใช้คนงานวัด (อารามิกเปสก)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นอารามิกเปสก (ผู้ใช้คนวัด) ฯลฯ ไม่รู้จักคนวัดที่ใช้แล้วและคนวัดที่ยังมิได้ใช้ ฯลฯ สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นอารามิกเปสก ฯลฯ รู้จักคนวัดที่ใช้แล้วและคนวัดที่ยังมิได้ใช้ ฯลฯ

^{๕๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๗/๑๓๕.

^{๕๖} อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๒๗๒-๒๗๕.

^{๕๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๐-๓๘๒/๔๑๒-๔๑๔.

(๒) ผู้ใช้สามเณร (สามเณรเปลก)

สามเณรเปลก ภิกษุผู้ได้รับสมมติ คือแต่งตั้งจากสงฆ์ให้ทำหน้าที่เป็นผู้ใช้สามเณร (เป็นเจ้าอธิการแห่งอารามประเภทหนึ่ง) ในพระวินัยปิฎก พระพุทธเจ้าทรงกำหนดคุณสมบัติของภิกษุผู้ใช้สามเณรไว้ ๕ ประการ คือ

๑. ไม่ล่าเอียงเพราะชอบ
๒. ไม่ล่าเอียงเพราะชัง
๓. ไม่ล่าเอียงเพราะหลง
๔. ไม่ล่าเอียงเพราะกลัว
๕. รู้จักงานที่ควรใช้และงานที่ยังไม่ได้ใช้^{๑๐๒}

พระพุทธานุญาตให้สมมติเจ้าหน้าที่ผู้สามเณรนั้น ไม่ชัดว่าใช้ให้ทำการอะไร สันนิษฐานว่า คงใช้การอันภิกษุทำไม่ได้ เช่น คายหญ้าพรวนดิน ปลูกต้นไม้และทำการหุงต้ม ภิกษุผู้ได้รับสมมติเป็นสามเณรเปลก คงเรียกระดมสามเณรในอาวาสใช้ได้ เป็นนิสิตของใครก็ตาม การที่ใช้ผู้นั้น นำเป็นส่วนรักษาวัด การหุงต้มย่อมเป็นตามสำนักจึงจัดเข้าไว้ในอธิการนี้^{๑๐๓}

(๓) ผู้ดูแลปลูกสร้าง (นวกัมมิก)

ในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยยังไม่พบนวกัมมิก พบแต่หลักฐานที่อยู่ในหนังสือวินัยมุข เล่ม ๓ ซึ่งท่านอธิบายไว้ว่า

นวกัมมิกภิกษุ มีหน้าที่เป็นผู้ดูแลปลูกสร้าง มีทายกเป็นเจ้าของ และการปฏิสังขรณ์สิ่งหักพังชำรุดในอาราม ถ้ามีทายกทำการปลูกสร้างอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นในอาราม เป็นธุระของสงฆ์จะเลือกภิกษุผู้เข้าใจการ แล้วมอบการปลูกสร้างนั้นให้เป็นผู้ช่วยดูแล เช่น เมื่อนางวิสาขาสร้างบุพพารามที่กรุงสาวัตถี พระศาสดาโปรดให้พระมหาโมคคัลลานะเป็นนวกัมมิกฐาภิธาน์ผู้อำนวยความสะดวกการปลูกสร้างนั้น ดังมีแจ้งในอรรถกถาธรรมบท อย่างนี้ไม่เรียกว่าสมมติ เรียกว่ามอบให้นวกรรมท้วงที่ก็เป็นอย่างสมมติ ต้องขอให้ภิกษุนั้นรับก่อน และหน้าที่ของภิกษุนี้ก็แผ่นดินด้วยของอารามิกเปลก ข้าพเจ้าจึงจัดเข้าไว้ในอธิการนี้ เป็นธุระของนวกัมมิกภิกษุจะชวนขวายเป็นทำใ้โครงการจัดสำเร็จเร็ว จักทำเป็นอันดี มูลค่าจักไม่แพง ในอารามมีการน้อย จะจัดให้ภิกษุรูปเดียวรับ

^{๑๐๒} วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๖๔/๖๖๔.

^{๑๐๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๓, หน้า ๖๘.

หน้าที่รวมกันก็สะดวก ในอารามมีการทำงานมาก แยกหน้าที่ให้รับต่างรูปก็ควร^{๑๐๔}

๕) เจ้าอธิการแห่งคลัง

พวกภิกษุผู้เป็นเจ้าของหน้าที่เก็บจีวร ได้เก็บจีวรไว้ในมณฑปข้างที่โคนไม้ข้าง ที่ชายคาข้าง ที่กลางแจ้งข้าง จีวรถูกหนูและปลวกกัดกิน ภิกษุทั้งหลายนำเรื่องนี้ไปกราบทูล พระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระพุทธองค์ทรงรับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติ เรือนคลังที่สงฆ์จำนงหวังคือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น หรือถ้ำ^{๑๐๕}

ภิกษุผู้มีหน้าที่เกี่ยวกับคลังเก็บพัสดุของสงฆ์ มี ๒ อย่าง คือ

(๑) ผู้รักษาค้างที่เก็บพัสดุของสงฆ์ (กัณฐาคาริก)

(๒) ผู้จ่ายของเล็กน้อยให้แก่ภิกษุทั้งหลาย (อัปมัตตวิสาชก)

จีวรในเรือนคลังของสงฆ์ไม่มีผู้ดูแล ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูล พระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระพุทธองค์รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แต่งตั้ง ภิกษุผู้มีคุณสมบัติ ๕ อย่าง เป็นเจ้าหน้าที่รักษาเรือนคลัง คือ

๑. ไม่ล่าเอียงเพราะชอบ ๒. ไม่ล่าเอียงเพราะชัง

๓. ไม่ล่าเอียงเพราะหลง ๔. ไม่ล่าเอียงเพราะกลัว

๕. รู้จักจีวรที่รักษาไว้และจีวรที่ยังมิได้รักษาไว้^{๑๐๖}

นอกจากบทบาทเหล่านี้แล้ว ยังมีบทบาทและหน้าที่อื่น ๆ อีกเช่น หน้าที่ของเจ้าอาวาสหรือเจ้าถิ่นก็ได้รับการแต่งตั้งเหมือนกัน ที่จะต้องทำการสัมพันธ์กับอัครคันตุกะผู้มาเยือนว่าจะต้องต้อนรับอย่างไรบ้าง และอัครคันตุกะผู้มาเยือนต้องสัมพันธ์กับเจ้าอาวาสหรือเจ้าถิ่นอย่างไร ก็เป็นการสัมพันธ์กัน

บทบาทหน้าที่ดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ล้วนแต่มีความสำคัญ เป็นหน้าที่สำหรับการสงเคราะห์กันและกันในหมู่สงฆ์ นับเป็นบทบาทหลัก ๆ ในการอนุเคราะห์กันและกันเพื่อความเรียบร้อยและผาสุก เป็นบทบาทหน้าที่ของสพรหมจารี ที่หมายถึงผู้ที่รวมกัน

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^{๑๐๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๓/๒๐๕.

^{๑๐๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๓/๒๐๖.

ประพัตติพรหมจรรย์ อันหมายถึง ผู้ประพัตติพรหมจรรย์ร่วมกัน เพื่อนพรหมจรรย์เพื่อน
บรรพชิต เพื่อนนักรบ^{๑๑๑}

อนึ่ง ยังมีอีกหน้าที่ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถา แต่
ความหมายแตกต่างจากสมัยปัจจุบัน คือ ภิกษุผู้เป็นเจ้าของหรือเจ้าอาวาส ซึ่งคำว่าภิกษุเจ้าถิ่น
ในสมัยพุทธกาลอาจมีมากกว่าหนึ่งรูปในวัดแห่งหนึ่ง กล่าวคือ ถ้าที่แห่งนั้นมีภิกษุอยู่ในถิ่น
นั้นเท่าไรก็เรียกว่าเจ้าถิ่นทั้งหมด แต่ในสมัยปัจจุบัน คำว่าเจ้าอาวาส หมายถึงผู้เป็นใหญ่ เป็น
ประธานสงฆ์ในวัดนั้น ๆ แต่ละวัดมีเพียงรูปเดียว ในที่นี้ ผู้วิจัยจะได้นำลักษณะของภิกษุเจ้า
ถิ่น (อาวาสภิกษุ) มาอธิบายประกอบ ดังนี้

ข. บทบาทและหน้าที่ของภิกษุเจ้าถิ่นที่มีต่อภิกษุอาคันตุกะ

ความสัมพันธ์ของภิกษุอาคันตุกะเป็นบทบาทที่ของภิกษุเจ้าถิ่นต้องทำการต้อนรับ
อาคันตุกะผู้มาเยือนว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไรบ้าง ในสมัยก่อน ภิกษุทั้งหลายคงทำอะไรตามใจ
จึงมิได้สนใจกันและกัน จนมีเหตุเกิดขึ้นแล้วพระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติหน้าที่เหล่านี้เพื่อการ
ปกครองให้อยู่ในระบบ เรื่องและเหตุที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติในเรื่องนี้สรุปได้ ดังนี้

ในสมัยหนึ่ง ภิกษุผู้อยู่ประจำในอาวาสเห็นภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายมาแล้วไม่ปูลู
อาสนะ ไม่ตั้งน้ำล้างเท้า ตั้งรองเท้า กระเบื้องเช็ดเท้า ไม่ลูกรับบาตรและจีวร ไม่นำน้ำดื่ม
มาต้อนรับ ไม่นำน้ำใช้มาต้อนรับ ไม่ไหว้ภิกษุอาคันตุกะผู้แก่พรรษาว่า ไม่จัดเสนาสนะให้
ทำให้ภิกษุที่มีความมกน้อย พวกกันดำหนี ประณาม โพนทะนาว่า “โจนภิกษุผู้อยู่ประจำใน
อาวาสทั้งหลายเห็นภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายแล้ว ไม่ปูลูอาสนะ เป็นต้น จนถึง ไม่ไหว้ภิกษุ
อาคันตุกะผู้แก่พรรษาว่า ไม่จัดเสนาสนะให้เล่า” เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้
ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามภิกษุ ทราบความนั้น
จากภิกษุแล้วว่าเป็นจริง พระพุทธองค์ทรงดำหนิและทรงแสดงธรรมีกถารับสั่งกับภิกษุ
ทั้งหลายและบัญญัติวัตรแก่ภิกษุผู้อยู่ประจำในอาวาสทั้งหลายว่า ภิกษุผู้อยู่ประจำในอาวาส
ทั้งหลายจะต้องประพัตติชอบต่อ ภิกษุทั้งหลายผู้มาเยือน

ภิกษุผู้อยู่ประจำในอาวาสเห็นภิกษุอาคันตุกะผู้แก่พรรษาว่าพึงปูลูอาสนะ ตั้งน้ำ
ล้างเท้า ตั้งรองเท้า กระเบื้องเช็ดเท้า ลูกรับบาตรและจีวร นำน้ำดื่มมาต้อนรับ นำน้ำใช้มาต้อนรับ

^{๑๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๘.

ถ้าสามารถก็พึงเช็ดรองเท้า เมื่อจะเช็ดรองเท้าใช้ผ้าแห้งเช็ดก่อนแล้วใช้ผ้าเปียกเช็ดทีหลัง พึงซักผ้าเช็ดรองเท้าบิดแล้วผึ่งไว้ ณ ที่สมควร

ภิกษุผู้อยู่ประจำในอาวาสพึงอภิวัตภิกษุอาคันตุกะผู้แก่พรรษากว่า จัดเสนาสนะถวายว่า “เสนาสนะนั้นถึงแก่ท่าน” บอกเสนาสนะที่มีภิกษุอยู่หรือไม่มีภิกษุอยู่ บอกโศจรคามและอโศจรคาม บอกตระกูลที่เป็นเสกขสมมติ บอกวัจกุฎี บอกน้ำดื่ม น้ำใช้ บอกไม้เท้า บอกกติกาสงฆ์ที่ตั้งไว้ว่า “พึงเข้าเวลานี้ พึงออกเวลานี้”

ถ้าภิกษุอาคันตุกะเป็นพระนวกะ ภิกษุผู้อยู่ประจำในอาวาสพึงนั่งลงบอกว่า “ท่านจงวางบาตรที่นั่น วางจีวรที่นั่น นั่งบนอาสนะนี้” พึงบอกน้ำดื่ม พึงบอกน้ำใช้ บอกผ้าเช็ดรองเท้า พึงให้ภิกษุอาคันตุกะที่เป็นพระนวกะให้อภิวัต บอกเสนาสนะว่า “เสนาสนะนั้นถึงแก่ท่าน” บอกเสนาสนะที่มีภิกษุอยู่หรือไม่มีภิกษุอยู่ บอกโศจรคามและอโศจรคาม บอกตระกูลที่เป็นเสกขสมมติ บอกวัจกุฎี บอกน้ำดื่ม บอกน้ำใช้ บอกไม้เท้า บอกกติกาสงฆ์ที่ตั้งไว้ว่า “พึงเข้าเวลานี้ พึงออกเวลานี้”^{๑๐๔}

ผู้วิจัยขอล่าถึงปัญหาที่เกิดจากพระภิกษุผู้อยู่ประจำในอาวาส กับภิกษุอาคันตุกะดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “มีภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายมาแล้วเพื่อประโยชน์จะเฝ้าพระตถาคต ไปสู่สำนักแห่งของพระตัสสะด้วยสำคัญว่า ภิกษุรูปนี้จักเป็นพระเถระผู้ใหญ่ ถ้ามถึงวัตรและกิจควรทำ มีนวดเท้าเป็นต้น เชนิ่งเสียไม่ตอบและไม่ยอมทำสามีจิกรรม ภิกษุหนุ่มองค์หนึ่งถามเธอ ทราบว่า เธอยังไม่มีพรรษา บวชตอนแก่ จึงกล่าวว่า “ท่านขรัวตาผู้มีอายุฝึกได้ยาก ท่านไม่รู้จักประมาณตน ท่านเห็นพระเถระผู้ใหญ่ประมาณเท่านี้แล้ว ไม่ทำวัตรแม้มาตรว่าสามีจิกรรม เมื่อพระเถระถามวัตรโดยเอื้อเพื่ออยู่ ท่านกลับนิ่งเสีย แม้มาตรว่าความรังเกียจก็ไม่มีแก่ท่าน”^{๑๐๕}

จนเรื่องถึงพระพุทธเจ้า ทรงสอบถาม เมื่อทราบว่าเป็นเรื่องจริง และพระพุทธเจ้าก็ให้พระตัสสะขอโทษเพราะไม่ยอมทำสามีจิกรรมตามหน้าที่ของภิกษุผู้อยู่ในอาวาส

สรุปได้ว่า ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่ภิกษุที่อยู่ประจำควรปฏิบัติต่อภิกษุอาคันตุกะ ถ้าภิกษุอาคันตุกะมาแล้วไม่แสดงอาการต้อนรับ ก็จะทำให้ถูกดำเนินคดีจากภิกษุอื่น

^{๑๐๔} คุราวละเอียดยใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๘-๓๕๙/๒๒๕-๒๒๗.

^{๑๐๕} พระพุทธโฆษาจารย์, พระธรรมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๕๓-๖๓.

คุณสมบัติของภิกษุเจ้าถิ่น ต้องประกอบด้วยคุณธรรม ๕ ประการ คือ

- ๑) เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยมารยาท เพียบพร้อมด้วยวัตร
- ๒) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ
- ๓) เป็นผู้ประพฤตินัดเกล้า ยินดีในการหลีกเร้น
- ๔) เป็นผู้ยินดีในกัลยาณธรรม มีวาจางาม เจริญด้วยคำไพเราะ
- ๕) มีปัญญา ไม่โง่งเงลา ไม่เป็นคนเซอะ^{๑๑๑}

ภิกษุเจ้าถิ่นผู้ไม่สมควรได้รับการยกย่องจากพระภิกษุสงฆ์และพุทธศาสนิกชน ก็เพราะขาดคุณสมบัติทั้ง ๕ ประการที่กล่าวแล้ว แต่ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ ประการนี้ คือ

- ๑) เป็นผู้ไม่เพียบพร้อมด้วยมารยาท ไม่เพียบพร้อมด้วยวัตร
- ๒) ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงสุตะ
- ๓) เป็นผู้ไม่ประพฤตินัดเกล้า ไม่ยินดีการหลีกเร้น
- ๔) เป็นผู้ไม่ยินดีในกัลยาณธรรม ไม่มีวาจางาม ไม่เจริญด้วยคำไพเราะ
- ๕) มีปัญญาทรม โง่งเงลา เป็นคนเซอะ^{๑๑๑}

มีอยู่แก่ภิกษุเจ้าถิ่นวัดใด วัดนั้นก็จะเป็นวัดที่ไม่เจริญ เพราะไม่เป็นที่ยอมรับของพระลูกวัดและพุทธศาสนิกชนผู้อาศัยวัดซ้ำยังนำความเสื่อมเสียมาแก่ตนและหมู่สงฆ์ด้วย

ฉะนั้น ภิกษุเจ้าถิ่นหรือผู้อยู่ในฐานะผู้นำของภิกษุทั้งหลายในสำนักนั้น ๆ เป็นผู้ที่จะนำพาผู้ได้ปกครองของตนไปสู่ความเจริญ ก็ด้วยคุณธรรมทั้ง ๕ ประการ มีความเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยมารยาทและวัตรดังกล่าว ภิกษุผู้เป็นเจ้าถิ่น ภิกษุผู้อยู่ประจำหรือแม้แต่ผู้ดูแลสถานที่ก็ตาม เมื่อมีอาคันตุกะผู้แก่กว่ามาถึงแล้ว ควรปูลาดอาสนะให้เป็นต้น จนถึงบอกเรื่องราวต่าง ๆ ที่เธอควรจะทราบ นี่เป็นการสัมพันธ์ของภิกษุเจ้าถิ่นที่มีต่ออาคันตุกะผู้มาสู่อารามของตน พอสรุปเนื้อความได้ ๔ ประการ คือ

^{๑๑๑} อ.ป.ญ.จ. (ไทย) ๒๒/๒๓๑/๓๗๓-๓๗๔.

^{๑๑๑} อ.ป.ญ.จ. (ไทย) ๒๒/๒๓๑/๓๗๓.

๑. เป็นผู้หนักในปฏิสัณฐาน
๒. แสดงความนับถือต่ออาคันตุกะ
๓. ทำปฏิสัณฐานโดยธรรม
๔. ถ้าอาคันตุกะมาเพื่ออยู่ด้วย ควรเอื้อเฟื้อ ด้วยการแสดงเสนาสนะให้ตาม

สมควร

ภิกษุเจ้าถิ่นหรือประธานสงฆ์ในวัดนั้น ๆ เป็นผู้มึบมวบสำคัญในการบริหารการปกครองคณะพระภิกษุสงฆ์ ผู้อยู่ใต้ปกครองของตนให้อยู่เย็นเป็นสุขตามอัธยาศัยของภิกษุตามสมณวิสัย ดังพระพุทธดำรัสที่กล่าวถึงคุณสมบัติของเจ้าอาวาสซึ่งเป็นผู้นำว่า การที่วัดจะเจริญหรือเสื่อมก็ขึ้นอยู่กับประธานสงฆ์ส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งก็ขึ้นอยู่กับจริยวัตรข้อปฏิบัติของพระภิกษุที่อาศัยอยู่ในสำนักนั้น ๆ ด้วย

ก. บทบาทและหน้าที่ของภิกษุอาคันตุกะที่มีต่อภิกษุเจ้าถิ่น

สำหรับการบัญญัติบทบาทและหน้าที่ของภิกษุอาคันตุกะที่พึงทำการสัมพันธกับภิกษุเจ้าถิ่นนั้นก็มิเหมือนกัน สาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัตินี้มีเหตุและความเป็นมาดังนี้

ในสมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกคหบดี เขตกรุงสาวัตถี ได้มีพวกภิกษุอาคันตุกะสวมรองเท้าเข้าสู่อารามบ้าง ก้นร่วมเข้าสู่อารามบ้าง กลุ่มศิระเข้าสู่อารามบ้าง พาดจีวรบนศิระเข้าสู่อารามบ้าง ใช้น้ำดื่มล้างเท้าบ้าง ไม่ยอมไหว้ภิกษุผู้อยู่ประจำในอาวาสผู้แก่พรรษากว่าบ้าง ไม่ต้อนรับด้วยเสนาสนะบ้าง ภิกษุอาคันตุกะรูปหนึ่ง ถอดลิ้นวิหารที่ไม่มีคนอยู่แล้วผลัดบ้านประตูเข้าไปอย่างรวดเร็ว ญาติจากเบื้องบนลงมาที่คอของภิกษุนั้น ท่านตกใจกลัวร้องขึ้นสุดเสียง ภิกษุทั้งหลายรีบเข้าไปถามภิกษุนั้นว่า “ท่าน ท่าน ร้องทำไม” ภิกษุนั้นจึงบอกเรื่องนั้นให้ภิกษุทั้งหลายทราบ จนมีภิกษุที่มีความมักน้อย พวกกันดำหนี ประณาม โพนทะนา ถึงการกระทำของภิกษุอาคันตุกะ และได้้นำเรื่องไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระองค์ทรงสอบถามภิกษุ ทราบว่าเป็นความจริง พระพุทธองค์ทรงดำหนิในการกระทำของภิกษุอาคันตุกะแล้วทรงแสดงธรรมมีกถา และบัญญัติวัตรแก่ภิกษุอาคันตุกะสำหรับประพฤตินเวลาที่เป็นอาราม เช่น พึงถอดรองเท้าแล้วถือไปอย่างระมัดระวัง ลดร่ม เปิดศิระ ลดจีวรบนศิระลงบนบา ไม่ต้องรีบร้อน เข้าสู่อารามตามปกติ เมื่อเข้าสู่อารามก็พึงสังเกตว่า ภิกษุผู้อยู่ประจำในอาวาสทั้งหลายประชุมกันที่ไหน พึงไปที่ที่

ภิกษุผู้อยู่ประจำในอาวาสประชุมกันไม่ว่าจะเป็นโรงฉัน มณฑปหรือโคนไม้ แล้วเก็บบาตรไว้ ณ ที่สมควร เก็บจีวรไว้ ณ ที่สมควร จองอาสนะที่เหมาะสมแล้วนั่ง เป็นต้น^{๑๒}

ความสัมพันธ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสเพื่อให้ภิกษุอาคันตุกะเมื่อเดินทางไปยังอาวาสอื่น พึงปฏิบัติต่อภิกษุเจ้าถิ่น พึงประพฤติให้ครบถูกต้องเรียบร้อย มีวัตถุประสงค์เพื่อความเป็นระเบียบ ง่ายต่อการปกครอง คุณเลขของเจ้าของสถานที่ซึ่งพอสรุปได้ ๕ ประการดังนี้

- ๑) เคารพในท่าน
- ๒) แสดงความเกรงใจ
- ๓) แสดงอาการสนิทสนม
- ๔) ถ้าจะอยู่ที่นั่น ต้องศึกษาและประพฤติให้ถูกกฎธรรมเนียมของเจ้าถิ่น
- ๕) ต้องทำความสะอาด ตั้งให้เป็นระเบียบ ในสนาสนะที่ตนได้อยู่อาศัยแล้ว

จากการศึกษา โครงสร้างความสัมพันธ์ของภิกษุในมุมมองของการปกครอง ผู้วิจัยสรุปได้ดังนี้

๑. พระธรรมนั้น เป็นรากฐานการปกครองคณะสงฆ์ เพราะพระธรรมคือความจริง ที่มีอยู่ในธรรมชาติก่อนแล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยการตรัสรู้ความจริงแล้วทรงนำหลักธรรมที่ตรัสรู้มาเผยแผ่ ส่งผลให้มีภิกษุสงฆ์ขึ้น มีการจัดระเบียบเพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ชีตธรรมเป็นสำคัญ เช่นอธิปไตย ๓ รู้หลักความเป็นใหญ่ ๓ ประการ อปริหานิยธรรม ๓ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม กัลยาณมิตร คุณสมบัติของกัลยาณมิตร ๓ ประการ วัตร ๑๔ อันเป็นระเบียบวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ในสังคมาความเป็นอยู่ของภิกษุในอันส่งเสริมให้การบำเพ็ญสมณธรรมดำเนินไปด้วยดี และระบบการปกครองในสังคมาสงฆ์ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย เป็นต้น

๒. บทบาทและหน้าที่ของพระพุทธเจ้าในฐานะผู้ปกครองสงฆ์ การปกครองคณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระธรรมราชานั้น พระองค์ทรงทำหน้าที่ปกครองและบริหารกิจการคณะสงฆ์ไม่ว่าจะเป็น พุทธวิธีในการวางแผน พุทธวิธีในการจัดองค์กร พุทธวิธีในการบริหารงานบุคคล พุทธวิธีในการอำนวยการ พุทธวิธีในการกำกับดูแล

^{๑๒} คุราลละเอียตใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๖-๓๕๗/๒๒๒-๒๒๕.

ในเบื้องต้นด้วยพระองค์เอง ต่อมาทรงมอบให้คณะสงฆ์เป็นใหญ่มีอำนาจในการบริหาร
 กันเอง การที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำและเป็นแบบอย่างของการประพฤติปฏิบัติตามพระ
 ธรรมวินัยและแบบแผนของการอยู่ร่วมกันเป็นคณะนั้น สามารถกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าทรง
 สั่งสอนและปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่างแก่ภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นหน้าที่ในการบริหารการปกครอง
 คณะสงฆ์ในฐานะที่เป็นพระสังฆมคิรน์นั่นเอง

๓. พระวินัย เป็นระเบียบแบบแผนสำหรับฝึกฝน เป็นข้อปฏิบัติสำหรับควบคุม
 ความประพฤติของภิกษุสงฆ์ เกิดจากการที่ภิกษุทำผิด จึงทำให้พระพุทธเจ้าทรงอาศัยมูลเหตุ
 แห่งเรื่องราวต่าง ๆ ที่ภิกษุสงฆ์ได้ประพฤติปฏิบัติแล้วเกิดการตำหนิติเตียนโทษจากกฤหัสถ์
 หรือจากภิกษุด้วยกันเองเป็นต้น เป็นเหตุนำความเสื่อมเสียมาแก่คณะสงฆ์ จึงทรงบัญญัติ
 ติกาขาทเป็นข้อห้ามขึ้น ดังนั้น จะเห็นได้ว่าหลักการที่ทรงบัญญัติพระวินัยนั้น เป็นหลักการ
 ที่เป็นรูปแบบและมีแบบแผนที่เหมาะสม พระพุทธเจ้าทรงอาศัยพระมหากรุณาต่อภิกษุสงฆ์
 แล้วทรงบัญญัติติกาขาทขึ้นเพื่อความอยู่ผาสุกแห่งคณะสงฆ์และเป็นการกำราบภิกษุผู้หัวดี
 สอนยาก และเป็นแบบปฏิบัติแก่พุทธสาวกรุ่นต่อมา

๔. บทบาทและหน้าที่ของสงฆ์ด้านการปกครอง ภิกษุสงฆ์จัดว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่
 สามารถประกอบพิธีกรรมได้หลายอย่าง เป็นกลุ่มบุคคลที่อยู่รวมกันเป็นสังคม ภิกษุสงฆ์มี
 บทบาทและหน้าที่สำคัญในการปกครองมาก ซึ่งเป็นกลุ่มที่ทำหน้าที่ในการบริหารกิจการ
 คณะสงฆ์ต่อจากพระพุทธเจ้า

๕. บทบาทและหน้าที่ของอุปัชฌาย์ด้านการปกครอง พระอุปัชฌาย์เป็นผู้ที่มีหน้าที่
 สำคัญในการคัดเลือกกุลบุตรที่เข้ามาบวชและ ทำหน้าที่ให้การอบรมสั่งสอนกุลบุตรที่บวช
 แล้วให้ดำรงอยู่ในพระธรรมวินัย ดังนั้นจะเห็นได้ว่า พระอุปัชฌาย์นั้น เป็นจุดเริ่มต้นของ
 กระบวนการกลั่นกรองบุคลากรในพระพุทธศาสนา และเป็นการทำหน้าที่ในการปกครอง
 ภิกษุสงฆ์ในหน่วยย่อยลงมาจากพระธรรมวินัย พระพุทธเจ้า และคณะสงฆ์ และยังมีบทบาท
 ของอาจารย์ สัทธวิหาริก อันเตวาสิก ก็มีบทบาทและหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน ตลอดจนภิกษุ
 ที่อยู่ร่วมกันโดยไม่เกี่ยวข้องกันโดยความเป็นอุปัชฌาย์ อาจารย์ สัทธวิหาริก อันเตวาสิก
 พระพุทธเจ้าทรงให้เคารพกันตามลำดับพรรษา ทั้งทรงให้ภิกษุเคารพในการทำหน้าที่อื่น ๆ
 เช่นเจ้าอธิการจิวรผู้ตั้งอยู่ในธรรมเป็นต้น

๓.๓ โครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุณี

จากการศึกษา ภิกษุณีวิภังค์ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการแจกแจงภิกษุณีหรือการจำแนกความเกี่ยวกับสิกขาบทของภิกษุณีนั่น พบว่าบทบัญญัติของภิกษุณีซึ่งมี ๒ กลุ่ม ได้แก่

๑. อสาธารณบัญญัติ หรือ เอกโตบัญญัติ เป็นบทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์ บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียว ๑๓๐ สิกขาบท ภิกษุสงฆ์ไม่ต้องรักษา

๒. สาธารณบัญญัติ หรือ อุกโตบัญญัติ เป็นบทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุสงฆ์ บัญญัติไว้ซึ่งภิกษุสงฆ์พึงรักษาและภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วย ๑๘๑ สิกขาบท^{๑๑๓}

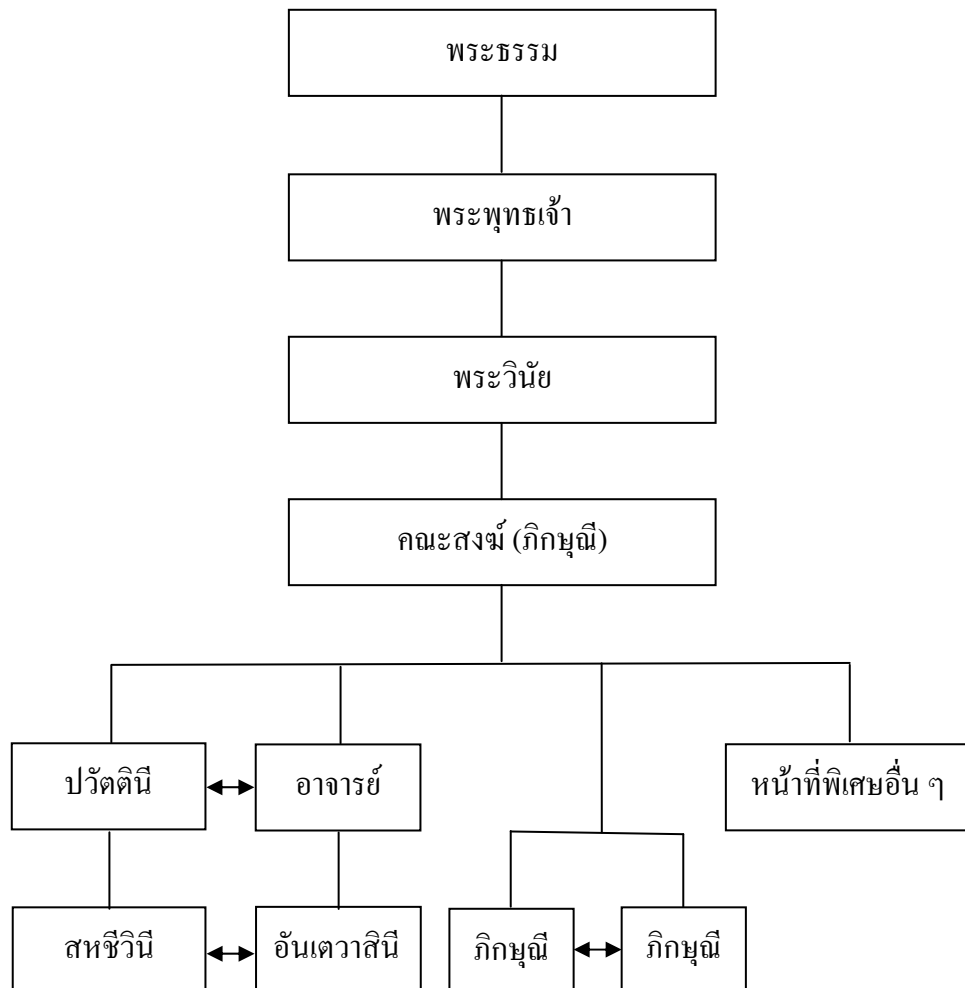
เมื่อพิจารณาจากบทบัญญัติส่วนที่เป็นสาธารณบัญญัติซึ่งภิกษุรักษานั้น ภิกษุณีก็ต้องรักษาด้วย ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ธรรมะที่ใช้ในการปกครองภิกษุจึงครอบคลุมไปถึงภิกษุณีด้วย

นอกจากนั้น แม่ชีกฤษณา รักษาโหม^{๑๑๔} ได้กล่าวถึงปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ไว้ว่า ในการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของภิกษุณีไม่มีหลักฐานบันทึกไว้ เนื่องจากภิกษุณีไม่สนใจบันทึกเรื่องของตัวเองไว้ เป็นไปได้ว่า ภิกษุณีอาศัยภิกษุมาنان จึงคาดหวังว่า ภิกษุคงจะบันทึกเรื่องของตัวเองไว้ ภิกษุณีจึงไม่ได้บันทึกเรื่องของตัวเอง ประกอบกับภิกษุณีส่วนมากไม่ค่อยได้ศึกษาเล่าเรียนเท่าไร ดังนั้น การศึกษาหลักฐานต่าง ๆ ของภิกษุณีจึงต้องศึกษาจากหลักฐานของภิกษุนั่นเอง

^{๑๑๓} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/บทนำ/[๗].

^{๑๑๔} แม่ชีกฤษณา รักษาโหม, “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕๒.

แผนภูมิที่ ๒ โครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุณี

จากแผนภูมิ โครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุณี จะเห็นได้ถึงความสัมพันธ์ ตั้งแต่ระดับสูงสุดลงมา คือพระธรรม พระพุทธเจ้า พระวินัย คณะสงฆ์ ปวัตตินีกับสหชีวินี อาจารย์กับอันเตวาสิณี และตำแหน่งหน้าที่พิเศษอื่น ๆ เหล่านี้ พระธรรมนั้นอยู่เหนือ พระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าเคารพพระธรรม ๆ จึงอยู่เหนือพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้า เป็นผู้ทรงบัญญัติพระวินัย ซึ่งเป็นหลักการเดียวกับของภิกษุ ทั้งนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวเพิ่มเติม เรื่องวินัยของภิกษุณีพอเป็นสังเขป จากนั้นจะได้กล่าวถึงคณะภิกษุณีสงฆ์ เป็นลำดับต่อไป

๓.๓.๑ พระวินัยในฐานะเป็นเครื่องมือในการปกครองภิกษุณีสงฆ์

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่าวินัยก็คือ โครงสร้างวางระบบแบบแผนของ ชุมชนหรือสังคม เพื่อให้มนุษย์มาอยู่ร่วมกันโดยมีความเป็นอยู่และความสัมพันธ์ที่ดีงามที่จะ ให้ได้รับประโยชน์จากธรรม^{๑๑๕}

พระวินัย เป็นระเบียบแบบแผนสำหรับฝึกฝนควบคุมความประพฤติของภิกษุณี สงฆ์ให้มีชีวิตที่ดีงาม เจริญก้าวหน้า และควบคุมหมู่ชนให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบเรียบร้อยดี งาม ประมวลทบทบัญญัติข้อบังคับสำหรับฝึกฝนควบคุมความประพฤติเช่นเดียวกับของภิกษุ เพียงแต่จำนวนสิกขาบทของภิกษุณีนั้นมีมากกว่าจำนวนสิกขาบทของภิกษุซึ่งสิกขาบทของ ภิกษุณีนั้นมีจำนวน ๒๒๗ สิกขาบท แต่สิกขาบทของภิกษุณีมี ๓๑๑ สิกขาบท ซึ่งสิกขาบทของ ภิกษุณีนั้นมีการบัญญัติเป็น ๒ กลุ่มคือ

ก. อสาธารณบัญญัติ หรือเอกโตบัญญัติ เป็นบทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรง ปราบภิกษุณีสงฆ์บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียวที่ต้องรักษา มีจำนวน ๑๓๐ สิกขาบท ภิกษุไม่ต้องรักษา

ข. สาธารณบัญญัติ หรืออุกโตบัญญัติ บทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงปราบภ กิษุสงฆ์บัญญัติสิกขาบทให้ภิกษุรักษา และภิกษุณีต้องรักษาด้วย มีจำนวน ๑๘๑ สิกขาบท^{๑๑๖}

นอกจากนั้น พระพุทธเจ้ายังได้ทรงบัญญัติพระวินัยปกครองหมู่คณะที่เรียกว่า ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ปรับโทษแก่ภิกษุและภิกษุณีผู้ฝ่าฝืนเป็น ๓ ระดับ คือ

^{๑๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ, หน้า ๑๖.

^{๑๑๖} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/บทนำ/[๗].

- ๑) อย่างหนัก ทำผู้ฝ่าฝืนให้ขาดจากความเป็นภิกษุและภิกษุณี
- ๒) อย่างกลาง ทำผู้ฝ่าฝืนให้ต้องประพฤตชั่ววัตรเพื่อทำตนให้พ้นผิด
- ๓) อย่างเบา ทำผู้ฝ่าฝืนให้ต้องประจานคนต่อสงฆ์ คณะหรือบุคคลจึงพ้นผิด^{๑๑๖}

มูลเหตุของการบัญญัติพระวินัยสำหรับภิกษุณีเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร นายสาพพะหลานของนางวิสาขามีความประสงค์จะสร้างวิหารถวายภิกษุณีสงฆ์ จึงเข้าไปแจ้งความประสงค์แก่ภิกษุณี ในสำนักภิกษุณี มีหญิงสาว ๔ คนพี่น้องบวชอยู่ คือ นันทา นันทวดี สุนทรินันทา อุลลนันทา

ภิกษุณีสุนทรินันทามีรูปร่างน่าดู น่าชม เฉลียวฉลาด มีความสามารถ ภิกษุณีสงฆ์จึงแต่งตั้งนางให้เป็นผู้ดูแลการก่อสร้างวิหารของนายสาพพะ นางไปบ้านนายสาพพะเนื่อง ๆ เพื่อขอเครื่องมือสำหรับก่อสร้าง เช่น ไม้ ขวาน เลื่อย เป็นต้น ฝ่ายนายสาพพะก็หมั่นไปสำนักภิกษุณีอยู่เนื่อง ๆ เพื่อตรวจดูความคืบหน้าของงานก่อสร้าง ทั้งสองจึงมีจิตรักใคร่ต่อกัน เพราะความสนิทสนม

นายสาพพะพยายามหาโอกาสเพื่อที่จะทำมิดีมีร้ายภิกษุณีสุนทรินันทา วันหนึ่งได้ออกอุบายด้วยการจัดเตรียมภัตตาหารสำหรับถวายภิกษุณีสงฆ์ เพื่อหาทางที่จะประทุษร้ายภิกษุณีสุนทรินันทา นางสังเกตเห็นว่านายสาพพะเตรียมการไว้มาก มิใช่เพียงจัดภัตตาหารถวายภิกษุณีสงฆ์เท่านั้น แต่ประสงค์ที่จะทำมิดีมีร้ายตน ถ้าไปโรงฉันก็ต้องมีเรื่องอื้อฉาวแน่ จึงสั่งภิกษุณีอันเตวาสิณีของตนให้ไปนำอาหารมาให้ ถ้ามีผู้ถามถึงก็ให้ตอบว่าเป็นไข้ ภิกษุณีนั้ปฏิบัติตามคำสั่งของภิกษุณีสุนทรินันทา เวลานั้น นายสาพพะยื่นคอยที่ชุ่มประดูด้านนอกได้ถามถึงภิกษุณีสุนทรินันทา ภิกษุณีอันเตวาสิณีของภิกษุณีสุนทรินันทาได้ตอบไปว่านางเป็นไข้ ตนจ้กรับบิณฑบาตไปถวาย นายสาพพะคิดว่า “การที่เราเตรียมอาหารถวายภิกษุณีสงฆ์ ก็เพราะแม่เจ้าสุนทรินันทา” จึงสั่งให้เลี้ยงดูภิกษุณีสงฆ์แล้วเข้าไปทางสำนักภิกษุณี

ภิกษุณีสุนทรินันทายืนคอยนายสาพพะอยู่นอกซุ้มประตูวัด พอเห็นเขาเดินมาแต่ไกลจึงหลบเข้าที่อยู่นอนคลุมโปงอยู่บนเตียง นายสาพพะเข้าไปหานางถึงที่อยู่ แล้วถามว่า

^{๑๑๖} วชิรธรรม์ สายแสง, “การศึกษาเปรียบเทียบพระวินัยของภิกษุกับภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีปาจิตตีย์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒.

“ท่านไม่สบายหรือ ทำไมจึงนอนอยู่ ขอรับ” ภิกษุณีสุนทรินันทาทกล่าวว่า “นาย สตรีผู้ปรารถนาคนที่ไม่ปรารถนาตอบก็มีอาการเช่นนี้แหละ” เขากล่าวว่า “แม่เจ้า ทำไม กระทบจะไม่ปรารถนาท่าน แต่หาโอกาสที่จะทำมิดีมีร้ายท่านไม่ได้” เขาได้ถูกต้องกายภิกษุณีสุนทรินันทาในขณะที่ตนมีความกำหนัด และภิกษุณีก็มีความกำหนัด

ภิกษุณีชราเท้าเจ็บรูปหนึ่งนอนอยู่ไม่ไกลจากที่อยู่ของภิกษุณีสุนทรินันทา เห็นนายสาวพหะกำลังถูกต้องกายกับภิกษุณีสุนทรินันทา จึงตำหนิ ประณาม โพนทะนา และบอกเรื่องนั้นแก่ภิกษุณีทั้งหลาย บรรดาภิกษุณีผู้มักน้อย สันโดษ มีความละอาย มีความระมัดระวังใฝ่การศึกษา พวกกันตำหนิ ประณาม โพนทะนา จากนั้นจึงนำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ^{๑๑๔}

พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นเหตุ ทรงสอบถามเหล่าภิกษุ ทรงทราบเรื่องราวตามความเป็นจริงแล้ว ทรงตำหนิภิกษุณีสุนทรินันทาโดยประการต่าง ๆ แล้วได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเล็งยาก บำรุงยาก มากมาก ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน ตรัสคุณแห่งความเป็นคนเล็งง่าย บำรุงง่าย มักน้อย สันโดษความซัดเกล้า ความกำจัดกิเลส อาการนำเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารถนาความเพียรโดยประการต่าง ๆ ทรงแสดงธรรมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลายให้เหมาะสมให้คล้อยตามกับเรื่องนั้น แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เราจะบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุณีทั้งหลาย โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์
- ๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
- ๓) เพื่อข่มภิกษุณีผู้เกื้อยาก
- ๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุณีผู้มีศีลดีงาม
- ๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
- ๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต
- ๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๖๕๖-๖๕๗/๑-๕.

๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว

๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งศรัทธาธรรม

๑๐) เพื่อเอื้อเพื่อวินัย^{๑๑๕}

จากนั้นพระผู้มีพระภาคได้ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุณีเป็นครั้งแรกว่า

“ก็ภิกษุณีใดกำหนดยินดีการจับต้อง การลูบคลำ การจับ การต้องหรือการบีบของชายผู้กำหนดบริเวณใต้รากขวัญ ลงมาเหนือเข้าขึ้นไป แม้ภิกษุณีนี้เป็นปาราชิกที่ชื่อว่าอุพภชาณมัตถิกา หาสังวาสมิได้”^{๑๒๐}

นอกจากวัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัยแก่ภิกษุณี ผู้วิจัยจะได้ชี้ให้เห็นถึงประเด็นต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นว่า ศรัทธาธรรมและพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นนั้นมีผลในด้านการปกครองคณะภิกษุณีสงฆ์ให้เกิดความสงบเรียบร้อยทั้งในหมู่คณะของตนและการอยู่ร่วมกับสงฆ์อย่างเกื้อกูลและเกิดประโยชน์สูงสุด ดังจะเห็นได้ว่า ทั้งศรัทธาธรรมและพระวินัยนั้นบัญญัติขึ้นมาเพื่อเหตุผลหลายประการ พอสรุปได้ดังนี้คือ

๑) มุ่งไปที่การละความมานะถือตัวมิ เพื่อให้ภิกษุณี มีความอ่อนน้อมถ่อม ต่อพระสงฆ์

๒) สงฆ์เป็นกลุ่มแรกที้ออกบวชประพาศิพรหมจรรย์ก่อน ภิกษุณีต้องให้ความเคารพในฐานะแก่สงฆ์ทั้งหมด ภิกษุณีสงฆ์ที่บวชได้นั้นก็เพราะสงฆ์ยินยอมพร้อมใจให้บวช ฉะนั้นภิกษุณีเองโดยฐานะแล้วจะต้องเคารพสงฆ์

๓) การบัญญัติศรัทธาธรรมข้อที่ ๒ ว่าด้วยให้อยู่ในอาวาสที่มีภิกษุ ก็เพื่อภิกษุจะได้ช่วยอนุเคราะห์ภิกษุณีด้วยการให้อาวาสและด้านปัจจัย ๔ เช่น บิณฑบาต ยารักษา เป็นต้น นอกจากนี้ยังครอบคลุมไปถึงการรักษาอันตรายต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นแก่ภิกษุณีในฐานะเป็นสตรีเพศ อาจถูกกดขี่ข่มเหงจากผู้ประสงคร้ายต่าง ๆ ได้

๔) เรื่องของการถามอุโบสถและฟังธรรมทุกกึ่งเดือน อีกทั้งการปวารณานั้น เป็นเรื่องที่ทำกันอยู่แล้วตามปกติในสังคมของภิกษุสงฆ์ เมื่อภิกษุณีสงฆ์เกิดขึ้นก็ย่อมต้องปฏิบัติเช่นเดียวกันกับสงฆ์ ในกรณีที่ต้องกระทำในทั้งสองฝ่ายนั้น ก็เพื่อเป็นการแสดงให้เห็น

^{๑๑๕} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๖๕๖/๔-๕.

^{๑๒๐} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๖๕๗/๕.

เห็นถึงความเคารพต่อภิกษุสงฆ์ อันเป็นพุทธปณิธานของพระพุทธเจ้าอยู่แล้ว ที่จะให้ภิกษุณี
เคารพภิกษุสงฆ์ ดังที่ได้กล่าวไว้ว่า แม่ภิกษุณี จะบวช ๑๐๐ ปี ก็ต้องให้ความเคารพสงฆ์ แม่
บวชเพียงวันเดียว

การบัญญัติกรรมและพระวินัยแก่ภิกษุณีขึ้นนั้น เพื่อเป็นการส่งเสริมการบรรล
คุณธรรมชั้นต่าง ๆ ของนางภิกษุณี อีกทั้งเป็นการป้องกันอกุศลธรรมที่จะเกิดขึ้น ทั้งเพื่อเป็น
การป้องกันอันตรายแห่งพรหมจรรย์ที่จะเกิดขึ้นแก่ภิกษุและนางภิกษุณีอีกด้วย ดังที่
พระพุทธเจ้าได้ตรัสพุทธทำนายเกี่ยวกับภัยของพระพุทธศาสนาในอนาคตว่า “ในอนาคตของ
หมู่ภิกษุจักคลุกคลีกับภิกษุณี นางสิกขมานา และเหล่าสามเณรี เมื่ออยู่คลุกคลีกับภิกษุณีนาง
สิกขมานา และเหล่าสามเณรี ก็พึงหวังข้อนี้ได้ว่า “เธอเหล่านั้นจักไม่ยินดีประพฤ
ติพรหมจรรย์ จักต้องอาบัติเสวราหมองบางอย่าง หรือจักบอกคืนสิกขาบทกลับมาเป็นคฤหัสถ์”^{๑๒๑}
ดังนั้นกรรมและพระวินัย จึงเป็นการมองด้วยสายตาอันยาวไกลของพระพุทธเจ้าในการ
รักษาคณะสงฆ์ของพระองค์ ดังที่ทรงตรัสกับพระอานนท์ว่า

“อานนท์ ถ้ามาตุคามจะไม่ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคต
ประกาศไว้แล้ว พรหมจรรย์จะดำรงอยู่ได้นาน สัทธรรมจะดำรงอยู่ถึง ๑,๐๐๐ ปี แต่
เพราะมาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้แล้ว
บัดนี้พรหมจรรย์จะดำรงอยู่ได้ไม่นาน สัทธรรมจะตั้งอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปี เท่านั้น
อานนท์ ธรรมวินัยที่มีมาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตจะไม่ตั้งอยู่ได้นาน
เปรียบเหมือนตระกูลหนึ่งที่มีสตรีมาก มีบุรุษน้อยจะถูกโจรปล้นทรัพย์ทำร้ายได้
ง่าย”^{๑๒๒}

จากนั้นเมื่อมีเหตุไม่ดีไม่งามเกิดขึ้น ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทหรือพระวินัยเพิ่มขึ้น
เช่น ในกรรมข้อ ๒ ที่ว่า ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ธรรมข้อนี้ ภิกษุณี
พึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชาไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต แต่มีการไม่ปฏิบัติตามจึงถูก
บัญญัติเป็นสิกขาบทที่ ๖ ว่าด้วยการอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ดังเรื่องราวที่จะกล่าว
ต่อไป

^{๑๒๑} อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๗-๑๔๘.

^{๑๒๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๕.

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายรูปออกพรรษาแล้วในอวาสกาลี้ หมู่บ้าน พวกกันไปกรุงสาวัตถี ภิกษุทั้งหลายได้กล่าวกับภิกษุเหล่านั้นดังนี้ว่า “แม่เจ้าทั้งหลายจำพรรษาที่ไหน โอวาทสัมฤทธิ์ผลดีละหรือ” ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า “แม่เจ้า ในอวาสที่พวกเราจำพรรษาไม่มีภิกษุเลย โอวาทจักสัมฤทธิ์ผลดีจากที่ไหนกัน” บรรดาภิกษุผู้มกน้อย ฯลฯ พวกกันดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไหนพวกภิกษุจึงจำพรรษาในอวาสที่ไม่มีภิกษุเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ^{๑๒๓}

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุจำพรรษาในอวาสที่ไม่มีภิกษุ จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิว่า “ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย ไฉนพวกภิกษุจึงจำพรรษาในอวาสที่ไม่มีภิกษุเล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้

“ก็ภิกษุใดจำพรรษาในอวาสที่ไม่มีภิกษุ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๑๒๔} อวาสที่ไม่มีภิกษุ หมายถึงสำนักภิกษุที่ไม่มีภิกษุผู้จะให้โอวาสอยู่ภายในระยะ ๑ โยชน์ หรือเส้นทางที่จะไปยังสำนักภิกษุนั้น ไม่ปลอดภัย ไม่สะดวก ภิกษุไม่สามารถเดินทางไปให้โอวาสได้ ไม่ได้หมายถึงอวาสเดียวกันกับภิกษุ^{๑๒๕}

ใน ครุธรรมข้อ ๓ ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่าง คือ ตามอุโบสถและไปรับโอวาสจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต^{๑๒๖} แต่มีการไม่ปฏิบัติตามจึงถูกบัญญัติเป็นสิกขาบทที่ ๕ ว่าด้วยการไม่ตามอุโบสถ ไม่ขอโอวาส ดังเรื่องราวที่จะกล่าวต่อไป

^{๑๒๓} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๔๖/๒๗๕.

^{๑๒๔} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๔๗/๒๘๐.

^{๑๒๕} วิ.อ.(บาลี) ๒/๑๔๕/๓๒๑, กงฺขา.อ. ๓๕๑.

^{๑๒๖} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๕๘/๒๘๕.

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุณีไม่ถามอุโบสถบ้าง ไม่ขอโอวาทบ้าง ภิกษุทั้งหลายจึงดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โชนพวกภิกษุณีจึงไม่ถามอุโบสถบ้าง ไม่ขอโอวาทบ้างเล่า”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุณีไม่ถามอุโบสถบ้าง ไม่ขอโอวาทบ้าง จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิว่า “ภิกษุทั้งหลาย โชนพวกภิกษุณีไม่ถามอุโบสถบ้าง ไม่ขอโอวาทบ้างเล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้^{๑๒๗}

พระบัญญัติ ก็ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่างจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน คือ การถามอุโบสถ ๑ การเข้าไปขอโอวาท ๑ ผู้ฝ่าฝืนธรรม ๒ อย่างนั้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์

ใน ครุธรรมข้อ ๓ ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่าง คือ ถามอุโบสถและไปรับโอวาท จากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิด จนตลอดชีวิต^{๑๒๘} แต่มีกรณีไม่รับโอวาท จึงถูกบัญญัติเป็นสิกขาบทที่ ๘ ว่าด้วยการไม่ไปรับโอวาทเป็นต้น ดังเรื่องราวที่จะกล่าวต่อไป

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ครั้งนั้น พวกภิกษุณีพักพิศัยไปสำนักภิกษุณีแล้วกล่าวสอนพวกภิกษุณีพักพิศัย ภิกษุณีทั้งหลายได้กล่าวกับพวกภิกษุณีพักพิศัยดังนี้ว่า “มาเถิด แม่เจ้าทั้งหลาย พวกเราจะไปรับโอวาท” ภิกษุณีพักพิศัยกล่าวว่า “พวกเราจะไปรับโอวาททำไมกัน พระคุณเจ้าพักพิศัยมาให้โอวาทพวกเราถึงที่นี่แล้ว” บรรดาภิกษุณีผู้มกน้อย ฯลฯ พวกกันดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โชนพวกภิกษุณีพักพิศัยจึงไม่ไปรับโอวาทเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

^{๑๒๗} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๕๘/๒๘๕.

^{๑๒๘} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๕๘/๒๘๕.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ไม่ไปรับโอวาท จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิวว่า “ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย ไปจนพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ไม่ไปรับโอวาทเล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้^{๑๒๕}

พระบัญญัติ ก็ภิกษุใดไม่ไปรับโอวาท หรือธรรมเป็นเหตุอยู่ร่วมกัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๓๐}

จากพฤติกรรมต่าง ๆ ที่ภิกษุณีประพฤติเสียหาย จนพระพุทธเจ้าต้องทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อควบคุมความประพฤติ และเพื่อความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์ในสังฆมณฑลและความเจริญของพระพุทธศาสนาสืบไป

๓.๓.๒ บทบาทและหน้าที่ของภิกษุณีสงฆ์ด้านการปกครอง

หลังจากที่มีภิกษุณีเกิดขึ้นจนกลายเป็นคณะภิกษุณีสงฆ์แล้ว ในระยะแรกยังมีจำนวนไม่มาก ต่อมาเมื่อมีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น พระพุทธเจ้าก็ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการดูแลปกครองบริหารงานแทนพระองค์เช่นเดียวกับฝ่ายภิกษุสงฆ์ ฉะนั้นบทบาทและหน้าที่ในการปกครองของภิกษุณีจึงต้องอยู่ในการกำกับดูแลของภิกษุณีสงฆ์ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยตามพุทธประสงค์ เมื่อมีเหตุการณ์ที่ไม่ดีไม่งามเกิดขึ้นที่ต้องดำเนินการตามกระบวนการของสงฆ์นั้น ดังตัวอย่างเหตุการณ์ที่ปรากฏดังต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ได้มีพวกภิกษุฉัพพัคคีย์มีกำหนดยินดีการจับมือบ้าง ยินดีการที่ชายผู้กำหนดจับมุมสังฆาฏีบ้าง ยืนเคียงคู่กันกับชายบ้าง สนทนากันบ้าง ไปที่นัดหมายบ้าง ยินดีในการที่ชายมาหาบ้าง เดินตามเข้าไปสู่ที่ลับบ้าง น้อมกายเข้าไปเพื่อคลุกคลีกันด้วยกายนั้นเพื่อจะเสพอสังฆกรรมนั้นกับชายผู้กำหนดบ้าง มีภิกษุณีผู้มักน้อย เป็นต้น ได้พากัน

^{๑๒๕} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๕๔/๒๘๓.

^{๑๓๐} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๕๕/๒๘๔.

คำหนี ประณาม โปนทะนาประการต่าง ๆ แล้วก็ได้นำเรื่องนี้ไปบอกให้ภิกษุทั้งหลายทราบ พวกภิกษุจึงได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามพวกภิกษุ ทราบว่าเป็นความจริง พระองค์ทรงดำหนิในเรื่องที่พวกภิกษุฉันทักคีย์พากันทำ ตรัสกับ ภิกษุทั้งหลายว่า การกระทำอย่างนี้ ไม่ได้ทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่ เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย พระองค์ทรงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทแล้ว ประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท^{๑๓๑}

จากเรื่องดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าเมื่อมีเรื่องเกิดขึ้นก็อาศัยเหล่าภิกษุที่นับเนื่อง ในหมู่ภิกษุฉันทักคีย์ที่ก่อเรื่องราวให้เกิดขึ้น อันเป็นเหตุให้บัญญัติสิกขาบทเพื่อความ เรียบร้อยดีงามของคณะสงฆ์ บางครั้งเหล่าภิกษุเองก็ต้องมีการตรวจสอบอธิกรณ์ที่เกิดขึ้น แล้วตั้งกรรมมารดาของพระกุมารกัสสปะเป็นตัวอย่าง^{๑๓๒}

จากเหตุการณ์ข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการบริหารปกครองคณะสงฆ์ของฝ่ายภิกษุณี สงฆ์ ซึ่งได้ทำโดยอาศัยความร่วมมือของคณะภิกษุ และคณะอุบาสกอุบาสิกาอันเป็นการกระทำ งานร่วมกันวินิจฉัยเพื่อความเรียบร้อยดีแห่งสงฆ์นั่นเอง

๓.๓.๓ บทบาทและหน้าที่ของปวัตตินีด้านการปกครอง

ปวัตตินี คือ ภิกษุณีผู้ทำหน้าที่เป็นอุปชฌาย์ฝ่ายภิกษุณี^{๑๓๓} เป็นผู้มีพรรษาครบ ๑๒ และได้รับแต่งตั้งจากภิกษุณีสงฆ์^{๑๓๔} หรือหมายถึง ภิกษุณีผู้รับรองและเป็นประธานให้การ อุปสมบทแก่สิกขมานา^{๑๓๕} อาจกล่าวได้ว่า ผู้มีพรรษาครบ ๑๒ และได้รับแต่งตั้งจากภิกษุณี สงฆ์นี้เป็นคุณสมบัติของปวัตตินี ส่วนหน้าที่ของปวัตตินี คือผู้รับรองและเป็นประธานให้การ อุปสมบทแก่สิกขมานา รวมทั้งอบรมสอนธรรมวินัยหลังการบวชของภิกษุณี

^{๑๓๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๖๗๔/๒๐.

^{๑๓๒} พระพุทธโฆษาจารย์, **ธมฺมปทฺฐรฺกถา (ฉฺญฺโฆ ภาโ)**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑-๑๒.

^{๑๓๓} กงฺขา.อ. ๓๕๘. อ้างใน วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๑๑/๓๑๘.

^{๑๓๔} เดือน คำดี, “ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, รายงานวิจัย, (ศูนย์พุทธศาสน์ ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔๐.

^{๑๓๕} เสมอ บุญมา, “ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิต วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๔๖.

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้ความหมายของคำว่า อุปัชฌาย์ หมายถึง “ผู้เพ่งโทษน้อยใหญ่” หมายถึง ผู้รับรองกุลบุตรเข้ารับการอุปสมบทในท่ามกลาง ภิกษุสงฆ์ เป็นทั้งผู้นำเข้าหมู่ และเป็นผู้ปกครองคอยดูแลรับผิดชอบ ทำหน้าที่ฝึกสอนอบรม ให้การศึกษาต่อไป^{๑๓๖}

พจนานุกรมไทย - มจร ได้ให้ความหมายของคำว่า อุปัชฌาย์ หมายถึง พระเถระ ผู้ให้การอบรม เป็นประธานในการอุปสมบท ผู้เพ่งด้วยใจ เข้าไปใกล้ชิด แสวงหาประโยชน์ เกื้อกูลแก่ศิษย์ทั้งหลาย ผู้เพ่งโทษน้อยใหญ่แก่ศิษย์ทั้งหลาย^{๑๓๗}

ในทำนองเดียวกัน เมื่อกล่าวถึงภิกษุณี ปวัตตินี หมายถึง ผู้รับรองสตรีเข้ารับการ อุปสมบทในท่ามกลางสงฆ์ เป็นทั้งผู้นำเข้าหมู่ และเป็นผู้ปกครองคอยดูแลรับผิดชอบ ทำหน้าที่ฝึกสอนอบรมให้การศึกษาต่อไปเช่นกัน

ในสิกขาบทวิภังค์ กล่าวไว้ว่า บวชให้ คือ อุปสมบทให้^{๑๓๘} ซึ่งหน้าที่ให้การ อุปสมบทของปวัตตินีมีปรากฏในพระวินัยปิฎก ดังตัวอย่างบทบาทของปวัตตินี ชื่อ พระปฎา จาราทรีได้ให้โอวาทแก่พระเถรี ๓๐ รูป ในสำนักของท่านเอง ความว่า

มาณพทั้งหลายถือสา คำข้าว ได้ทรัพย์มาเลี้ยงดูบุตรและภรรยา ท่านทั้งหลาย จงทำตาม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่บุคคลกระทำแล้วไม่เดือดร้อนในภายหลัง จงรีบล้าง เท้า แล้วนั่ง ณ ที่สมควรเถิด จงประกอบความสงบใจเนื่อง ๆ กระทำตามคำสั่งสอน ของพระพุทธเจ้าเถิด ภิกษุณีเหล่านั้นฟังคำสั่งสอนของปฎาจาราทรีนั้นแล้ว ล้างเท้า เข้าไปนั่ง ณ ที่สมควร ได้ประกอบความสงบใจเนื่อง ๆ กระทำตามคำสอนของ พระพุทธเจ้า

ในปฐมยามแห่งราตรี พวกัณระลึกชาติก่อนได้ ในมัชฌิมยามแห่งราตรี ชำระ ทัพยจักขุให้หมดจดได้ ในปัจฉิมยามแห่งราตรี ทำลายกองแห่งความมืดได้ ภิกษุณี เหล่านั้น พวกัณลุกขึ้นกราบเท้าพระเถรีพร้อมทั้งกล่าวว่า พวกเราทำตามคำสอนของ

^{๑๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๘.

^{๑๓๗} ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรมไทย-มจร, หน้า ๑๓๐.

^{๑๓๘} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๑๑๗/๓๒๑.

ท่านแล้ว จะอยู่แวดล้อมท่าน เหมือนเทวดาชั้นดาวดึงส์แวดล้อมท้าวสักกะผู้ชนะในสงคราม พวกเราได้บรรลุวิชา ๓ แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ^{๑๓๕}

อีกครั้งหนึ่ง ปวัตตินีพระปฎาจารย์แสดงธรรมแก่สตรีของท่านคนหนึ่งชื่อจันทา เกิดศรัทธาเลื่อมใสขอบวชเป็นภิกษุณี บวชแล้วก็ตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน ไม่นานก็บรรลุพระอรหัต พระจันทาเถรีได้กล่าวภายิตเหล่านี้ว่า

เมื่อก่อน เราเป็นคนเข้ใจ และเป็นหญิงหม้ายไม่มีบุตร ปราศจากญาติมิตร ไม่ได้ความบริบูรณ์ด้วยอาหารและผ้า ถือภานะและไม้เท้า เที่ยวขอทานจากตระกูลหนึ่งไปยังตระกูลหนึ่ง ถูกความหนาวและความร้อนเบียดเบียน เที่ยวขอทานอยู่ถึง ๗ ปี ต่อมาภายหลัง ได้พบปฎาจารย์ภิกษุณี ผู้ได้ข้าวและน้ำอยู่เป็นประจำ จึงเข้าไปขอบวชเป็นบรรพชิต และพระปฎาจารย์ภิกษุณีนั่นก็ได้กรุณาบวชให้เรา ต่อมาท่านก็สั่งสอนเราให้ประกอบในประโยชน์อย่างยิ่ง เราฟังคำของท่านแล้วได้ทำตามคำสอน โอวาทของพระแม่เจ้าไม่เป็นโมฆะ เราได้บรรลุวิชา ๓ แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ^{๑๓๖}

จากข้อความที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่า พระปฎาจารย์เป็นปวัตตินีที่ดี มีความสามารถในการแสดงธรรม มีปฏิภาณ หลังจากให้การอุปสมบทแก่สตรีแล้ว ก็ได้อบรมสั่งสอน จนทำให้สัทธวิหารินีของตนบรรลุพระอรหัตผลในเวลาไม่นาน

ในทำนองเดียวกัน หากภิกษุณีรูปใดเป็นปวัตตินีที่ไม่ดี ไม่ทำตามหน้าที่ของตนย่อมได้รับการติเตียน ดังจะยกตัวอย่างต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ได้มีภิกษุณีอุลลันทาไม่ยอมดูแลช่วยเหลือสหชิวินี ผู้ที่ได้รับความลำบาก ทั้งไม่ใส่ใจมอบหมายให้ภิกษุณีอื่นดูแลช่วยเหลือ ทำให้ภิกษุณีผู้มั่งน้อย เป็นคนพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โชนแม่เจ้าอุลลันทาจึงไม่ดูแลช่วยเหลือสหชิวินีผู้ได้รับความลำบากทั้งไม่ใส่ใจมอบหมายให้ผู้อื่นดูแลช่วยเหลือเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุณีได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคทรงทราบแล้ว ตำหนิในการกระทำของอุลลันทาเถรี แล้วทรงประชุมสงฆ์

^{๑๓๕} จุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๑๗-๑๒๑/๕๗๔-๕๗๕.

^{๑๓๖} จุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๒๒-๑๒๖/๕๗๕.

บัญญัติสิกขาบทในเพราะเหตุที่เกิดขึ้นนี้ เพราะว่าการกระทำอย่างนี้มีได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย^{๑๔๑}

นอกจากหน้าที่ดังกล่าวแล้ว ภิกษุณีที่เป็นปวัตตินียังมีหน้าที่ที่จำต้องดูแลพร่ำสอนนางภิกษุณีที่ตนเองให้การอุปสมบท และนางสิกขมานา ผู้ที่จักรอการอุปสมบทต่อไป นางสิกขมานา นั้น หมายถึง นางผู้กำลังศึกษา สามเณรีผู้มีอายุถึง ๑๘ ปีแล้ว อีก ๒ ปี จะครบวษาเป็นภิกษุณี ภิกษุณีสงฆ์สาวคให้สิกขาสมมติ คือ ตกกลงให้สมาทานสิกขาบท ๖ ประการ ตั้งแต่ ปาณาติปาตา เวรมณี จนถึง วิกาลโภชนา เวรมณี ให้รักษาอย่างเคร่งครัดไม่ขาดเลย ตลอดเวลา ๒ ปีเต็ม (ถ้าล่วงข้อใดข้อหนึ่ง ต้องสมาทานตั้งต้นไปใหม่อีก ๒ ปี) ครบ ๒ ปี ภิกษุณีสงฆ์จึงทำพิธีอุปสมบทให้ ขณะที่สมาทานสิกขาบท ๖ ประการอย่างเคร่งครัดนี้เรียกว่า นางสิกขมานา^{๑๔๒} ซึ่งเป็นหน้าที่ของภิกษุณีผู้เป็นปวัตตินีต้องรับผิดชอบด้วย เพื่อมิให้เกิดเหตุที่เนื่องด้วยการที่ภิกษุณีที่ได้รับการอุปสมบทแล้ว ไม่ติดตามปวัตตินีเพื่อศึกษาข้อวัตรปฏิบัติแล้วได้สร้างความเสียหายให้เกิดขึ้นแก่หมู่ภิกษุณีสงฆ์นั่นเอง

๓.๓.๔ บทบาทและหน้าที่ของสหชีวินี

สหชีวินี หมายถึง ภิกษุณีผู้เป็นสัทธิวารินีที่ตนเป็นปวัตตินี คือ อุปัชฌาย์บวชให้^{๑๔๓} ซึ่งถือได้ว่า สหชีวินี ก็คือสัทธิวารินีซึ่งเป็นหน้าที่ต้องดูแลปวัตตินีของตนเป็นการตอบแทน และเป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับหน้าที่ของสัทธิวาริกที่ต้องปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์ โดยวิธีการปฏิบัติก็เช่นเดียวกันกับสัทธิวาริกที่ต้องปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์

สหชีวินี เป็นคำเฉพาะ ใช้เรียกสัทธิวารินี เช่นกับเรียกสัทธิวาริกในฝ่ายภิกษุซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการอุปสมบท ถ้าอุปสมบทจากพระอุปัชฌาย์รูปใดก็เป็นสัทธิวาริกของพระอุปัชฌาย์รูปนั้น^{๑๔๔}

มีบทบัญญัติสำหรับบทบาทของสหชีวินี หรือสัทธิวารินี ที่ไม่ดี ไม่ทำตามหน้าที่ของตน ย่อมได้รับการติเตียน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

^{๑๔๑} คุรยลละเอียคใน วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๕๔๖-๕๔๗/๒๒๐.

^{๑๔๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๔๖.

^{๑๔๓} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๕๔๘/๓๑๕.

^{๑๔๔} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/บทนำ/[๒๕].

สิกขาบทที่ ๕ ว่าด้วยการไม่ติดตามปวัตตินีตลอด ๒ ปี

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายไม่ติดตาม^{๑๕๕}ปวัตตินีผู้บวชให้ตลอด ๒ ปี พวกเขว่าเป็นคนโง่เขลา ไม่ฉลาด ไม่รู้จักสิ่งควรหรือไม่ควร

บรรดาภิกษุผู้มกน้อย ฯลฯ พวกกันตาคาฬิ ประณาม โพนทะนาว่า “โชนพวกภิกษุจึงไม่ติดตามปวัตตินีผู้บวชให้ตลอด ๒ ปีเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุไม่ติดตามปวัตตินีผู้บวชให้ตลอด ๒ ปี จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำเนนว่า “ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย โชนพวกภิกษุไม่ติดตามปวัตตินีผู้บวชให้ตลอด ๒ ปีเล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้^{๑๕๖}

พระบัญญัติ ก็ภิกษุใดไม่ติดตามปวัตตินีผู้บวชให้ตลอด ๒ ปี ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๕๗}

นอกจากหน้าที่ของปวัตตินีดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ภิกษุต้องดูแล สหชิวินิ หรือ สัททิวาหารินิ (สัททิวาหาริกผู้ที่เป็นภิกษุณี เป็นคำที่ใช้คู่กับ ปวัตตินี ที่มีสถานะเหมือนกับพระอุปัชฌาย์)

ภิกษุผู้เป็นอาจารย์ทำหน้าที่สอนอันเดวาสิณีของตนจนได้บรรลุธรรม ถือว่าได้ทำหน้าที่บรรลुวัตถุประสงค์ของพระพุทธเจ้า ที่พระองค์ทรงปกครองพุทธบริษัทของพระองค์ให้อยู่ในกรอบแห่งพระธรรมวินัย ให้เคารพกันโดยธรรม จนสามารถนำตนให้เข้าถึงภูมิธรรมของพระอรหันต์ได้

^{๑๕๕} คำว่า “ไม่ติดตาม” หมายถึง ไม่อุปฐากด้วยจุน ดินเหนียว ไม้ชำระฟัน น้ำล้างหน้า.

^{๑๕๖} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๑๑/๓๑๘.

^{๑๕๗} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๑๒/๓๑๙.

๓.๓.๕ บทบาทและหน้าที่ของอาจารย์ด้านการปกครอง

แม่ชีกฤษณา รักษาโถม กล่าวว่า พระปฎาจารย์เถรีนอกจากจะเป็นอาจารย์สอนธรรมแล้วยังเป็นปวัตตินีบวชหญิงทั้งหลายให้เป็นภิกษุณี และท่านยังเป็นกัลยาณมิตรของพระกิสาโคตมิ คือ ช่วยอธิบายให้พระกิสาโคตมิเข้าใจว่า ผู้ที่ประสบความสำเร็จจากความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักมิใช่มีแต่ท่านคนเดียว ทุกคนล้วนประสบกันทั้งนั้น จนพระกิสาโคตมิเกิดกำลังใจในการปฏิบัติธรรม^{๑๔๘} ดั่งข้อความว่า

พระปฎาจารย์เถรีกล่าวว่า เราเวลามีกรรมแก่ใกล้ตลอด เดินทางไปยังไม่ทันถึงเรือนตน ก็ตลอดบุตรที่ระหว่างทาง พบสามีตาย บุตรทั้งสองก็ตาย สามีก็ตายเสียที่ระหว่างทาง มารดาบิดา และพี่ชายของเราผู้กำพร้า ถูกเผาอยู่บนเชิงตะกอนเดียวกัน^{๑๔๙}

พระกิสาโคตมิเถรีกล่าวว่า เจ้า เมื่อสิ้นตระกูลแล้ว ตกเป็นคนกำพร้า เสวยทุกข์หาประมาณมิได้ ก็แล่นน้ำตาของเจ้าไหลตลอดมาหลายพันชาติ เราเห็นเจ้าและเนื้อบุตรของเจ้า ถูกสุนัขเป็นต้นกัดกินที่ท่ามกลางป่าช้า เราพร้อมกับสามีมีตระกูลหนีหายแล้ว ถูกชนทั้งปวงตีเตียนแล้วได้บรรลุมิตรธรรม อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงมตรธรรม เราได้เจริญแล้ว แม้นิพพานเราก็ทำให้แจ้งแล้ว เราได้พบกระจกคือธรรมแล้ว ตัดลูกศรเสียได้ ปลงภาระได้แล้ว กระทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว^{๑๕๐}

สำหรับการมีอาจารย์ของภิกษุณีก็เหมือนกับฝ่ายภิกษุ คือภิกษุณีผู้เป็นสหชวีวินีอยู่ปราศจากปวัตตินี เนื่องจากปวัตตินีจากไปด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งเหมือนพระอุปัชฌาย์ของภิกษุจึงเกิดมีอาจารย์คอยปกครองดูแลอบรมสั่งสอนแทน ภิกษุณีที่เป็นอาจารย์สอนภิกษุณีมีหลายท่าน ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างภิกษุณีที่สำคัญท่านหนึ่ง คือพระปฎาจารย์ภิกษุณี นางเป็นทั้งปวัตตินีและอาจารย์ กล่าวคือ มีภิกษุณีหลายรูปมาบวช และเป็นลูกศิษย์ของพระปฎาจารย์เถรี

^{๑๔๘} แม่ชีกฤษณา รักษาโถม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระวินัยธรในพระวินัยปิฎก : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอุบาลีเถระและพระปฎาจารย์เถรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๔.

^{๑๔๙} ชู.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๑๙-๒๑๕/๕๕๑

^{๑๕๐} ชู.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๒๐-๒๒๓/๕๕๑

มีหลักฐานปรากฏว่าภิกษุณี ๓๐ รูป ฟังธรรมจากปฎาจาราแล้วได้บรรลุเป็นพระอรหันต์^{๑๕๑} และสอนพระจันทาเถรีจนสิ้นอาสวะเช่นกัน^{๑๕๒}

มีคำสอนที่พระปฎาจาราเถรีกล่าวอบรมพระเถรี ๕๐๐ รูป ที่ละรูปว่า

ท่านไม่รู้ทางของสัตว์ใดผู้มาแล้วหรือไปแล้ว เหตุไฉน ท่านจึงร้องให้ถึงสัตว์ที่ มาแล้วนั้นว่า บุตรของเรา ถึงท่านจะรู้ทางของเขาผู้มาแล้วหรือไปแล้ว ก็ไม่ควรเศร้า โศกถึงเขาเลย เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมมีอย่างนี้เป็นธรรมดา สัตว์ผู้ใด ใด ๆ มิได้เชื่อ เชิญก็มาจากปรโลกนั้น ใคร ๆ ยังมีได้อนุญาตก็ไปจากโลกนี้ เขามาจากที่ไหนกันแน่ หนอ อยู่ได้ ๒-๓ วัน แล้วก็ไปจากภพนี้สู่ภพอื่นก็มี จากภพนั้นไปสู่ภพอื่นก็มี เขาละ ไปแล้ว จะท่องเที่ยวไปโดยรูปร่างของมนุษย์ เขามาอย่างไร ก็ไปอย่างนั้น ในเพราะ เหตุนั้นจะรำให้ไปทำไม^{๑๕๓}

ภายหลังพระเถรีประมาณ ๕๐๐ รูป กล่าวที่ละรูปด้วยภาษิตเหล่านี้ว่า

ท่านได้บรรเทาความโศกถึงบุตรของดิฉันซึ่งถูกความโศกครอบงำ นับว่าได้ช่วย ถอนลูกศรคือความโศกที่เห็นได้ยาก ซึ่งเสียบที่หทัยของดิฉันขึ้นแล้วหนอ วันนี้ ดิฉัน ช่วยถอนลูกศรคือความโศกขึ้นได้แล้ว หายอยาก คับสนิทแล้ว ขอถึงพระมุณีพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก^{๑๕๔}

พระปฎาจาราเถรีเป็นอาจารย์ของพระอุตตราเถรี ได้สอนให้ท่านมีจิตแน่วแน่ มี อารมณ์เดียว แล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยเป็นของแปรปรวนและโดยความเป็นของไม่ใช่ ตัวตน เมื่อพระอุตตราเถรีได้ปฏิบัติตาม ในที่สุดท่านได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๑๕๕} ดังในเถรี คาถา มีภาษิตว่า “มาณพทั้งหลายถือสาจดำข้าว ได้ทรัพย์มาเลี้ยงดูบุตรและภรรยา ท่าน ทั้งหลายจงพากเพียรในคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่กระทำแล้วไม่เคียดร้อนในภายหลัง จงรีบ ล้างเท้าแล้วนั่ง ณ ที่สมควร จงตั้งจิตให้แน่วแน่มีอารมณ์เดียวแล้ว พิจารณาสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นของแปรปรวน และโดยความเป็นของไม่ใช่ของตน”

^{๑๕๑} พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๑๗-๑๒๑/๕๗๔-๕๗๕.

^{๑๕๒} พุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๑๒๒-๑๒๖/๔๔๘-๔๔๙, พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๒๒-๑๒๖/๕๗๕.

^{๑๕๓} พุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๑๒๓-๑๓๐/๔๔๙, พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๒๓-๑๓๐/๕๗๖.

^{๑๕๔} พุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๑๓๑-๑๓๒/๔๔๙-๔๕๐, พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๓๑-๑๓๒/๕๗๖.

^{๑๕๕} พุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๑๓๓/๔๕๕, พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๓๓/๕๗๕.

และพระอุตตมาเถรีได้กล่าวภายิตว่า

เราฟังคำพร่ำสอนของพระปฎาจารย์เถรีนั้นแล้ว ล้างเท้า เข้าไปนั่ง ณ ที่สมควร ในปฐมยามแห่งราตรีระลึกราคาก่อนได้แล้ว ในมัชฌิมยามแห่งราตรีชำระทิพยจักขุให้หมดจดได้ ในปัจฉิมยามแห่งราตรีทำลายกองแห่งความมืดได้แล้ว ได้บรรลุวิชชา ๓ จึงลุกจากอาสนะ ในภายหลัง ได้ทำตามคำสอนของท่านแล้ว จะอยู่แคว้นล้อมท่าน เหมือนเทวดาชั้นดาวดึงส์แคว้นล้อมท้าวสักกะผู้ไม่แพ้ในสงคราม เราได้บรรลุวิชชา ๓ เป็นผู้ไม่มีอาสวะ^{๑๕๖}

ส่วนพระอุตตมาเถรีเป็นลูกศิษย์ของพระปฎาจารย์เถรีที่มีอายุน้อย คือมีอายุ ๗ ขวบ ท่านได้บำเพ็ญสมณธรรมอย่างหนัก แต่ไม่บรรลุมรรคผล จนกระทั่งพระปฎาจารย์มาสอนธรรมที่เหมาะสมแก่อุปนิสัยให้ ท่านได้พิจารณาตามจนเกิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งและได้บรรลุอรหัตตผล^{๑๕๗}

เมื่อพระอุตตมาเถรีบรรลุอรหัตตผลแล้วได้กล่าวภายิตว่า

เราบังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ จึงไม่ได้ความสงบจิต ต้องเข้าออกจากที่อยู่ถึง ๔-๕ ครั้ง ได้เข้าไปหาภิกษุณีผู้มีวาจาที่เชื่อถือได้ ท่านได้แสดงธรรม คือขันธอายตนะ และธาตุแก่เรา เราฟังธรรมของท่านแล้วได้ปฏิบัติตามที่ท่านพร่ำสอน เิบอิมด้วยสุขที่เกิดแต่ปีติ นั่งขัดสมาธิทำเดียวตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๘ ทำลายกองความมืดได้แล้ว จึงเหยียดเท้าออก^{๑๕๘}

ผู้วิจัยสรุปคำสอนของพระปฎาจารย์เถรีได้ว่า ส่วนมากท่านจะยกตัวอย่างของตัวท่านเองสอนสตรีที่ทุกข์เพราะการพลัดพรากจากบุตรและสามี ด้วยภายิตของท่านว่า “ดังที่เราเวลามีครรภ์แก่ใกล้คลอด เดินทางไปยังไม่ทันถึงเรือนตน ก็คลอดบุตรที่ระหว่างทาง พบสามีตาย บุตรทั้งสองก็ตาย สามีก็ตายเสียที่ระหว่างทาง มารดาบิดาและพี่ชายของเราผู้กำพร้าถูกเผาอยู่บนเชิงตะกอนเดียวกัน”^{๑๕๙}

^{๑๕๖} จุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๗๕-๑๘๑/๕๘๔.

^{๑๕๗} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖๘.

^{๑๕๘} จุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๔๒-๔๔/๔๓๘-๔๓๙, จุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๒-๔๔/๕๖๑.

^{๑๕๙} จุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๒๑๘-๒๑๙/๔๕๕, จุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๑๘-๒๑๙/๕๕๑.

อนึ่ง ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยของสุวรรณณี เลืองยศลือชากุล^{๑๖๐} กล่าวถึงการบวชของ ภิกษุณีทั้งหลายว่า ในคัมภีร์ขุททกนิกาย เถรีคาถาอรธกถา มีการกล่าวนามสำนักภิกษุณีสี่แห่ง ได้แก่ สำนักของพระปชาบดีเถรี สำนักของพระเขมาเถรี สำนักของพระปฎาจาราเถรี และสำนักของพระชัมมทินนาเถรี และในเถรีคาถาได้กล่าวถึงสตรีหลายท่านที่เข้าไปสำนักของพระปฎาจาราเถรี มีนางอัญญตรา นางอุตตมา นางอุพพิริ เป็นอาทิ แล้วพระปฎาจาราเถรีได้แสดงธรรม คือ ขันธ อายตนะ และธาตุ แก่ท่านเหล่านี้ เมื่อท่านเหล่านี้ฟังธรรมแล้วก็บวชเป็นภิกษุณี และภายหลังได้บรรลุอรหัตผล จึงสรุปได้ว่า ภิกษุณีผู้เป็นอาจารย์ที่มีคุณธรรมนอกจากจะมีบทบาทหน้าที่เป็นอาจารย์ผู้สอนแล้ว ยังมีสำนักสำหรับภิกษุณีทั้งหลาย และสตรีโดยทั่วไปได้ปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์อย่างจริงจัง

๓.๓.๖ บทบาทและหน้าที่ของอันเตวาสินี

อันเตวาสินี คือ ศิษย์ที่อยู่ร่วมกับอาจารย์ที่ไม่ใช่ปวัตตินีผู้บวชให้ ซึ่งอยู่ร่วมกับปวัตตินีด้วยกันก็ได้ เช่น อาจารย์ผู้ถามอันตรายกกรรม อาจารย์ผู้สวดญัตติจุดตุลกรรมาจาฝ่ายภิกษุณีหรืออาจารย์ผู้สอนธรรมที่ไม่ใช่ปวัตตินี อันเตวาสินีก็ต้องมีหน้าที่ต้องดูแลอาจารย์ของตนควบคู่กับการดูแลปวัตตินีไปด้วย เป็นการปฏิบัติระทดแทน สำหรับหน้าที่ที่ต้องดูแลอาจารย์ของตนก็เหมือนกับดูแลปวัตตินีผู้เป็นอุปชฌาย์ของตน สำหรับข้อวัตรปฏิบัติที่ต้องเรียนรู้และศึกษาจากฝ่ายของภิกษุแล้วนำมาปฏิบัติ ดังที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีมีความสงสัยในเรื่องการปฏิบัติตามสิกขาบท และได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่าพระองค์จะปฏิบัติในสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลายทั้งที่เป็นสาธารณบัญญัติกับภิกษุทั้งหลายอย่างไร และจะปฏิบัติในสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลายที่เป็นอสาธารณบัญญัติกับภิกษุทั้งหลายอย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า โคตมี พวกเราเองศึกษาสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลายที่เป็นสาธารณบัญญัติกับภิกษุทั้งหลาย เหมือนที่ภิกษุทั้งหลายศึกษากันฉะนั้น และจงศึกษาสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลายที่เป็นอสาธารณบัญญัติกับภิกษุทั้งหลายตามที่เรบัญญัติไว้^{๑๖๑}

^{๑๖๐} สุวรรณณี เลืองยศลือชากุล, “การศึกษาความเพียรของพระโสณาเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๕๗.

^{๑๖๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๕/๓๒๒-๓๒๓.

บรรจบ บรรณรุจิ กล่าวว่าการปฏิบัติสิกขาบทของภิกษุณีนั้นให้ถือพระภิกษุเป็นตัวอย่าง กล่าวคือพระภิกษุปฏิบัติอย่างไร ก็ให้พระภิกษุณีปฏิบัติเช่นนั้น ส่วนสิกขาบทใดที่ทรงบัญญัติเฉพาะพระภิกษุณี พระพุทธเจ้าก็ตรัสให้ปฏิบัติตามที่ทรงบัญญัติไว้ จากการทูลถามของพระนางมหาปชาบดีเถรีในครั้งนั้นก่อให้เกิดผลดีแก่พระภิกษุณี เพราะได้แนวทางสำหรับปฏิบัติในเวลาต่อมา^{๑๖๒}

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า การทำหน้าที่ของภิกษุณีไม่ว่าจะเป็นวัตรเพื่อปวัตตินี วัตรเพื่อสังฆวิหารินี อาจารย์วัตร อันตเวาสินีวัตรของฝ่ายภิกษุณีก็คงได้แบบจากภิกษุมาปฏิบัติ เพราะการปฏิบัติเหล่านี้เป็นจารีตศีลต้องปฏิบัติ และพระภิกษุเกิดขึ้นก่อน ส่วนหน้าที่เฉพาะของภิกษุณีที่ไม่เกี่ยวกับภิกษุ ภิกษุณีก็ปฏิบัติไป ดังในบทนำพระไตรปิฎกที่ได้แสดงถึงสิกขาบทที่ไม่ต้องยกขึ้นแสดง มิใช่จะมีแต่เรื่องที่จัดว่าเล็กน้อย แม้เรื่องที่สำคัญ เช่น เรื่องภิกษุผู้ควรได้อาสนะ (ที่พัก) อันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ เรื่องพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตการบิณฑบาตให้ ลุกรับทำอัญชลีกรรม สามิจกรรม อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ ตามลำดับพรรษา เรื่องบุคคลที่ไม่ควรไหว้ เรื่องบุคคล ที่ควรไหว้^{๑๖๓} เรื่องเหล่านี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แม้จะกล่าวว่า นี่เป็นเรื่องของพระภิกษุก็ตาม แต่ความเป็นจริง พระภิกษุณีก็ต้องถือปฏิบัติตามด้วย

๓.๓.๓) บทบาทและหน้าที่ของภิกษุณีกับภิกษุณีในการอยู่ร่วมกัน

ในการอยู่ร่วมกันของสตรีที่มาจากต่างเชื้อชาติ วรรณะ ฐานะ นิสัยใจคอ และการศึกษา นับเป็นเรื่องยากลำบากที่จะทำได้ แต่พระพุทธศาสนามีพระวินัยเป็นเครื่องรองรับความสามัคคีของสงฆ์ ซึ่งภิกษุณีต้องถือปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เพื่อให้มีความเป็นอยู่ที่เรียบร้อย มีความสามัคคีเพื่อยังความศรัทธาเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็น และทำให้ภิกษุณีทุกรูปไว้วางใจซึ่งกันและกัน ไม่มีความหวาดระแวงหรือทะเลาะวิวาทกัน ไม่มีการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกันแต่อยู่อย่างมิตรด้วยความเมตตาและเคารพต่อกัน จึงมีการแต่งตั้งตำแหน่งต่าง ๆ การกำหนดบทบาทหน้าที่ผู้ได้รับแต่งตั้งเพื่อเป็นการช่วยอำนวยความสะดวกแก่ภิกษุณีสงฆ์ และการอนุเคราะห์กันและกันของภิกษุณี ดังจะได้แสดงต่อไปนี้

^{๑๖๒} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, หน้า ๔๑.

^{๑๖๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/บทนำ/ [๑๕].

๑) บทบาทหน้าที่ผู้ได้รับแต่งตั้งให้มีหน้าที่พิเศษ

การบริหารจัดการปัจจัย ๔ ในฝ่ายภิกษุณีนั้น ย่อมมีการจัดการเช่นเดียวกับฝ่ายภิกษุ แต่ในที่นี้จะไม่แสดงอีกเพราะได้กล่าวไว้แล้วในหน้าที่ของเจ้าอธิการต่าง ๆ สำหรับภิกษุสงฆ์ ซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ในส่วนของภิกษุณีกงมีลักษณะที่เป็นไปในการทำงานเดียวกันกับของภิกษุ เว้นแต่หน้าที่พิเศษที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับหมู่ของภิกษุณีเอง จึงจะมอบหมายหน้าที่ให้กระทำกัน มีตัวอย่างที่จะได้นำเสนอ ดังนี้

ก) เรื่องแต่งตั้งภิกษุณีให้เป็นเพื่อนภิกษุณีลูกอ่อน

สมัยหนึ่ง สตรีคนหนึ่งมีครรภ์แล้วบวชในสำนักภิกษุณี เมื่อนางบวชแล้วจึงคลอดบุตร ลำดับนั้น ภิกษุณีนั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า “เราจะปฏิบัติต่อเด็กนี้อย่างไรดี” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบพระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เลี้ยงดูจนกว่าเด็กจะรู้เดียงสา”

ต่อมา ภิกษุณีนั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า “เราจะอยู่เพียงลำพังไม่ได้ ภิกษุณีอื่นจะอยู่กับเด็กนี้ก็ได้ เราจะทำอย่างไร” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุณีรูปหนึ่งแล้วมอบให้เป็นเพื่อนของภิกษุณีนั้น”^{๑๖๔}

หน้าที่พิเศษดังกล่าวนี้เป็นหน้าที่เฉพาะกาลที่เกิดขึ้นเฉพาะภิกษุณีสงฆ์เท่านั้นไม่ทั่วไปแก่ภิกษุสงฆ์นับเป็นหน้าที่พิเศษที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาต เพื่อเป็นการอนุเคราะห์แก่ภิกษุณีด้วยกัน นับเป็นการสงเคราะห์กันและกันเพื่อความเห็นอกเห็นใจและเพื่อความเรียบร้อยของภิกษุณีสงฆ์เอง

ข) เรื่องแต่งตั้งภิกษุณีให้เป็นเพื่อนภิกษุณีที่กำลังประพฤติมานัต

สมัยนั้น ภิกษุณีรูปหนึ่งต้องอาบัติหนัก กำลังประพฤติมานัต ลำดับนั้น ภิกษุณีนั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า “เราจะอยู่เพียงลำพังไม่ได้ ภิกษุณีอื่นจะอยู่กับเราก็ไม่ได้ เราจะพึงปฏิบัติอย่างไร” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

^{๑๖๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๒/๓๖๑.

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุณีสรูปหนึ่งแล้วมอบให้เป็นเพื่อนของภิกษุณีนั้น”^{๑๖๕}

หน้าที่พิเศษข้อนี้สำหรับลดหย่อนแก่ภิกษุณีเท่านั้น สำหรับภิกษุยอมไม่ได้รับการลดหย่อนในข้อนี้ ที่เป็นดังนี้ก็ด้วยข้อจำกัดทางด้านสรีระหรือทางด้านกายภาพที่เป็นความพร้อมทางร่างกายสำหรับประพาศติมานัต ซึ่งเป็นสังฆกรรมสำหรับออกจากอาบัติอย่างหนักที่ยังพอเยียวยาได้ คืออยู่มาจนถึงพ้นได้ สำหรับภิกษุณีได้รับอนุญาตพิเศษจากพระพุทธองค์ไม่ต้องอยู่ปริวาส การมีภิกษุณีอยู่เป็นเพื่อนนับเป็นการอนุเคราะห์ระหว่างภิกษุณีด้วยกัน

จากการศึกษาโครงสร้างความสัมพันธ์ของภิกษุณีในมุมมองของการปกครองผู้วิจัยสรุปได้ดังนี้

๑. พระธรรม พระพุทธเจ้า และพระวินัยเป็นสิ่งที่อยู่เหนือภิกษุณีสงฆ์ เช่นเดียวกันกับภิกษุสงฆ์ ต่างแต่ที่พระวินัยที่ทรงบัญญัติมาน้อยกว่ากันแต่เป็นพระวินัยเหมือนกัน ส่วนธรรมนั้นไม่ต่างกัน การมีอุปชฌาย์ฝ่ายภิกษุณีเรียกว่าปวัตตินี สัทธวิhariกเรียกว่าสหจีวินี ใช้เรียกไม่เหมือนกันกับภิกษุ

๒. บทบาทและหน้าที่ของภิกษุณีสงฆ์ด้านการปกครอง ภิกษุณีสงฆ์จัดว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่สามารถประกอบพิธีกรรมได้หลายอย่างเหมือนกันกับภิกษุสงฆ์ เป็นกลุ่มบุคคลที่อยู่รวมกันเป็นสังฆม ภิกษุณีสงฆ์นั้นดูเหมือนมีบทบาทน้อยกว่าภิกษุสงฆ์ ปวัตตินีก็มีหน้าที่ในการกลั่นกรองบุคลากรผู้ที่จะเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา และการทำหน้าที่ในการปกครองภิกษุณีสงฆ์ในหน่วยย่อยลงมาอีก ก็มีอาจารย์และภิกษุณีที่ได้รับหน้าที่พิเศษ เช่น อยู่เป็นเพื่อนภิกษุณีที่มีลูกอ่อน และที่กำลังประพาศติมานัตอยู่ เป็นต้น ส่วนเจ้าอธิการต่าง ๆ ก็คงเรียนรู้จากฝ่ายภิกษุแล้วนำมาเป็นแบบไปปฏิบัติตาม

^{๑๖๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๓/๓๖๒.

บทที่ ๔

ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณี

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ปัจจุบันภิกษุณีสงฆ์ได้สูญสิ้นไปจากพระพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว เนื่องจากการขาดตอนไปของการบวชภิกษุณีสงฆ์ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ดังที่ไม่ปรากฏมีการบันทึกเรื่องราวของภิกษุณีในประเทศอินเดียอีกเลย^๑ คงเหลือแต่บทบาทและหน้าที่ของภิกษุสงฆ์ ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณี ในด้านการปกครอง การถือกุฎปัจจัย ๔ การศึกษา (ไตรสิกขา) การทำสังฆกรรม การเผยแผ่ และการสงเคราะห์ อุบาสก - อุบาสิกาในครั้งพุทธกาล มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ ความหมายของ “ความสัมพันธ์”

ความสัมพันธ์ (Relationship) คือ ผูกพันธ์ เกี่ยวข้อง การกระทำหรือการประกอบกิจกรรมระหว่างสิ่งสองสิ่งหรือสิ่งหลายสิ่งเพื่อให้ได้มาซึ่งผลลัพธ์^๒

ความสัมพันธ์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในทุกสังคม ในหมู่สงฆ์มีพระธรรมวินัยเป็นจุดเชื่อมโยง ความสัมพันธ์ของหมู่คณะ ภิกษุและภิกษุณีเคารพพระธรรม และยึดถือแนวทางการปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นหลักในการอยู่ร่วมกัน รายละเอียดของความสัมพันธ์กัน ภิกษุสงฆ์ระดับปัจเจกบุคคลก็ย่อมมีหน้าที่ของตน คือ พระอุปัชฌาย์อาจารย์

^๑ เมลดา ฉิมนาม, การศึกษาเชิงวิเคราะห์กำเนิดและพัฒนาการภิกษุสงฆ์ในประเทศเกาหลีใต้, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๓๑.

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒. (กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๗๐.

สัทวิหาริก อันเตวาลิก หรือผู้ที่ได้รับหน้าที่พิเศษจากคณะสงฆ์ ต่างล้วนต้องมีหน้าที่รับผิดชอบและมีสัมพันธ์กับส่วนต่าง ๆ ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้อง

๔.๒ ความสัมพันธ์ด้านการปกครองตามหลักพระธรรมวินัย

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตวาโณ) กล่าวว่า เป้าหมายในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้านั้นพระองค์ประสงค์จะสร้างคนมากกว่าการสร้างระบบ มุ่งที่จะสร้างมนุษย์ให้เป็นพระอรหันต์ แต่เมื่อพระพุทธศาสนาขยายใหญ่ขึ้นมีประชาชนทั้งบุรุษและสตรีเข้ามาบวชทุกชั้นวรรณะ จึงต้องมีระบบในการปกครอง ระบบในการปกครองของพระพุทธเจ้ามีการจัดองค์กรเป็นอาณาจักร โดยมีพระพุทธเจ้าทรงดำรงตำแหน่งเป็นพระธรรมราชา คือเป็นเจ้าแห่งธรรม มีพระสารีบุตรเถระเป็นธรรมเสนาบดี มีพระสงฆ์เป็นธรรมเสนาคือเป็นทหารในกองทัพธรรม^๓

พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองทั้งภิกษุและภิกษุณี โดยยึดพระธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครอง อำนาจในการปกครองจึงเป็นอำนาจของพระวินัย และอำนาจนั้นก็ได้มาจากการยอมรับเลื่อมใส และปฏิบัติตามด้วยความเคารพ วัฒนธรรมในสมัยนั้นสตรีต้องมีบุรุษเป็นผู้คุ้มครอง พระองค์พยายามที่จะนำเสนอในการแก้ปัญหาของสตรีแบบใหม่ เพื่อเป็นทางเลือกที่ดีที่สุด นำมาซึ่งความเสมอภาคในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกัน และให้คณะภิกษุณีสงฆ์ที่พระองค์ได้ตั้งขึ้นมีความมั่นคง จะเห็นได้ว่าการดำรงอยู่ของภิกษุณีสงฆ์นั้นมีนัยสัมพันธ์กับบริบทสังคมอินเดียในสมัยนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่จุดยืนในการปกครองภิกษุณีนี้นั้นอยู่ที่ประโยชน์ของภิกษุณีเอง และประโยชน์ส่วนรวม พร้อมทั้งประโยชน์สูงสุดคือความหลุดพ้นจากความทุกข์

การปกครองของภิกษุที่ปกครองภิกษุณีนั้น มีลักษณะการปกครองแบบพี่น้อง จะเห็นได้จากศัพท์ที่ภิกษุใช้เรียกภิกษุณีว่า ภคินี แปลว่า น้องหญิง ซึ่งเป็นคำที่ไพเราะแสดงถึงหน้าที่ของพี่ที่จะต้องดูแลน้องด้วยความอนุเคราะห์ เมื่อภิกษุเรียกภิกษุณีว่า “ภคินี” ความหมายคือน้องสาวที่เป็นผู้หญิงที่มีบิดามารดาเดียวกันกับตน ดังจะเห็นได้จาก กรณีพระสุทินใช้คำว่า “ภคินี” เรียกอดีตภรรยาเก่า คำนี้เป็นเหตุให้นางเสียใจเป็นอย่างมากถึงกับเป็นลมสลบไป

^๓ พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตวาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

เพราะตั้งแต่เป็นสามีภรรยากันมานานงไม่เคยได้ยินสามีเรียกนางด้วยถ้อยคำเช่นนี้^๔ ในอรรถกถาปฐมสมันตปาสาทิกากล่าวว่า ภรรยาเก่าเห็นท่านสุทินนั้นเรียกตนด้วยวาทีนึ่งหญิงจึงคิดอยู่ในใจว่า ‘บัดนี้ท่านสุทิน ไม่ต้องการเรา ได้สำคัญเราผู้เป็นภรรยาจริง ๆ เหมือนเด็กหญิงผู้นอนอยู่ในท้องมารดาเดียวกันกับตน’^๕

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวถึงวินัยในความหมายของการปกครองว่า คือ การดูแลให้บุคคลเป็นอยู่ประพฤติปฏิบัติตามกฎกติกาและให้กิจการต่าง ๆ ดำเนินไปตามครรลอง^๖ กล่าวโดยสรุป วินัย ก็คือการจัดโครงสร้างและวางระบบแบบแผนของชุมชนหรือสังคม เพื่อให้หมู่มนุษย์มาอยู่ร่วมกันโดยมีความเป็นอยู่และสัมพันธ์ที่ดีงาม ที่จะให้ได้ประโยชน์จากธรรมนั่นเอง จุดหมายที่แท้ก็คือ ให้หมู่มนุษย์จำนวนมากได้รับประโยชน์จากธรรม^๗

ดังนั้น วินัย จึงเป็นรากฐานการปกครองสงฆ์อย่างแท้จริง หากไม่มีวินัยแล้วสังฆมตสงฆ์ก็จะมีแต่ความวุ่นวายไม่เป็นระเบียบ ไม่มีแบบแผน และไม่สามารถดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน

จากการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ในด้านการปกครองระหว่างภิกษุกับภิกษุณีสามารถอธิบายได้ ๒ ลักษณะ คือลักษณะของความสัมพันธ์ และประโยชน์ของความสัมพันธ์ ดังนี้

๔.๒.๑ ลักษณะความสัมพันธ์ด้านการปกครอง

เมื่อกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีในด้านการปกครอง ปรากฏใน ๓ ลักษณะคือ พระพุทธเจ้าปกครองภิกษุณี ภิกษุปกครองภิกษุณี และภิกษุณีกับภิกษุณีปกครองกันเอง รายละเอียดมีดังต่อไปนี้

^๔ วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๕/๒๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๕/๒๑.

^๕ วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๒๔๗.

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖.

^๗ อ่างแล้ว.

ก. พระพุทธเจ้าปกครองภิกษุณี

จากการศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ ผู้วิจัยพบว่า การปกครองภิกษุณีโดยพระพุทธเจ้านั้น ทรงทำโดยการบัญญัติกรรม ๘ ประการและสิกขาบทสำหรับภิกษุณี เพื่อให้ภิกษุณีรักษา ทั้งทรงแสดงธรรมให้ภิกษุณีได้บรรลุธรรมตามสมควรแก่ธรรมตามบารมีของตน

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติกรรมข้อที่ ๑ ให้ภิกษุณีกราบไหว้ภิกษุณีนั้น เป็นเหตุผลในการปกครองเพื่อให้บุรุษเป็นผู้ดูแลสตรี ถึงแม้ว่าสตรีนั้นบวชแล้วก็ต้องมีผู้คุ้มครอง การไหว้เป็นธรรมเนียมในสังคมที่ทุกคนต้องปฏิบัติอยู่แล้ว ส่วนกรรมข้อที่ ๒ ไม่ให้ภิกษุณีจำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ เพราะคำนึงถึงความปลอดภัยของสตรี

เมื่อภิกษุณีมีคหิความ ทำให้ภิกษุณีสงฆ์แตกแยกเป็นคณะเป็นฝักฝ่ายซึ่งเป็นอุปสรรคในการประพฤติพรหมจรรย์ในพระไตรปิฎกได้บันทึกไว้ว่า ภิกษุณีทั้งหลายบาดหมาง ทะเลาะวิวาทกันใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันท่ามกลางสงฆ์ ภิกษุณีด้วยตนเองไม่อาจจะระงับอธิกรณ์นั้นได้ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายระงับอธิกรณ์ของภิกษุณีทั้งหลาย”^๕ ดังจะยกตัวอย่าง อธิกรณ์ของภิกษุณีผู้เป็นมารดาของพระกุมารกัสสปะที่ตั้งครรภในขณะเป็นภิกษุณี ซึ่งภิกษุณีด้วยกันไม่สามารถระงับได้ พระเวททตจึงสั่งให้ลาสิกขา ภิกษุณีรูปนั้นจึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ดังนั้นพระองค์จึงทรงมอบหมายให้พระอุบาลีเป็นผู้ชำระอธิกรณ์ เรื่องจึงได้สงบ การตัดสินอธิกรณ์ต้องขึ้นตรงต่อภิกษุ นอกจากพระพุทธเจ้าแล้ว การปกครองภิกษุณีสงฆ์เป็นหน้าที่ของภิกษุสงฆ์โดยตรง

ข. ภิกษุปกครองภิกษุณี

ความสัมพันธ์ในสังคมสงฆ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีในสมัยพุทธกาล นับว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงสมานฉันท์ เนื่องจากเป็นความสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐานของความเห็น (ทัญญูสัมมัญญา) และการประพฤติปฏิบัติ (ศีลสัมมัญญา) อย่างเดียวกัน ต่างฝ่ายต่างเอื้อเพื่อซึ่งกันและกันและร่วมกันเผยแผ่พระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีบทบัญญัติที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณี ซึ่งปรากฏในรูปของสิกขาบททั้งของภิกษุและภิกษุณี

^๕ วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๑๐/๒๔๒, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๑๐/๓๒๓.

^๖ พระพุทธโฆษาจารย์, พระธัมมปัทฏฐกถาแปล ภาค ๖, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗-๒๓.

เช่น การห้ามไม่ให้ภิกษุณีจำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ทั้งนี้เพื่อให้ภิกษุคอยปกป้องดูแลความปลอดภัยสำหรับภิกษุณีจากนุรุษที่จะมาข่มเหงรังแกได้เป็นต้น ความเอื้อเฟื้อของภิกษุต่อภิกษุณีเห็นได้อย่างชัดเจนที่สุดจากแนวความคิดและการปฏิบัติต่อภิกษุณีของพระอานนท์ เช่น การกราบทูลพระพุทธเจ้าขอประทานวโรกาสให้สตรีได้บวชและการให้อโอกาสภิกษุณีเข้าเฝ้าสรีระพระพุทธเจ้า หลังจากที่พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว เพื่อที่ภิกษุณีเหล่านั้นจักได้กลับอาวาสก่อนคำ อันเป็นการป้องกันอันตรายที่จะเกิดกับภิกษุณีเป็นต้น อย่างไรก็ตามการอยู่ร่วมกันและความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดเกินไประหว่างภิกษุและภิกษุณี บางครั้งก็ก่อให้เกิดความสับสนและสร้างความเข้าใจผิดให้แก่ประชาชนได้ เช่น ในช่วงแรก พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่ภิกษุณี ทรงอนุญาตให้ภิกษุรับอาบัติของภิกษุณี และอนุญาตให้ภิกษุทำกรรมแก่ภิกษุณี (การลงโทษทางวินัย) เป็นต้น แต่ปรากฏว่า เมื่อประชาชนมาเห็นแล้วเกิดความเข้าใจผิด พวกกันตำหนิ ประณาม และ โพนทะนาว่า “ภิกษุณีเหล่านี้เป็นภรรยาของภิกษุเหล่านี้ ภิกษุณีเหล่านี้เป็นชู้กับภิกษุเหล่านี้ ภิกษุและภิกษุณีล่วงกันตลอดกลางคืนเวลานี้กำลังขอมมา” หรือ “ภิกษุณีเหล่านี้เป็นภรรยาของภิกษุเหล่านี้ ภิกษุณีเหล่านี้เป็นชู้ของภิกษุเหล่านี้ บัดนี้ภิกษุและภิกษุณีเหล่านี้จะอภิรมย์กัน”^{๑๑} หรือแม้กระทั่งการเดินทางด้วยกัน ยังได้รับการตำหนิจากชาวบ้านว่า “พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเที่ยวไปกับภิกษุณีทั้งหลาย เหมือนพวกเรากับภรรยาเที่ยวไปด้วยกัน”^{๑๒} เป็นต้น ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงห้ามไม่ให้ภิกษุและภิกษุณีประพฤติปฏิบัติในลักษณะที่ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดดังกล่าว

ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างภิกษุและภิกษุณี บางครั้งก็แปรเปลี่ยนมาเป็น “ความสัมพันธ์เชิงชู้สาว” โดยเฉพาะสำหรับภิกษุและภิกษุณีที่เป็นปุถุชนและไม่มีการสำรวมระวัง เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุฉัพพัคคีย์และภิกษุณีฉัพพัคคีย์ กล่าวคือ สมัยหนึ่งภิกษุฉัพพัคคีย์เปิดกายบ้าง เปิดขาอ่อนบ้าง เปิดองคชาตบ้างแก่ภิกษุณีทั้งหลาย พูดเกี่ยวกับภิกษุณีทั้งหลาย ชักชวนนุรุษให้มาคบหารักกันกับภิกษุณีทั้งหลาย ด้วยคิดว่า “ภิกษุณีทั้งหลาย จะรักพวกเรบ้าง” พระพุทธเจ้าทรงห้ามไม่ให้ทำเช่นนั้น และทรงบัญญัติว่า หากทำต้องอาบัติทุกกฏ และให้ภิกษุลงทัณฑ์กรรมแก่ภิกษุณีนั้น ด้วยการให้ภิกษุณีสงฆ์ประกาศว่าไม่ควรไหว้ภิกษุณีนั้น ต่อมาภิกษุณีฉัพพัคคีย์ใช้น้ำโคลนรดภิกษุทั้งหลายบ้าง เปิดกายบ้าง เปิดถันบ้าง

^{๑๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๗-๔๐๘/๓๒๔-๓๒๗.

^{๑๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๘๐-๑๘๕/๓๔๗-๓๕๑.

เปิดขาอ่อนบ้าง เปิดองค์กำเนิดแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย พูดเกี่ยวกับภิกษุทั้งหลาย ชักชวนสตรีให้ มาคบหารักกับภิกษุทั้งหลาย ด้วยคิดว่า “ภิกษุทั้งหลายจะรักพวกเราบ้าง” พระพุทธเจ้าจึง ทรงห้ามไม่ให้ทำเช่นนั้น และทรงบัญญัติว่า หากทำต้องอาบัติทุกกฏ และให้ภิกษุลงทัณฑ์ กรรมแก่ภิกษุณีนั้น ด้วยการห้ามปราม หากยังไม่ฟังให้งดการให้อิवाทและห้ามไม่ให้ภิกษุณีทั้งหลายทำอุโบสถกรรมกับภิกษุณีที่ถูกงดอิवाทจนกว่าอธิกรณ์จะถูกระงับไป^{๑๒} นอกจากนี้ยังทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อกำหนดความสัมพันธ์ของภิกษุและภิกษุณีที่เคยเป็นอดีตสามีภรรยากันมาก่อน เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างพระอุทายกับภิกษุณีอดีตภรรยา^{๑๓} และ ภิกษุมหาอำมาตย์และภิกษุณีอดีตภรรยา เป็นต้น ซึ่งถึงแม้ทั้งคู่จะบวชแล้ว แต่ยังมี การไปมาหาสู่กันเป็นประจำ และภิกษุณีอดีตภรรยา ยังตามมากอปรนินิบัติภิกษุอดีตสามีเช่นกับที่เคยปรนินิบัติเมื่อครั้งยังไม่บวช เป็นต้น

การที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทดังกล่าว ซึ่งเป็นข้อห้ามทั้งภิกษุและภิกษุณี ก็เพื่อที่จะกำหนดความสัมพันธ์ ระหว่างภิกษุและภิกษุณีให้อยู่ในระดับที่เหมาะสมสำหรับ ความเป็นบรรพชิต และป้องกันไม่ให้ความสัมพันธ์ดังกล่าวกลับกลายเป็นอันตรายด้วยการ ทำลายพรหมจรรย์ของกันและกันได้

นอกจากความสัมพันธ์เชิงสมานฉันท์หรือความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดจนอาจจะเกิน ระดับความเป็นบรรพชิตตามที่กล่าวมาแล้ว ยังมีความสัมพันธ์ในเชิงขัดแย้ง เช่น กรณีภิกษุณี ที่เป็นอดีตภรณานักมวยแกล้งใช้ไหล์กระแทกภิกษุทุพพลภาพกลางถนนให้เซ พระพุทธองค์ จึงทรงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีไม่พึงใช้ไหล์กระแทกภิกษุ รูปใดใช้ไหล์กระแทกต้อง อาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตภิกษุณีเห็นภิกษุแล้วหลีกทางให้แต่ไกล^{๑๔}” หรือกรณี พระกัปปิตกะทำลายสญูปของภิกษุณีอาวโสรูปหนึ่ง เพราะรำคาญเสียงร่ำไห้ของภิกษุณี ฉัพพัคคีย์ที่อาลัยอาวรณ์ภิกษุณิดังกล่าว ซึ่งเหตุการณ์นี้ทำให้ภิกษุณีฉัพพัคคีย์ตอบโต้ด้วยการ ขนก้อนหินและก้อนดินไปทับวิหารพระกัปปิตกะหมายจะฆ่าเสียให้ตาย แต่พระกัปปิตกะก็ สามารถหลบหนีออกไปได้ เนื่องจากพระอุบาลีนำแผนการณ์ของภิกษุณีฉัพพัคคีย์ไปบอก พระกัปปิตกะให้ทราบเสียก่อน แต่พระอุบาลีก็ถูกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ด่าบริภาษเป็นอย่างมาก

^{๑๒} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๑๑/๓๒๕-๓๓๑.

^{๑๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๕๘-๒๐๒/๓๖๑-๓๖๓.

^{๑๔} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๒๐/๓๔๐-๓๔๑.

ภิกษุณีที่มีความมกน้อยทราบเข้า จึงพากันตำหนิ ประณาม และโพนทะนาภิกษุณีฉัพคศิย์
ที่ไปดำ่ว่าพระอุบาลี เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบเข้า ตรัสสอบถามแล้วจึงทรงบัญญัติว่า “ก็
ภิกษุณีใดค่าหรือบริภายภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๑๕}

นอกจากนี้แล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณียังเป็นไปในลักษณะของ
การตรวจสอบซึ่งกันและกัน หากพบสิ่งไม่ดีไม่งาม ก็จะมีมาตรการลงโทษต่าง ๆ ทั้งทางวาจา
เช่น การตำหนิ ประณาม โพนทะนา เป็นต้น และด้วยการกระทำหรือที่เรียกว่า “ทัณฑกรรม”
เช่น การที่ภิกษุขุดให้โอวาทภิกษุณีที่ประพฤติตัวไม่เหมาะสม หรือการที่ภิกษุณีไม่กราบไหว้
ภิกษุที่ประพฤติตัวไม่เหมาะสม เป็นต้น

ความช่วยเหลือซึ่งกันระหว่างภิกษุและภิกษุณี เป็นสิ่งที่ดีและเป็นการอาศัยซึ่งกัน
และกันเพราะว่าอยู่ในชุมชนเดียวกัน แต่บางครั้งในสายตาของชาวบ้าน การช่วยเหลือกันเป็น
เหตุให้ใกล้ชิดกันก็ถูกครหานินทา แม้แต่การเดินทางร่วมกันระหว่างภิกษุและภิกษุณีถึงแม้ว่า
จะไม่มีอะไรกัน ดูเหมือนว่าประชาชนจะคิดไปในเรื่องที่เสียหายล่วงหน้า พระพุทธองค์จึง
ทรงบัญญัติห้ามไม่ให้ภิกษุกับภิกษุณีเดินทางด้วยกัน^{๑๖} แต่เมื่อปล่อยให้ภิกษุณีเดินทางไป
เพียงลำพังก็ถูกทำมิดีมิร้ายหรือถูกปล้น พระองค์จึงทรงให้อนุญาตให้ภิกษุเดินทางร่วมกับ
ภิกษุณีได้ในกรณีที่น่าหวาดระแวง มีภัยน่ากลัว เมื่อถึงที่ปลอดภัยแล้วก็ต้องแยกจากกัน^{๑๗}
ไม่ใช่บัญญัติห้ามเฉพาะการเดินทางร่วมกันเท่านั้นแม้แต่การโดยสารเรือลำเดียวกันพระองค์ก็
ทรงบัญญัติห้าม^{๑๘} แต่เมื่อโดยสารเรือข้ามฟากลำพังเฉพาะภิกษุณีก็เป็นเหตุให้ถูกทำร้าย ถูก
ปล้น พระองค์จึงทรงบัญญัติอนุญาตให้โดยสารเรือเฉพาะข้ามฟากลำเดียวกันได้^{๑๙} หรือ
ความสัมพันธ์ที่ต่างคนต่างไปมาหาสู่กันและนั่งอยู่ด้วยกันในที่ลับตาลับหู ซึ่งถ้าเมื่อใครมาพบ
เห็นเข้าก็เป็นสิ่งไม่นำความเลื่อมใสมาสู่หมู่คณะ พระองค์ก็ทรงบัญญัติห้าม^{๒๐}

ความสัมพันธ์ที่เป็นความเคารพนับถือกันเป็นการส่วนตัวบางครั้งก็เกินขอบเขตที่
ภิกษุณีพึงมีแก่ภิกษุอย่าง เช่น ภิกษุณีจะเข้าไปจัดแจงโดยการแนะนำให้ถวายอาหารแก่พระที่

^{๑๕} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๒๘-๑๐๒๙/๒๖๘-๒๖๙.

^{๑๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๘๐/๓๔๘.

^{๑๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๘๑/๓๔๘.

^{๑๘} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๘๖/๓๕๒.

^{๑๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๘๗-๑๘๘/๓๕๓-๓๕๔.

^{๒๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๘๘/๓๖๑.

ตนเองเคารพนับถือถึงแม้ว่าจะเป็นพระผู้น้อย ภิกษุณีพูดคุยย่องให้เป็นผู้ใหญ่ และพูดคุย พระผู้ใหญ่ให้เป็นพระผู้น้อย เรื่องปรากฏว่า ภิกษุณีอุลลันทาแนะนำคนหบดีให้ถวายทานแก่ พระเทวทัต พระโกกาลิกะ เป็นต้น การนี้คนหบดีได้เตรียมอาหารไว้เพื่อที่จะถวายแก่พระสารี บุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัจจายนะ ฯลฯ แต่ถูกภิกษุณีอุลลันทาแนะนำพระที่ตน เคารพนับถือบอกว่าเป็นผู้ใหญ่ ในขณะที่ภิกษุณีอุลลันทาพูดนั้น พระเถระทั้งหลาย มีสารีบุตร เป็นต้นที่คบคตินิมิตต์ไว้ได้มาถึงบ้านคนหบดีและได้เข้ามา ภิกษุณีอุลลันทากลับคำ ด้วยการกล่าวยกย่องพระเถระที่คบคตินิมิตต์มานั้นว่าเป็นพระเถระผู้ใหญ่ทั้งนั้น^{๒๑}

การปกครองระหว่างภิกษุกับภิกษุณีนั้น ไม่ใช่การบัญญัติกฎสำหรับภิกษุณีโดย ภิกษุ แต่เป็นการที่ภิกษุรับคำสั่งหรือคำบัญญัติจากพระพุทธเจ้าแล้วไปบอกแก่ภิกษุณีเมื่อเกิด อธิกรณ์ขึ้น ดังเช่น ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ว่าด้วยการยินดีจับต้องที่บริเวณเหนือเข้าขึ้นไปของ ชายที่ภิกษุณีสุนทรินันทากำลังจับต้องกายกับนายสาฬหะ เหล่าภิกษุณีอื่นจึง โพนทะนานำ ความไปบอกแก่ภิกษุ ภิกษุจึงตำหนิแล้วนำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาค จึงสั่งให้ประชุมสงฆ์ ไต่สวน แล้วบัญญัติสิกขาบทสำหรับภิกษุณี^{๒๒}

สรุปลักษณะความสัมพันธ์ในด้านการปกครองระหว่างภิกษุและภิกษุณีมีลักษณะ การปกครองแบบพี่น้อง โดยภิกษุเป็นสื่อกลางการปกครองระหว่างพระผู้มีพระภาคกับภิกษุณี ทำหน้าที่บอกสิกขาบท ระวังอธิกรณ์ เป็นต้น

ค. ภิกษุณีกับภิกษุณีปกครองกันเอง

พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุณีปกครองกันเอง ดังปรากฏว่า พระองค์ทรง อนุญาตให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงกันเอง และบัญญัติว่า “ภิกษุทั้งหลายไม่พึงยกปาติโมกข์ขึ้น แสดงแก่ภิกษุณีทั้งหลาย รูปใดยกขึ้นแสดง ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ ภิกษุณีทั้งหลายยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่ภิกษุณีทั้งหลายด้วยกัน”^{๒๓} และอนุญาตให้ภิกษุณีรับ อาบัติของกันและกัน^{๒๔}

^{๒๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๕๒/๓๕๖-๓๕๗.

^{๒๒} คูรายละเอียดใน วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๖๕๖/๑-๕.

^{๒๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๗/๓๒๔-๓๒๕.

^{๒๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๗/๓๒๕-๓๒๖.

บรรจบ บรรณรุจิ แสดงความเห็นว่ พระนางมหาปชาบดีโคตมี นอกจากจะทำประโยชน์ด้วยการเป็นปวัตตินี บวชภิกษุณีหลายรูปแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นหัวหน้าหมู่คณะปกครองดูแล ให้คำแนะนำแก่พระภิกษุณี และสตรีที่มาสนทนาด้วย จนทำให้หลายคนศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาถึงขั้นอุทิศตนออกบวชตาม^{๒๕}

๔.๒.๒ ประโยชน์ของความสัมพันธ์ด้านการปกครอง

จากการศึกษาพบว่า เมื่อภิกษุณีอยู่ภายใต้การปกครองของภิกษุยอมก่อนประโยชน์หลายประการ พอสรุปได้ดังนี้

ก. เพื่อความปลอดภัยสำหรับภิกษุณีเอง ให้พ้นจากความไม่ปลอดภัยสำหรับสตรีในสมัยนั้น เช่น กรณีสตรีถูกข่มขืน จำเป็นต้องได้รับการคุ้มครองจากบุรุษ ในครุธรรมข้อ ๒ ระบุไว้ชัดเจนว่า ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ^{๒๖} นอกจากนี้ยังมีกรณีของภิกษุณีอุบลวรรณาถูกข่มขืน^{๒๗}

จากเหตุการณ์นี้ พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นภัยอันจะเกิดแก่กุลธิดาผู้เข้ามาแล้วพักอาศัยอยู่ในป่า อาจจะถูกคนพาลลามกเบียดเบียนประทุษร้ายทำอันตรายต่อพรหมจรรย์ได้ จึงรับสั่งให้เชิญพระเจ้าปเสนทิโกศลมาเฝ้า ตรัสให้ทราบพระดำริ แล้วขอให้สร้างที่อยู่อาศัยเพื่อภิกษุณีในบริเวณใกล้ ๆ พระนคร และตั้งแต่นั้นมา ภิกษุณีก็มีอาวาสอยู่ในบ้านในเมืองเท่านั้น^{๒๘}

นอกจากนี้ ยังมีบทบัญญัติว่าด้วยทรงห่วงใยในความปลอดภัยของภิกษุณี ดังกรณีพระผู้มีพระภาคบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุเดินทางร่วมกับภิกษุณี^{๒๙} เมื่อภิกษุณีเดินทางโดยลำพังก็ถูกปล้นหรือถูกทำมีคดีมีร้าย จึงทรงอนุญาตให้เดินทางร่วมกันได้เฉพาะการเดินทางที่ไม่ปลอดภัย และให้แยกกันเดินทางเมื่อปลอดภัยแล้ว^{๓๐} ทั้งนี้ในกรณีเดินทางโดยสารเรือข้ามฟาก

^{๒๕} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๓๕.

^{๒๖} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๓/๓๑๓.

^{๒๗} คูรายละเอียดยใน จุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๑๔-๒๑๘.

^{๒๘} คูรายละเอียดยใน จุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๑๔-๒๑๘.

^{๒๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๘๐/๓๔๘.

^{๓๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๘๑/๓๔๘.

เฉพาะภิกษุณีก็ถูกปล้นหรือทำร้าย พระผู้มีพระภาคก็อนุญาตให้โดยสารเรือข้ามฟากลำเดียวกันได้^{๓๐}

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่านอกจากป้องกันประชาชนไม่ให้คิดไปในทางที่เสียหายต่อภิกษุและภิกษุณีแล้ว พระองค์ยังทรงเป็นห่วงในความปลอดภัยของผู้หญิงเป็นสำคัญด้วย

ข. เพื่อระงับอธิกรณ์ วัตถุประสงค์โดยตรงของการที่ภิกษุปกครองภิกษุณีก็คือการระงับอธิกรณ์ สืบเนื่องจากลักษณะความสัมพันธ์ที่ภิกษุเป็นตัวกลางระหว่างพระพุทธเจ้ากับภิกษุณี ดังกรณีตัวอย่างเหตุความบาดหมาง ระหว่างภิกษุณีเกิดความบาดหมาง ทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันท่ามกลาง สงฆ์ไม่อาจจะระงับอธิกรณ์นั้นได้ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายระงับอธิกรณ์ของภิกษุณีทั้งหลาย” นอกจากนี้ยังมีอธิกรณ์ของภิกษุณีผู้เป็นมารดาของพระกุมารกัศสปะตั้งครรถ์ขณะเป็นภิกษุณี ซึ่งภิกษุณีไม่สามารถระงับอธิกรณ์ตนเองได้ จึงไปบอกพระเทวทัต พระเทวทัตสั่งให้ลาสิกขา ภิกษุณีจึงนำเรื่องเข้าทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงทรงมอบหมายให้พระอุบาลีระงับอธิกรณ์ เรื่องจึงสงบลงได้^{๓๑}

ค. เพื่ออนุเคราะห์การศึกษา ในครุธรรมข้อ ๓ ระบุว่า ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่าง คือ ถามอุโบสถและไปรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน^{๓๒} ในขณะที่เดียวกัน การยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่ภิกษุณีก็ถือเป็นหน้าที่ของภิกษุโดยตรง ดังจะเห็นจากเกิดกรณีภิกษุไม่ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่ภิกษุณี พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่ภิกษุณีทั้งหลาย^{๓๓} ภายหลังทรงให้ภิกษุณียกปาติโมกข์ขึ้นแสดงตนเอง^{๓๔}

ในกรณีรับโอวาทเช่นเดียวกันมีระบุวิธีรับโอวาทของภิกษุณีไว้ว่า ภิกษุณีทั้งหลายพึงเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่ง ประนมมือ กล่าวอย่างนี้ว่า “พระคุณเจ้า ภิกษุณีสงฆ์กราบเท้าภิกษุ

^{๓๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๘๓-๑๘๘/๓๕๓-๓๕๔.

^{๓๑} พระพุทธโฆษาจารย์, พระธรรมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๖, หน้า ๑๗-๒๓.

^{๓๒} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๓/๓๑๗.

^{๓๓} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๓/๓๒๔.

^{๓๔} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๓/๓๒๔.

สงฆ์และขอเข้ารับโอวาท นัยว่า ภิกษุณีสงฆ์จึงได้รับการเข้ารับโอวาท”^{๓๖} เพราะถือเป็นหน้าที่ของภิกษุโดยตรงในการให้โอวาทภิกษุณีจึงมีการปรับอบัติสำหรับภิกษุที่ไม่ยอมรับให้โอวาทแก่ภิกษุณี^{๓๗}

จะเห็นได้ว่าภิกษุมีหน้าที่ต่อภิกษุณีโดยตรง ๓ ประการ คือ เพื่อความปลอดภัยของภิกษุณี เพื่อระงับอธิกรณ์ และเพื่ออนุเคราะห์การศึกษาสำหรับภิกษุณี ทั้งนี้การทำหน้าที่ดังกล่าวอยู่ในช่วงเริ่มต้นเฉพาะบางกรณี แต่เมื่อภิกษุณีมีความเข้มแข็งขึ้นสามารถดูแลตนเองได้แล้ว ก็ทรงอนุญาตให้ภิกษุณีบริหารจัดการกันเอง เช่น การแสดงปาติโมกข์ เป็นต้น ภิกษุจึงเปรียบเหมือนเป็นตัวแทนหรือตัวกลางระหว่างพระพุทธเจ้ากับภิกษุณีช่วยดูแลในกิจการต่าง ๆ เพื่อให้สตรีที่มีความเลื่อมใสบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนา มีความปลอดภัยในการดำรงเพศสมณะเกื้อหนุนให้ศึกษาอย่างเต็มที่

๔.๓ ความสัมพันธ์ด้านการเกื้อกูลปัจจัย ๔

แม่ชีกฤษณา รักษาโถม กล่าวว่า สตรีที่ออกบวชเป็นภิกษุณี ประชาชนไม่ได้ศรัทธาเหมือนที่ศรัทธาบุรุษผู้ออกบวชเป็นภิกษุ ทำให้ภิกษุณีไม่ค่อยจะมีลาภสักการะ ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุผลในทางวัฒนธรรมทางสังคมที่ภิกษุณีเป็นสตรี กล่าวคือภาพลักษณ์ของสตรีในสมัยนั้นไม่ถือว่าเป็นสามารถติดต่อกับเทพเจ้าได้ และเมื่อมาบวชผู้คนก็ไม่ศรัทธา ลาภจึงหาได้ยาก ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติพระวินัยไว้เพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุเอาเปรียบภิกษุณีในเรื่องต่าง ๆ^{๓๘}

ดังนั้น ความสัมพันธ์กันด้านการเกื้อกูลปัจจัย ๔ จึงเป็นสิ่งที่ภิกษุและภิกษุณีต้องอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกันในความเป็นอยู่เนื่องด้วยปัจจัย ๔ ได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และกิลานปัจจัย ซึ่งผู้วิจัยจะได้แสดงความสัมพันธ์การเกื้อกูลกันระหว่างภิกษุกับภิกษุณีในแต่ละด้าน ดังต่อไปนี้

^{๓๖} คุรยละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๑๓/๓๓๓-๓๓๔.

^{๓๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๑๔/๓๓๔-๓๓๖.

^{๓๘} แม่ชีกฤษณา รักษาโถม, “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๕๘.

๔.๓.๑ ความสัมพันธ์ด้านการเกื้อกูลชีวิต

ความสัมพันธ์ด้านการเกื้อกูลชีวิตนี้ ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็น ๒ ลักษณะ คือ มีทั้งด้านความสัมพันธ์ที่ดีและความสัมพันธ์ที่ไม่ดี ดังจะยกตัวอย่างต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามภิกษุรับจีวรจากมือภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ ถ้ารับต้องอาบัตินิสสัยปาจิตติย^{๓๕} เรื่องมีปรากฏว่า พระอุทายีได้เอ่ยปากขอผ้าอังตราสก (ผ้าถุง) จากภิกษุณีอุบลวรรณา ภิกษุณีอุบลวรรณาปฏิเสธ โดยให้เหตุผลว่า “ผ้าผืนนี้เป็นจีวรผืนสุดท้ายที่จะครบ ๕ ผืน ดิฉันถวายไม่ได้” พระอุทายีพุดรบนางจึงถวายผ้าอังตราสกแล้วกลับที่พัก^{๓๖} ความทราบถึงพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงบัญญัติห้ามภิกษุรับจีวรจากภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น อดีตภรรยาของท่านพระอุทายีบวชอยู่ในสำนักภิกษุณีนางมาหาท่านพระอุทายีอยู่เสมอ แม้ท่านพระอุทายีก็ไปหานางอยู่เสมอ ก็ในสมัยนั้น ท่านพระอุทายีกระทำกตกิจในที่อยู่ของนาง เช้าวันหนึ่ง ท่านพระอุทายีครองอังตราสกถือบาตรและจีวรไปหานางถึงที่อยู่ เมื่อเข้าไปถึงแล้วก็นั่งบนอาสนะเปิดอกชวาทต่อหน้าภิกษุณีนั้น แม้ภิกษุณีนั่งบนอาสนะเปิดอกก็กำเนิดต่อหน้าท่านพระอุทายีเช่นกัน ท่านพระอุทายีเกิดความกำหนัดเพ่งมององค์กำเนิดของนาง น้ำอสุจิของท่านพระอุทายีนั่งเคลื่อน ครั้นแล้วท่านพระอุทายีจึงกล่าวกับภิกษุณีนั่งนี้ว่า “น้องหญิง เธอจงไปหาน้ำมา ฉันจะซักอังตราสก” นางตอบว่า “โปรดส่งมาเถิด ดิฉันจะซักให้” ครั้นแล้วนางใช้ปากคูดอสุจิส่วนหนึ่งและสอดคูดอสุจีกส่วนหนึ่งเข้าในองค์กำเนิด เพราะเหตุนี้ท่านนางจึงได้ตั้งครรภ์ พวกภิกษุณีพุดว่า “ภิกษุณีนั่งนี้ไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์จึงตั้งครรภ์” นางตอบว่า “แม่เจ้า ไม่ใช่ดิฉันไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์” แล้วบอกเรื่องนี้ให้ภิกษุณีทั้งหลายทราบ พวกภิกษุณีพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนท่านพระอุทายีจึงให้ภิกษุณีซักจีวรแก่ให้เล่า” แล้วนำเรื่องนี้ไปบอกให้ภิกษุทั้งหลายทราบ ครั้นภิกษุเหล่านั้นตำหนิพระอุทายีโดยประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ^{๓๗} พระพุทธองค์ทรงประชุมสงฆ์

^{๓๕} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๕๐๕/๓๕๑, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๐๕/๓๕.

^{๓๖} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๕๐๘/๓๕๐, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๐๘/๓๓.

^{๓๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๐๓/๒๖-๒๗.

สอบสวน คำหนิ และทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ก็ ภิกษุใดใช้ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ^๒ ให้ชัก ให้ ย่อม หรือให้ทุบจีวรแก่ต้องอาบัตินิสัคคียปาจิตตีย์^๓ เรื่องการเย็บจีวรก็เช่นเดียวกัน เมื่อ ครั้งพระอุทายช่วยภิกษุณีรูปหนึ่งที่ขอร้องให้ช่วยเย็บจีวร ท่านก็เย็บ ภิกษุทั้งหลายเห็นแล้วจึง นำเรื่องกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงสอบสวนแล้ว ทราบว่าภิกษุณีนั้นไม่ใช่ญาติ จึงตำหนิพระอุทายนั้น แล้วบัญญัติว่า “ก็ ภิกษุใดเย็บหรือใช้ให้เย็บจีวรให้ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^๔ นี้เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ดีเกี่ยวกับจีวรระหว่างภิกษุและภิกษุณี

ความสัมพันธ์ที่ดีเกี่ยวกับเรื่องจีวรนี้ ปรากฏในพระไตรปิฎกว่าพระพุทธเจ้าทรง อนุญาตให้สหธรรมิก ๕ คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร และสามเณรี แลกเปลี่ยน จีวรกันได้^๕ และจากสิกขาบท ว่าด้วยการให้ชักจีวรแก่แสดงไว้ว่า ภิกษุที่มีความสัมพันธ์กับ ภิกษุณี ไม่ต้องอาบัติ และทรงแสดงความสัมพันธ์เกี่ยวกับเรื่องจีวรระหว่างภิกษุและภิกษุณีที่ ทรงอนุญาต คือ

- ๑) ภิกษุผู้เป็นเจ้าของจีวรที่ภิกษุณีผู้เป็นญาติชักให้เอง โดยมีภิกษุณีสหายุผู้ ไม่ใช่ญาติคอยช่วยเหลือ
- ๒) ภิกษุไม่ได้ใช้ ภิกษุณีไม่ใช่ญาติชักให้เอง
- ๓) ภิกษุใช้ชักจีวรที่ยังไม่ได้ใช้สอย
- ๔) ภิกษุใช้ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติให้ชักบริวารอย่างอื่น นอกจากจีวร^๖

๔.๓.๒ ความสัมพันธ์ด้านการถืออุบลบิณฑบาต (อาหาร)

บิณฑบาต คือ ปัจจัยเครื่องอาศัยของภิกษุและภิกษุณี เพื่อให้ร่างกายมีชีวิตอยู่ต่อไป ได้ บรรพชิตนั้นจักต้องเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยวัตถุปัจจัยตามที่ผู้อื่นจะอำนวยความสะดวกด้วยความเลื่อมใส

^๒ อธิบายญาติเจ็ดชั่วคน คือวงศ์สกุลที่สืบสายโลหิตกันมา นับตั้งแต่ตัวภิกษุขึ้นไป ๓ ชั้น คือชั้นพ่อ ชั้นปู่ และชั้นทวด กับนับจากตัวภิกษุลงมาอีก ๓ ชั้น คือชั้นลูก ชั้นหลาน และชั้นเหลน รวมเป็นเจ็ดชั่วคน. คูใน วิ.ม.อ. (ไทย) ๒/๕๐๓-๕๐๕/๑๖๕-๑๖๖.

^๓ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๐๔/๒๗.

^๔ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๗๕-๑๗๖/๓๔๓-๓๔๔.

^๕ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๗๐-๑๗๑/๓๔๐-๓๔๑.

^๖ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๐๗/๓๑.

ศรัทธาและตนเองก็ต้องประพฤติปฏิบัติธรรมวินัยให้สมบูรณ์บริสุทธฺิ์จึงจะเกิดสิทธิอันชอบธรรมในอันที่จะบริโภคบิณฑบาตของชาวเมืองนั้น^{๔๓}

ความสัมพันธ์ด้านการถือกุลาอาหารบิณฑบาตระหว่างภิกษุและภิกษุณีนั้นก็ปรากฏทั้งทางด้านดีและไม่ดี ดังเรื่องของพระอุตตราเถรีที่อดอาหารเพราะมีน้ำใจกรุณา

พระเถรีมีอายุได้ ๑๒๐ ปี โดยกำเนิด เทียวบิณฑบาต ได้บิณฑบาตแล้ว เห็นภิกษุรูปหนึ่งในระหว่างถนน ได้ถามโดยเอื้อเฟื้อด้วยบิณฑบาต เมื่อภิกษุณีนั้นไม่ห้ามรับเอา ก็ถวายทั้งหมด (ส่วนตน) ได้อุดอาหารแล้ว แม้ในวันที่ ๒ ที่ ๓ ก็ได้ถวายภัตแก่ภิกษุณีนั้นแหละในที่นั้นเหมือนกัน ได้อุดอาหารแล้วอย่างนั้น แต่ในวันที่ ๔ พระเถรีที่เทียวบิณฑบาต พบพระศาสดาในที่แคบแห่งหนึ่ง เมื่อถอยหลังได้เหยียบมูมจิ๋วของตนซึ่งห้อยอยู่ ไม่สามารถตั้งตัวได้ จึงชวนล้มแล้ว พระศาสดาเสด็จไปสู่ที่ใกล้เธอแล้ว ตรัสว่า “น้องหญิง อัดภาพของเธอแก่ห้องแล้ว ต่อกาลไม่ช้านัก ก็จะแตกสลายไป” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า “รูปนี้แก่ห้องแล้ว เป็นรังของโรค เปื่อยพัง ภายของตนเป็นของเน่า จักแตก เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด”^{๔๔}

นอกจากนี้ยังมีกรณีที่มีภิกษุณีรูปหนึ่งรับบิณฑบาตแล้วถวายอาหารแก่ภิกษุจนหมดจนตัวเองไม่ได้ฉันอาหารถึง ๓ วัน ในวันที่ ๔ ล้มลงหน้าบ้านคบหบดี จนคบหบดีทราบเรื่องจึงตำหนิภิกษุว่า “โธคนภิกษุจึงรับอำมิสจากมือของภิกษุณีเล่า” ครั้นภิกษุทั้งหลายตำหนิภิกษุณีนั้นโดยประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ จนพระพุทธเจ้าต้องบัญญัติสิกขาบท ว่า “ก็ ภิกษุใดรับของเคี้ยวหรือของฉันด้วยมือตนเองจากมือของภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติผู้เข้าไปในละแวกบ้าน เคี้ยวหรือฉัน ภิกษุณีนั้นพึงแสดงคืนว่า “ท่านกระผมต้องธรรมคือปาฏิเทสนียะ เป็นธรรมที่น่าตำหนิ ไม่เป็นสัพปายะ กระผมขอแสดงคืนธรรมนั้น”^{๔๕} นี้แสดงความสัมพันธ์ที่ไม่ดีในตอนแรกที่รับของเคี้ยวของฉัน และกลับมาเป็นความสัมพันธ์ที่ดีตอนขอแสดงธรรมนั้นคืน

^{๔๓} พุทธทาสภิกขุ, คำสอนผู้บวชพรหมชาติเดียว, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๔๓.

^{๔๔} บุ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๕๕, พระพุทธโฆษาจารย์, พระธัมมปัทฏฐกถาแปล ภาค ๕, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๔-๑๕๕.

^{๔๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๕๒-๕๕๓/๖๒๓-๖๒๕.

พระผู้มีพระภาคนอกจากจะทรงปกป้องภิกษุณีจากการถูกเอาเปรียบโดยภิกษุแล้ว ยังทรงอนุเคราะห์ภิกษุณีทั้งหลายด้วยการให้ภิกษุแบ่งสิ่งของให้ภิกษุณีได้บริโภคใช้สอย พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุณีทั้งหลายรับอามิสที่ภิกษุทั้งหลายเก็บไว้มาบริโภคได้”^{๕๐} นี่เป็นความสัมพันธที่ดี

ภิกษุทั้งหลายต่างรับนิมนต์ฉันในตระกูล พวกภิกษุณีก็พากันมาขึ้นบงการเพื่อพวกภิกษุณีพากันคิดว่า “พวกท่านจงถวายแก่ที่นี้ จงถวายข้าวสุกที่นี้” พวกภิกษุณีพากันได้ฉันตามต้องการ ภิกษุเหล่าอื่นไม่ได้ฉัน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์ได้สวนแล้ว ทรงดำหนิภิกษุณีพากันเหล่านั้นแล้วบัญญัติว่า “ก็ ภิกษุรับนิมนต์ฉันในตระกูล ถ้าภิกษุณีมาขึ้นบงการในที่นั้นว่า “พวกท่านจงถวายแก่ที่นี้ ถวายข้าวสุกที่นี้” ภิกษุเหล่านั้นพึงไล่ภิกษุณีนั้นออกไปด้วยกล่าวว่า “น้องหญิง เธอจงหลีกเลี่ยงไปตราบเท่าที่ภิกษุทั้งหลายยังฉันอยู่”^{๕๑} นี่เป็นความสัมพันธด้านอาหารที่ไม่สมควร

ในกรณีที่ภิกษุมีอามิสแล้วให้แก่ภิกษุณี ทำให้ศรัทธาของประชาชนตกไป เช่นเมื่อมีประชาชนถวายอามิสแก่ภิกษุทั้งหลายแล้ว เธอก็ให้อามิสแก่ภิกษุณี ประชาชนก็ดำหนิว่า “ไหนอามิสที่เขาถวายให้ตนฉัน พวกพระคุณเจ้าจึงให้แก่ผู้อื่นเล่า พวกเราไม่รู้จักให้ตนเองหรือ” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย อามิสที่เขาให้ตนฉัน ภิกษุไม่พึงให้แก่ผู้อื่น รูปใดให้ ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๕๒} นี่ เป็นความสัมพันธที่ไม่ดี

ในฝ่ายภิกษุณี ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทเช่นเดียวกัน คือเมื่อมีประชาชนถวายอามิสแก่ภิกษุณีทั้งหลาย แล้วภิกษุณีเหล่านั้นก็ถวายแก่ภิกษุต่อ ประชาชนก็ดำหนิว่า “ไหนอามิสที่เขาถวายให้ตนฉัน ภิกษุณีทั้งหลายจึงให้แก่ผู้อื่นเล่า พวกเราไม่รู้จักให้ตนเองหรือ” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย อามิสที่เขาให้ตนฉัน ภิกษุณีไม่พึงให้แก่ผู้อื่น รูปใดให้ ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๕๓} เป็นความสัมพันธที่ไม่ดี เหมือนกัน

^{๕๐} วิ.จ. (บาลี) ๓/๔๒๑/๒๕๓, วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๒๑/๓๔๓.

^{๕๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๕๓-๕๕๘/๖๓๒.

^{๕๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๒๑/๓๔๓.

^{๕๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๒๑/๓๔๓.

สรุปความสัมพันธ์ด้านการถือกุศลบิณฑบาต (อาหาร) ระหว่างภิกษุและภิกษุณีนั้น บางครั้งพระพุทธองค์ทรงให้ภิกษุสงเคราะห์ภิกษุณี บางครั้งพระภิกษุณีก็สงเคราะห์ภิกษุ เมื่อประชาชนพากันดำหนิ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทดังที่ได้แสดงไปแล้ว จะเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์ด้านการถือกุศลบิณฑบาตระหว่างภิกษุและภิกษุณีนี้พระพุทธองค์ทรงคำนึงถึงความเป็นอยู่ของสังคมในสมัยนั้นด้วย

๔.๓.๓ ความสัมพันธ์ด้านการถือกุศลเสนาสนะ

เสนาสนะ หมายถึง ที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ เช่น กุฏิ วิหาร ศาลา รวมถึง ที่นอน ที่นั่งและเครื่องใช้ เกี่ยวกับสถานที่หรือสิ่งที่ใช้ในการพำนัก เช่น โถ้ ैया กั๊ย เตยง ตั๊ง หมอน หรือแม้แต่โคนต้นไม้ อนึ่ง คำว่า “เสนาสนะ” มาจากศัพท์บาลี ว่า “เสนาสน” สร้างจากศัพท์ “เสน” (ที่นอน) และ “อาสน” (ที่นั่ง)^{๕๔}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายของเสนาสนะว่า เสนา “ที่นอน” + อาสนะ “ที่นั่ง” หมายถึงที่อยู่อาศัย เช่น กุฏิ วิหารและเครื่องใช้เกี่ยวกับสถานที่ เช่น โถ้ ैया กั๊ย เตยง ตั๊ง หมอน แม้โคนไม้ เมื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยก็เรียกเสนาสนะ^{๕๕}

จากการศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ด้านปัจจัย ๔ ระหว่างภิกษุและภิกษุณี เสนาสนะ ก็เป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่บริษัททั้งสองต้องมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ดังปรากฏว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้พวกภิกษุณีให้ซักล้าง ให้ย้อมบ้าง สางบ้างซึ่งขนเจียม จนพวกภิกษุณีละเลยการปฏิบัติอธิศีล อธิจิต อธิปัญญา พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสถามว่า

“โคตมี พวกภิกษุณีไม่ประมาท ยังมีความเพียรมีความมุ่งมั่นอยู่หรือ” พระนางกราบทูลว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุณีทั้งหลายจะมีความไม่ประมาทแต่ที่ไหน พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้พวกภิกษุณีให้ซักล้าง ให้ย้อมบ้าง ให้สางบ้าง ซึ่งขนเจียม พวกภิกษุณีนั้นซักย้อม สาง ซึ่งขนเจียมอยู่ จึงละเลยอุทเทส ปฏิปจฉาอธิศีล อธิจิต อธิปัญญา” พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้พระนางมหาปชาบดีเห็นชัด ชวนให้อวยากรับเอาไปปฏิบัติ ใ้ใจให้อาจหาญ

^{๕๔} <http://th.wikipedia.org/wiki/เสนาสนะ>. ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๘๖.

แกลัวกกล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เห็นชัด ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกลัวกกล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว ลำดับนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมี จึงถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคทำประทักษิณแล้วจากไป^{๕๖} จากนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์และทรงสอบถามพวกภิกษุนักพหคิย์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกเธอใช้ภิกษุณีให้ชักบ้าง ให้ยอมบ้าง ให้สาบบ้าง ซึ่งขณเจียม จริงหรือ” พระนักพหคิย์ทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีเหล่านั้น เป็นญาติของพวกเธอหรือไม่ใช่ญาติ” พวกภิกษุนักพหคิย์กราบทูลว่า “ไม่ใช่ญาติ พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคทรงดำหนิว่า “โมฆบุรุษทั้งหลาย บุคคลผู้ไม่ใช่ญาติยอมไม่รู้ความเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม ความน่าเลื่อมใสหรือไม่น่าเลื่อมใสของบุคคลผู้ไม่ใช่ญาติ โมฆบุรุษทั้งหลาย โฉนพวกเธอจึงใช้ภิกษุณีให้ชักบ้าง ให้ยอมบ้าง ให้สาบบ้างซึ่งขณเจียมเล่า โมฆบุรุษทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ”^{๕๗} พระพุทธองค์จึงทรงพระบัญญัติสิกขาบทว่า ก็ ภิกษุใดใช้ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติให้ชัก ให้ยอม หรือให้สาบขณเจียม ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์^{๕๘} เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ดี ด้านเสนาสนะส่วนหนึ่งที่ปรากฏในพระไตรปิฎก สำหรับความสัมพันธ์ที่สมควรพระพุทธเจ้าไม่ทรงห้ามไม่ต้องอาบัติ คือพระพุทธองค์ทรงอนุญาตภิกษุณีผู้เป็นญาติชักให้ โดยมีเพื่อนภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติคอยช่วยเหลือ ภิกษุเจ้าของขณเจียมที่ภิกษุณีอาสาชักให้ และภิกษุใช้ให้ภิกษุณีชักขณเจียมที่ทำเป็นสิ่งของซึ่งไม่ได้ใช้สอย^{๕๙} เป็นความสัมพันธ์ที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาต

ในกรณีที่ภิกษุให้ภิกษุณียืมเสนาสนะ ดังมีที่มาว่า

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายมีเสนาสนะจำนวนมาก แต่ภิกษุณีทั้งหลายไม่มี ภิกษุณีทั้งหลายจึงส่งทูตไปขอว่า “ท่านผู้เจริญ ขอโอกาสเถิด ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายจงให้พวกดิฉันยืมเสนาสนะ”

^{๕๖} วิ.มहा. (ไทย) ๒/๕๓๖/๑๐๑-๑๐๒.

^{๕๗} วิ.มहा. (ไทย) ๒/๕๓๖/๑๐๑-๑๐๒.

^{๕๘} วิ.มहा. (ไทย) ๒/๕๓๗/๑๐๒.

^{๕๙} วิ.มहा. (ไทย) ๒/๕๘๑/๑๐๖.

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายนำเสนาสนะไปใช้ได้ชั่วคราว^{๖๐}

จากการที่ภิกษุมีเสนาสนะมาก แต่ภิกษุณีไม่มีจนเป็นเหตุให้พระพุทธรเจ้าอนุญาตให้นำเสนาสนะไปใช้ได้ชั่วคราวนั้น ทำให้เห็นความศรัทธาของอุบาสกอุบาสิกาที่มีต่อภิกษุมากกว่าภิกษุณี แต่พระพุทธรเจ้าก็ทรงให้ภิกษุช่วยเหลือเกื้อกูลภิกษุณี

๔.๓.๔ ความสัมพันธ์ด้านการเกื้อกูลคิลานเภสัช

คิลานเภสัช แปลว่า ยาปรุงสำหรับคนไข้ (ใช้สำหรับพระสงฆ์)^{๖๑}

คิลานปัจฉัย (อ่านว่า คิลานะ) แปลว่า ปัจฉัยสำหรับภิกษุไข้, วัตถุเป็นเครื่องอาศัยของภิกษุไข้ คิลานปัจฉัย ได้แก่ยารักษาโรค เรียกว่า คิลานเภสัช ก็มี วัตถุหรืออุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ช่วยในการรักษาโรคและเป็นอุปกรณ์แก่ภิกษุไข้ เช่น หม้อต้มยา กาดม้มน้ำ หินบดยา ผ้าปิดฝินับเป็นคิลานปัจฉัยทั้งสิ้น คิลานปัจฉัย หรือ คิลานเภสัช เป็นปัจฉัยอย่างหนึ่งในปัจฉัย ๔ หรือจตุปัจฉัย อันเป็นปัจฉัยสำคัญสำหรับดำรงชีวิตอยู่ของภิกษุสามเณร^{๖๒}

มีข้อความแสดงถึงการเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างภิกษุกับภิกษุณี ในกรณีที่ภิกษุสั่งสอนภิกษุณี และได้รับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร ดังปรากฏต่อไปนี้

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายสั่งสอนพวกภิกษุณี ย่อมได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร^{๖๓}

ในกรณีของภิกษุสั่งสอนภิกษุณีแล้วได้รับอามิสเป็นปัจฉัย ๔ มีจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัยเภสัชบริวารกลับมา พระฉัพพัคคีย์ปรารภนาที่จะได้ปัจฉัย ๔ เช่นนั้นบ้าง จึงเข้าไปเชิญชวนเพื่อสั่งสอนภิกษุณี ดังคำว่า

^{๖๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๒๒/๓๔๔.

^{๖๑} <http://guru.sanook.com/dictionary/dict/คิลานเภสัช>. ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

^{๖๒} <http://th.wikipedia.org/wiki/คิลานปัจฉัย>. ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

^{๖๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๔๔/๓๑๖, ๒/๑๖๔/๓๓๕.

“มาเถิด น้องหญิงทั้งหลาย พวกเธอจงเข้าไปหาพวกอาตมาบ้าง พวกอาตมาจักตั้งสอนให้บ้าง” หลังจากนั้นพวกภิกษุณีเหล่านั้นก็ไปให้ภิกษุภักคิยแสดงธรรม แต่ท่านแสดงธรรมีกถาเพียงเล็กน้อย นอกนั้นสนทนาคร่ำจวนกถาแล้วส่งเธอกลับไป พวกภิกษุณีเหล่านั้นไม่ได้รับแห่งธรรมะตามที่ควรจะได้ จนเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้น^{๖๔}

จากตัวอย่างดังกล่าว จะเห็นภาพความสัมพันธ์ทั้งทางด้านดีและไม่ดีของการเกื้อกูลกันในด้านปัจจัย ๔ ของภิกษุและภิกษุณีที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

บทสรุปเกี่ยวกับปัจจัย ๔ อันเนื่องด้วยความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีนี้ จะเห็นว่า มีทั้งข้อห้ามและขออนุญาตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ให้เป็นแนวทางในการยึดถือร่วมกันระหว่างภิกษุและภิกษุณี เพื่อป้องกันความสนิทสนมเกินขอบเขตระหว่างภิกษุและภิกษุณี และเพื่อป้องกันการทำลายศรัทธาประชาชน ผู้วิงวอนนำมาแสดง สรุปได้เป็นประเด็นดังต่อไปนี้

ก. เพื่อป้องกันการคลุกคลีที่ไม่สมควรระหว่างภิกษุกับภิกษุณี

นี่เป็นสาเหตุสำคัญที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตในการสงเคราะห์เรื่องปัจจัย ๔ ระหว่างกันอย่างมีเงื่อนไข โดยเฉพาะเงื่อนไขการเป็นญาติ เป็นข้อจำกัดความสนิทสนมที่รักษาระยะห่างระหว่างภิกษุและภิกษุณี มีตัวอย่างเช่น

ภิกษุณีที่มีจิวก่อรูปหนึ่งได้รับส่วนจิวกของภิกษุที่ให้ด้วยสงเคราะห์เพราะเห็นว่าจิวก่อ กิษุทั้งหลายทราบ จึงนำเรื่องกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงสอบสวนแล้วทราบว่ภิกษุณีนั้นไม่ใช่ญาติ จึงทรงดำหนิภิกษุนั้น แล้วบัญญัติว่า “ภิกษุใดให้จิวกแก่ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๖๕} จนภิกษุไม่กล้าแม้แต่จะแลกเปลี่ยนจิวกแก่ภิกษุณี

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สหธรรมิก ๕ คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี ให้จิวกแลกเปลี่ยนกันได้ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สหธรรมิก ๕ เหล่านี้ ให้จิวกแลกเปลี่ยนกันได้” แล้วทรงเพิ่มอนุบัญญัติว่า “อนึ่ง ภิกษุใดให้จิวกแก่ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่แลกเปลี่ยนกัน”^{๖๖}

^{๖๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๔๔/๓๑๖-๓๑๘.

^{๖๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๖๕/๓๓๕-๓๔๐.

^{๖๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๗๐-๑๗๑/๓๔๐-๓๔๑.

จากตัวอย่างดังกล่าวจะเห็นว่าการบัญญัตินี้ป้องกันมิให้เกิดการคลุกกลืนที่ไม่สมควรระหว่างภิกษุและภิกษุณีเพราะอาจก่อให้เกิดข้อครหาได้ และป้องกันอาบัติที่เกิดจากการอยู่ร่วมกันกับมาตุคามได้

ข. เพื่อป้องกันการทำลายศรัทธาประชาชน ดังเรื่องที่ภิกษุให้อาหารแก่ภิกษุณีและภิกษุณีถวายอาหารแก่ภิกษุ และพระพุทธเจ้าได้บัญญัติสิกขาบทเพื่อป้องกันการครหา นินทาและเป็นการทำลายศรัทธาจากประชาชน ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในหัวข้อเรื่อง ความสัมพันธ์ด้านการถือกุศลปัจจัย ๔ ด้านบิณฑบาต

ความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีด้านปัจจัย ๔ นั้น การที่พระผู้มีพระภาคห้ามและอนุญาตนั้น ก็เพื่อมิให้ภิกษุและภิกษุณีคลุกกลืนอย่างไม่สมควรเพราะอาจก่อให้เกิดข้อครหา และป้องกันอาบัติที่เกิดจากการอยู่ร่วมกันกับมาตุคามได้ และเพื่อป้องกันมิให้เป็นการทำศรัทธาประชาชนให้ตกไป

๔.๔ ความสัมพันธ์ด้านการศึกษาไตรสิกขา

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ก็ทรงวางแนวศึกษาไว้ให้พุทธบริษัทพัฒนาชีวิตของตนเองด้วยสิกขา คือ การฝึกฝนพัฒนาตน โดยการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า สิกขามี ๓ ประการ คือ

๑) ศึกษาเพื่อการพัฒนาในด้านพฤติกรรมคืออบรมความประพฤติทั่วไปทางกาย วาจา และการอยู่กันในสังคมพร้อมทั้งการปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมทั้งหลายภายนอก ด้านนี้เรียก สील

๒) ศึกษาเพื่อการพัฒนาในด้านจิตใจซึ่งเป็นการฝึกอบรมปลูกฝังคุณธรรมความดีต่าง ๆ เช่น เมตตากรุณา ศรัทธาความเคารพ ตลอดจนความเพียร สติ สมาธิ และพัฒนาในด้านความสุขให้มีจิตใจที่ไม่ขุ่นมัว เรียกรวม ๆ ว่า สมาธิ

๓) ศึกษาเพื่อการพัฒนาในด้านปัญญา คือฝึกการมองการดูการคิด การพิจารณาให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ที่ทำให้สามารถเข้าถึงความจริงของสิ่งทั้งหลาย

และนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตแก้ปัญหาและทำการต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ด้วยดี นี่เป็นด้าน
ปัญญา^{๖๗}

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ของพระพุทธเจ้า ภิกษุสงฆ์และภิกษุณี
สงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับศีลสิกขา สมาธิสิกขา และปัญญาสิกขา

ในเรื่องการบรรลุธรรมนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุณี แล้วภิกษุณี
ได้บรรลุธรรมโดยตรงก็มีมาก ดังกรณีของพระนางมหาปชาบดีโคตมี เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าและได้กราบทูลขอให้พระองค์โปรดแสดงธรรมโดยย่อ เพื่อที่พระนางมหาปชาบดี
โคตมีได้ฟังแล้วจะพึงหลีกเลี่ยงอยู่คนเดียว ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทตั้งใจปฏิบัติธรรม^{๖๘} พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสลักษณะตัดสินพระธรรมวินัย ๘ ประการ^{๖๙} กับพระนางมหาปชาบดี
โคตมี หลังจากที่พระนางน้อมรับคำสอนแล้วนำไปปฏิบัติ ไม่นานก็บรรลุธรรมเป็นพระ
อรหันต์เป็นผู้หมดกิเลส ทำลายภพชาติของตนได้

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างการตรัสสอนภิกษุณีรูปอื่น ๆ เช่น พระองค์ตรัสสอนพระ
ภิกษุณีชื่อว่า “ธีรา นิโรธ คือความดับกิเลสได้ ทำให้สัญญา (การกำหนดหมายที่เป็นบาป
ต่าง ๆ) สงบ เป็นขั้นสูงสุด เธอจงสัมผัสให้ได้ นิพพาน คือการหลุดพ้นจากกิเลสได้ ทำให้
ปลอดภัยจากกิเลสเครื่องผูกสัตว์ให้ต้องเวียนว่ายตายเกิด เป็นสภาวะสูงสุด ไม่มีสภาวะใดยิ่ง
กว่า เธอจงยินดีให้ได้” พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนพระภิกษุณีธีราให้เข้าใจในเรื่องของนิโรธ
และนิพพานและให้กำลังใจให้ท่านสัมผัสนิพพานให้ได้ ท่านมีกำลังใจต่อการปฏิบัติไม่นานก็
บรรลุเป็นพระอรหันต์^{๗๐}

ในคัมภีร์อุปทานกล่าวถึงพระโสณภิกษุณีว่า ขณะที่ท่านเดินจงกรม ท่องบ่น
อาการ ๓๒ พระศาสดาประทับนั่งในพระคันธกุฎี ทรงเปล่งพระรัศมีให้ปรากฏพระวรกาย

^{๖๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), สอนนาค-สอนทิต : ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ, (กรุงเทพฯ : บริษัท
ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๖๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๖/๓๒๓-๓๒๔.

^{๖๙} ลักษณะตัดสินพระธรรมวินัย ๘ ประการ ได้แก่ ๑. ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด
๒. ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความพราก ๓. ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อการไม่สะสม ๔. ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความ
มักน้อย ๕. ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความสันโดษ ๖. ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความสงัด ๗. ธรรมเหล่านี้เป็นไป
เพื่อปรารภความเพียร ๘. ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่าย. ดูใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๖/๓๒๓-๓๒๔.

^{๗๐} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, หน้า ๒๕-๒๖.

เหมือนประทับอยู่เฉพาะหน้า ตรัสพระคาถาพร้อมกับการเปล่งโอภาสว่า “บุคคลผู้ปรารถนาความเพียรอย่างหนัก มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ก็ประเสริฐกว่าคนเกียจคร้าน และละทิ้งความเพียรมีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสจบ พระโศภณเถรีตั้งจิตให้เป็นสมาธิ พิจารณาขั้นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ทำอาสวะทั้งปวงให้สิ้นไป ก็ได้บรรลุอรหัตตผล^{๑๑}

พระติสสา ขณะปฏิบัติก็มีภูฐานอยู่อย่างขะมักเขม้น พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูวาระจิตของท่าน ทรงเห็นว่าหากพระองค์จะทรงช่วยแนะนำเป็นการให้กำลังใจ ท่านก็จะสามารถประคองจิตให้มุ่งตรงต่อพระนิพพานได้ ดังนั้น พระองค์จึงทรงเปล่งพระรัศมีไปปรากฏพระองค์ให้เห็นเป็นเหมือนประทับนั่งอยู่ตรงหน้าแล้วตรัสสอนว่า “ติสสา เธอจงศึกษาในไตรสิกขา คือ สิล สมาธิ ปัญญา อย่าปล่อยให้เวลาแต่ละขณะล่วงไปเปล่า เมื่อเธอหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องผูกสัตว์ให้ต้องเวียนว่ายตายเกิด ก็จะจาริกไปในโลกอย่างคนไม่มีอาสวะ”^{๑๒} ท่านเข้าใจได้ทันทีว่า พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ท่านเคร่งครัดในศีลบำเพ็ญสมาธิและปัญญาให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ท่านปฏิบัติตามไม่นานนักก็ได้บรรลุอรหัตตผล^{๑๓}

พระติสสาอีกรูปหนึ่งก็เช่นเดียวกัน คือ ขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้น พระพุทธเจ้าทรงเปล่งพระรัศมีไปปรากฏพระองค์ให้เห็นเป็นเหมือนประทับนั่งอยู่ตรงหน้า แล้วตรัสว่า “ติสสา เธอจงหมั่นเจริญธรรม คือ สมณะ วิปัสสนา และโพธิปักขิยธรรมให้มาก อย่าปล่อยให้เวลาแต่ละขณะล่วงไปเปล่า เพราะคนที่ปล่อยให้เวลาแต่ละขณะให้ล่วงไปเปล่านั้นเสียใจไปแอดอยู่แน่นนรกมามากต่อมากแล้ว” ท่านเข้าใจได้ทันทีว่า พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้มีสติตลอดเวลา จึงหมั่นบำเพ็ญสมณะสลบกับวิปัสสนานานนักก็ได้บรรลุอรหัตตผล^{๑๔}

นอกจากนั้น พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสสอนพระสุมนา พระธีรา พระวีรา พระมิตตา พระภัทรา พระอุปตมา และพระอุตตรา ด้วยการตรวจดูวาระจิตขณะปฏิบัติก็มีภูฐานของภิกษุณีเหล่านี้ จากนั้น ทรงช่วยเหลือโดยเปล่งพระรัศมีไปปรากฏพระองค์ให้เห็นเป็นเหมือนประทับนั่งอยู่ตรงหน้า แล้วตรัสสอนในเรื่องธาตุ ๑๘ อายุตนะ ๑๒ เป็นต้น^{๑๕}

^{๑๑} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๓๕-๒๓๖/๔๘๖.

^{๑๒} ปรมัตถทีปนีอธิบายว่า หมายถึงอยู่เป็นสุขในขณะปัจจุบัน.

^{๑๓} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, หน้า ๒๔-๒๕.

^{๑๔} อ้างแล้ว.

^{๑๕} อ้างแล้ว.

ในส่วนที่เกี่ยวกับเรื่องศีล พระพุทธเจ้าได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง ภิขุและภิขุณีเกี่ยวกับการเกื้อกูลกัน ในด้านการศึกษา ดังนี้คือ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิขุทั้งหลาย เรานุญาตให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่ ภิขุณีทั้งหลาย”^{๖๖} ภายหลังทรงให้ภิขุณียกปาติโมกข์ขึ้นแสดงกันเอง^{๖๗}

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้ภิขุสอนภิขุณี เช่นสอนวิธียกปาติโมกข์ขึ้นแสดงตาม พุทธบัญญัติว่า “ภิขุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิขุทั้งหลายอธิบายให้ภิขุณีทั้งหลายทราบว่า พึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงอย่างนี้”^{๖๘} นอกจากนี้ ทรงบัญญัติให้ภิขุสอนวิธีทำคีนอวัตติ ดัง พระดำรัสว่า “ภิขุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิขุทั้งหลายบอกภิขุณีทั้งหลายว่า พวกเธอพึงทำ คีนอวัตติอย่างนี้”^{๖๙} และอนุญาตให้ภิขุสอนวิธีรับอวัตติตามพุทธานุญาตว่า “ภิขุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิขุทั้งหลายบอกภิขุณีทั้งหลายว่า พวกเธอพึงรับอวัตติอย่างนี้”^{๗๐} และสอน เกี่ยวกับวินัยแก่ภิขุณีดังพระพุทธานุญาตว่า “ภิขุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิขุทั้งหลายสอน วินัย (ศีล) แก่ภิขุณีทั้งหลายได้”^{๗๑} เป็นต้น

ในเรื่องของความสัมพันธ์ทางการศึกษานี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสห้ามภิขุณีสอน ภิขุไว้ก่อนที่สตรีจะบวชเป็นภิขุณี ดังปรากฏในคจธรรม ข้อที่ ๘ ว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ห้ามภิขุณีสั่งสอนภิขุ แต่ไม่ห้ามภิขุสั่งสอนภิขุณี ธรรมข้อนี้ภิขุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือบูชา ไม่พึงล่วงละเมิดตลอดชีวิต^{๗๒}

ภิขุแม้ว่าจะได้รับการแต่งตั้งให้สอนภิขุณีแล้วแต่สอนจนค้ำมีดจนภิขุณีเข้าวัด ไม่ได้ตั้งในกรณีของพระจูฬปันถก สั่งสอนภิขุณีในเวลาที่ดีงอาทิตยอัสดง พระพุทธองค์ก็ ทรงถามพระจูฬปันถกว่า “จูฬปันถก ไฉนเมื่อควางอาทิตยอัสดงแล้ว เธอจึงยังสั่งสอนพวก ภิขุณีอยู่เล่า จูฬปันถก การกระทำอย่างนี้มีได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส”^{๗๓} จากนั้น

^{๖๖} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๓/๓๒๔.

^{๖๗} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๓/๓๒๔.

^{๖๘} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๓/๓๒๕.

^{๖๙} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๘/๓๒๖.

^{๗๐} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๘/๓๒๖.

^{๗๑} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๑๐/๓๒๘.

^{๗๒} วิ.จ. (บาลี) ๓/๔๐๓/๒๓๓, วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๓/๓๑๖-๓๑๗.

^{๗๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๕๓/๓๒๖-๓๒๘.

ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ถ้าภิกษุแม่ได้รับการแต่งตั้งแล้ว เมื่อดวงอาทิตย์อัสดงคตแล้ว ยังตั้ง
สอนภิกษุณีทั้งหลายอยู่ ต้องอาบัติปาจิตีย์^{๔๔}

๔.๕ ความสัมพันธ์ด้านการทำสังฆกรรม

สังฆกรรม คือ งานของสงฆ์ กรรมที่สงฆ์พึงทำ กิจที่พึงทำโดยที่ประชุมสงฆ์ มี
๔ คือ ๑. อปโลกนกรรม กรรมที่ทำเพียงด้วยบอกกันในที่ประชุมสงฆ์ ไม่ต้องตั้งผู้ติและ
ไม่ต้องสวดอนุสาวนา เช่น แจ่งการลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุ ๒. ผู้ติกรรม กรรมที่ทำเพียงตั้ง
ผู้ติไม่ต้องสวดอนุสาวนา เช่น อุโบสถและปวารณา ๓. ผู้ติทุตยกรรม กรรมที่ทำด้วยตั้ง
ผู้ติแล้วสวดอนุสาวนาหนหนึ่ง เช่น สมมติสีมา ให้ผ้ากฐิน ๔. ผู้ติจตุตถกรรม กรรมที่ทำ
ด้วยการตั้งผู้ติแล้วสวดอนุสาวนา ๓ หน เช่น อุปสมบท ให้ปริวาส ให้มนัส^{๔๕}

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีเกี่ยวกับการทำ
สังฆกรรม ในประเด็นดังนี้

๔.๕.๑ การบวชในสงฆ์ ๒ ฝ่าย

การบวชภิกษุณีซึ่งสำเร็จในสงฆ์ ๒ ฝ่าย หมายถึงการบวชด้วยการสวดกรรมวาจา
๘ ครั้ง กล่าวคือ การให้สิกขมานาได้อุปสมบทในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์โดยการสวดผู้ติจตุตถ
กรรมวาจาในฝ่ายภิกษุณีเสร็จก่อน จากนั้นเข้าไปขออุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์ มีการสวด
ผู้ติจตุตถกรรมวาจาในฝ่ายภิกษุสงฆ์เสร็จจึงจะเป็นภิกษุณีโดยสมบูรณ์ ก่อนจะมีการบวช
ด้วยสงฆ์สองฝ่ายเกิดขึ้นนั้น ภิกษุณีได้รับการบวชจากเอกโตสงฆ์คือจากภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว
ก่อน ทั้งยังไม่มีคำถามถึงอันตราสิกขธรรมทั้ง ๒๔ ข้อ กับกุลสตรีผู้จะบวช ทำให้มีภิกษุณี
เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และในบรรดาภิกษุณีที่บวชมาแล้ว ภิกษุณีบางรูปปรากฏว่าไม่มี
เครื่องหมายเพศบ้าง สักแต่ว่ามีเครื่องหมายเพศบ้าง ไม่มีประจำเดือน มีประจำเดือนไม่หยุด
บ้างเป็นต้น ภิกษุทั้งหลายต้องนำเรื่องเหล่านี้ไปกราบทูลกับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรง
อนุญาตให้ภิกษุสอบถามอันตราสิกขธรรมกับภิกษุณีได้

^{๔๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๕๓/ ๓๒๘.

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรม พุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๖๒.

จะเห็นได้ว่าแต่เดิมการบวชของภิกษุณีจากภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว ภิกษุต้องเป็นผู้ถามถึงอันตรายิทธิกรรมกับกุลสตรีผู้ประสงค์จะบวช (อุปสัมปทาเปกขา) นางเกิดความกระดากอายเกือบไม่กล้าตอบ ภิกษุจึงต้องนำเรื่องที่เกิดขึ้นไปกราบทูลกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงตรัสอนุญาตว่า “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้สตรีอุปสัมปทาเปกขา ผู้อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิในภิกษุณีสงฆ์แล้วไปอุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์ได้”^{๖๖} แม้การซักซ้อมถามอันตรายิทธิกรรมก็ต้องไม่ถามในท่ามกลางสงฆ์เช่นกัน

การบวชภิกษุณีจึงเกิดขึ้นจากสงฆ์สองฝ่าย คือทั้งฝ่ายภิกษุณีสงฆ์และฝ่ายภิกษุสงฆ์ มีการสวดบัญญัติจุดตุณกรรมวาจาจากฝ่ายภิกษุณีสงฆ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว ปวัตตินีผู้เป็นอุปัชฌาย์ก็พาภิกษุณีไปบวชกับฝ่ายภิกษุสงฆ์ด้วยบัญญัติจุดตุณกรรมวาจา รวมเป็นการสวด ๘ ครั้ง เรียกการบวชนี้ว่า “อัญญาจิกกาอุปสัมปทา” การบวชด้วยรูปแบบนี้ กลุ่มแรกที่ได้บวชเป็นกลุ่มที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตการบวชสำเร็จจากสงฆ์สองฝ่าย และมีการบวชด้วยวิธีนี้เรื่อยมา

รังษิ สุทนต์ กล่าวว่า ตามที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายอุปสมบทภิกษุณีทั้งหลายนี้ ภิกษุทั้งหลายได้อุปสมบทให้สาิกยานีทั้ง ๕๐๐ นาง เป็นสักขีพยานีของพระนางมหาปชาบดีภิกษุณี ภิกษุณีเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่า อุปสมบทในฝ่ายเดียว^{๖๗} ต่อมา การบวชของสตรีจะเริ่มในสำนักของภิกษุณีตั้งแต่บวชเป็นสามเณริสิกขมานา จนอุปสมบทในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ แล้วภิกษุณีผู้เป็นปวัตตินีจะนำภิกษุณีที่บวชในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์แล้วไปอุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์^{๖๘}

แม่ชีกฤษณา รักษาโณม กล่าวว่า เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการรับบุคคลเข้ามาเป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ การบวชของภิกษุณีจึงเนื่องด้วยภิกษุสงฆ์ การบวชของภิกษุณีจะสำเร็จลงได้ต้องบวชจากสงฆ์ ๒ ฝ่าย คือ ภิกษุณีสงฆ์และภิกษุสงฆ์^{๖๙}

^{๖๖} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๒๓/๓๔๕-๓๔๗.

^{๖๗} รังษิ สุทนต์, “การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนา : ภิกษุณีสงฆ์เถรวาท”, รายงานการวิจัย, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๒.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^{๖๙} แม่ชีกฤษณา รักษาโณม, “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๖๕.

จากที่กล่าวมานี้ เป็นการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุกับภิกษุณีในเรื่องของการบวชโดยสงฆ์ ๒ ฝ่าย ต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะแสดงองค์ประกอบและขั้นตอนการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ซึ่งกล่าวได้ว่า การบวชโดยสงฆ์ ๒ ฝ่ายนี้ ประกอบด้วย ๑) ฝ่ายผู้ที่จะอุปสมบทเป็นภิกษุณี ๒) ฝ่ายผู้ที่จะอุปสมบทให้^{๕๐} แบ่งเป็น ในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ และในฝ่ายภิกษุสงฆ์

๑) ฝ่ายผู้ที่จะอุปสมบทเป็นภิกษุณี พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ว่า สตรีผู้จะอุปสมบทเป็นภิกษุณีต้องมีคุณสมบัติโดยทั่วไปก็ถือตามบุรุษผู้ที่จะอุปสมบทเป็นภิกษุ และตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติในฝ่ายภิกษุณี^{๕๑} คือเป็นสตรีมีอายุครบ ๒๐ ปี^{๕๒} ถ้าเป็นคนที่เคยมีครอบครัวมาแล้ว อายุต้องไม่ต่ำกว่า ๑๒ ปี^{๕๓} ได้รับอนุญาตจากบิดามารดาและถ้ามีสามีต้องได้รับอนุญาตจากสามี ได้บวชเป็นสิกขมานา รักษาศีล ๖ ข้อ ๒ ปีแล้ว^{๕๔} "ไม่เป็นราชกัญ"^{๕๕} (ข้าราชการ) "ไม่เป็นโจรสลัด"^{๕๖} "ไม่เป็นหนี้สินใคร"^{๕๗} "ไม่เป็นทาสใคร"^{๕๘} "ไม่เป็นคน ๒ เพศ" คือมีเพศชายกับเพศหญิงในตนเอง^{๕๙} "ไม่เป็นคนพิการ เช่น มือเท้าด้วน"^{๖๐} "ไม่เป็นโรคที่ติดต่อกันง่าย"^{๖๑} (คือโรครักษาไม่หาย) "ไม่เป็นคนที่ทำบาปหนัก เช่น ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์"^{๖๒}

^{๕๐} รังษี สุนทรต์, "การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนา : ภิกษุณีสงฆ์เถรวาท", หน้า ๕๕.

^{๕๑} คุณสมบัตินี้ ผู้วิจัยรวบรวมจากข้อมูลที่กระจายอยู่ในคัมภีร์ รวมทั้งที่ท่านจัดเป็นหมวดหมู่ไว้เรียกว่า วัตถุประสงค์.

^{๕๒} หรือ ๑๘ ปี สตรีอายุ ๑๘ ปี บวชเป็นสามเณรีรักษาศีล ๑๐ ข้อ ขอนุมัตริรักษาศีล ๖ ข้อ มิให้ขาดเป็นเวลา ๒ ปี อายุครบ ๒๐ ปีพอดี จึงบวชเป็นภิกษุณีได้. คูใน วิ.ภิกษุณี. (บาลี) ๓/๑๑๒๐/๑๘๖, วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๒๐/๓๒๓, วิ.ภ. (บาลี) ๓/๔๒๓/๒๕๕, วิ.ภ. (ไทย) ๓/๔๒๓/๓๔๖.

^{๕๓} วิ.ภิกษุณี. (บาลี) ๓/๑๐๕๐/๑๓๕-๑๓๖, วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๕๐/๓๐๕.

^{๕๔} วิ.ภิกษุณี. (บาลี) ๓/๑๑๖๓/๒๐๓, วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๖๓/๓๕๐, วิ.ภ. (บาลี) ๓/๔๒๓/๒๕๕, วิ.ภ. (ไทย) ๓/๔๒๓/๓๔๖.

^{๕๕} วิ.ภ. (บาลี) ๓/๔๒๓/๒๕๕, วิ.ภ. (ไทย) ๓/๔๒๓/๓๔๖.

^{๕๖} วิ.ม. (บาลี) ๔/๕๒-๕๕/๑๐๘-๑๐๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๒-๕๕/๑๔๗-๑๕๐.

^{๕๗} วิ.ม. (บาลี) ๔/๕๖/๑๑๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๑๕๐.

^{๕๘} วิ.ม. (บาลี) ๔/๕๗/๑๑๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๗/๑๕๑.

^{๕๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๑๖/๑๒๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๖/๑๘๐.

^{๖๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๕๕/๑๓๑-๑๓๒, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๕/๑๘๔-๑๘๗.

^{๖๑} วิ.ม. (บาลี) ๔/๘๘-๘๙/๑๐๕-๑๐๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๘-๘๙/๑๔๒-๑๔๔.

^{๖๒} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๑๒-๑๑๔/๑๒๖-๑๒๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๒-๑๑๔/๑๗๗-๑๗๙.

ไม่เป็นคนที่เคยทำร้ายพระพุทธเจ้า^{๑๑๓} ไม่เป็นคนที่เคยมีเพศสัมพันธ์กับพระภิกษุจนทำให้ท่านต้องอาบัติปาราชิก^{๑๑๔} ไม่เป็นคนที่เคยขู่เหย้าให้สงฆ์แตกสามัคคีกัน^{๑๑๕} เป็นผู้ที่ไม่เคยบวชเป็นภิกษุณีมาก่อน คือถ้าเคยบวชเป็นภิกษุณีแล้วละเพศออกไปเป็นคฤหัสถ์ ห้ามบวชอีกผ่านการอนุมัติเป็นนางสิกขมานาสมาทานรักษาศีล ๖ ข้อ ไม่ขาด ๒ ปีแล้ว ได้รับอนุมัติการอุปสมบทจากภิกษุณีสงฆ์^{๑๑๖} มีบาตรจีวรครบ^{๑๑๗} มีปวัตตินี (อุปัชฌาย์ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์) ชักนำเข้าอุปสมบทในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ และมีภิกษุสงฆ์รับรองอุปสมบทให้ในฝ่ายภิกษุสงฆ์^{๑๑๘}

๒) ฝ่ายผู้ที่จะอุปสมบทให้ แบ่งเป็น ในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ และในฝ่ายภิกษุสงฆ์

ก. ในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ที่จะทำการอุปสมบทให้ ต้องมีภิกษุณีขุมนุมประชุมกระทำอุปสมบทกรรมในเขตสีมา ถ้าเป็นมัธยมประเทศ คือเขตเมืองหลวง ก็ใช้ภิกษุณี ๑๐ รูปขึ้นไป ถ้าเป็นปัจฉิมณฑลคือชนบทก็ใช้ภิกษุณี ๕ รูปขึ้นไป และต้องมีภิกษุณีผู้เป็นอุปัชฌาย์ เรียกว่า ปวัตตินี และจะต้องจำพรรษา ๑๒ พรรษาขึ้นไป^{๑๑๙} ต้องได้รับการแต่งตั้งให้เป็นปวัตตินีให้การอุปสมบท ในที่ประชุมภิกษุณีสงฆ์แล้ว จึงจะทำหน้าที่เป็นปวัตตินีได้^{๑๒๐} เมื่ออุปสมบทในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์เสร็จแล้ว ภิกษุณีผู้เป็นปวัตตินี พึงนำภิกษุณีบวชใหม่นั้นไปขออุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์^{๑๒๑}

ข. ในฝ่ายภิกษุสงฆ์ทำการอุปสมบทให้ ต้องมีภิกษุขุมนุมประชุมอุปสมบทกรรมในเขตสีมา ถ้าเป็นมัธยมประเทศคือเมืองหลวงก็ใช้ภิกษุ ๑๐ รูปขึ้นไป ถ้าเป็นปัจฉิมณฑลคือชนบทก็ใช้ภิกษุ ๕ รูปขึ้นไป^{๑๒๒} ภิกษุณีที่อุปสมบทในฝ่าย

^{๑๑๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๑๕/๑๒๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๕/๑๗๕, หรือทำลายพระเจดีย์ ตัดต้นไม้โพธิ์ ทำลายพระบรมสารีริกธาตุ, อุโบสถ, สวรรคต, ฎีกา. (บาลี) ๑/๒๒๑.

^{๑๑๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๑๕/๑๒๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๕/๑๗๕.

^{๑๑๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๑๕/๑๒๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๕/๑๘๐.

^{๑๑๖} วิ.ภิกษุณี. (บาลี) ๓/๑๐๘๔-๑๐๘๖/๑๗๓-๑๗๔, วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๘๔-๑๐๘๖/๓๐๒-๓๐๓.

^{๑๑๗} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๑๘/๑๓๐-๑๓๑, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๘/๑๘๒-๑๘๔.

^{๑๑๘} วิ.ภ. (บาลี) ๓/๔๒๔-๔๒๕/๒๕๖-๒๖๐, วิ.ภ. (ไทย) ๓/๔๒๔-๔๒๕/๓๔๗-๓๕๓.

^{๑๑๙} วิ.ภิกษุณี. (บาลี) ๓/๑๑๓๖-๑๑๓๗/๑๕๓, วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๓๖-๑๑๓๗/๓๓๓-๓๓๔.

^{๑๒๐} วิ.ภิกษุณี. (บาลี) ๓/๑๑๔๐-๑๑๔๒/๑๕๔-๑๕๖, วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๔๐-๑๑๔๒/๓๓๕-๓๓๗.

^{๑๒๑} รังษี สุทนต์, “การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนา : ภิกษุณีสงฆ์เถรวาท”, หน้า ๕๖.

^{๑๒๒} วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๕๕/๒๔, ๓๘๘/๑๕๕-๑๕๐, วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๕/๓๘, ๓๘๘/๒๖๖. ถ้าถือตามบาลีในพระไตรปิฎก ประเทศไทยของเราถือเป็นปัจฉิมณฑล.

ภิกษุณีสงฆ์ถือปวัตตินีคืออุปัชฌาย์มาแล้วไม่ต้องมาถืออุปัชฌาย์ในฝ่ายภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีปวัตตินีผู้นำภิกษุณีที่อุปสมบทในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์มาขออุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์นั้นมิได้เข้าร่วมสังฆกรรมด้วย นางเพียงพาภิกษุณีนั้นมาขออุปสมบทโดยมาเข้ารับฟังภิกษุสงฆ์สวดประกาศรับภิกษุณีเป็นผู้อุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์เท่านั้น เหมือนบิดามารดาและญาติเข้าร่วมงานอุปสมบทภายในอุโบสถในปัจจุบัน เมื่อภิกษุณีที่อุปสมบทในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์นั้นกล่าวคำขออุปสมบทแล้ว ภิกษุสงฆ์ที่ประชุมกันก็ให้ภิกษุรูปหนึ่งสวดประกาศระบูชื่อ ปวัตตินีเป็นอุปัชฌาย์ในฝ่ายภิกษุสงฆ์ให้รับรู้กัน ถือเป็นอันสิกขมานาได้อุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย

เรื่องที่ภิกษุณีผู้บวชและถืออุปัชฌาย์ในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์แล้ว ไม่ต้องมาถืออุปัชฌาย์ในฝ่ายภิกษุสงฆ์ มีหลักฐานรองรับ คือจากการศึกษาข้อมูลแล้วไม่พบว่า มีภิกษุเป็นอุปัชฌาย์ของภิกษุณีเลย^{๑๑๑}

ต่อไป ผู้วิจัยจะแสดงรายละเอียดในเรื่องของสังฆกรรมที่ภิกษุและภิกษุณีต้องกระทำร่วมกัน โดยจะแสดงลำดับการบวชของภิกษุณีสงฆ์ดังที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้

ขั้นตอนการอุปสมบทเป็นภิกษุณี

รังษี สุทนต์ กล่าวไว้ว่า สตรีผู้จะอุปสมบทเป็นภิกษุณี ถ้าอายุต่ำกว่า ๑๘ หรือ ๒๐ ปี ต้องบวชเป็นสามเณรีรักษาศีล ๑๐ ข้อ อย่างสามเณรก่อน พอมีอายุถึง ๑๘ ปี ก็เตรียมตัวอุปสมบทเป็นภิกษุณี โดยขออนุมัติการปฏิบัติตัวเป็นสิกขมานาจากภิกษุณีสงฆ์แล้วภิกษุณีสงฆ์จะสวดกรรมวาจาอนุมัติให้เป็นสิกขมานาบอกให้ตั้งใจรักษาศีล ๖ ข้อในจำนวน ๑๐ ข้อมิให้ขาด เป็นเวลา ๒ ปี คือ

- ๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์
- ๒) เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้
- ๓) เว้นจากการประพฤตินั้นไม่เป็นพรหมจรรย์
- ๔) เว้นจากการกล่าวเท็จ
- ๕) เว้นจากการดื่มสุราและเมรัย

^{๑๑๑} รังษี สุทนต์, “การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนา : ภิกษุณีสงฆ์เถรวาท”, หน้า ๕๑.

๖) เว้นจากการฉันทอาหารในเวลาวิกาล^{๑๑๔}

ในระหว่างที่รักษาศีล ๖ ข้อ มิให้ขาดนี้เรียกว่า “สิกขมานา” แปลว่าผู้นับจำนวนสิกขา^{๑๑๕} และในช่วงระยะเวลาที่รักษาศีล ๖ ข้อมิให้ขาดเป็นเวลา ๒ ปี นั้น ก็ต้องรักษาศีลข้อที่ ๗-๑๐ ของสามเณรด้วยเพียงระมัดระวังไม่ให้ศีลข้อ ๑-๖ ขาด ถ้าศีลข้อใดข้อหนึ่งใน ๖ ข้อขาดก็ต้องเริ่มต้นรักษาใหม่ เมื่อรักษาทั้ง ๖ ข้อ ไม่ขาดตลอด ๒ ปี จึงจะขออุปสมบทเป็นภิกษุณีได้ โดยอุปสมบทในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ก่อนแล้วจึงไปอุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์อีกครั้งตามที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้^{๑๑๖} จึงจะถือว่าเป็นภิกษุณีสมบูรณ์ตามหลักพระธรรมวินัย

ในการอุปสมบทนั้น อันดับแรก ภิกษุณีสงฆ์ต้องให้สิกขมานาถืออุปัชฌาย์ ภิกษุณีผู้เป็นอุปัชฌาย์ก็จะบอกให้รู้จักบาตร ไตรจีวร ผ้ารัดถัน ผ้าปลัดน้ำ แล้วให้ออกไปปรับการซักซ้อมสอบถามถึงอันตราภิธรรม คือข้อบกพร่องที่ทำให้การอุปสมบทเสีย สอบถามคุณสมบัติและอื่น ๆ จากภิกษุณีผู้เป็นอาจารย์สวดกรรมวาจา จากนั้น ภิกษุณีผู้เป็นอาจารย์สวดกรรมวาจา ก็จะสวดประกาศในท่ามกลางภิกษุณีสงฆ์ ในเขตสีมา ชี้แจงให้ทราบว่า มีสิกขมานาชื่อนี้ เป็นผู้ที่ต้องการอุปสมบท ของภิกษุณีผู้เป็นอุปัชฌาย์ชื่อนี้ แล้วเรียกสิกขมานาเข้ามาในท่ามกลางภิกษุณีสงฆ์ ให้กล่าวคำขออุปสมบทเป็นภิกษุณี เสร็จแล้วสวดถามอันตราภิธรรมในท่ามกลางภิกษุณีสงฆ์ จากนั้นก็สวดประกาศให้ภิกษุณีสงฆ์ทราบด้วยฉัตติจตุตถกรรมวาจา หรือว่าจะรับสิกขมานานี้อุปสมบทเป็นภิกษุณีหรือไม่ ถ้าท่านใดไม่เห็นด้วยก็ให้ทักท้วง ถ้าเห็นด้วยก็ให้หนึ่ง เมื่อไม่มีภิกษุณีรูปใดทักท้วงก็ถือว่ายอมรับให้สิกขมานานั้นอุปสมบทเป็นภิกษุณี เมื่อจบกรรมวาจาถือว่าสิกขมานานั้นอุปสมบทเป็นภิกษุณี ในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ เรียกว่า อุปสมบทในฝ่ายเอกโตสงฆ์ คือสงฆ์ฝ่ายเดียว

หลังจากนั้น ภิกษุณีผู้เป็นปวัตตินีต้องพาภิกษุณีที่อุปสมบทในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์แล้วไปหาภิกษุสงฆ์ให้ทราบเท่าภิกษุทั้งหลายแล้วกล่าวคำขออุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์

^{๑๑๔} วิ.ภิกษุณี. (บาลี) ๓/๑๑๒๔-๑๑๒๕/๑๘๘-๑๘๙, วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๑๒๔-๑๑๒๕/๓๒๕-๓๒๖.

^{๑๑๕} สิกขาสงฺขาเต ธมฺเม มานนโต เอวํลทฺนํ อฺนุสฺมปฺนฺนํ อฺปสฺมปฺาเทยฺส แปลว่า ภิกษุณีสงฆ์อุปสมบทให้สามเณรที่ยังมิได้อุปสมบทซึ่งได้ชื่ออย่างนี้ (คือชื่อว่าสิกขมานา) เพราะนับข้อธรรมคือสิกขา. อ้างใน กงฺขา.อ. (บาลี) ๓๙๗.

^{๑๑๖} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๑๔๙/๑๘๘, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๔๙/๓๒๒, วิ.จ. (บาลี) ๓/๔๐๓/๒๓๔, วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๐๓/๓๑๗.

ภิกขุรูปหนึ่ง จะสวดประกาศในท่ามกลางภิกขุสงฆ์ด้วยอุตติจตุตถกรรมวาจา ในเขตสีมา ซึ่งแจ้งให้ทราบว่า ภิกขุณีผู้นี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของปวัตตินีผู้นี้ อุปสมบทในฝ่ายภิกขุณีสงฆ์แล้วมาขออุปสมบทในฝ่ายภิกขุสงฆ์ หรือว่าจะรับภิกขุณีนี้อุปสมบทในฝ่ายภิกขุสงฆ์หรือไม่ ถ้าท่านใดไม่เห็นด้วยก็ให้ทักท้วง ถ้าเห็นด้วยก็ให้นิ่ง เมื่อไม่มีภิกขุรูปใดทักท้วงก็ถือว่ายอมรับให้ภิกขุณีนั้นอุปสมบทในฝ่ายภิกขุสงฆ์ เมื่อจบกรรมวาจาถือว่าภิกขุณีนั้นอุปสมบทในฝ่ายภิกขุสงฆ์ เรียกว่า อุปสมบทในฝ่ายอุกโตสงฆ์ คือสงฆ์ ๒ ฝ่ายแล้ว^{๑๑๓}

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่า การบวชภิกขุณีโดยสงฆ์ ๒ ฝ่าย นั้นตรงกับครุธรรมข้อที่ ๖ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ก่อนที่จะมีภิกขุณีเกิดขึ้นว่า ภิกขุณีพึงแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่ายให้แก่สิกขมานาที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อตลอด ๒ ปีแล้ว ธรรมข้อนี้ ภิกขุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต^{๑๑๔}

๔.๕.๒ การถามอุโบสถและรับโอวาท

การถามอุโบสถ คือการถามเกี่ยวกับวันในการลงอุโบสถสวดปาติโมกข์สำหรับภิกขุณี ในสิกขาบทวิภังค์ของสิกขาบทที่ ๕ ได้อธิบายคำว่าอุโบสถไว้ดังนี้ ที่ชื่อว่าอุโบสถได้แก่ อุโบสถ ๒ อย่าง คือ อุโบสถวัน ๑๔ คำ และอุโบสถวัน ๑๕ คำ ที่ชื่อว่า โอวาทได้แก่ ครุธรรม ๘ อย่าง^{๑๑๕}

โอวาท หมายถึงครุธรรม ๘ “ธรรมอันเป็นเหตุอยู่ร่วมกัน” หมายถึง การสอบถามอุโบสถและปวารณา^{๑๑๖}

ในครุธรรม ข้อ ๓ ระบุว่า ภิกขุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่าง คือ ถามอุโบสถและไปรับโอวาทจากภิกขุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน ในเรื่องดังกล่าวนี้ แม่ชีกฤษณา รักษาโณม แสดงความเห็นไว้ว่า เนื่องจากสตรีส่วนใหญ่ในสมัยนั้นไม่มีการศึกษาเป็นส่วนมาก ดังนั้นต้องมาถามเกี่ยวกับวันในการลงอุโบสถสวดปาติโมกข์สำหรับภิกขุณี^{๑๑๖}

^{๑๑๓} รังษี สุทนต์, “การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนา : ภิกขุณีสงฆ์เถรวาท”, หน้า ๓๗-๓๘.

^{๑๑๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๔๕/๓๒๑-๓๒๓.

^{๑๑๕} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๐๖๐/๒๘๖.

^{๑๑๖} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๑๐๔๘/๕๑๓.

^{๑๑๖} แม่ชีกฤษณา รักษาโณม, “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกขุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๖๕.

ปัญญา ใ้บางยาง ใ้ได้อธิบายกรรมข้อที่ ๓ ใ้ว่า การไปถามอุโบสถและการเข้าไปฟังคำสั่งสอนจากภิกษุทุกกึ่งเดือนของภิกษุณินั้น ในวันอุโบสถ ๑๕ คำ ภิกษุณิฟังเข้าไปถามในวัน ๑๔ คำ แห่งปักข์ ถ้าเป็นวันอุโบสถ ๑๔ คำ ภิกษุณิฟังไปถามอุโบสถในวัน ๑๓ คำ แห่งปักข์ ในวันอุโบสถ ภิกษุณิฟังเข้าไปฟังโอวาทคำสั่งสอนเรื่องกรรมจากภิกษุ ตั้งแต่วันแรม ๑ คำ เป็นต้น ฟังไปเพื่อประโยชน์แก่การฟังธรรม เพราะพระพุทธเจ้าทรงประสงค์ ใ้ภิกษุณิไปพบภิกษุทั้งหลายด้วยเหตุ ๒ นี้ คือถามวันอุโบสถ ๑ และการฟังธรรม ๑ เพราะมาตุคามมีปัญญาน้อย การฟังธรรมจะมีอุปการะแก่เธอ และภิกษุณิทั้งหลายจะได้ไม่เกิดมานะ (ว่าเก่งกว่าภิกษุ จึงทรงกำหนดคุณสมบัติภิกษุผู้สอนภิกษุณิไว้ด้วย ๘ อย่าง) ย่อมคิดว่าพระคุณเจ้าทั้งหลาย ย่อมรู้ธรรมที่พวกเราแล้วเท่านั้น จะได้นั่งใกล้ภิกษุสงฆ์ ทำบรรพชาใ้มีประโยชน์ จึงเข้าไปฟังธรรมจากภิกษุ และปฏิบัติตามธรรมที่ทรงพร้าสอนใ้ไว้อย่างไม่ขาด^{๑๒๒}

พระพุทธเจ้าทรงแสดงคุณสมบัติ ๘ ของภิกษุผู้จะใ้โอวาท ต้องมีคุณสมบัติ ดังนี้

๑) เป็นผู้มึศีล ตำรวมในปาติโมกข์สังวรศีล ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร เห็นภัยในความผิดแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาสิกขาบททั้งหลาย

๒) เป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงสุตะ (จำสิ่งที่ได้เล่าเรียนมา) สั่งสมสุตะ (สั่งสมสิ่งที่ได้เรียนมา) เธอใ้ยินใ้ฟังธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด อันประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะครบถ้วน บริบูรณ์มาก ทรงจำใ้คล่องปากขึ้นใจ แทงตลอดแล้วด้วยทัญญู

๓) เป็นผู้ชำนาญปาติโมกข์ทั้งสอง แจกแจงใ้ถูกต้อง คล่องแคล่ว วินิจฉัยใ้เรียบร้อยทั้งโดยสูตรและโดยอนุพยัญชนะ

๔) เป็นผู้มึวาจาสะสลวย มีเสียงไพเราะ

๕) เป็นที่นิยมชมชอบของภิกษุณิโดยมาก

๖) เป็นผู้สามารถสั่งสอนภิกษุณิใ้

๗) เป็นผู้ไม่เคยประพฤติล่วงกรรม ในสตรีผู้มุ่งห่มผ้ากาสาเย บวชอุทิศพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น

^{๑๒๒} ปัญญาใ้บางยาง, ๔๐ ภิกษุณิพระอรหันต์, (กรุงเทพฯ : สถาบันบรรลือธรรม, ๒๕๕๒),

๘) มีพรรษาได้ ๒๐ หรือเกิน ๒๐^{๑๒๓}

นอกจากระบุดัชนีภิกษุที่จะให้โอวาทภิกษุณีแล้ว พระพุทธองค์ยังทรงระบุดัชนีภิกษุที่ไม่เหมาะสมของภิกษุที่ไม่ควรจะให้โอวาทภิกษุณี จัดเป็นองค์ ๕ จำนวน ๕ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ ประกอบด้วย ๑. เป็นอลัชชี ๒. เป็นคนโง่เขลา ๓. ไม่ใช่ปกคัตตะ ๔. เป็นผู้กล่าวประสงคฺจะให้เกิดเือนจากศาสนา ๕. ไม่เป็นผู้กล่าวประสงคฺจะให้ออกจากอาบัติ^{๑๒๔}

กลุ่มที่ ๒ ประกอบด้วย ๑. เป็นผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ ๒. เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ ๓. เป็นผู้มิอาจชำระไม่บริสุทธิ์ ๔. เป็นคนโง่เขลา ไม่ฉลาด ๕. ถูกซักถามไม่อาจตอบข้อซักถาม^{๑๒๕}

กลุ่มที่ ๓ ประกอบด้วย ๑. ประพฤติไม่สมควรทางกาย ๒. ประพฤติไม่สมควรทางวาจา ๓. ประพฤติไม่สมควรทั้งทางกายและวาจา ๔. คำบริภาษภิกษุณีทั้งหลาย ๕. เป็นผู้อยู่คลุกคลีกับภิกษุณีทั้งหลายด้วยการคลุกคลีอันไม่สมควร^{๑๒๖}

กลุ่มที่ ๔ ประกอบด้วย ๑. เป็นอลัชชี ๒. เป็นคนโง่เขลา ๓. ไม่ใช่เป็นปกคัตตะ ๔. เป็นผู้ก่อความบาดหมางก่อความทะเลาะ ๕. เป็นผู้ไม่ทำสีกขาให้บริบูรณ์^{๑๒๗}

กลุ่มที่ ๕ ประกอบด้วย ๑. เป็นอลัชชี ๒. เป็นคนโง่เขลา ๓. ไม่ใช่เป็นปกคัตตะ ๔. เป็นผู้กำลังจะเดินทาง ๕. เป็นไข้^{๑๒๘}

เมื่อได้ภิกษุที่มีคุณสมบัติตามที่ต้องการแล้ว ก็จะมีวิธีแต่งตั้งและกรรมวาจาแต่งตั้งภิกษุสอนภิกษุณีดังนี้ เบื้องต้นพึงขอให้ภิกษุรับ ครั้นแล้วภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า

^{๑๒๓} วิ.มท. (ไทย) ๒/๑๔๗/๓๒๐-๓๒๑.

^{๑๒๔} วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๕๒/๖๓๕.

^{๑๒๕} วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๕๒/๖๓๕-๖๓๖.

^{๑๒๖} วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๕๒/๖๓๖.

^{๑๒๗} วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๕๒/๖๓๖.

^{๑๒๘} วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๕๓/๖๓๗.

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วพึงแต่งตั้งภิกษุชื่อนี้ให้เป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี นี่เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์แต่งตั้งภิกษุชื่อนี้ให้เป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี ท่านรูปใดเห็นด้วยการแต่งตั้งภิกษุชื่อนี้ให้เป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี ท่านรูปนั้นพึงนั่งท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

ข้าพเจ้ากล่าวความนี้เป็นครั้งที่ ๒ ฯลฯ ข้าพเจ้ากล่าวความนี้เป็นครั้งที่ ๓

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์แต่งตั้งภิกษุชื่อนี้ให้เป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี ท่านรูปใดเห็นด้วยการแต่งตั้งภิกษุชื่อนี้ให้เป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี ท่านรูปนั้นพึงนั่งท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

ภิกษุชื่อนี้สงฆ์แต่งตั้งให้เป็นผู้สั่งสอนภิกษุณีแล้ว สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนั่งข้าพเจ้าขอถือความนั่งนั้นเป็นมตಿಯ่างนี้^{๑๒๕}

ถ้าภิกษุที่ไม่ได้รับแต่งตั้งจากสงฆ์แล้วไปสอนภิกษุณีต้องอาบัติปาจิตตีย์ ดังมีพระบัญญัติว่า ภิกษุใดไม่ได้รับแต่งตั้ง พึงสั่งสอนภิกษุณีทั้งหลาย ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๒๖}

จากความสัมพันธ์ของภิกษุและภิกษุณีด้านการถามอุโบสถและรับโอวาทนั้น ในคฤธรรม ข้อ ๓ ระบุว่า ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่าง คือ ถามอุโบสถและไปรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน^{๑๒๗}

ในส่วนนี้ ผู้วิจัยจะแสดงวิธีรับโอวาทของภิกษุณี ดังรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

ภิกษุณีทั้งหลายพึงเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่ง ประนมมือ กล่าวอย่างนี้ว่า “พระคุณเจ้า ภิกษุณีสงฆ์กราบทำภิกษุสงฆ์และขอเข้ารับโอวาท นัยว่า ภิกษุณีสงฆ์จึงได้รับการเข้ารับโอวาท”^{๑๒๘} เพราะถือเป็นหน้าที่ของภิกษุโดยตรงในการให้โอวาทภิกษุณีจึงมีการปรับอาบัติสำหรับภิกษุที่ไม่ยอมรับให้โอวาทแก่ภิกษุณี^{๑๒๙} การรับโอวาทนี้ เมื่อแรกนั้น ภิกษุณีไปรับ

^{๑๒๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๔๕/๓๑๘.

^{๑๒๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๔๖/๓๑๘.

^{๑๒๗} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๗.

^{๑๒๘} ดูรายละเอียดใน วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๑๓/๓๑๓-๓๑๔.

^{๑๒๙} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๑๔/๓๑๔-๓๑๖.

พร้อมกันทั้งหมดเพราะเกรงคำตำหนิจากชาวบ้าน ต่อมาพระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีสงฆ์ไม่พึงไปรับโอวาท (พร้อมกัน) ทั้งหมด ถ้าไป (พร้อมกัน) ทั้งหมด ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิกษุณี ๔-๕ รูป ไปรับโอวาท” ถึงกระนั้นก็ยังไม่พ้นคำตำหนิอยู่ดี จึงมีรับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีไม่พึงรับโอวาท ๔-๕ รูป ถ้าพวกเธอไป ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิกษุณี ๒-๓ รูปไปรับโอวาท”^{๑๓๔} จะเห็นได้ว่าโอกาสเข้าถึงการศึกษาวินัยของภิกษุณียังมีข้อจำกัดอยู่

เนื้อหาที่ภิกษุสอนภิกษุณี เช่นสอนวิธียกปาติโมกข์ขึ้นแสดงตามพุทธานุญาตว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิกษุทั้งหลายอธิบายให้ภิกษุณีทั้งหลายทราบ ว่า พึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงอย่างนี้”^{๑๓๕} สอนวิธีทำคินอาบัติดังพระดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิกษุทั้งหลายบอกภิกษุณีทั้งหลายว่า พวกเธอพึงทำคินอาบัติอย่างนี้”^{๑๓๖} สอนวิธีรับอาบัติตามพุทธานุญาตว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิกษุทั้งหลายบอกภิกษุณีทั้งหลายว่า พวกเธอพึงรับอาบัติอย่างนี้”^{๑๓๗} สอนวิธีทำกรรมแก่ภิกษุณีตามคำสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิกษุทั้งหลายบอกภิกษุณีทั้งหลายว่า พวกเธอพึงทำกรรมอย่างนี้”^{๑๓๘} สอนเกี่ยวกับวินัยแก่ภิกษุณีดังพระพุทธานุญาตว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิกษุทั้งหลายสอนวินัยแก่ภิกษุณีทั้งหลายได้”^{๑๓๙} เนื้อหาที่สอนนอกจากวินัยตามที่กล่าวแล้ว ก็ยังมีการสอนธรรมะด้วย เช่น พระนันทกะสอนเรื่องอายตนะภายในและภายนอกด้วยวิธีแห่งสามัญญลักษณะ^{๑๔๐} และสอนเรื่องโพชฌงค์ ๗ ประการ^{๑๔๑}

จากการศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของภิกษุและภิกษุณีด้านการศึกษา พบว่า ภิกษุเป็นผู้ช่วยพระผู้มีพระภาค รับธุระในการสั่งสอนภิกษุณีทั้งเรื่องของวินัยและธรรมะ โดยที่ภิกษุผู้ให้โอวาทนั้นจะต้องได้รับอนุมัติจากคณะสงฆ์เสียก่อน ทั้งนี้มีการระบุลักษณะของผู้

^{๑๓๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๑๒/๓๓๓.

^{๑๓๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๗/๓๒๕.

^{๑๓๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๘/๓๒๖.

^{๑๓๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๘/๓๒๖.

^{๑๓๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๙/๓๒๗.

^{๑๓๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๑๐/๓๒๘.

^{๑๔๐} คุราลละเอียคิน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๕๘-๔๐๔/๔๕๒-๔๕๕.

^{๑๔๑} คุราลละเอียคิน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๐๕/๔๕๕-๔๖๐.

ภิกษุผู้ให้โอวาทไว้อย่างชัดเจนและลักษณะของภิกษุที่ไม่อนุญาตให้ ๆ โอวาทแก่ภิกษุณีก็ระบุเอาไว้ชัดเจนเช่นเดียวกัน หน้าที่นี้ถือเป็นหน้าที่โดยตรงของภิกษุที่ต้องมีความสัมพันธ์กับภิกษุณี เพื่อช่วยให้ภิกษุณีมีความรู้ความสามารถได้เป็นอย่างดี

๔.๕.๓ ปักขมานัตและอัฏฐาน

มานัต คือ ระเบียบปฏิบัติในการออกจากครุกาบัติ หมายถึง นับราตรี การนับราตรี หรือ มานัต นั้นเป็นเงื่อนไขต่อการประพฤติปรีวาสนของภิกษุผู้อยู่กรรม เมื่ออยู่ปรีวาสน ๓ ราตรี หรือตามที่คณะสงฆ์กำหนดแล้ว เมื่อคณะสงฆ์พิจารณาว่า ปรีวาสน ที่ภิกษุประพฤตินั้นบริสุทธิ์ในการพิจารณาของสงฆ์แล้ว สงฆ์ก็จะเรียกผู้ประพฤติปรีวาสนนั้นว่า “มานัตตารหิกษุ” แปลว่า “ภิกษุผู้ควรแก่มานัต” มานัต หรือการนับราตรีนับได้แก่การนับราตรี ๖ ราตรีเป็นอย่างน้อย เกินกว่านี้ไม่เป็นไร แต่ถ้าน้อยกว่า ๖ ราตรีไม่ได้ ซึ่งพระวินัยกำหนดไว้เช่นนั้น การนับราตรีของมานัตนั้นก็มิเงื่อนไขที่ทำให้นับราตรีไม่ได้เช่นกัน เรียกว่า การขาดแห่งราตรี หรือ การนับราตรีเป็นโมฆะ การนับราตรีไม่ได้นี้เรียกว่า “รัตติเจท”

ภิกษุณีเมื่อต้องอาบัติหนักต้องอาศัยภิกษุ คือ ภิกษุณีเมื่อต้องอาบัติสังฆาทิเสส ต้องประพฤติมานัตโดยอาศัยสงฆ์ทั้งสองฝ่ายจึงจะพ้นได้^{๑๔๒} โดยไม่ต้องอยู่ปรีวาสนเหมือนภิกษุ

มานัต คือ วัตรอย่างหนึ่งที่ภิกษุหรือภิกษุณีเมื่อต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้วจะต้องประพฤติเพื่อแสดงให้ผู้อื่นรู้ว่า ตนเองได้สำนึกในความผิดที่ล่วงเกินพระพุทธบัญญัติ และยินดีที่จะรับโทษทัณฑ์ต่าง ๆ เพื่อทำตนให้บริสุทธิ์ สำหรับภิกษุณีต้องประพฤติมานัตเป็นเวลา ๑๕ ราตรี หรือเรียกว่าปักขมานัต^{๑๔๓}

มานัตที่ปรากฏในคัมภีร์ มี ๔ อย่าง คือ

๑) อปัฏจันนมานัต คือ เป็นมานัตที่ภิกษุไม่ต้องอยู่ปรีวาสน สามารถขอมานัตได้เลย ยกเว้นพวกเดียรัจฉัยต้องอยู่ปรีวาสน ๔ เดือน

๒) ปฏิจันนมานัต คือ มานัตที่ให้แก่ภิกษุผู้ปิดอาบัติไว้ หรือมิได้ปิดไว้ก็ตาม

^{๑๔๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๓๖.

^{๑๔๓} เสมอ บุญมา, “ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๖๕.

๓) ปักขมานัต คือ มานัตที่ให้แก่ภิกษุณี ๑๕ ราตรีเท่านั้น (ครึ่งปักข์) จะปิดอาบัติไว้หรือมิได้ปิดไว้ก็ตาม

๔) สโมธานมานัต คือ มานัตที่มีไว้เพื่ออาบัติที่ประมวลเข้าด้วยกัน อันเนื่องมาจากสโมธานปริวาสนั้น ซึ่งสโมธานมานัตนี้ เป็นมานัตที่สงฆ์นิยมใช้กันมากที่สุดในปัจจุบัน

ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะปักขมานัต ซึ่งเป็นมานัตที่ให้แก่ภิกษุณี ๑๕ ราตรีเท่านั้น (ครึ่งปักข์) จะปิดอาบัติไว้หรือมิได้ปิดไว้ก็ตาม^{๑๔๔}

ในสังฆาทิเสสที่แสดงไว้ ในภิกษุณีวิภังค์ มี ๑๗ สิกขาบท ที่ภิกษุณีต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้วต้องอยู่ปักขมานัต ดังผู้วิจัยจะยกสิกขาบทที่ ๑ ว่า ก็ภิกษุณีใดก่อคดีพิพาทกับคหบดี กับบุตรคหบดี กับทาส หรือกับกรรมกร โดยที่สุดกระทั่งกับสมณปริพาชก ภิกษุณีนี้ต้องธรรมคือสังฆาทิเสสที่ชื่อว่าปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ^{๑๔๕}

ภิกษุณีรูปใดต้องอาบัติสังฆาทิเสสในสิกขาบทใด ก็ต้องอยู่ปักขมานัตเพื่อสิกขาบทนั้น

ตัวอย่างต่อไปนี้ เมื่อภิกษุณีต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้วจะต้องเข้าไปหาภิกษุณีสงฆ์จตุรกรท ทำความเคารพนั่งประนมมือ กล่าวสารภาพต่อสงฆ์ถึงสิกขาบทที่ละเมิด^{๑๔๖} ในที่นี้สมมติว่าละเมิดสิกขาบทที่ว่าด้วยการเข้าไปสู่ละแวกบ้านลำพังผู้เดียว หรือคามันตรสิกขาบทซึ่งเป็นสิกขาบทที่ ๓ แห่งสังฆาทิเสส พร้อมกับขอปักขมานัตว่า “อหิ อยเย เอกิ อาปคฺติ อาปชฺชึ คามนฺตรึ สาหิ อยเย สงฺฆุ เอกิสฺสา อาปคฺติยา คามนฺตราย ปกฺขมานตฺตึ ยาจามิ”^{๑๔๗} แปลว่า ข้าแต่แม่เจ้า ข้าพเจ้าต้องอาบัติตัวหนึ่ง ชื่อคามันตระแล้ว ข้าพเจ้าขอปักขมานัตเพื่ออาบัติตัวหนึ่ง ชื่อ คามันตระต่อสงฆ์

จากนั้น ภิกษุณีผู้ฉลาดมีความสามารถจะประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า

^{๑๔๔} http://www.watbangphung.com/wat/index.php?option=com_content&view=article&id=87&Itemid=152&showall=1. ๒๕ กค.๕๑.

^{๑๔๕} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๑/๖๗๕/๒๗.

^{๑๔๖} เสมอ บุญมา, “ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๖๕

^{๑๔๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, จตุตถสมันตปาสาทิกาแปล, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (พระนคร : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖), หน้า ๔๘๖.

สุณาตุ เม อยเย สงฺโฆ อัย อิตฺถนฺนมา ภิกฺขุณี เอกํ อาปตฺตี อาปชฺชึ คามนฺตรํ สา
สงฺฆํ เอกิสฺสา อาปตฺติยา คามนฺตราย ปกฺขมานตฺตํ ยาจติ ฯ ยถิ สงฺฆสฺส ปตฺตกฺกลํ สงฺโฆ
อิตฺถนฺนมาภ ภิกฺขุณิยา เอกิสฺสา อาปตฺติยา คามนฺตราย ปกฺขมานตฺตํ ทเพยฺย ฯ เอสา ฅตฺติ ฯ

สุณาตุ เม อยเย สงฺโฆ อัย อิตฺถนฺนมา ภิกฺขุณี เอกํ อาปตฺตี อาปชฺชึ คามนฺตรํ สา
สงฺฆํ เอกิสฺสา อาปตฺติยา คามนฺตราย ปกฺขมานตฺตํ ยาจติ ฯ สงฺโฆ อิตฺถนฺนมาภ ภิกฺขุณิยา
เอกิสฺสา อาปตฺติยา คามนฺตราย ปกฺขมานตฺตํ เทติ ฯ ยสฺสา อยฺยาย ขมฺติ อิตฺถนฺนมาภ ภิกฺขุณิยา
เอกิสฺสา อาปตฺติยา คามนฺตราย ปกฺขมานตฺตํ สา ตฺถนฺนสฺส ยสฺสา นกฺขมฺติ สา ภาเสยฺย ฯ
ทฺติยมฺปิ เอตมฺตฺถํ วทามิ..... ตฺติยมฺปิ เอตมฺตฺถํ วทามิ.....

ทินฺนํ สงฺเขน อิตฺถนฺนมาภ ภิกฺขุณิยา เอกิสฺสา อาปตฺติยา คามนฺตราย ปกฺขมานตฺตํ
ขมฺติ สงฺฆสฺส ตสฺมา ตฺถนฺนํ ฯ เอวเมตํ ฐารยามิ ฯ^{๑๕๘}

แปลว่า ข้าแต่แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังคำข้าพเจ้า ภิกษุณีมีชื่ออย่างนี้ ต้องอาบัติตัวหนึ่ง
ชื่อค้ำนฺตระแล้ว เธอขอปักษมานัตเพื่ออาบัติตัวหนึ่งชื่อค้ำนฺตระต่อสงฆ์ หากสงฆ์มีความ
พร้อมเพรียง จงให้ปักษมานัตเพื่ออาบัติตัวหนึ่งชื่อค้ำนฺตระแก่ภิกษุณีชื่อนี้ นี่เป็นวาจาที่
ประกาศให้สงฆ์ทราบ

ข้าแต่แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังคำข้าพเจ้า ภิกษุณีมีชื่ออย่างนี้ ต้องอาบัติตัวหนึ่งชื่อ
ค้ำนฺตระแล้ว เธอขอปักษมานัตเพื่ออาบัติตัวหนึ่งชื่อค้ำนฺตระต่อสงฆ์ สงฆ์ให้ปักษมานัต
เพื่ออาบัติตัวหนึ่งชื่อค้ำนฺตระแก่ภิกษุณีชื่อนี้ แม่เจ้ารูปใดเห็นชอบกับการให้ปักษมานัตเพื่อ
อาบัติตัวหนึ่งชื่อค้ำนฺตระแก่ภิกษุณีชื่อนี้จงนิ่ง แม่เจ้ารูปใดไม่เห็นชอบจงพูด

แม่ครั้งที่สองข้าพเจ้าก็กล่าวอย่างนี้.....

แม่ครั้งที่สามข้าพเจ้าก็กล่าวอย่างนี้.....

สงฆ์ได้ให้ปักษมานัตเพื่ออาบัติตัวหนึ่งชื่อค้ำนฺตระแก่ภิกษุณีชื่อนี้แล้วเพราะสงฆ์
เห็นชอบจึงนิ่ง ข้าพเจ้าจะจำความนี้ไว้อย่างนี้

ต่อจากนั้นภิกษุณีผู้ประพฤติมานัต กล่าวคำสมาทานมานัตวัตร ว่า “มานตฺตํ

^{๑๕๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, สมณุตปาสาทิกาย นาม วินยฎฺฐกถาย ตติโย ภาโก, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (พระ
นคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๒), หน้า ๓๑๓-๓๑๔.

สมาธิยามิ วตุต์ สมาธิยามิ”^{๑๔๕} พร้อมกับแจ้งให้ภิกษุณีสงฆ์ทราบ ว่า “อหิ อยฺเย เอกิ อापตฺตี อापชฺชี่ คามนฺตรํ สาทิ สงฺฆํ เอกิสฺสา อापตฺติยา คามนฺตราย ปกฺขมานตุตฺติ ยาจิ ฯ ตสฺสา เม สงฺโฆ เอกิสฺสา อापตฺติยา คามนฺตราย ปกฺขมานตุตฺติ อทาลิ ฯ สาทิ ปกฺขมานตุตฺติ จรามิ ฯ เวทยามหิ อยฺเย เวทยตีติ มํ สงฺโฆ ชาเรตุ ฯ”^{๑๕๐}

แปลว่า ข้าแต่แม่เจ้า ข้าพเจ้าต้องอาบัติตัวหนึ่งชื่อคัมภีร์ระ ข้าพเจ้าได้ขอปักขมานัตเพื่ออาบัติตัวหนึ่งชื่อคัมภีร์ระต่อสงฆ์แล้ว สงฆ์ได้ให้ปักขมานัตเพื่ออาบัติตัวหนึ่งชื่อคัมภีร์ระแก่ข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าจะประพฤตินานัต ข้าแต่แม่เจ้า ข้าพเจ้าขอแจ้งให้ทราบ สงฆ์จงจำข้าพเจ้าว่า ได้แจ้งให้ทราบ

หลังจากนั้น ภิกษุณีผู้เป็นอาจารย์หรือปวัตตินิของภิกษุณีผู้ประพฤตินานัตนั้น ไปสู่สำนักของภิกษุ เพื่อแจ้งให้พระเถระส่งภิกษุสงฆ์จตุรกรรมมากระทำการดังกล่าว ณ ที่แห่งหนึ่ง ซึ่งห่างจากบ้านและวัดอย่างน้อยระยะทางประมาณบุรุษผู้มีกำลังปานกลางข้างก่อนดินตกประมาณ ๒ ช่วง^{๑๕๑}

แล้วภิกษุณีสงฆ์พาภิกษุณีที่ประพฤตินานัต ไปสู่ที่ที่ภิกษุสงฆ์อยู่ทำความเคารพแล้วมานัตจาริกภิกษุณี แจ้งให้ภิกษุสงฆ์ทราบอย่างเดียวกันกับที่แจ้งให้ภิกษุณีสงฆ์ว่า “อหิ อยฺยา เอกิ อापตฺตี อापชฺชี่ คามนฺตรํ เวทยตีติ มํ สงฺโฆ ชาเรตุ ฯ”

ภิกษุณีผู้ประพฤตินานัตต้องอยู่ในที่นั้น ๑๕ ราตรี โดยมีภิกษุณีผู้บริสุทธิ์ที่ได้รับการสมมติแต่งตั้งจากสงฆ์อยู่เป็นเพื่อน สำหรับวัตรที่มานัตจาริกภิกษุณีจะต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด คือ

ไม่เข้าร่วมในการให้อุปสมบท

ไม่ให้สามเณรีอุปฐาก

ไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทอื่นที่มีโทษหนัก

ไม่กล่าวคำหนักกรรมที่สงฆ์กระทำ

^{๑๔๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, จตุตถสมันตปาสาทิกาแปล, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖), หน้า ๔๗๔.

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๗.

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๗.

ไม่ทำการไต่สวน

ไม่กล่าวหาภิกษุณีอื่น

ไม่นั่งข้างหน้าภิกษุณีอื่น

ยินดีในการนั่งท้ายเสมอ

ไม่เดินนำหน้าภิกษุณีอื่น

ยินดีในการเดินหลังเสมอ

ไม่เข้าไปสู่บ้าน

ไม่อยู่ในที่มุงที่บังอันเดียวกับภิกษุณีผู้บริสุทธินั่งและจงกรมในที่ที่ต่ำกว่า

เมื่อมีอาคันตุกะมาจะต้องแจ้งให้ทราบว่าคุณกำลังประพฤติมนัต^{๑๕๒}

วิธีการขออภัยของภิกษุณี

เมื่อภิกษุณีผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสประพฤติมนัตครบ ๑๕ ราตรีแล้ว จึงกล่าวเก็บมนัต ๓ ครั้งว่า “วุดฺติ นิกฺขิปามิ มานตุตฺถํ นิกฺขิปามิ”^{๑๕๓} ต่อจากนั้นจึงไปขออภัย การยอมรับว่าเป็นผู้บริสุทธหรือการเรียกเข้าห่มกับภิกษุสงฆ์วิสัตว์รรค ๓ ครั้งว่า

“อหํ อญฺเอย เอกํ อาปตฺตํ อาปชฺชํ ความเป็นคุณ สาทํ สงฺฆํ เอกิสฺสุสา อาปตฺตํ อญฺเอย อญฺเอย ปกฺขมานตุตฺถํ ยาจํ ๗ ตสฺสุสา เม สงฺโฆ เอกิสฺสุสา อาปตฺตํ อญฺเอย อญฺเอย ปกฺขมานตุตฺถํ อทาสํ ๗ สาทํ อญฺเอย จิตฺตมานตุตฺถํ สงฺฆํ อพฺพทานํ ยาจามิ ๗”^{๑๕๔}

แปลว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าทั้งหลาย ข้าพเจ้าต้องอาบัติตัวหนึ่งชื่อความันตระ ข้าพเจ้าได้ขอปกขมานัตเพื่ออาบัติตัวหนึ่งชื่อความันตระแล้ว สงฆ์ก็ได้ให้ปกขมานัตเพื่ออาบัติตัวหนึ่งชื่อความันตระแล้ว ข้าแต่พระคุณเจ้าทั้งหลาย ข้าพเจ้าได้ประพฤติมนัตครบแล้ว จึงขออภัยต่อภิกษุสงฆ์ จากนั้นภิกษุผู้มีความฉลาดสามารถ จะประกาศในท่ามกลางสงฆ์ด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า

^{๑๕๒} กรมการศาสนา, พระวินัยปิฎก จุลลวรรค ปริวาสขันธกะ, (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐), หน้า ๒๒๗-๒๓๓,

^{๑๕๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๓, หน้า ๒๗๖.

^{๑๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๗.

สุมาตุ เม ภนฺเต สงฺโฆ อหิ อิตฺถนฺนา มา ภิกฺขุณี เอกํ อาปตฺตี อาปชฺชิตฺติ คามนฺตรํ ฯ สา
 สงฺฆํ เอกิสฺสา อาปตฺติยา คามนฺตราย ปกฺขมานตฺตํ ยาจติ ฯ ตสฺสา สงฺโฆ เอกิสฺสา อาปตฺติยา
 คามนฺตราย ปกฺขมานตฺตํ อทาสี ฯ สา จิณฺณมานตฺตา สงฺฆํ อพฺภานํ ยาจติ ฯ ยถิ สงฺฆสฺส
 ปตฺตกฺกตฺถํ สงฺโฆ อิตฺถนฺนามํ ภิกฺขุณี อพฺเภยฺย ฯ เอสา ญตฺติ ฯ

สุมาตุ เม ภนฺเต สงฺโฆ อหิ อิตฺถนฺนา มา ภิกฺขุณี เอกํ อาปตฺตี อาปชฺชิตฺติ คามนฺตรํ ฯ สา
 สงฺฆํ เอกิสฺสา อาปตฺติยา คามนฺตราย ปกฺขมานตฺตํ ยาจติ ฯ ตสฺสา สงฺโฆ เอกิสฺสา อาปตฺติยา
 คามนฺตราย ปกฺขมานตฺตํ อทาสี ฯ สา จิณฺณมานตฺตา สงฺฆํ อพฺภานํ ยาจติ ฯ สงฺโฆ อิตฺถนฺนามํ
 ภิกฺขุณี อพฺเภติ ฯ ยสฺสายสฺสมโต ขมฺติ อิตฺถนฺนามาย ภิกฺขุณียา อพฺภานํ โส ตฺถนฺนสฺส ยสฺส
 นกฺขมฺติ โสภาสฺสยฺย ฯ พุคฺคิมฺปิ เอตมฺคถํ วทามิ..... ตติยมฺปิ เอตมฺคถํ วทามิ.....

อพฺภิตา สงฺฆเณ อิตฺถนฺนา มา ภิกฺขุณี ขมฺติ สงฺฆสฺส ตสฺมา ตฺถนฺนํ ฯ เอวเมตฺถ
 ธารยามีฯ^{๑๕๕}

แปลว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุณีนี้ชื่ออย่างนี้ ต้องอาบัติตัว
 หนึ่งชื่อคัมภีระ เธอขอปิกขมานัตเพื่ออาบัติตัวหนึ่งชื่อคัมภีระต่อสงฆ์ สงฆ์ก็ได้ให้
 ปิกขมานัตเพื่ออาบัติตัวหนึ่งชื่อคัมภีระแก่เธอแล้ว เธอประพฤติมานัตครบแล้ว ขออภัย
 ต่อสงฆ์ หากสงฆ์มีความพร้อมเพรียง จงให้อภัยทาน นี้เป็นวาจาที่ประกาศให้สงฆ์ทราบ

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุณีนี้ชื่ออย่างนี้ ต้องอาบัติตัวหนึ่งชื่อ
 คัมภีระ เธอได้ขอปิกขมานัตเพื่ออาบัติตัวหนึ่งชื่อคัมภีระต่อสงฆ์ สงฆ์ก็ได้ให้ปิกขมานัต
 เพื่ออาบัติตัวหนึ่งชื่อคัมภีระแก่เธอแล้ว เธอประพฤติมานัตครบแล้ว จึงขออภัยต่อสงฆ์
 สงฆ์ให้อภัยแก่ภิกษุณีชื่อนี้ ท่านรูปใดเห็นชอบกับการให้อภัยแก่ภิกษุณีชื่อนี้จงนิ่ง ท่าน
 รูปใดไม่เห็นชอบด้วย จงพูด

แม้ครั้งที่สอง ข้าพเจ้าก็กล่าวเนื้อความนี้.....

แม้ครั้งที่สาม ข้าพเจ้าก็กล่าวเนื้อความนี้.....

สงฆ์ได้ให้อภัยแก่ภิกษุณีชื่อนี้แล้ว เพราะสงฆ์เห็นชอบ จึงนิ่ง ข้าพเจ้าจะจำ
 ความนี้ไว้อย่างนี้

หลังจากที่ภิกษุสงฆ์ได้ให้อภัยเสร็จสิ้นแล้ว ภิกษุณีรูปนั้นก็กลับเป็นผู้บริสุทธิ์

^{๑๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๘.

ดั้งเดิม สามารถอยู่ร่วมกับหมู่คณะปฏิบัติศาสนกิจเพื่อพระพุทธศาสนาต่อไป^{๑๕๖}

ปัญญา ใช้บางยาง กล่าวไว้ว่า ภิกษุณีเมื่อต้องภรรยา (คืออาบัติสังฆาทิเสส) ต้องประพฤติกษมานัตในสงฆ์สองฝ่าย สังฆาทิเสสของภิกษุณีชื่อว่า นิสสารณิยะ เพราะต้องขับออกจากหมู่ (แต่ไม่มีปริวาสสำหรับภิกษุณี, แต่ฝ่ายภิกษุหากปกปิดจะต้องอยู่ปริวาสก่อนประพฤติกษมานัต) การประพฤติกษมานัต ภิกษุณีต้องอาบัติสังฆาทิเสสข้อใดข้อหนึ่งใน ๑๗ ข้อ ขณะกำลังประพฤติกษมานัต (เพื่อจะออกจากอาบัติสังฆาทิเสสนั้น) ภิกษุณีรูปนั้นจะต้องไม่อยู่ลำพังเพียงผู้เดียว ทรงอนุญาตให้สมมติภิกษุณีรูปหนึ่งอยู่เป็นเพื่อนของเธอ ซึ่งวิธีสมมตินั้นต้องให้สงฆ์รับรอง โดยสวดประกาศให้ภิกษุณีสงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา มานัตที่ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ให้แก่ภิกษุณีเรียกว่า ปักขมานัต สงฆ์พึงให้กึ่งเดือน (๑๕ ราตรี) เท่านั้น ทั้งอาบัติที่ภิกษุณีนั้นปกปิดและมีได้ปกปิด ดังที่ตรัสว่า “ภิกษุณีผู้ล่วงกรรม พึงประพฤติกษมานัตในอุทฺตสงฆ์ (สงฆ์สองฝ่ายคือทั้งภิกษุทั้งภิกษุณีสงฆ์)”^{๑๕๗}

นางภิกษุณีทั้งหลายพึงให้ปักขมานัตในวิหารแห่งสี่มา ถ้าไม่อาจทำอย่างนั้นได้ พึงประชุมภิกษุณีจตุรวรรคโดยกำหนดอย่างต่ำ (ครบองค์สงฆ์ทางพระวินัย คือ ๔ รูป) แล้วให้ในขันฑสิมาก็ได้ (สี่มาเล็กผูกเฉพาะ โรงอุโบสถที่อยู่ในมหาสีมา มีสิมันตริกคัน)

นางภิกษุณีผู้ต้องอาบัติแล้ว พึงเข้าไปหาภิกษุณีสงฆ์ ห่มผ้าเจียงบ่า ไหว้เท่านั้น ภิกษุณีผู้แก่กว่า แล้วกล่าวแจ้งว่าตนต้องอาบัติ ๑ ตัวเป็นต้น แล้วขอประพฤติกษมานัต ซึ่งภิกษุณีผู้ฉลาดผู้สามารถจะสวดประกาศให้ภิกษุณีสงฆ์ทราบด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา^{๑๕๘} ดังที่ได้ยกตัวอย่างไปแล้วข้างต้น

สรุปว่าปักขมานัตคือระเบียบปฏิบัติในการออกจากครุกาบัติ คือ มานัตที่ให้แก่ภิกษุณี ๑๕ ราตรี (ครึ่งปี) จะปิดอาบัติไว้หรือมิได้ปิดไว้ก็ตาม พระวินัยกำหนดให้ขอและสมทานมานัตได้เลย ถ้าต้องการอยู่แบบเก็บวัตรก็พึงเก็บวัตรเก็บมานัตก่อนอรุณขึ้น จึงค่อยสมทานวัตรประพฤติกษมานัต ต้องแจ้งให้ภิกษุณีสงฆ์จำนวน ๔ รูป และภิกษุสงฆ์จำนวน ๔ รูป

^{๑๕๖} เสมอ บุญมา, “ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๖๕-๖๔.

^{๑๕๗} ปัญญา ใช้บางยาง, ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์, หน้า ๑๕.

^{๑๕๘} อ่างแล้ว.

ทราบทุกวันว่าตนประพฤตินานต์ เมื่อภิกษุณีนั่งประพฤติปกขมานัตครบ ๑๕ ราตรีแล้วจึงขอ
อภัยทาน คือให้ภิกษุสงฆ์มีจำนวน ๒๐ รูปเรียกเข้าหมู่^{๑๕๕}

๔.๕.๔ การปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย

การปวารณา คือ ขอมให้ขอ เปิดโอกาสให้ขอ หรือ ขอมให้ว่ากล่าวตักเตือน
ปวารณา คือชื่อสังฆกรรมที่พระสงฆ์ทำในวันสุดท้ายแห่งการจำพรรษา^{๑๖๐} ในกรณีของภิกษุณี
มีการปวารณา ๒ ครั้ง คือ ปวารณาในภิกษุณีสงฆ์เสร็จแล้วไปปวารณากับภิกษุสงฆ์อีกครั้ง
หนึ่ง ดังพระพุทธเจ้ารับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีจะปวารณากันเองแล้ว ไม่ปวารณากับ
ภิกษุสงฆ์ไม่ได้^{๑๖๑} การปวารณา ก็คือการเปิดโอกาสให้มีการว่ากล่าวตักเตือนกัน โดยไม่ถือ
โทษต่อกันเพื่อความสามัคคีในหมู่สงฆ์

การปวารณา ถือเป็นสังฆกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่ง เป็นการแนะนำ ตีเตือนกัน เพื่อ
การปรับตัวให้เหมาะสมของสงฆ์ ภิกษุณีก็ยังคงทำจากสงฆ์ทั้งสองฝ่าย ดังที่พระพุทธเจ้า
อนุญาตว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีจะปวารณาด้วยตนเองแล้วไม่ปวารณากับภิกษุสงฆ์ไม่ได้ รูป
ใดไม่ปวารณา ฟังปรับอาบัติตามธรรม”^{๑๖๒} แต่การปวารณาจากสงฆ์ทั้งสองฝ่ายของภิกษุณีทำ
ให้มีเหตุเกิดความชุลมุนวุ่นวาย เพราะต่างปวารณากันทั้งในฝ่ายของภิกษุณีเอง และฝ่ายภิกษุ
ทำให้ไม่เกิดความสะดวกจนมีพระบัญญัติให้แต่งตั้งตัวแทนของภิกษุณีมาปวารณากับสงฆ์
ดังที่ทรงอนุญาตว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุณีผู้ฉลาดสามารถรูปหนึ่งเป็น
ตัวแทนภิกษุณีสงฆ์ให้ปวารณากับภิกษุสงฆ์”^{๑๖๓} การปวารณาของสงฆ์ทำให้เห็นถึง
ความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุสงฆ์ กับภิกษุณีสงฆ์ที่เป็นความสัมพันธ์กันในลักษณะที่ยินยอมให้
มีการแนะนำ ตีเตือนกันและกัน ในส่วนที่ยังบกพร่อง เพราะว่าการตีเตือนแนะนำนั้น เป็น
ลักษณะการกระทำของบัณฑิตที่จำเป็นต้องปฏิบัติต่อกัน เพราะทุกฝ่ายย่อมมีจุดบกพร่องที่
ต้องได้รับการแก้ไข เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยเหมาะแก่การประพฤติพรหมจรรย์ใน
พระพุทธศาสนาเพื่อบรรลุจุดประสงค์สูงสุดในการบวชร่วมกันเป็นสำคัญ

^{๑๕๕} กงฺขา.อ. (บาลี) ๓๕๖.

^{๑๖๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๓๐.

^{๑๖๑} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๒๗/๓๕๔.

^{๑๖๒} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๒๗/๓๕๔.

^{๑๖๓} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๒๗/๓๕๕.

ในกรณีที่ภิกษุณีอยู่จำพรรษาแล้วไม่ปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย พระพุทธเจ้าตรัสว่า การกระทำอย่างนี้มีได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสหรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย^{๑๖๔} ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุณีหลายรูปออกพรรษาในอาวาสใกล้หมู่บ้านแล้วพากันไปกรุงสาวัตถี ภิกษุณีทั้งหลายได้กล่าวกับภิกษุณีเหล่านั้นดังนี้ว่า “ท่านทั้งหลายจำพรรษาที่ไหน ได้ปวารณาต่อภิกษุสงฆ์แล้วหรือ” ภิกษุณีเหล่านั้นตอบว่า “พวกเรายังมิได้ปวารณาต่อภิกษุสงฆ์เลย เจ้าข้า” ภิกษุณีผู้มักน้อย ฯลฯ พากันดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โชนพวกภิกษุณีจำพรรษาแล้วไม่ปวารณาต่อภิกษุสงฆ์เล่า”^{๑๖๕} ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ก็ภิกษุณีใดจำพรรษาแล้ว ไม่ปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่ายด้วยฐานะ ๓ คือ ด้วยได้เห็น ด้วยได้ยิน หรือด้วยระแวงสงสัย ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๖๖}

มีเหตุการณ์ในเรื่องการปวารณาเกิดขึ้นในหลายกรณี เช่น พวกภิกษุณีไม่ยอมปวารณาตนเอง อีกทั้งเมื่อปวารณาตนเองแล้วแต่ไม่ไปปวารณา กับภิกษุ หรือในเหตุการณ์ที่ปวารณา ก่อนภัตตาหารจนเกิดชุลมุนวุ่นวายขึ้น เมื่อไปหลังภัตตาหารก็อยู่จนค่ำ จนเป็นเหตุให้ต้องปวารณาในวันรุ่งขึ้น พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุณีผู้ฉลาดสามารถรูปหนึ่งเป็นตัวแทนภิกษุณีสงฆ์ให้ปวารณา กับภิกษุสงฆ์^{๑๖๗}

วิธีแต่งตั้งภิกษุณีสงฆ์เพื่อเป็นตัวแทนไปปวารณา กับภิกษุสงฆ์ ในขั้นต้นนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีสงฆ์พึงแต่งตั้งอย่างนี้ คือ ในเบื้องต้นพึงขอร้องภิกษุณี จากนั้นภิกษุณีผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรมวาจาว่า

^{๑๖๔} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๕๐/๒๘๑.

^{๑๖๕} วิธีการปวารณาต่อภิกษุสงฆ์โดยย่อ กล่าวคือ หลังจากที่ได้ปวารณาต่อกันและกันแล้ว แต่งตั้งภิกษุณีรูปหนึ่ง ด้วยญัตติทุติยกรรมให้เป็นผู้ไปปวารณาในสำนักภิกษุสงฆ์แทนภิกษุณีสงฆ์. คูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๒๓/๒๖๑, กงฺขา.อ. ๓๕๒-๓๕๓.

^{๑๖๖} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๕๑/๒๘๑.

^{๑๖๗} วิ.จ. (ไทย) ๓/๔๒๓/๓๕๔-๓๕๕.

แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าสงฆ์พร้อมแล้วพึงแต่งตั้งภิกษุณีชื่อนี้เป็นตัวแทนภิกษุณีสงฆ์ให้ไปปวารณากับภิกษุสงฆ์ นี่เป็นญัตติ

แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์แต่งตั้งภิกษุณีชื่อนี้ให้ไปปวารณากับภิกษุสงฆ์แทนภิกษุณีสงฆ์ แม่เจ้ารูปใดเห็นด้วยกับการแต่งตั้งภิกษุณีชื่อนี้เป็นตัวแทนภิกษุณีสงฆ์ให้ไปปวารณากับภิกษุสงฆ์ แม่เจ้ารูปนั้นพึงนั่ง แม่เจ้ารูปใดไม่เห็นด้วย แม่เจ้ารูปนั้นพึงลุกห่าง

ภิกษุณีชื่อนี้ สงฆ์แต่งตั้งเป็นตัวแทนภิกษุณีสงฆ์ให้ไปปวารณากับภิกษุสงฆ์ สงฆ์เห็นด้วย เพราะเหตุนี้จึงนั่ง ข้าพเจ้าขอถือเอาความนั่งนั้นเป็นนิตยอย่างนี้

ภิกษุณีผู้ได้รับแต่งตั้งแล้ว พึงพาภิกษุณีสงฆ์เข้าไปหาภิกษุสงฆ์ ห่มอุตตราสงค์ เถียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้าภิกษุแล้วนั่งกระโห่งประนมมือ กล่าวคำปวารณาว่า

พระคุณเจ้าทั้งหลาย ภิกษุณีสงฆ์ปวารณาต่อภิกษุสงฆ์ ด้วยได้เห็น ด้วยได้ยิน หรือด้วยนึกสงสัย ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายอาศัยความกรุณาตัดเดือนภิกษุณีสงฆ์เกิด ภิกษุณีสงฆ์เมื่อเห็น (โทษ) ก็จะแก้ไข

แม่ครั้งที่ ๒ ฯลฯ

แม่ครั้งที่ ๓ พระคุณเจ้าทั้งหลาย ภิกษุณีสงฆ์ปวารณาต่อภิกษุสงฆ์ ด้วยได้เห็น ด้วยได้ยิน หรือด้วยนึกสงสัย ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายอาศัยความกรุณาตัดเดือนภิกษุณีสงฆ์เกิด ภิกษุณีสงฆ์เมื่อเห็น (โทษ) ก็จะแก้ไข^{๑๖๘}

สรุป การปวารณา เป็นการแนะนำติเตียนกัน เพื่อปรับตัวให้เหมาะสมของทั้งสองฝ่าย แต่การปวารณาจากสงฆ์ทั้งสองฝ่ายของภิกษุณีทำให้มีความซุลมุนวุ่นวาย เพราะต่างปวารณากันทั้งในฝ่ายของภิกษุณีเอง และฝ่ายภิกษุ ทำให้เกิดความไม่สะดวกจนพระพุทธรองค์ทรงอนุญาตให้แต่งตั้งตัวแทนของภิกษุณีมาปวารณากับภิกษุสงฆ์ การปวารณาของภิกษุณีในสำนักของภิกษุสงฆ์ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุสงฆ์ กับภิกษุณีสงฆ์ที่แสดงถึงความยินยอมให้มีการแนะนำติเตียนกันในส่วนที่ยังบกพร่องอยู่ เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยในการประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

^{๑๖๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๒๗/๓๕๕-๓๕๖.

ผู้วิจัยสรุปความสัมพันธ์ในเรื่องสังฆกรรมได้ว่า สังฆกรรมเป็นกิจกรรมของหมู่ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ที่มีความสำคัญมุ่งหมายให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ ความสำคัญของสังฆกรรมที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น ทำให้ทั้งภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์จำต้องยึดถือปฏิบัติเคร่งครัดต่อสังฆกรรมต่าง ๆ ทั้งในส่วนสังฆกรรมสำหรับแต่ละฝ่ายเอง และในส่วนที่ต้องมีความสัมพันธ์กันในการทำสังฆกรรมที่ต้องเกี่ยวเนื่องกัน เพื่อความสงบและผาสุกของสงฆ์ทั้งหมด และเป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง อันเป็นจุดประสงค์สูงสุดในการบรรพชาอุปสมบททางพระพุทธศาสนา

๔.๖ ความสัมพันธ์ด้านการเผยแผ่

การเผยแผ่ หมายถึง การนำพุทธธรรมของพระพุทธเจ้าเข้าไปสั่งสอนให้ขยายออกไป แพร่หลายออกไป^{๑๖๕}

แม้ซีกฤษณา รักษาโณม กล่าวไว้ว่า ในเรื่องการเผยแผ่ธรรมะนั้น ภิกษุเป็นผู้สอน ภิกษุณีให้เข้าใจในคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อภิกษุณีเหล่านั้นต่างสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็สามารถเผยแผ่ธรรมแก่ประชาชนได้ หรือภิกษุณีได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์ และทำการเผยแผ่ช่วยเหลือประชาชนโดยไม่ต้องมีภิกษุเป็นที่เลี้ยง^{๑๖๖}

เดือน คำดี^{๑๖๗} แสดงความเห็นว่ ภิกษุณีในสมัยพุทธกาลแสดงบทบาทในการแสดงธรรมและการเผยแผ่พุทธศาสนาเคียงคู่กับพระภิกษุสงฆ์ ในการแสดงธรรมนั้น พระพุทธเจ้าทรงยกย่องชมเชยภิกษุณีว่า “ชมเชยภิกษุณีว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเราผู้เป็นธรรมกถิก”^{๑๖๘} คือสามารถแสดงธรรมโน้มน้าวจิตใจให้ผู้ฟังคล้อยตามเห็นธรรมะได้อย่างแจ่มแจ้ง และพระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งให้ชมเชยภิกษุณีเป็นเอตทัคคะทางธรรมกถิก ด้วยพระดำรัสว่า เรามีได้เห็นภิกษุณีรูปอื่นผู้เป็นพระธรรมกถิก เหมือนภิกษุณีชมเชยภิกษุณี

^{๑๖๕} พระพรชัย คุนธสาโร (แก้ววิเชียร), “พุทธศาสตร์การเผยแผ่ของพระพุทธเจ้า”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๔.

^{๑๖๖} แม้ซีกฤษณา รักษาโณม, “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๖๓.

^{๑๖๗} เดือน คำดี, “ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, รายงานการวิจัย, (โครงการวิจัยพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๖๑.

^{๑๖๘} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๕/๓๐.

นี้โดย^{๑๖๓} เขมาภิกษุณีก็ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้มีปัญญามากเฉียบแหลมในการแสดงธรรมเป็น ผู้ฉลาดในการเลือกหัวข้อธรรมเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายด้านผู้มีปัญญา พระผู้มีพระภาค ทรงยกย่องด้วยพระคำรัสว่า เขมาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้มีปัญญามาก^{๑๖๔} และภิกษุณีที่เผยแผ่แล้วมีลูกศิษย์มาก คือ พระปฎาจาราภิกษุณี

แม่ชีกฤษณา รักษาโณม^{๑๖๕} กล่าวถึงปฎาจาราภิกษุณีว่าท่านสอนพระเถรีประมาณ ๓๐ รูป แล้วบรรลुพระอรหันต์มีข้อความคำสอนว่า “มาณพทั้งหลายถือสาจดำข้าว ได้ทรัพย์ มาเลี้ยงดูบุตรและภรรยา ท่านทั้งหลายจงทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่บุคคลกระทำ แล้วไม่เดือดร้อนในภายหลัง จงรีบล้างเท้า แล้วนั่ง ณ ที่สมควรเถิด จงประกอบความสงบใจ เนื่อง ๆ กระทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเถิด”^{๑๖๖} ได้กล่าวอบรมพระเถรี ๕๐๐ รูป สอน ทิละรูปคำสอนมีดังนี้ “ท่านไม่รู้ทางของสัตว์ใดผู้มาแล้วหรือไปแล้ว เหตุไฉนท่านจึงร้องให้ ถึงสัตว์ที่มาแล้วว่า บุตรของเรา ถึงท่านจะรู้ทางของเขาผู้มาแล้วหรือไปแล้ว ก็ไม่ควรเศร้าโศก ถึงเขาเลย เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมมีอย่างนี้เป็นธรรมดา สัตว์ผู้ใคร ๆ ไม่ได้เชื่อเชิญก็มา จากปรโลกนั้น ใคร ๆ ยังมีได้อนุญาติก็ไปจากโลกนี้ เขามาจากที่ไหนกันแน่นอน อยู่ได้ ๒-๓ วัน แล้วก็ไปจากภพนี้สู่ภพอื่นก็มี จากภพนั้น ไปสู่ภพอื่นก็มี เขาละไปแล้ว จะท่องเที่ยวไป โดยรูปร่างของมนุษย์ เขามาอย่างใดก็ไปอย่างนั้น ในเพราะเหตุนี้จจะรำให้ไปทำไม”^{๑๖๗} การ สอนของปฎาจาราภิกษุณีนั่นได้ผลเป็นอย่างดีพระเถรีทั้ง ๕๐๐ รูปเหล่านั้นเข้าถึงธรรมะโดย ได้กล่าวคาถา ๆ ละรูปเนื้อความว่า “ท่านได้บรรเทาความโศกถึงบุตรของดิฉันซึ่งถูกความโศก ครอบงำ นับว่าได้ช่วยถอนลูกศรคือความโศกที่เห็นได้ยากซึ่งเสียบที่ทหทัยของดิฉันขึ้นแล้ว หนอ วันนี้ ดิฉันช่วยถอนลูกศรคือความโศกขึ้นได้แล้ว หายอยาก ดับสนิทแล้ว ขอถึงพระ มุณีพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก”^{๑๖๘} ภิกษุณีเหล่านั้นฟังคำสั่งสอน ของปฎาจาราเถรีนั้นแล้ว ล้างเท้าเข้าไปนั่ง ณ ที่สมควร ได้ประกอบความสงบใจเนื่อง ๆ

^{๑๖๓} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๔๗๑.

^{๑๖๔} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๖/๓๐.

^{๑๖๕} แม่ชีกฤษณา รักษาโณม, “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เถรวาท”, หน้า ๖๓-๖๔.

^{๑๖๖} พุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๑๑๗-๑๑๘/๔๔๘, พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๑๗-๑๑๘/๕๗๔.

^{๑๖๗} พุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๑๒๗-๑๓๐/๔๔๕, พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๒๗-๑๓๐/๕๗๖.

^{๑๖๘} พุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๑๓๑-๑๓๒/๔๕๐, พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๓๑-๑๓๒/๕๗๖.

กระทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ในปฐมยามแห่งราตรีพากันระลึกชาติก่อนได้ ในมัชฌิมยามแห่งราตรี ชำระทิพยจักขุให้หมดจดได้ ในปัจฉิมยามแห่งราตรี ทำลายกองแห่งความมืดได้ ภิกษุณีเหล่านั้น พากันลุกขึ้นกราบเท้าพระเถรีพร้อมกับกล่าวว่า พวกเราทำตามคำสอนของท่านแล้ว จะอยู่แวดล้อมท่าน เหมือนเทวดาชั้นดาวดึงส์แวดล้อมท้าวสักกะผู้ชนะในสงครามพวกเราได้บรรลุวิชา ๓ แล้วเป็นผู้ไม่มีอาสวะ^{๑๗๕}

จากการศึกษาผู้วิจัยสรุปได้ว่า การเผยแผ่ร่วมกันของภิกษุและภิกษุณีแม้ไม่มีหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎก แต่จากหลักฐานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ทรงส่งพระมหินทเถระไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เกาะดัมพปณฺธิคือศรีลังกาในปัจจุบัน และต่อมาได้ส่งพระสังฆมิตตาภิกษุณีตามมาเผยแผ่ในภายหลังเมื่อมีผู้ต้องการบวชเป็นภิกษุณี ดังปรากฏหลักฐานที่พระมหินทเถระทูลพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะว่า “ตัวท่านกับภิกษุทั้งหลายไม่สามารถจะบวชให้สตรีได้ แต่ท่านมีน้องหญิงบวชเป็นภิกษุณีคือพระสังฆมิตตาเถรี ขอให้เชิญนางมาบวชให้”^{๑๗๖} พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ จึงส่งสาสน์ไปเชิญพระสังฆมิตตาเถรีลงมาบวชให้แก่พระนางอนุพาเทวีกับบริวาร ๑,๐๐๐ นาง จากเหตุการณ์ดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่า ในสมัยพุทธกาลก็ไม่มี การเผยแผ่ร่วมกัน แม้แต่การเดินทางร่วมกันพระพุทธองค์ก็ทรงห้าม ดังในสังฆวินยาสถิติขบพทว่าด้วยการชักชวนเดินทางร่วมกัน^{๑๗๗} และนาวาภิรูหรสถิติขบพท ว่าด้วยการโดยสารเรือลำเดียวกัน^{๑๗๘} แต่เมื่อมีความจำเป็นในการเผยแผ่พระศาสนาที่จำเป็นต้องมีภิกษุและภิกษุณีมาทำงานร่วมกัน

๔.๗ ความสัมพันธ์ด้านการเกื้อกูลอุบาสกอุบาสิกา

หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วและมีพระอรหันตสาวก ๖๐ รูป หลังจากออกพรรษาแล้ว พระพุทธองค์ทรงส่งสาวก ๖๐ รูปไปประกาศพระศาสนาด้วยพระดำรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง

^{๑๗๕} บุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๑๑๕-๑๒๑/๑๑๕-๑๒๑, บุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๑๕-๑๒๑/๕๗๕.

^{๑๗๖} วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๒.

^{๑๗๗} วิ.ม.ห. (ไทย) ๒/๑๘๐/๓๔๓-๓๔๘.

^{๑๗๘} วิ.ม.ห. (ไทย) ๒/๑๘๖/๓๕๒-๓๕๓.

และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์
บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีรูปในตาน้อยมีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม
จักมีผู้รู้ธรรม ภิภุชทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอรุเวลาเสนาณิกมเพื่อแสดง
ธรรม”^{๑๘๓}

จากพระคำรัสนี้ ทำให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงมีความอนุเคราะห์เกื้อกูลแก่ทุกคน
ทั้งกฤหัสถ์ บุรุษ หรือสตรี แม้ในครั้งนั้นยังไม่มีภิกษุณีเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา แต่การ
ประกาศศาสนาเพื่อเกื้อกูลชนทั้งหลายก็ได้ผลอย่างดียิ่ง เพราะนับตั้งแต่บัดนั้นมาสมาชิกของ
พระพุทธศาสนาแผ่ขยายออกไปกว้างขวาง ประชาชนพลเมืองได้หันมายอมรับนับถือ
พระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก บางคนมีศรัทธาแก่กล้าได้ขอเข้ามาอุปสมบทเป็นบรรพชิต
เพื่อจะได้มีโอกาสมากขึ้นในการปฏิบัติธรรมชั้นสูง โดยหวังความหลุดพ้นจากกิเลสวาระ ทั้งนี้
จะเห็นได้จากจำนวนภิกษุเพิ่มปริมาณมากขึ้นเป็นลำดับ และในจำนวนภิกษุเหล่านี้ผู้ที่
สามารถประพฤติปฏิบัติธรรมจนถึงบรรลุขั้นวิเศษ เป็นพระอรหันต์จีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์
ก็มีจำนวนมากเช่นกัน และเมื่อภิกษุณีได้อุบัติขึ้นในพระพุทธศาสนาทำให้ครอบครัวที่ ๔
โดยมีพระนางมหาปชาบดีโคตมีเป็นภิกษุณีรูปแรกนั้น การเผยแผ่ศาสนาของพระพุทธเจ้าก็
สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ภิกษุณีหากพิจารณาอย่างผิวเผินก็จะดูเหมือนไม่มีบทบาทอะไร ในการที่จะ
เป็นกำลังเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพราะเป็นสตรีเพศ การจะเดินทางท่องเที่ยวไปตามลำพัง
เช่นเดียวกับภิกษุนั้นเป็นการสุควิสัยเนื่องจากมีภัยอันตรายรอบด้าน แต่หากจะพิจารณา
ใคร่ครวญอย่างลึกซึ้งก็จะเข้าใจได้ว่า ภิกษุณีก็มีบทบาทไม่ด้อยไปกว่าภิกษุสงฆ์เช่นกัน การ
เผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่จำเป็นที่จะต้องท่องเที่ยวไปตามสถานที่ต่าง ๆ
เพื่อแสดงธรรมอบรมสั่งสอนอุบาสกอุบาสิกา แต่การอยู่กับที่รับรองผู้เข้ามาหาเพื่อสดับพระ
ธรรมเทศนาก็ถือว่าการประกาศศาสนาเกื้อกูลพหุชนจำนวนมาก สมดังพระพุทธประสงค์
ที่ตรัสถึงหน้าที่ของภิกษุสงฆ์โดยส่วนตัวแล้วจะต้องศึกษาปฏิบัติธรรม ตามหลักพระธรรม
วินัย ส่วนบทบาทและหน้าที่ต่อผู้อื่นนั้น ภิกษุต้องให้การอนุเคราะห์เกื้อกูลชาวบ้าน ตามหลัก
ปฏิบัติในฐานะที่พระภิกษุเปรียบเสมือนทิศเบื้องบน^{๑๘๔} ได้แก่

^{๑๘๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๓๘.

^{๑๘๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๒/๒๑๖.

๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว คือ งดเว้นจากการเบียดเบียนกัน ไม่ทำลายทั้งชีวิตตนเองและผู้อื่น

๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี งดเว้นอบายมุข ๖

๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม โดยยึดถือหลักสังคหวัตถุ ๔

๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง คือ สอนให้รู้จักแยกแยะมิตรแท้ มิตรเทียม ให้คบบัณฑิตเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีพ

๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้งในสิ่งที่สดับเล่าเรียนมาแล้ว เช่น การแสวงหาทรัพย์โดยวิธีสุจริต การรู้จักรักษาทรัพย์ และการดำรงชีวิตตามฐานะ

๖) บอทางสวรรค์ให้ คือ การแนะนำวิธีครองตน ครองคน ครองงาน หรือวิธีครองชีวิตให้ได้รับผลดีมีความสุข

สำหรับภิกษุณีก็เช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าพระพุทธองค์ไม่ได้มีพระดำรัสเช่นกับภิกษุ แต่ภิกษุณีก็ทำหน้าที่เผยแผ่หลักคำสอนเหมือนกับภิกษุ ดังเรื่องของภิกษุณีอุลลันทา

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ครั้งนั้น ภิกษุณีอุลลันทาเป็นพหูสูต เป็นนักพูด แก่ล้าวกกล้า สามารถกล่าวธรรมิกถาเป็นที่เลื่องลือในหมู่ประชาชน ครั้งนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จเข้าไปสู่สำนักภิกษุณีอุลลันทา เพื่อสดับพระธรรมเทศนา ภิกษุณีอุลลันทาชี้แจงให้พระเจ้าปเสนทิโกศลเห็นชัด ชวนให้อวยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก่ล้าวกกล้า ปลอดภัยใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา จนเป็นที่พอพระทัยพระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์ได้ตรัสกับภิกษุณีอุลลันทาดังนี้ว่า “แม่เจ้าท่านต้องการสิ่งใดก็โปรดได้บอกเถิด”^{๑๘๕}

บางคนเมื่อได้มีโอกาสฟังธรรมเทศนาของภิกษุณีแล้ว เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าจนยอมสละละทิ้งเคหสถานบ้านเรือน แล้วขอบวชในพระธรรมวินัยและประพฤติปฏิบัติจนได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลก็มีเป็นจำนวนมาก คังนางโสณาเป็นอาทิ เมื่ออยู่คนเดียวก็คิดว่า ตนพลัดพรากจากบุตรและสามี เป็นคนแก่น่าสงสาร จึงไปยัง

^{๑๘๕} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๓๘๓/๑๑๘.

สำนักพระภิกษุณีและขอบวชเป็นบรรพชิต^{๑๘๖} และในเวลาต่อมาที่บรรลุมรรคผลขั้นสูงสุด ได้รับการสรรเสริญจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศกว่าบรรดาภิกษุณีทั้งหลาย ผู้ปรารถนาความเพียร^{๑๘๗}

แม่ชีกฤษณา รักษาโณม ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับเรื่องการถือกุศลอุบาสกอุบาสิกาด้วยการเผยแผ่ธรรมของภิกษุณีว่า^{๑๘๘} ภิกษุณีมีการศึกษาอย่างถูกต้องสามารถที่จะอธิบายเหตุผลให้แก่ผู้ที่ยังเข้าใจผิดเกี่ยวกับการพ้นจากบาปได้อย่างถูกต้อง ดังที่ ภิกษุณีปุณณาเถรีได้สนทนากับพราหมณ์ผู้ที่มีความเห็นว่าเมื่ออาบน้ำในแม่น้ำแล้วจะพ้นจากบาปว่า “ใครหนอช่างไม่รู้ มาบอกความนี้แก่ท่านซึ่งไม่รู้ ว่า คนจะพ้นจากบาปกรรมได้ก็เพราะการอาบน้ำ พวกกบ เต่า งู จระเข้ และสัตว์เหล่าอื่น ที่เที่ยวหากินอยู่ในน้ำทั้งหมดก็คงพากันไปสวรรค์แน่แท้ คนฆ่าแกะ คนฆ่าสุกร ชาวประมง พรานเนื้อ โจร เพชฌฆาต และคนที่ก่อบาปกรรมอื่น ๆ แม้เหล่านั้น ก็จะพึงพ้นจากบาปกรรมได้เพราะการอาบน้ำ ถ้าแม่น้ำเหล่านี้จะพื้งนำบาปที่ท่านก่อไว้แต่ก่อนไปได้ แม่น้ำเหล่านี้ก็จะพื้งนำทั้งบุญของท่านไปด้วย ท่านก็จะพื้งเป็นผู้ห่างจากบุญกรรมนั้นไป ท่านพราหมณ์ ท่านกลัวบาปใด จึงลงอาบน้ำเป็นประจำ ท่านก็อย่าได้ทำบาปอันนั้น ขอความหนาวเย็นอย่าได้ทำลายผิวท่านเลย”^{๑๘๙} พราหมณ์ได้ฟังแล้วเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งได้กล่าวตอบภิกษุณีว่า “ท่านนำฉันผู้เดินทางผิดมาสู่ทางที่พระอรหิยะเดินแล้วด้วยดี แม่ปุณณาผู้เจริญ ฉันขอถวายผ้าสาฎกสำหรับสร่งน่านี้แก่ท่าน”^{๑๙๐}

จากการศึกษารูปได้ว่า ภิกษุและภิกษุณีได้นำคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นไปเผยแผ่แก่อุบาสกอุบาสิกา ซึ่งถือได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ด้านการถือกุศลฤหัสถ์ด้วยการแสดงธรรมดังพระพุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ว่า

^{๑๘๖} สุวรรณิ เลื่องยศคือชากุล “ความเพียรของพระโสณเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒.

^{๑๘๗} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๔๑/๒๖, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๑/๓๐.

^{๑๘๘} แม่ชีกฤษณา รักษาโณม, “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๖๔-๖๕.

^{๑๘๙} พุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๒๔๐-๒๔๒/๔๖๑-๔๖๒, พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๔๐-๒๔๒/๕๕๕-๕๕๖.

^{๑๙๐} พุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๒๔๕/๒๔๕, พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๔๕/๕๕๕.

ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลายเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย บำรุงเธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร แม้เธอทั้งหลายก็เป็นผู้มีอุปการะมากแก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศแบบการครองชีวิตอันประเสริฐ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะแก่พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นเถิด^{๕๐}

สรุปความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีทั้ง ๖ ด้าน ดังนี้

ความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีด้านการปกครอง จะเห็นได้ว่า เป็นไปในลักษณะการปกครองแบบพี่น้อง โดยภิกษุเป็นสื่อกลางการปกครองระหว่างพระผู้มีพระภาคกับภิกษุณี ทำหน้าที่บอกตักขบถ ระวังอธิกรณ์ และเพื่อความปลอดภัยของภิกษุณี เป็นต้น ภิกษุจึงเปรียบเหมือนเป็นตัวแทนหรือตัวกลางระหว่างพระพุทธเจ้ากับภิกษุณี ช่วยดูแลในกิจการต่าง ๆ เพื่อให้สตรีที่มีความเลื่อมใส เมื่อบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาแล้วสามารถดำรงเพศสมณะและเกื้อหนุนส่งเสริมให้ได้รับการศึกษาอย่างเต็มที่

ความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีด้านปัจจัย ๔ จากการศึกษาพบว่า มีทั้งการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านต่าง ๆ เช่น จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ ฯลฯ และการห้ามให้สิ่งของระหว่างภิกษุกับภิกษุณี การที่พระผู้มีพระภาคทรงห้ามและอนุญาตด้วยการบัญญัติตักขบถนั้นก็เพื่อมิให้ภิกษุและภิกษุณีคลุกคลีอย่างไม่สมควร เพราะอาจก่อให้เกิดข้อครหา และป้องกันอาบัติที่เกิดจากการอยู่ร่วมกันกับมาตุคามได้ และเพื่อป้องกันมิให้เป็นการทำศรัทธาประชาชนให้ตกไป

ความสัมพันธ์ของภิกษุและภิกษุณีด้านไตรสิกขา พบว่าภิกษุเป็นผู้รับพระธรรมในการสั่งสอนภิกษุณีทั้งเรื่องของวินัยและธรรมะจากพระพุทธเจ้า โดยที่ภิกษุผู้ให้โอวาทนั้นจะต้องได้รับอนุมัติจากคณะสงฆ์เสียก่อน ทั้งนี้มีการระบุลักษณะของผู้ภิกษุผู้ให้โอวาทไว้อย่างชัดเจนและลักษณะของภิกษุที่ไม่อนุญาตให้ ๆ โอวาทแก่ภิกษุณีก็ระบุเอาไว้ชัดเจนเช่นเดียวกัน หน้าที่นี้ถือเป็นหน้าที่โดยตรงของภิกษุที่ต้องมีความสัมพันธ์ในการให้โอวาทแก่ภิกษุณี และเป็นการช่วยให้ภิกษุณีมีความรู้ความสามารถได้เป็นอย่างดี

^{๕๐} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๘๔/๔๔๕-๔๕๐.

ความสัมพันธ์ของภิกษุและภิกษุณีด้านการทำสังฆกรรม จะเห็นได้ว่าสังฆกรรม เป็นกิจกรรมของหมู่ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ที่มีความสำคัญมุ่งหมายให้เกิดความสามัคคีใน หมู่คณะ ความสำคัญของสังฆกรรมที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น ทำให้ทั้งภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ จำต้องยึดถือปฏิบัติเคร่งครัดต่อสังฆกรรมต่าง ๆ ทั้งในส่วนสังฆกรรมสำหรับแต่ละฝ่ายเอง เช่น สวดปาติโมกข์ และในส่วนที่ต้องเกื้อกูลกันในการทำสังฆกรรม เช่น การอุปสมบทของ ภิกษุณี การประพาศปีกขมานัตและอัฏฐาน การปวารณา เพื่อความสงบและผาสุกของสงฆ์ ทั้งหมด และเป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง อันเป็นจุดประสงค์สูงสุดในการ บรรพชาอุปสมบททางพระพุทธศาสนา

ความสัมพันธ์ด้านการเผยแผ่นั้น จากการศึกษาพบว่า ภิกษุณีต้องได้รับการศึกษา จากภิกษุเสียก่อน จึงสามารถนำหลักธรรมไปเผยแผ่ และ การแสดงธรรมร่วมกันของภิกษุและ ภิกษุณีไม่มีปรากฏในพระไตรปิฎกแต่มีหลักฐานในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชว่า พระองค์ ทรงส่งพระมหินทเถระไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาและพระสังฆมิตตาภิกษุณีพร้อมคณะตามมา เผยแผ่ในภายหลังเมื่อมีผู้ต้องการบวชเป็นภิกษุณี ในเกาะติมปปีณฉิ คือศรีลังกาในปัจจุบัน

ความสัมพันธ์ด้านการเกื้อกูลอุบาสกอุบาสิกา สรุปได้ว่าภิกษุและภิกษุณีได้นำ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นไปเผยแผ่ต่ออุบาสกอุบาสิกา โดยไม่ปรากฏว่ามีการสงเคราะห์ อุบาสกอุบาสิการ่วมกัน ซึ่งถือได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ด้านการเกื้อกูลที่ถูกต้องตรงตามพระ พุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้า เพื่อให้การเกื้อกูลแก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก

ตารางที่ ๓ สรุปประเภทของความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันระหว่างภิกษุและภิกษุณี

ประเภทของความสัมพันธ์	กิจกรรมที่ต้องเกี่ยวข้องกันระหว่างภิกษุและภิกษุณี
ด้านการปกครอง	ภิกษุมีหน้าที่ต่อภิกษุณีโดยตรง คือ ทำหน้าที่บอก สิกขาบท ระเบียบพิธีกรรม และเพื่อความปลอดภัยของ ภิกษุณี โดยมีลักษณะการปกครองแบบพี่น้อง ภิกษุเป็น สี่กกลางในการปกครองระหว่างพระผู้มีพระภาคกับ ภิกษุณี

<p>ด้านการถือกุญแจ ๔</p>	<p>ทั้งภิกษุและภิกษุณี มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านต่าง ๆ เช่น จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ ฯลฯ และการห้ามให้สิ่งของระหว่างภิกษุกับภิกษุณี เหตุผลที่พระผู้มีพระภาคทรงห้ามและอนุญาตด้วยการบัญญัติสิกขาบทนั้น ก็เพื่อมิให้ภิกษุและภิกษุณีคลุกคลีอย่างไม่สมควร เพราะอาจก่อให้เกิดข้อครหา และป้องกันอาบัติที่เกิดจากการอยู่ร่วมกันกับมาตุคามได้ และเพื่อป้องกันมิให้เป็นการทำศรัทธาประชาชนให้ตกไป</p>
<p>ด้านการศึกษา (ไตรสิกขา)</p>	<p>ภิกษุเป็นผู้รับฐะในการสั่งสอนภิกษุณีทั้งเรื่องของวินัยและธรรมะจากพระพุทธเจ้า โดยที่ภิกษุผู้ให้อโวาทนั้นจะต้องได้รับอนุมัติจากคณะสงฆ์เสียก่อน ทั้งนี้มีการระบุดลักษณะของภิกษุผู้ให้อโวาทไว้อย่างชัดเจนและลักษณะของภิกษุที่ไม่อนุญาตให้ ๆ อโวาทแก่ภิกษุก็ระบุนำไว้ชัดเจนเช่นเดียวกัน หน้าที่นี้ถือเป็นหน้าที่โดยตรงของภิกษุที่สัมพันธ์กับภิกษุ ช่วยให้ภิกษุณีมีความรู้ความสามารถได้เป็นอย่างดี</p>
<p>ด้านการทำสังฆกรรม</p>	<p>สังฆกรรมเป็นกิจกรรมของหมู่ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ที่ยึดถือปฏิบัติเคร่งครัด สังฆกรรมสำหรับแต่ละฝ่ายเอง เช่น สวดปาติโมกข์ และในส่วนที่ต้องถือกุญแจกันในการทำสังฆกรรม เช่น การอุปสมบทของภิกษุณี การปวารณา การประพุดิปักขมานัตและอัฏฐาน</p>
<p>ด้านการเผยแผ่</p>	<p>ภิกษุณีต้องได้รับการศึกษาจากภิกษุเสียก่อน จึงสามารถนำหลักธรรมไปเผยแผ่ และการแสดงธรรมร่วมกันของภิกษุและภิกษุณี ไม่มีปรากฏในพระไตรปิฎกแต่มีหลักฐานในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชว่า พระองค์ทรงส่งพระมหินทเถระไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาและพระสังฆมิตตาภิกษุณีพร้อมคณะตามมาเผยแผ่ในภายหลังเมื่อมีผู้ต้องการบวชเป็นภิกษุณี ในเกาะติมปปีณฉิ คือศรีลังกาในปัจจุบัน</p>
<p>ด้านการสงเคราะห์อุบาสก - อุบาสิกา</p>	<p>ภิกษุและภิกษุณีได้นำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าขึ้นไปเผยแผ่ต่ออุบาสกอุบาสิกา โดยไม่ปรากฏว่ามีการสงเคราะห์อุบาสกอุบาสิการ่วมกัน ซึ่งถือได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ด้านการถือกุญแจที่ถูกต้องตามพระพุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้า ที่ให้การถือกุญแจแก่ชาวโลก</p>

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า สมัยพุทธกาล กุลบุตรออกบวชเพราะเกิดความเบื่อหน่ายและมุ่งแสวงหาความพ้นทุกข์ โดยในช่วงแรกพระพุทธเจ้าประทานการบวชให้เองที่เรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา และทรงอนุญาตการบวชด้วย ติสรณคณุปสัมปทา ต่อจากนั้นเมื่อพระพุทธศาสนามีการขยายตัวมากขึ้น พระองค์ทรงมอบอำนาจให้สงฆ์ดำเนินการรับสมาชิกเข้าหมู่กันเอง ที่เรียกว่า ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา การบวชแบบญัตติจตุตถกรรมมาจใช้ตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบันนี้

ทางด้านของภิกษุณี หลังจากพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธการขอบวชของพระนางมหาปชาบดีโคตมีถึง ๓ ครั้ง ต่อมาแม้จะทรงอนุญาตให้บวชแต่มีเงื่อนไขว่าสตรีต้องยอมรับครุธรรม ๘ ประการ และปฏิบัติด้วยความเคารพไม่ละเมิดตลอดชีวิตของการบวช จนได้รับการบรรพชาอุปสมบทโดยการรับครุธรรม ๘ ประการ พระนางมหาปชาบดีโคตมีเป็นภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา และเหล่าพระนางสาวิกยานี้ที่ร่วมเดินทางมากับพระนางมหาปชาบดีโคตมีก็ได้รับการบวชด้วยญัตติจตุตถกรรมมาจาโดยมีภิกษุสงฆ์บวชให้ จากนั้นได้พัฒนาการบวชมาเป็นแบบอัฐวาจิกอุปสัมปทา คือบวชในสงฆ์สองฝ่าย กล่าวคือ สำเร็จในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ด้วยญัตติจตุตถกรรมมาจาก่อน แล้วจึงมาขออุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์ด้วยญัตติจตุตถกรรมมาจาอีกครั้ง ก็สำเร็จเป็นภิกษุณีโดยสมบูรณ์ ทั้งนี้มีข้อกำหนดสำหรับสตรีว่า ผู้ที่จะบวชเป็นภิกษุณีได้ต้องเป็นสามเณรี เป็นสิกขมานามาก่อน หลังจากบวชเป็นภิกษุณีแล้ว ยังต้องรักษาครุธรรม ๘ ประการตลอดการบวช นี้เป็นพัฒนาการบวชของภิกษุณี

เกี่ยวกับการปกครองสงฆ์ทั้งภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ของพระพุทธเจ้านั้น เมื่อเข้ามาบวชแล้วเกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้น พระองค์ก็ทรงชี้ให้เห็นโทษในส่วนที่หากกระทำแล้วเกิด

ความเสียหาย ต่อมา ก็ทรงวางหลักเกณฑ์สำหรับภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ให้ประพฤติปฏิบัติ ตาม จากการศึกษาพบว่าแต่เดิมภิกษุและภิกษุณีจะอยู่กันอย่างใกล้ชิด แต่เมื่อได้รับคำติเตียน จากชาวบ้าน พระพุทธองค์จึงทรงวางกฎระเบียบที่ทำให้แยกออกจากกัน เนื่องจากบารุชและ สตรีมีเพศภาวะที่เป็นอันตรายต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของกันและกัน

จากการศึกษาเรื่อง โครงสร้างการบริหารจัดการได้ข้อสรุปว่า ทั้งภิกษุสงฆ์และ ภิกษุณีสงฆ์ มีโครงสร้างการปกครอง ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ กล่าวคือ ในลักษณะของ พระอุปัชฌาย์อาจารย์ปกครองดูแลศิษย์ คล้ายบิดามารดาปกครองบุตรธิดา กับการปกครองใน ลักษณะที่สงฆ์เป็นใหญ่ในสังฆกรรม คือ การงานที่ทำร่วมกันในส่วนรวม ดังที่พระพุทธ องค์ทรงประทานความเป็นใหญ่แก่ภิกษุและภิกษุณีในการประกอบพิธีกรรม ภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์ทุกรูปมีหน้าปฏิบัติตามพระวินัย พระเถระ (เถรี) ผู้เป็นอุปัชฌาย์ (ปวัตตินี - ในฝ่ายของภิกษุณี) และอาจารย์มีหน้าที่ปกครองดูแลศาสนิกศิษย์ของตน และในฐานะศิษย์ก็มี วัตรปฏิบัติที่ต้องตอบแทนด้วยการดูแลพระอุปัชฌาย์อาจารย์ของตน

เมื่อมีการเคารพในหลักพระวินัยที่พระองค์ทรงวางกฎเกณฑ์ไว้เพื่อความสงบ เรียบร้อยในหมู่คณะแล้ว จากนั้นทั้งภิกษุและภิกษุณีสงฆ์ ก็ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา อบรม สิต เจริญภavana สำรวม กาย วาจา ใจ โดยยึดธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ เป็นผู้มัก น้อย สันโดษในปัจจัย ๔ มี บิณฑบาต จีวร เสนาสนะ เกสัช โดยต้องพิจารณาก่อนการใช้สอย ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปราศจากความเพียร มีความประพฤติเพื่อขัดเกลากิเลส รวมทั้งข้อวัตร ปฏิบัติต่าง ๆ ของสงฆ์ซึ่งถือได้ว่าเป็นระบบการปกครอง ซึ่งกำหนดขึ้นมาเพื่อความเป็น ระเบียบเรียบร้อยในชุมชนสงฆ์ เช่น วัตร ๑๔ อันเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อขัดเกลาตนเองและ ส่งเสริมให้ภิกษุและภิกษุณีบำเพ็ญสมณธรรมดำเนินไปได้ด้วยดี

ความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท แม้ พระพุทธเจ้าจะทรงวางกฎระเบียบที่ทำให้บริษัททั้งสองแยกห่างออกจากกัน แต่มิได้ หมายความว่า ทรงให้ตัดขาดจากออกจากกัน เพียงแต่ต้องมีระยะห่างในการเกี่ยวข้องกัน เนื่องจากบารุชและสตรีมีเพศภาวะที่เป็นอันตรายต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของกันและกัน ดังที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงปกป้องพุทธสาวิกาของพระองค์ แต่ พระองค์ก็ทรงมุ่งเน้นความสัมพันธ์กรณีให้ภิกษุอนุเคราะห์ภิกษุณีด้วยการแสดงธรรม เอื้อเฟื้อด้านปัจจัย ๔ และด้านการศึกษา (สิกขา ๓) กล่าวคือ การให้ความรู้ด้าน สิต สมภาสิ ปัญญา เพื่อการหลุดพ้นจากความทุกข์ ทั้งนี้เพื่อเป็นการลดทิวามานะของสตรีด้วยเหตุหนึ่ง

และอีกเหตุหนึ่ง เป็นเพราะสตรีในยุคนี้ยังไม่ค่อยได้รับการศึกษามากนัก ศึกษานานะบุรุษเป็นผู้ที่ได้เล่าเรียนศึกษามาก่อนจึงต้องให้ความอนุเคราะห์กับภิกษุณีซึ่งเป็นสตรี

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

จากการศึกษาพบว่า ในสังคมไทยปัจจุบัน การบวชภิกษุยังคงสามารถสืบเนื่องมาจากครั้งพุทธกาลได้ แต่วัตถุประสงค์ในการบวชแตกต่างไปจากเดิม ทำให้ผู้บวชในปัจจุบันมีความแตกต่างกันในเชิงคุณภาพ ดังข่าวที่ปรากฏตามสื่อต่าง ๆ ส่วนทางด้านของสตรีเพศที่ไม่สามารถเข้ามาบิณฑบาตในฐานะภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้แล้วนั้น ด้วยเหตุผลทางพระวินัยที่ผู้วิจัยได้ศึกษาโดยละเอียดมาตามลำดับตั้งแต่บทแรก แต่สตรีก็สามารถประพฤติปฏิบัติตนตามพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้าเช่นเดียวกับสตรีในยุคพุทธกาลได้ และหากต้องการจะบวชจริง ๆ ก็สามารถบวชเป็นภิกษุณีได้ในฝ่ายมหายาน หรือถือบวชโดยอยู่ในสถานภาพของแม่ชี ซึ่งก็สามารถทำบุญอุปการต่อพระศาสนาได้เช่นเดียวกัน

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

๑) ควรมีการศึกษาแนวคิดเรื่องการบริหารจัดการของภิกษุในลักษณะที่เป็นความคิดเห็นของภิกษุและพุทธศาสนิกชนที่มีความคิดเห็นต่อแนวคิดดังกล่าวและสืบเนื่องไปถึงแนวคิดโครงสร้างการบริหารจัดการในสังคมปัจจุบันว่ามีความสอดคล้องกับแนวความคิดในคัมภีร์อย่างไรและการบริหารจัดการดังกล่าวเป็นไปเพื่อตอบสนองความถูกต้องและการปฏิบัติเพื่อบรรลุนิยามที่เหมาะสมหรือไม่

๒) ควรศึกษาแนวทางการช่วยเหลือด้านความสัมพันธที่จะเป็นประโยชน์ด้านปัจจัย ๔ การแสดงธรรม ให้โอวาท ระหว่างภิกษุสงฆ์กับนักบวชกลุ่มที่เป็นแม่ชีในปัจจุบัน โดยยึดหลักการเดียวกันกับครั้งพุทธกาล

๓) ควรศึกษาทางออกในการบวชภิกษุณีว่าเมื่อไม่สามารถบวชได้ในพระพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว จะสามารถบวชได้ที่ไหน อย่างไร

๔) ควรมีการศึกษาวิจัยในส่วนโครงสร้างความสัมพันธ์ของภิกษุและภิกษุณีใน คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ที่เป็นไปในลักษณะการสงเคราะห์กันระหว่างกลุ่มบุคคลที่ ดำรงภาวะเป็นอนาคาริกที่มีเพิ่มเติมขึ้นในภายหลัง เช่น กลุ่มแม่ชี กลุ่มศีลจาริณี เป็นต้น ใน สังคมว่า ภิกษุสงฆ์กับกลุ่มดังกล่าวมีลักษณะความสัมพันธ์ที่อนุเคราะห์กันและกันอย่างไร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕.

_____. ปกรณ์วิเสศภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕ - ๒๕๔๓.

มหาหมากุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมการศาสนา. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗.

_____. พระวินัยปิฎก จุลวรรค ปรีวาสนันธกะ. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐.

กรุณา - เรื่องอุไร กุศลาสัย. อินเดียสมัยพุทธกาล, กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์, ๒๕๓๒.

คณะทำงานวัดจากแดง แปลและเรียบเรียง. มหาวัตร : มารยาท ธรรมเนียม และวัตรปฏิบัติ

ในสังคมบรรพชิต. กรุงเทพมหานคร : บริษัทนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๕.

คณาจารย์โรงพิมพ์เลียงเชียง. หนังสือเรียนนักธรรมชั้นตรี ฉบับมาตรฐาน บูรณาการชีวิต

วิชา พุทธประวัติ. กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๕.

จ่านง อติวัฒน์สิทธิ์. สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย

เกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘.

นัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ษัฎเสนา. การพัฒนาสตรีในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร :

เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๕.

_____. การศึกษาเรื่องผู้หญิง. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์,

๒๕๒๕.

เฉลิมพล โสมอินทร์. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์ไทย.

กรุงเทพมหานคร : สุตรไพศาล, ๒๕๔๖.

ที ดับบลิว ริส เดวิดส์. พระพุทธศาสนาในชมพูทวีป. สมัย สิงหสิริ แปล-เรียบเรียง. พระ

นคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

ธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมบุญโน). คู่มืออุปัชฌาย์. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กาญจนบุรี : สหาย

พัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๐.

บรรจบ บรรณรุจิ. อสีติมหาสาวก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย, ๒๕๔๔.

_____. ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ประคม ชิวประวัติ (แปล). คัมภีร์มโนรถปุรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต

เอตทัคคะบุคคล. กรุงเทพมหานคร : รพ. ประเมษฐ์การพิมพ์, ๒๕๒๔.

ประยุทธ์ หลงสมบุญ. พจนานุกรม ไทย - มคธ. กรุงเทพมหานคร : อาทรการพิมพ์,

๒๕๕๐.

ปัญญา ใช้บางยาง. ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์ ชิวประวัติและคำสอนของพุทธสาวิกาในสมัย

พุทธกาล. กรุงเทพมหานคร : สถาบันบรรลือธรรม ธรรมสภา, ๒๕๕๒.

พงศ์สันต์ ศรีสมทรัพย์ และ ชลดา ศรีมณี. **หลักการจัดองค์การและการจัดการ.**

พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : ห.จ.ก. แสงจันทร์การพิมพ์, ๒๕๓๑.

พรนพ พุกกะพันธ์. **ภาวะผู้นำและการจูงใจ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จามจุรี

โปรดักท์, ๒๕๔๔.

พระครูธรรมธรสมนต์ นนฺทโก. **การสร้างบารมีของพระพุทธเจ้า.** กรุงเทพมหานคร :

บริษัทสามวิจิตรเพลส จำกัด, ๒๕๔๕.

พระครูสมุห์เอี่ยม สิริวัฒน. **มนต์พิชิต.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๓๔.

พระชนกาทิวังสมหาเถระ. **กัจจายนะขั้นพื้นฐาน.** พิมพ์ในโอกาสที่ พระศรีสุทฺธิพงษ์

(สมศักดิ์ อุปลโม ป.ธ.๕) ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่

พระราชปริยัติโมลี ๕ ธันวาคม ๒๕๓๑. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.พ., ๒๕๓๑.

พระญาณโปณิกเถระ. **หัวใจกรรมฐาน.** พลตรี นายแพทย์ชาญ สุวรรณวิรัช (แปล). พิมพ์

ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๘.

พระดั่งปลิว ราหุล. **พระพุทธเจ้าสอนอะไร.** รศ. ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร และคณะ แปล. พิมพ์

ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **ตามทางพุทธกิจ.** กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์

พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๓๑.

_____. **พุทธศาสนากับสังคมไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมล

กิมทอง, ๒๕๓๒.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **คำวัด.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง,

๒๕๔๘.

_____. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด.** กรุงเทพมหานคร : วัดราช

โอรสาราม, ๒๕๔๘.

_____. **ศัพท์วิเคราะห์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **พุทธวิธีบริหาร.** พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานครฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). ตามทางพุทธกิจ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา,
๒๕๔๓.

_____. ทศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี. กรุงเทพมหานคร
: บริษัทสหธรรมิก, ๒๕๔๔

_____. นิตินาสตร์แนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม,
๒๕๔๑.

_____. นิพพาน - อนัตตา. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒.
กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๗.

_____. พุทธวิธีในการสอน. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. รู้จักพระไตรปิฎก เพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

_____. วินัยเรื่องที่ใหญ่กว่าที่คิด. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____. สมาธิ : ฐานสู่สุขภาพจิตและปัญญาหยั่งรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร
: ศยาม, ๒๕๔๗.

_____. สอนนาค-สอนทิต : ชีวิตพระชีวิตชาวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๒.

พระธรรมโสภณ (ปาสาทิโก). แนวบรรยายอนาคาริกวินัย เล่มที่ ๑. กรุงเทพมหานคร :
อำนาจการพิมพ์, ๒๕๒๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์
ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด,
๒๕๔๘.

_____. พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท
สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒.

พระพุทธโฆษาจารย์. พระชัยมปัทมฐกถาแปล ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์พิมพ์ห้ามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. พระชัยมปัทมฐกถาแปล ภาค ๖. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์พิมพ์ห้ามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____. ชมมปทฐกถา (จตุตโธ ภาค). พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์พิมพ์ห้ามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____. ชมมปทฐกถา (ฉกฺโข ภาค). พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์พิมพ์ห้ามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. ชมมปทฐกถา (ปจโธ ภาค), พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์พิมพ์ห้ามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔

_____. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและ

เรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.

พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง. คัมภีร์อภิธานวรรณานา. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท ประชวรวงศ์พริ้นดิง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์ห้ามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระราชปริยัติ (สฤษดิ์ สิริโร). กระบวนการแก้ปัญหาในพระพุทธศาสนาตามหลักอริยมรรค

สมณะ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๕๒.

พระราชวรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตโต). ปรัชญาการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา

จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต). สตรีในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระสิริมงคลอาจารย์. มงคลดทีปนี แปล ภาค ๑. บุญสืบ อินทสาร ป.ช.๕ รวบรวมและเรียบ

เรียง. กรุงเทพมหานคร : สืบสานพุทธศาสน์, ๒๕๕๐.

พระศิริมั่งคณาจารย์. **อัฐฐาสานีอรรถกถา (บาลี - ไทย) ภาค ๑ ฉบับภูมิพโลภิกขุ.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๒๕.

พระอาจารย์ชา สุภทฺโท. **โพธิญาณ.** กรุงเทพมหานคร : ม.ป.พ., ๒๕๓๕.

พระอุดมคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พุทธทาสภิกขุ. **คำสอนผู้บวชพรรษาเดียว.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ,

๒๕๔๔.

พุทธปรัชญามหาเถระ. **คัมภีร์ปทรูปสัทธ.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท ชนาเพรส แอนด์

กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๗.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **จตุตถสมันตปาสาทิกาแปล.** พิมพ์ครั้งที่ ๗. (พระนคร : โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖.

_____ . **สมนตปาสาทิกาย นาม วินยฎจกถาย ตติโย ภาค.** พิมพ์ครั้งที่ ๗. พระนคร

: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๒

_____ . **สมันตปาสาทิกาแปล ภาค ๒.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราช

วิทยาลัย, ๒๕๔๔.

มานพ นักการเขียน. **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ . **พระพุทธศาสนากับเหตุการณ์ปัจจุบัน.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา

จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

เมตตานนุโท ภิกขุ. **เหตุเกิด พ.ศ. ๑ เล่ม ๒ วิเคราะห์กรณีปฐมสังคายนาและภิกษุณีสงฆ์.**

กรุงเทพมหานคร : S.P.k. Paper and f Form, ๒๕๔๕.

รังษิ สุทนต์. **พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงทำ.** คู่มือศึกษาเนื้อหาพระไตรปิฎกเบื้องต้น

ฝึกสรูป เนื้อหาเขียนวิทยานิพนธ์. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒.** กรุงเทพมหานคร :

ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ศัพท์สังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์,
๒๕๒๔.

วศิน อินทสระ. “ความอัจฉริยะของธรรมวินัย” ใน พระอานนท์พุทธธอนุชา. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____. พระสูตรต้นตปิฎก อังกุตตินิกาย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. นครปฐม : โรงพิมพ์
มхамกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

_____. พุทธวิธีในการสอน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ธรรมดา, ๒๕๔๕.

_____. โอวาทปาติโมกข์. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๕.

วิทย์ เทียงบุญธรรม. พจนานุกรมไทยฉบับมหาวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : ห.จ.ก.
ประชุมทองการพิมพ์, ๒๕๓๖.

วิโรจน์ สารรัตนะ. การบริหาร หลักการ ทฤษฎีและประเด็นทางการศึกษา.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๒.

สนิท ศรีสำแดง. พระพุทธศาสนากับการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬ
ลกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. วินัยมุข เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๒๖.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

_____. วินัยมุข เล่ม ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มхамกุฎ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนา.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สุชีพ ปุณณานุกาพ. คุณลักษณะพิเศษแห่งพระศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สุทธีวงศ์ ดันตยาพิศาลสุทธี. ศาสนาประจำชาติ ฉบับปรับปรุงใหม่. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.

สุริย์ มีผลกิจ. พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา. กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมฟอร์ท จำกัด
๒๕๕๑.

สุริย์ - วิเชียร มีผลกิจ. พระพุทธประวัติ. กรุงเทพมหานคร : บริษัทคอมฟอร์ท จำกัด,
๒๕๔๔.

เสถียร โปธินันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร :
สภาการศึกษาามหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

แสวง อุดมศรี. การปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. พระวินัยปิฎก ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๑.

(๒) บทความ :

ชาญณรงค์ บุญหนุน. “แนวคิดและรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์”. วารสารพุทธศาสน์
ศึกษา. ๕ พฤษภาคม - ธันวาคม ๒๕๔๑.

_____. “ความสำคัญของพระวินัยในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาเถรวาท”. วารสาร
พุทธศาสน์ศึกษา. ๘ พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๔๕.

_____. “สังคายนานามุมมองใหม่ หนทางสู่การแก้ปัญหาคณะสงฆ์ไทยปัจจุบัน”.
วารสารพุทธศาสน์ศึกษา. ๗ พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๔๑.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). “ข้อคิดเห็นเบื้องต้นเกี่ยวกับการปรับปรุงการปกครอง
คณะสงฆ์”. เสขิยธรรม. ๑๐ มกราคม - มีนาคม ๒๕๔๑.

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. “พระวินัย : กฎเกณฑ์และคุณค่าทางสังคม”. เก็บเพชร
จากคัมภีร์พระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระศรีธรรมภรณ์ (ดำรง จิตฺตมฺโม). “สังฆทานเจ้าปัญหา”. สารนิพนธ์มหาจุฬาลงกรณ
ศาสตรบัณฑิต. เล่มที่ ๕๒ : ฉบับที่ ๔๘ มกราคม ๒๕๔๘.

แม่ชีกฤษณา รักษาโณม, “ปัญหาการตีความพระพุทธรูปคำรัสเกี่ยวกับการบวชภิกษุณี”. วารสาร
บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์. ปีที่ ๔ : ฉบับที่ ๒ เมษายน - มิถุนายน ๒๕๕๑.
 รังษิ์ สุทนต์. “การศึกษาแบบโบราณ”. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๔๒ ปีการศึกษา
 ๒๕๓๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
 วิษณุ เครื่องงาม. “บรรยายสรุปการประชุมสัมมนา”. พุทธจักร. ปีที่ ๕๘ ฉบับที่ ๑, ๒๕๔๗.
 สมภาร พรหมทา. “สตรีในทัศนะของพุทธศาสนา”. วารสารพุทธศาสนศึกษา. ๓ กันยายน -
 ธันวาคม ๒๕๓๗.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

เดือน คำดี. “ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”. รายงานวิจัย. ศูนย์พุทธ
 ศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
 นันทพล โจรนโกศล. “ขั้นที่ ๕ กับ การบรรลุธรรม ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”.
 วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
 กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
 พระครูปลัดอาทิตย์ อดุลเวที (ของดี). “ศึกษาแนวคิดและวิธีการปกครองคณะสงฆ์ของ
 พระเทพโสภณ (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต) : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสังฆาธิการในเขต
 ปกครองภาค ๒”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
 พระพรชัย คณฺฐสาโร (แก้ววิเชียร). “ยุทธศาสตร์การเผยแผ่ของพระพุทธเจ้า”. วิทยานิพนธ์
 ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย,
 ๒๕๕๐.
 พระมหากมล ถาวโร. “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
 มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
 ๒๕๔๓.

พระมหาธรรมรัตน์ อริยธมฺโม (ยศขุน). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาไพโรจน์ โอภาโส (โสภา). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องวัตร ในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาวิเชียร สายศรี. “พระพุทธศาสนากับระบบสมณศักดิ์ : ศึกษาเฉพาะกรณีที่ศนะของนักวิชาการพุทธศาสนาและพระนักศึกษาในสถาบันอุดมศึกษา”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒.

พระมหาวิญญู ผลเจริญ. “การศึกษาแนวคิดและขบวนการประชาสังคมของพุทธศาสนาในสังคมไทย (หลังจากเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ - ปัจจุบัน)”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต**, สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.

พระมหาสังเวช ฐมฺมเนตฺติโก (เนตรนิมิตร). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องภิกษุณีกับการบรรลอรหัตผล : เฉพาะที่ปรากฏในเถรคาถา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระมหาสุทัศน์ ไชยะภา. “บทบาทพระอุปัชฌาย์ต่อการพัฒนาคุณภาพพระนวกะ : ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทพระอุปัชฌาย์เถรวาทและพระอุปัชฌาย์มหานิกายในกรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

พระมหาสุพัฒน์ กลุยานธมฺโม. “พระพุทเจ้า : บทบาทและหน้าที่ฐานะพระบรมครู”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาหรรษา ฐมฺมหาโส (นธิบุญญากร). “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาอำนาจ อานนุโท (จันทร์เปล่ง). “การศึกษาเรื่องการบรรลุมรรณในพระพุทธานุชาตนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระยุกฤษณา รณณิธมโม (แก้วก้นหา). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจ้ดองค้กรคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระสามารถ กนตวิโร (พานทอง). “การบริหารปัจจัย : ศึกษากรณีพระทัฬหฬลบุตรพุทธศักราช ๒๕๕๐”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

เมลดา ฉิมนาม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์กำเนิดและพัฒนาการภิกษุสงฆ์ในประเทศเกาหลีใต้”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

แม่ชีกฤษณา รักษาโณม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระวินัยธรในพระวินัยปิฎก : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอุบาลีเถระและพระปฎาจารย์เถรี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

_____ . “การศึกษาปัญหาเรื่องการเลื่อมสูลงของภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธานุชาตนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

รังมี สุทนต์. “การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธานุชาตนา : ภิกษุณีสงฆ์เถรวาท”. **รายงานการวิจัย**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ระเบียบรัตน์ พงษ์พานิช. “การปะทะกันของความรู้ระหว่างปีศาจปีโดยกับสตรีนิยมต่อการสถาปนาภิกษุณีในประเทศไทย”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สำนักบัณฑิตอาสาพัฒนาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

วิวรรธน์ สายแสง. “การศึกษาเปรียบเทียบพระวินัยของภิกษุกับภิกษุณีในพระพุทธานุชาตนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีปาจิตตีย์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

สมชาย ไมตรีและคณะ. “การศึกษาความเป็นไปได้ของการบวชภิกษุณีในประเทศไทย”.

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

สุวรรณณี เลื่อนยศสื่อชากุล. “การศึกษาความเพียรของพระโสณเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์
พระพุทธรศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

เสมอ บุญมา. “ภิกษุณีในพระพุทธรศาสนา”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Nyanatiloka. **Buddhist Dictionary**. Colombo : Karunaratne & Sons Ltd., 1997.

Rahula, Walpola Sri. **What the Buddha Taught**. 5th ed. Bangkok : Haw Trai Foundation,
2002.

T.W. Rhys Davids and William Stede, **The Pali Text Society's : Pali - English
Dictionary**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1993.

๓. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ :

<http://guru.sanook.com/dictionary/dict/คิลานเภสัช>. ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

<http://th.wikipedia.org/wiki/เสนาสนะ>. ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

<http://th.wikipedia.org/wiki/คิลานปัจฉิม>. ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

[http://www.watbangphung.com/wat/index.php?option=com_content&view=article&id=87
&Itemid=152&showall=1](http://www.watbangphung.com/wat/index.php?option=com_content&view=article&id=87&Itemid=152&showall=1). ๒๕ กค.๕๓

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาธีรเดช จิตตสุโก (สายรัตน์)
- เกิด : ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๔
- สถานที่เกิด : จังหวัดสุรินทร์
- อุปสมบท : ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕
- การศึกษา : นักธรรมเอก พ.ศ. ๒๕๓๘
- : อภิธรรมบัณฑิต พ.ศ. ๒๕๔๒
- :เปรียญธรรม ๕ ประโยค พ.ศ. ๒๕๔๔
- : พุทธศาสตรบัณฑิต เอกพระพุทธศาสนา (เกียรตินิยมอันดับสอง)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รุ่นที่ ๕๔ พ.ศ. ๒๕๕๒
- : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รุ่นที่ ๑๗ พ.ศ. ๒๕๕๓
- : ผ่านการอบรมหลักสูตร นักเผยแผ่ธรรมะทางวิทยุกระจายเสียง
รุ่นที่ ๑๓ จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
และสถาบันการประชาสัมพันธ์ กรมประชาสัมพันธ์
๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕
- : สอบได้บัตรรับรองเป็นผู้ประกาศ ภาษาไทยกลาง จากกรม
ประชาสัมพันธ์ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๕
- ที่ทำงาน : อภิธรรมโชติคะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดแก้วแจ่มฟ้า ถนนสี่พระยา แขวงมหาพฤฒาราม เขตบางรัก
กรุงเทพมหานคร ๑๐๕๐๐